

Серія «12-річна школа»
Заснована 2006 року

Усі уроки
ЗАРУБІЖНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
9 клас

О. Г. Куцінко

Харків
Видавнича група «Основа»
2009

УДК 37.016
ББК 74.26
К88

Куцінко О. Г.

К88 Усі уроки зарубіжної літератури. 9 клас. — Х. : Вид. група «Основа», 2009. — 368 с. : іл., табл. — (Серія «12-річна школа»).

ISBN 978-611-00-0139-7.

Плани-конспекти із зарубіжної літератури для 9 класу розроблено згідно з чинною програмою для 12-річної школи. Пропонований методичний посібник містить детальні розробки усіх 70 уроків курсу, календарний план, уривки художніх текстів, схеми, таблиці, методичні коментарі.

Для учителів зарубіжної літератури, керівників методичних об'єднань, студентів філологічних факультетів.

УДК 37.016
ББК 74.26

Навчальне видання
Серія «12-річна школа»

КУЦІНКО Ольга Германівна

УСІ УРОКИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

9 клас

Навчально-методичний посібник

Головний редактор Н. Д. Ільїна

Редактор В. С. Голяковська

Коректор О. М. Журенко

Технічний редактор О. В. Лебедева

Комп'ютерне верстання Є. С. Островський

Підп. до друку 11.05.2008. Формат 60×90/16. Папір газет.
Гарнітура Шкільна. Друк офсет. Ум. друк. арк. 23,0. Зам. № 9—05/18—05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»».

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2911 від 25.07.2007.

Україна, 61001 Харків, вул. Плеханівська, 66.

Тел. (057) 731-96-32. E-mail: zl@osnova.com.ua

Віддруковано з готових плівок ПП «Тріада+»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1870 від 16.07.2007.

Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15.

ISBN 978-611-00-0139-7

© Куцінко О. Г., 2009

© ТОВ «Видавнича група «Основа»», 2009

ВІД АВТОРА

Зарубіжна література у контексті сучасної педагогіки створює сприятливі передумови для залучення учнів до скарбниці світової культури, загальнолюдських і національних духовних цінностей, виховання естетичного смаку, високої читацької і загальної культури. Не менш важливою є і робота з урахуванням особистості учня, його здібностей, нахилів, пізнавального інтересу; кожен учень повинен бути у центрі навчального процесу, відчувати себе співавтором уроку, мати всі умови для свого розвитку. Для сьогоднішнього учня урок літератури є не просто формою організації навчання, а передусім можливістю духовного спілкування з однолітками, зустрічі з прекрасним. Дев'ятикласник повинен відчувати свою причетність до всього, що відбувається на уроці, навчальний матеріал повинен спонукати учня до дослідницької діяльності.

Автор пропонованого посібника мала на меті максимально полегшити учителям процес підготовки до уроків, врахувавши в процесі роботи основні завдання особистісно орієнтованого навчання, вимоги до сучасного уроку та конкретні вимоги до рівня навчальних досягнень учнів із зарубіжної літератури, закладені у «Державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів».

Розробляючи плани-конспекти уроків, автор пам'ятала, що уроки повинні проводитись у формах, адекватних предмету, і відзначатись одухотвореністю, емоційною насиченістю, діалогічною взаємодією між учасниками навчально-виховного процесу, оскільки вони спрямовані на формування в учнів індивідуального підходу до літератури. З метою залучення до навчальної діяльності всіх членів класного колективу, автор використала прийоми критичного мислення та активні методи навчання. Багато уваги приділено груповим формам роботи, виконанню випереджувальних завдань, залученню окремих учнів до проведення уроку, формам рольової гри, бесідам з елементами дискусії, залученню інших видів мистецтва. Широко використані міжлітературні та міжпредметні зв'язки.

Які б форми і методи не застосовував учитель на уроці, успіх його роботи залежить від знання учнями тексту. З цією метою у розробках уроків наведено завдання для текстуального та компаративного аналізу художніх творів. Разом з тим для кращого

розуміння учнями творів необхідно, щоб вони добре орієнтувались у особливостях епохи, в яку написано твір, володіли інформацією про життєвий і творчий шлях письменника, його оточення.

На думку автора, дуже важливим є активне впровадження проблемності й потоковості як ключових аспектів навчання в школі. Такий підхід надає учителеві змогу через пошуки істини в окремих творах, через відповіді на складні запитання, які виходять за межі літературного аналізу, підтримати в учнів пізнавальний інтерес, заохотити їх до творчого самовиявлення і таким чином вивести їх на шлях розвитку власної особистості. Вправи, які передбачають аналіз вчинків або позицій літературних героїв з різних точок зору, навчають підлітків уміння здійснювати об'єктивний аналіз, формують у них толерантне ставлення до думок оточуючих та прагнення зрозуміти інших.

Результативність уроку також великою мірою залежить від виконаного домашнього завдання, адже домашня робота забезпечує усвідомлене сприйняття прочитаного. З цією метою використано систему випереджувальних завдань та запитань, звернено увагу на художні деталі, необхідні для розуміння твору. Автор дотримується думки про необхідність виконання учнями домашньої роботи, оскільки урок є дуже обмеженим у часі. Разом з тим передбачається, що за учнями зберігається певне право вибору матеріалу та форм роботи, право на власну думку.

О. Г. Куцінко

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітка
I семестр			
Вступ. Із літератури європейського бароко (5 годин)			
1		Бароко як перший загальноєвропейський художній напрям. Європейське й українське бароко	
2		Література доби бароко: найяскравіші представники європейського напрямку бароко; провідні теми й стильове новаторство лірики бароко	
3		Педро Кальдерон де ла Барка — видатний драматург і поет доби іспанського бароко. «Життя — це сон» як утілення світоглядних і художніх принципів епохи бароко	
4		Філософсько-моральний конфлікт драми Кальдерона «Життя — це сон»	
5		Причини і наслідки еволюції образу Сигізмундо	
6		Тематична атестація № 1	
Із літератури класицизму (5 годин)			
7		Класицизм як художній напрям у літературі XVII ст. Філософське та естетичне підґрунтя класицизму. Основні правила класицизму	
8		Мольєр (Жан Батист Поклен) (1622–1673) — комедіограф, актор, театральний діяч. Провідні теми та художні особливості комедій Мольєра	
9		Утілення в «Міщанині-шляхтичі» рис класицистичної комедії (герой — носій однієї пристрасті)	
10		Висміювання безпідставних претензій буржуа Журдена на аристократизм, інтелігентність і освіченість	
11		Урок розвитку мовлення. Засоби творення смішного в комедії. Виховний потенціал твору Мольєра «Міщанин-шляхтич»	Домашній контрольний твір

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітка
12		Тематична атестація № 2	
Із літератури XVIII століття. Просвітництво (12 годин)			
13		Просвітництво як літературна епоха. Розмаїття виявів літературного життя: виникнення (сентименталізм) та розвиток (класицизм, реалізм) художніх напрямів, нових жанрів (філософська повість тощо)	
14		Життя і творчість Вольтера (1694–1778). Ідейний зміст і художня структура філософської повісті «Простак», сенс її назви	
15		Конфлікт «природної людини» гуронця і французького суспільства як центральний у творі. Антимонархічні та антиклерикальні мотиви твору	
16		Гуронець і Гордон у Бастилії. Трагізм долі мадемуазель де Сент-Ів і гуронця. Поняття про філософську повість	
17		Урок розвитку мовлення. «Спілкування з Вольтером»	
18		Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832). Трагедія «Фауст» — вершина творчості Й. В. Гете й один із найвидатніших творів світової літератури. Історія створення та проблематика	
19		Образ Фауста як утілення динамізму нової європейської цивілізації. Пошуки сенсу буття і призначення людини	
20		Опозиція Фауст — Мефістофель, діалектичне вирішення проблеми добра і зла. Трагічний конфлікт Фауст — Маргарита	
21		Додаткове читання. Й. Гете. Вибрані поезії	
22		Контрольний твір за творчістю Й. Гете	
23		Йоганн Крістоф Фрідріх Шіллер (1759–1805) — виразник просвітницьких ідей свободи і справедливості. Зв'язок драми «Вільгельм Телль» з ідеологією Просвітництва	
24		Народна драма «Вільгельм Телль», поетизація в ній боротьби за національну незалежність і свободу особистості	

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітка
25		Геслер і Вільгельм Телль: причини і характер протистояння	
26		Особливості драматичного конфлікту у творі та його художнє втілення	
27		Урок розвитку мовлення. Рекламне представлення творів Ф. Шіллера	
28		Тематична атестація № 3	
Із літератури романтизму (14 годин)			
29		Особливості романтизму як художнього напрямку, його естетичні принципи. Специфіка романтичного світосприйняття. Багатство і розмаїття літератури романтизму, її художні відкриття і найвидатніші представники	
30		Ернст Теодор Амадей Гофман (1776–1822) — багатогранний митець-романтик. «Крихітка Цахес» — шедевр романтичної казки-новели	
31		«Крихітка Цахес на прізвисько Ціннобер». Специфіка романтизму Гофмана: переплетіння реальності та нестримної фантазії, контраст високого, прекрасного і заземлено-буденного, потворного	
32		Сатирико-метафоричний зміст твору «Крихітка Цахес». Іронія та гротеск у творі як важливі риси індивідуального стилю Гофмана	
33		Урок розвитку мовлення. Протистояння митця Балтазара та філістера Цахеса	
34		Урок додаткового читання. Е. Гофман. «Золотий горнець»	
II семестр			
35		Генріх Гейне (1797–1856) — німецький поет-романтик. «Книга пісень» — видатне явище німецького романтизму	
36		Любов — першооснова життя. Вираження в поезіях Гейне особистої долі поета-вигнанця, його нерозділеного кохання	Вірш (за вибором) напам'ять
37		Змалювання природи в поезіях Г. Гейне — спосіб бачення і пізнання світу та власної душі	
38		Тематична атестація № 4	

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітка
39		Джордж Ноел Гордон Байрон (1788–1824) — англійський поет-романтик, фундатор течії байронізму. Провідні мотиви і домінуючі настрої його творчості	Вірш (за вибором) напам'ять
40		Байронічний герой і настрої «світової скорботи» у віршах поета	
41		Поема «Мазепа»: історична основа та романтичний міф. Риси романтичного героя в образі Мазепи	
42		Урок виразного читання. Виразне читання та аналіз поезій Байрона	
43		Додаткове читання. Образ Мазепи у творах світової літератури	
44		Урок розвитку мовлення. «Спілкування з Байроном»	
45		Творчість Адама Міцкевича (1798–1855) — апогей польського романтизму. Перебування поета в Росії й Україні, відображення вражень у його поезії (цикл «Кримські сонети»)	Вірш (за вибором) напам'ять
46		Риси романтизму, мотив єдності природи і людини у творчості А. Міцкевича	
47		Патріотизм і ностальгія за далекою батьківщиною як провідний настрій «Кримських сонетів»	
48		Тематична атестація № 5	
Від романтизму до реалізму (16 годин)			
49		Переосмислення здобутків європейського романтизму російською культурою. Олександр Пушкін (1799–1837) — великий російський поет	Вірш або уривок (за вибором) напам'ять
50		«Євгеній Онегін» — соціально-психологічний роман у віршах. Духовний світ його головних героїв	
51		Онегін як утілення типу «зайвої людини»; суперечливість його почуттів та вчинків	
52		Гармонія внутрішнього світу, душевна чистота Тетяни. Пушкінське переосмислення типу романтика в образі Ленського	
53		Урок розвитку мовлення. Образи автора і природи в романі. Національний колорит	

№ з/п	Дата	Тема уроку	Примітка
54		Жанрово-тематичне розмаїття лірики О. Пушкіна	
55		Михайло Лермонтов (1814–1841). Мотиви свободи і самотності, песимізм поезій Лермонтова	Вірш (за вибором) напам'яť
56		«Герой нашого часу» — морально-психологічний роман про долю покоління після розгрому декабристів. Особливості композиції роману та її роль у розкритті характеру Печоріна	
57		Печорін — «герой свого часу»	
58		Урок розвитку мовлення. Печорін і байронічний герой. Печорін і Онегін	
59		Жіночі персонажі роману «Герой нашого часу»	
60		Максим Максимович — образ «маленької людини»	
61		Романтичні й реалістичні елементи в поетиці твору «Герой нашого часу». Особливості художнього часу, образу автора та картин природи	
62		Контрольний твір за творчістю О. Пушкіна та М. Лермонтова	
63		Микола Гоголь (1809–1852) — російський і український письменник. Вплив української культури на розвиток його творчості	
64		Високий гуманізм письменника в зображенні в повісті «Шинель» трагічної долі «маленької людини»	
65		Поєднання у творі елементів романтизму і реалізму. Проблеми, що порушуються в повісті	
66		Урок розвитку мовлення. Образи «маленьких людей»	
67		Додаткове читання. М. Гоголь. «Мертві душі»	
68		Тематична атестація № 6	
Підсумок (2 години)			
69		Узагальнення та систематизація знань	
70		Презентація твору (чи автора), який найбільше запам'ятався	

I семестр

ВСТУП. ІЗ ЛІТЕРАТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО БАРОКО (5 годин)

УРОК № 1

Тема. Бароко як перший загальноєвропейський художній напрям. Європейське й українське бароко

Мета: ознайомити учнів з першим художнім напрямом, який охопив практично всю Європу, включаючи українські землі, його прикметами та особливостями; розкрити світоглядні позиції діячів бароко; розвивати навички сприйняття лекції та дослідницької роботи; виховувати почуття краси.

Обладнання: ілюстрації, портрети відомих філософів і митців доби бароко.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

«Мозковий штурм»

Пригадайте, що вам відомо з курсу історії про XVII ст.

(Короткі записи робляться на дошці або аркуші паперу формату А1.)

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель

Звелася люта велич нанівець —
Так церква у вогні знайшла кінець.
Вітрила ремонтує екіпаж,
Немов лахміття, звис наш такелаж,
Уламки скрізь. У тій шаленій грі
Було сигнальні збито ліхтарі...
(Переклад В. Коптілова)

Англійський поет Джон Донн порівняв свою епоху зі страшною морською бурею. XVII ст.— трагічний час в історії Європи, коли палали війни й вибухали революції. Здавалось би, що може похитнути церкву і віру в Бога? Та німецький богослов Мартін Лютер звинуватив самого Папу Римського в аморальності й злочинності, швейцарський богослов Жан Кальвін робив спроби побудувати республіку й у ній відродити в усій його чистоті і правдивості християнство, яке нібито занепали католики за півтора тисячоліття. Де ж шукати пересічній людині душевні сили і моральну опору, кому вірити? Усе більше людей зневірювалось. Саме про цю добу ми сьогодні розпочнемо розмову й ознайомимося з її характерними рисами. Основні запитання, на які ми сьогодні шукатимемо відповіді (запис у зошити):

1. Що таке бароко?
2. Якими є характерні особливості доби бароко?
3. Якими є визначальні ознаки епохи бароко?
4. Якими були загальні прояви стилю бароко в культурі?
5. У чому полягають особливості проявів стилю бароко в літературі?
6. Як стиль бароко відобразився в українській культурі?
7. Якими є особливості розвитку саме українського стилю бароко?

III. Робота над темою уроку

1. Вступне слово вчителя

— Філософи XVII ст. переконували: Бог подарував людині розум і серце. Людина повинна досягнути навколишній світ, такий привабливий, загадковий і прекрасний, але при цьому вона повинна покладатися лише на себе. І людина захотіла зрозуміти закони світобудови, покластися на власний досвід. В історії людства розпочалася нова доба, сповнена протиріч, суперечливих думок та почуттів — бароко.

2. «Броунівський рух»

Картка № 1

Що таке бароко?

Бароко (італ. *barocco* — дивний, химерний) — напрям у мистецтві та літературі XVI—XVIII ст., якому належить важливе місце в розвитку європейської культури. (Термін багатозначний, походить від португальської назви *la perola baroca* — перлина (або мушля з перлиною) незвичайної форми.) Спочатку так назвали художній стиль архітектури й образотворчого мистецтва XVII ст. Потім цей термін поширили на музику й літературу. Сьогодні так називають

ую культуру XVII ст. У стилі бароко, що прийшов на зміну добі Ренесансу, поєднуються традиції готики і Ренесансу.

Картка № 2

Якими є характерні особливості доби бароко?

Доба бароко стала добою справжньої наукової революції. Якщо в добу Відродження великого значення надавали шаленим учинкам, то для доби бароко головне — пристрасні роздуми про світ. Згідно з переконанням багатьох філософів XVII ст., людина, осягаючи навколишній світ, такий привабливий, загадковий і чудесний, повинна покладатися на власні розум і серце, довіряти насамперед власному досвіду. Художня система бароко надзвичайно складна, їй властиві мінливість, поліфонічність, ускладнена форма. Література бароко характеризується поєднанням релігійних і світських мотивів та образів, тяжінням до різних контрастів, складної метафоричності, алегоризму й емблематичності, прагненням уразити читача пишним, барвистим стилем, риторичним оздобленням твору.

Картка № 3

Якими є визначальні ознаки епохи бароко?

Визначальні ознаки бароко

- 1) Знову перевага надається ускладненій формі (як у пізній готичі).
- 2) Людина не протиставляється Богові, а вважається найдосконалішим його творінням.
- 3) На відміну від світської спрямованості доби Ренесансу, в часи бароко всі напрями культури, як у добу Середньовіччя, набувають релігійного забарвлення.
- 4) Помітно посилюється вплив церкви і держави на людину.
- 5) Домінуючим є античний ідеал краси, але робиться спроба поєднати його з християнським ідеалом, тобто йдеться про поєднання краси духовної і фізичної, внутрішньої і зовнішньої, у цілому відбувається примирення традицій античної і християнської культури.
- 6) Як і в епоху Ренесансу, наука і мистецтво доби бароко звертаються до природи, але тепер природа не протиставляється Богові, а є засобом пізнання досконалості й милосердя Творця.

Окрім цих рис, зумовлених впливом попередніх традицій, бароко виробило й власні особливості.

- Динамізм, рух: у пластичному мистецтві — це любов до складної кривої лінії, на відміну від прямої лінії та гострого кута або півкола готики й Ренесансу; у літературі — це змалювання мандрівок, трагічного напруження, катастроф, сміливих авантур.

- Бароко не вважає найвищим завданням мистецтва пробудження спокійного релігійного або естетичного почуття; для нього важливіше зворушити, вразити людину. Така мета зумовлює певні вузькостильові ознаки напрямку: наявність гіпербол, захоплення парадоксами, гротеском, любов до антитез, пристрасть до універсальної всеохопності.

Картка № 4

Якими були загальні прояви стилю бароко в культурі?

Найхарактерніші прояви цієї доби — містицизм, релігійний екстаз, реабілітація християнського аскетизму, захоплення жанром духовної пісні, поезії, у драматургії — звернення до жанру містерії. Герой літератури доби бароко болісно шукає надмету життя і вбачає її у втечі від світу, у служінні Богові, у стражданнях за християнську віру (наприклад, «Стійкий принц» іспанського драматурга Педро Кальдерона де ла Барки (1600–1681) або «Катерина Грузинська» німецького драматурга А. Гріфіуса (1616–1664)). Образ мученика за віру домінує в живописі бароко («Розп'яття Петра» П.-П. Рубенса).

Визначальними у філософії та мистецтві, почасти й у масовій свідомості, стають ідеї про те, що все земне — тлінне, тимчасове, тутешнє «життя — є сон», справжнє життя настає лише після фізичної смерті; реальний світ — долина страждань, які необхідно терпіти смиренно, очікуючи смерті та єднаючись душею з Богом. А звідси — барокові метафори: життя людини — троянда, що швидко в'яне і перетворюється на колюче й сухе стебло; людина — недогарок; звідси ж алегоричні персонажі — Смерть, Доля, Віра тощо; вірші, збірки під заголовками «Цвинтарні думки», «Похоронні пісні».

Картка № 5

У чому особливості проявів стилю бароко в літературі?

Митці Ренесансу цінували простоту і структурну досконалість твору, митці бароко структуру розуміють як схематизм, простоту замінюють вигадливістю, надуманістю, пишномов'ям. Для них мистецтво — це часто забава, гра розуму. Розвивається пристрасть до алегорій, з'являються алегоричні драми, поеми, вірші. Важливого значення набуває зовнішній вигляд твору, тексти віршів набувають форми хреста, чари, ковадла, колони, ромба, стають популярними акровірші. Поети бароко часто бавляться нанизуванням вигадливих метафор, порівнянь, антитез. Наприклад, «любов зв'язує золото з крицею, пряжу — із шовком, спонукає кропиву тягтись до шляхетної троянди, до перлин

кладає сміття, до вугілля кладе крейду і часто прищеплює дикому дереву солодкий плід».

Проте стиль бароко має вади: часом надто велика перевага зовнішнього змісту над внутрішнім, «чиста» декоративність змушує глибокий сенс, внутрішній зміст твору ховатися або відходити на задній план; ще небезпечнішим є намагання перебільшити, посилити напруження, контраст, щоб вразити читача, глядача,— це призводить до надмірного замилювання формою; у літературі — до переобтяження творів формальними елементами.

Картка № 6

Як стиль бароко відобразився в українській культурі?

У різних культурах і літературах стиль бароко складався неодноразово. Серед країн православно-слов'янської культурної спільноти стиль бароко почав формуватися і набув значного розвитку в Україні та в Білорусії, що контактували безпосередньо з польською та західноєвропейською культурами доби бароко. Крім цього, на розвиток стилю бароко впливали і власні, національні, джерела: киево-руські та фольклорні, що проявлялися на різних рівнях цього напрямку — «високому», «середньому» та «низькому». Бароко в історії української літератури трактувалося по-різному, часто неадекватно. Уперше дослідив напрям бароко як естетичну систему Д. Чижевський у монографії «Український літературний барокко» (Прага, 1942–1944), але лише на XI Конгресі слов'янців у Празі 1968 року вчені винесли питання слов'янського бароко, зокрема українського. Його розквіт в українській літературі припадає на XVI–XVIII ст. і вплив простежується на різні жанри, зокрема поезію Лазаря Барановича, Івана Величковського, Григорія Сковороди та ін. Взірцем барокових віршів є збірка «Курйозної поезії Івана Величковського млеко от овци, пастирю належное». Серед прозових творів стиль бароко найбільше проявляється в ораторській прозі (збірників проповідей Лазаря Барановича «Меч духовний», «Труби словес проповідних»; Іваника Галятовського «Ключ розуміння»; Антонія Радивиловського «Огородок Марії Богородиці», «Вінець Христов») та козацьких літописах Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка.

Картка № 7

Якими є особливості розвитку саме українського стилю бароко?

В Україні доба бароко проіснувала близько двохсот років і стала наступним етапом (після доби Київської Русі) розквіту української культури, передусім архітектури, літератури, освіти,

громадянсько-політичних інституцій, самоврядування. Це зумовили такі чинники:

- а) саме стиль бароко виявився найближчим емоційній, романтичній, схильній до врівноваження різних начал українській душі;
- б) того часу в Україні було послаблено, а на певний період і зовсім зникло, колоніальне ярмо, побудовано досить сильну гетьманську державу, що всіляко сприяла розвитку культури (особливо за часів Івана Мазепи).

Особливості доби бароко в Україні

- В українському напрямі бароко духовні (релігійні) складники значно переважають над світськими. Хоча й не бракувало останніх: маємо світську лірику, новелу, хроніку, лист, науковий трактат, світські елементи в драмі.
- Античність приходить в українську культуру вже після того, як закінчилось протистояння культури й християнства. Популярними стають антично-міфологічні образи: релігійну лірику охороняють давньогрецькі музи, Пресвята Діва часом ототожнюється з Діаною, хрест порівнюється з тризубом Нептуна, у містичних трактатах з'являються амури, купідони. Загалом напрям бароко утвердився в українській літературі без жодного опору й боротьби, просто для нього давно вже був готовий духовний ґрунт.
- Мовою, на якій створювались зразки української літератури в добу бароко, принципово залишилася церковно-слов'янська, як і в попередній період. Увібравши в себе велику кількість елементів народної мови, вона, на жаль, не мала жодних певних норм. На мову цієї пори значний вплив мала українська народна мова, польська й — зрідка у другій половині XVIII ст. — російська.
- Елементи стилю бароко з'являються уже в стилі І. Вишневецького (тривалі періоди, нагромадження паралелізмів, сміливі антитези, скупчення формальних прикрас). Впливу бароко зазнали творчість Мелетія Смотрицького, а також віршування Кирила Транквіліона Ставровецького, повною ж перемогою бароко було утворення Києво-Могилянської академії, цілком бароковою за суттю. Серед письменства цієї доби вирізняються такі поста-ті, як Петро Могила, Іван Величковський, Стефан Яворський, Іван Мазепа, Феофан Прокопович, Дмитро Туптало, Григорій Граб'янка, Самійло Величко, автор літопису Самовидця. Але найяскравішим представником українського бароко був Григорій Сковорода.

Методичний коментар

«Броунівський рух» — прийом, за допомогою якого за короткий проміжок часу учні вивчають великий за обсягом теоретичний матеріал і повідомляють його зміст однокласникам. Іншими словами — «навчаючись сам, навчаю інших».

Клас об'єднується у групи. Кожна група отримує картку з текстом. Після прочитання й обговорення змісту тексту члени групи переходять до інших груп, повідомляють їм здобуту інформацію. Процес переходу від групи до групи завершується після того, як кожен учень класу отримав увесь обсяг теоретичного матеріалу, що вивчається.

3. Узагальнення матеріалу

Учитель. З огляду на спробу поєднання у творах романтичного й реалістичного, на пошук золотой середини між крайнощами роздвоєної людської натури доба бароко, з одного боку, була добою буйного розвитку природознавства і математики, а з іншого — добою розквіту багатослів'я, великої («тридцятилітньої») релігійної війни, добою великих містиків та філософів-ідеалістів (Сведенборг, Кант, Скворода). Людина доби бароко або усамітнюється з Богом, або, навпаки, поринає у вир політичної боротьби, перепливає океани в пошуках нових колоній, втілює плани поліпшення стану всього людства за допомогою політичної (проекти штучних мов) або іншої реформи.

IV. Рефлексія

Написання сенкану на тему «Бароко»

Методичний коментар

Сенкан — п'ятирядковий неримований вірш, який складається за схемою:

- 1 рядок — слово-тема (іменник),
- 2 рядок — 2 прикметники (означення теми),
- 3 рядок — 3 дієслова (активність, дієвість, пов'язана з темою),
- 4 рядок — фраза з чотирьох слів (трактування теми або ставлення до неї),
- 5 рядок — слово-висновок (іменник, синонім (або висновок) до теми).

Приклад сенкану

Бароко,
 Несподіване, непередбачуване,
 Вражає, дивує, стверджує,
 Почуття в стані афекту,
 Перлина.

V. Домашнє завдання

Із літературознавчого словника виписати визначення терміну бароко; підготувати повідомлення про особливості культури доби бароко (4–5 учнів); дібрати ілюстративний матеріал до епохи бароко (використати підручник історії середніх віків, літературні довідники).

УРОК № 2

Тема. Література доби бароко: найяскравіші представники європейського напрямку бароко; провідні теми й стильове новаторство лірики бароко

Мета: продовжити знайомство учнів з напрямом бароко в культурі; розвивати навички опису картини; охарактеризувати духовне та стильове новаторство барокової літератури; виховувати почуття краси.

Обладнання: ілюстрації картин П.-П. Рубенса, Франсіско Сурбарана «Христос на хресті», «Немовля Христос», Хусепе Рібера «Аполон і Марсій», Дієго Веласкеса, Жоржа де Латура «Святий Себастьян та Свята Ірина», Бартоломео Естебана Мурільйо «Апостол Петро у в'язниці»; ілюстрація скульптурної групи Берніні Джованні Лоренцо «Екстаз святої Терези»; ілюстрації архітектури бароко; аудіозаписи музики Баха, Гайдна або Генделя.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Мистецтво існує для того, аби
вихоплювати форми з того світу, в якому
людина сама є об'єктом, і переносити його
в той світ, в якому людина панує.

А. Мальро

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Експрес-опитування

- Який художній стиль панував у Європі та Іспанії у XVII ст.?
- У яких країнах і чому розвивався стиль бароко?
- Як ви розумієте термін «бароко»?

- Назвіть визначальні ознаки цього художнього напрямку?
- Які особливості українського бароко ви можете назвати?
- Яке місце в культурі бароко посідає людина?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Як ви вже знаєте, бароко — це самостійна, самобутня доба в історії світової культури, художня система в мистецтві XVII—XVIII ст. (в архітектурі, скульптурі, живописі, музиці, літературі і театрі). Це — перший художній напрям, що розвивався в усіх європейських літературах. Сьогодні ми продовжимо вивчення цієї культурно-історичної епохи. (Запис теми уроку та визначення мети роботи.)

III. Робота над темою уроку

1. Повідомлення учнів (див. домашнє завдання)

Живопис доби бароко (на прикладі репродукцій картин Караваджіо, Жоржа де Латура, Бартоломео Естебана Мурільйо, Франсіско Сурбарана, Хусепе Рібера, картин Дієго Веласкеса, Берніні Джованні Лоренцо). Мистецтво епохи бароко не приховує контрасти та антагонізм реального світу, а навпаки, згущує. Людські фігури, предмети інтер'єру, елементи пейзажу знаходяться ніби в єдиному русі, незалежному від волі «об'єктів». Але, зробивши стильовий акцент на складності форми, мистецтво бароко не байдуже до ідеалу. Нехай він недоступний, як недоступна новочасній людині істина, та мистецтво здатне зупинити ту єдину мить, у якій засяє істина. Провідними видами живопису бароко є алтарна ікона і декоративне панно для прикрашання парадних залів. Улюблені сюжети картин — життя католицьких мучеників та міфологічні історії. Розквітає жанр алегорії, героями якої виступають монархи, оточені античними богами.

Архітектура доби бароко (з використанням ілюстративного матеріалу). Наприкінці XVI ст. на зміну архітектурі доби Відродження приходить стиль бароко, який відзначається складними планами, контрастами об'ємів, пишним пластичним і декоративним оздобленням. Головними об'єктами барокового мистецтва в архітектурі є церква і палац. Це кольоровий мармур, бронза, розписані статуї, яскраві, святкові інтер'єри. Карнизи фасадів помітно виступають уперед, їх криволінійні обриси створюють враження легких коливань декору. Уславилась доба бароко і своїми водограями: водяні каскади, що шлейфами спадали донизу, у поєднанні з химерними скульптурами (морськими божествами, тритонами), справляли фантастичне враження. Стиль бароко набув поширення

в Італії (церква Сан-Карло в Римі, архітектор Ф. Борроміні), Польщі, Німеччині, Австрії, у країнах Латинської Америки, а також у Росії (собор Смольного монастиря в Петербурзі) і на Україні (храм Андрія Первозванного (Київ), XVIII ст., архітектор В. В. Растреллі).

Музика доби бароко (на фоні аудіозаписів музики Баха, Гайдна або Генделя). Музика доби бароко — величезна область виконавської практики: від органних концертів Баха і Генделя, від клавірної музики, кантат, камерних творів Вівальді, Кореллі до опери Телемана. У бароковій музиці переважають драматична патетика і динамічність образів, їй притаманна поліфонія — одночасне звучання декількох мелодійно змістовних голосів, що робить музику багатомовною та багатоплановою. Характерним для бароко є також жанр «капричіо», музична мова якого є вигадливою, примхливою, повною гострих поворотів. Стиль бароко особливо яскраво проявився в опері: оперні вистави часто доповнювались архітектурним елементом. Біля витоків опери стояв італійський композитор Клаудіо Монтеверді, автор відомого твору «Орфей». Значні зміни відбулись і в церковній музиці. Тут найвідомішим став Й. С. Бах, який писав найвеличнішу музику «на честь християнського Бога». Розвиваються жанри, народжені епохою бароко: fuga, опера, кантата, прелюдія, соната, концерт, арія, варіації. І сьогодні ці твори звучать у виконанні чисельних ансамблів старовинної музики. 1888 року з'явилася праця М. Вельфіна «Ренесанс і бароко», і відтоді вже більше ста років тривають численні публікації про мистецтво бароко. Відлуння стилю бароко — «необароко» — у музиці пізніх романтиків: Брамса, Регера, Стравінського, Шостаковича, Шнітке, в архітектурі — Гауді. Епоха бароко ставить запитання, звернені до неба, до людства, у нікуди (недаремно риторичне запитання — улюблена фігура барокової риторики).

Складові стилю бароко

- Релігійне (метафізичне) бароко — поширене в Англії, Італії, Іспанії, Франції та інших країнах Європи. Для нього характерне заглиблення у світ містики та метафізики, що призводить до відречення від життя й усього земного. Помітними є намагання повернути людину до релігії та благочестя.
- Євфуїсти, кавалери — дворяни, які писали вишуканою мовою, наповнювали свою поезію еротичними і монархічними мотивами, їхній герой — галантний лицар.
- Преціозна література — набула розвитку у Франції; вирізнялась вишуканістю та галантністю стилю. Головна тема — кохання та переживання, пов'язані з ним; поширений жанр — пасторальні романи. Цій літературі властива вишукана лексика та манірний виклад.

- Маньєризм (маріонізм) — поширений серед дворян Італії; головною темою творчості — кохання.
- Культуризм, або гонгоризм (походить від імені поета Гонгора), — іспанський різновид італійського маріонізму.
- Філософське, або кальдеронівське, бароко (походить від імені Кальдерон) — іспанський різновид літератури епохи бароко.

2. Робота над епіграфом уроку

Запитання до класу

- Як ви думаєте, чому саме такий епіграф було дібрано до цього уроку?

(Відповіді учнів.)

3. Читання та короткий аналіз творів літератури доби бароко (робота в групах)

Учитель. У період розвитку стилю бароко в літературі було створено справжні шедеври в різних жанрах, особливо в ліриці та драмі. Зараз ми ознайомимося із деякими творами відомих поетів доби бароко. (Для цієї роботи учні об'єднуються у 6 груп.)

Завдання для груп

- 1) Виразно прочитати вірш.
- 2) Визначити його тему і характерні особливості.

(Для підготовки відводиться 5 хв. Після кожної презентації вірша та стислої його характеристики учитель формулює запитання до класу.)

1 група

Марк-Антуан де Сент-Аман ЛЮЛЬКА

Присівши на дровах, із люлькою в руці,
На пічку спершися, в душевній неспокої
Гадаю про терни моєї долі злої,
Спустивши очі вниз, з печаллю на лиці.
Надія загляда в гіркі хвилини ці
У завтрашній мій день дороги життєвої,
У гору десь веде із дійсності сумної,
Де й римський володар не сяє у вінці.
Та тільки мрія ця ледь проростає з праху,
Як дійсний стан речей спускає вниз невдачу,
Де знову злигодні встають в житті моїм.
Ні, не вбачаю я ніякої різниці
Поміж надією і тютюном, — дурниці!
Вона, мов люлька та, лише пускає дим.

(Переклад М. Терещенка)

Запитання: «Які проблеми бентежать автора?»

2 група

Джон Донн

* * *

Пішов останній акт моєї драми.
Остання миля мандрівок моїх,
Все швидше рух до рубежів сумних,
До всім навстріч розчахнутої брами.
Ненагла смерть уже не за горами,
Вона мій дух звільнить з тенет лихих,
І я Того побачу в снах своїх,
Перед чийми трепетав громами.
Коли мій дух нарешті в небо зрине,
А тіло упокоїться в землі,
Тоді мене усе лихе покине,
Те, що штовхало тут на вчинки злі.
Так осяйну здобувши чистоту,
Забуду я і світ, і марноту.

(Переклад В. Коптілова)

Запитання: «Як ви розумієте перший рядок твору? Про яку драму в ньому йдеться?»

3 група

Джон Мільтон

* * *

Як ніжно час, юнацьких літ крадій,
Взяв двадцять три найкращі роки в мене!
А де мій цвіт? Вже дерево зелене,
Та на плоди не бачимо надій.
А може, незнищенне і священне
Повинне ждати не весни, а дій?
Та відаю — одержить моє тіло
Свій пай землі і все, що в ньому є,
Велике чи середнє звершу діло.
Що ж, хай цвіте покликання моє,
Хоч все незмінне, — що зросло й що стліло, —
В очах того, хто завдання дає.

(Переклад Д. Павличка)

Запитання: «Який настрій вірша? Які ноти в ньому переважають: оптимістичні чи песимістичні?»

4 група

Луїс Гонгора-і-Арготе

* * *

Вже тричі Аквілон несамовитий
 Зелених нив незайманість терзав,
 І тричі Феб оновлений вставав
 Колхідське золоте руно зігріти,
 Відколи йду я (намертво пробитий
 Стрілою) скрізь, де голос твій лунав,
 О наймиліша, де по морю трав
 Німими знаками палають квіти.
 В траві не видно крапельин рудих
 Моєї крові; твій політ — із тих,
 Що в небі грають диво-кольорами,
 Аж наостанку пастухи за нами
 Слідами йдуть, що на землі ми їх
 Лишаємо: я — кров'ю, ти — квітками.
 (Переклад М. Москаленка)

Запитання: «Які художні засоби використані у вірші?»

5 група

Франсіско де Кеведо-і-Вільегас

* * *

Римові, похованому в руїнах
 У Римі Рим шукаєш, пілігриме?
 Тут не знайдеш нічого, крім руїн:
 Оце його могила — Авентин,
 Щербини ці — сумні останки Риму.
 Ніколи цезарями золотими
 Не запишається вже Палатин;
 В медалях ржавих гасне слави дзвін —
 Гучнішають часу звитяги зримі,
 І тільки Тибр невпинний, що умів
 Так ніжно пестити латинські мури,
 Тепер виводить свій жалобний спів.
 О Риме! Шезло все міцне й понуре
 Із величі твоїх минущих днів —
 Лишилась хвиля, що тече в зажурі.
 (Переклад О. Мокровольського)

Запитання: «Які ознаки стилю бароко є у творі?»

6 група

Франсіско де Кеведо-і-Вільєгас

* * *

Сховати може у свою запону
Мене останній морок, а тоді,
Скоряючись одній щемкій жаді,
Душі надасть свободу він бездонну,
Та все ж по цей бік чорного кордону
Зоставить знак по бурі молоді;
Мій жар плестиме й в крижаній воді,
Зламавши владсть суворого закону.
Душа, якій сам Бог був за тюрму,
Не заніміє, скута зимним жахом;
Мій мозок, серце, зір, що краєв тьму,—
Усе, що смерть зітне єдиним махом,
Чуття не втратить, ляже в твердь німу
Закоханим, хоч і безмовним прахом.

(Переклад М. Москаленка)

Запитання: «Як заглиблене бачення конфліктності й парадоксальності буття, властиве мистецтву бароко, відобразилося в кульмінації сонета Кеведо?»

III. Рефлексія

«Мікрофон»

Продовжте речення: «Для мене бароко — це...»

Методичний коментар

Стратегія «Мікрофон» використовується для підбиття підсумків уроку, передбачає відповідь-узагальнення кожного учня; тривалість відповіді обмежена в часі (як правило, формулюється одним реченням або однією фразою). «Мікрофон» учні передають одне одному по черзі, висловлюється лише той, у кого він у руках.

IV. Домашнє завдання

Випереджувальне завдання: для учня-«біографа» — підготувати повідомлення про життя Педро Кальдерона; для учня-«літературознавця» — підготувати повідомлення про сюжетну лінію драми «Життя — це сон».

УРОК № 3

Тема. Педро Кальдерон де ла Барка — видатний драматург і поет доби іспанського бароко. «Життя — це сон» як утілення світоглядних і художніх принципів епохи бароко

Мета: поглибити знання учнів про бароко як художній напрям; ознайомити учнів з особистістю Педро Кальдерона; розвивати навички сприйняття лекції та дослідницької роботи; виховувати інтерес до творів мистецтва.

Обладнання: портрет Педро Кальдерона.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

Кальдерон стоїть поруч з найбільшими велетнями світу: він зробив в іспанській літературі те, що Данте — в італійській, Шекспір — в англійській і Тарас Шевченко — в українській літературі.
Іван Франко

ХІД УРОКУ

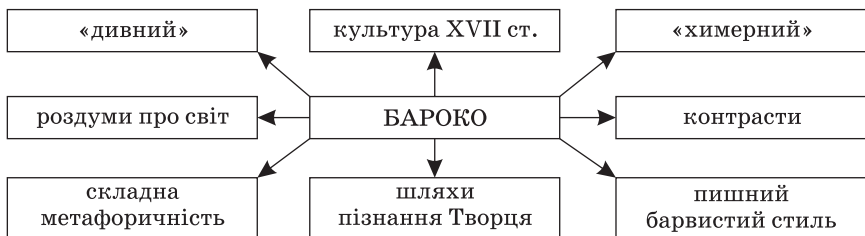
I. Актуалізація опорних знань

«Гронування». Тема «Бароко»

Методичний коментар

«Гронування». Запропонований вид роботи спонукає учнів вільно думати і відкрито висловлюватися на певну тему. Його завдання — установити зв'язки між окремими поняттями. Для роботи обирається опорне слово, поняття, термін (слово-тема). До нього підбирають слова за певними зв'язками, асоціаціями. Грона бувають однорівневі (від одного відправного слова) та багаторівневі (кожне слово наступного рівня стає опорним). Багаторівневе грона являє собою розгорнену опору за темою, в основі якої лежить принцип гіперзв'язків.

Приклад грона

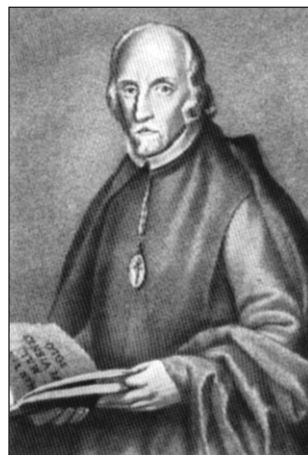

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Як ви вже знаєте, для стилю бароко не є обов'язковим пробудження релігійного або естетичного почуття; для нього важливіше зворушити людину-сприймача, вразити її.

Виразником філософських і естетичних принципів напряму бароко в жанрі драми став Педро Кальдерон де ла Барка — видатний драматург і поет іспанського бароко, а його п'єса «Життя — це сон» вважається втіленням світоглядних і художніх принципів доби бароко.

Педро Кальдерон

III. Робота над темою уроку

1. Огляд життя Педро Кальдерона

Учень-«біограф». Повне ім'я поета — дон Педро Кальдерон де ла Барка Енао де ла Барреда і Ріаньйо. Кальдерон, за походженням аристократ, був нащадком знатного дворянського роду. Він народився в Мадриді 17 січня 1600 року. Батько Кальдерона був секретарем державного казначейства при Філіппові II та Філіппові III, а мати походила зі шляхетної родини, яка переселилася до Іспанії з Нідерландів задовго до народження Педро. У родині було шестеро дітей — три сини і три дочки. Початкову освіту дон Педро здобув у єзуїтській школі, у п'ятнадцятирічному віці вступив до Саламандського університету, де прослухав курс богослов'я; також в університеті міста Алкала прослухав курс філософії і права.

У першій половині свого життя Кальдерон — людина шпаги. Він був учасником військових походів до Італії та Фландрії, був лицарем ордену Сантьяго й у 1640–1642 роках разом з іншими лицарями цього ордену брав участь у війні проти Франції, був учасником придушення повстання в Каталонії. У молодості дон Педро не раз оголював шпагу в поєдинках і одного разу навіть сидів у тюрмі за образу особи духовного сану (він насміхався над напускним красномовством одного проповідника).

Перші поетичні лаври Кальдерон здобув 1622 року, беручи участь у змаганні поетів. Його талант був високо оцінений знаменитим тоді драматургом Лопе де Веґою. У двадцять п'ять років Кальдерон став головним автором п'єс для придворного театру і для релігійних вистав під час церковних свят. Він писав для двору п'єси

і музичні комедії, а для духовних свят на замовлення міських властей Мадрида — одноактні духовні дійства (ауто).

Друга половина життя Кальдерона присвячена церкві. 1651 року, після смерті свого маленького сина, він прийняв сан священника. Через тринадцять років він уже важлива духовна особа — почесний капелан і сповідник короля Філіппа IV, а 1666 року — настоятель абатства святого Петра.

Помер поет 25 травня 1681 року. До повного зібрання творів поета, що було видано після його смерті, увійшло 120 п'єс, 80 ауто і 20 інтермедій (близько 140 п'єс світського і 80 релігійного змісту), багато віршів.

Життєпис Кальдерона називають замовчуваною біографією, оскільки про нього відомо дуже мало. Ще за життя драматурга висловлювались суперечливі судження стосовно його діяльності. Наприклад, теолог Моратін Старший сказав, що «кальдеронівський театр — це школа злості, дзеркало розпусти й академічної безсоромності», а німець Шлегель назвав його театр «недосяжним зразком вірності християнським ідеалам, людському обов'язку, честі та сумлінню, де навіть у потворному ми бачимо тінь великої ідеї».

2. Робота в парах. Взаємні запитання за змістом біографії Кальдерона

3. Основна тематика творчості поета

Учитель. Уся творчість Кальдерона — це напружені роздуми про сенс людського життя. З одного боку, людина у світі не сама, її буття тісно пов'язане з іншими людьми та історією, з природою і Богом. З іншого боку, Кальдерону були дуже добре відомі часи середньовічної Іспанії з її похмурим фанатизмом, багаттями інквізиції, з хрестами, процесіями, тому і його поезія — це переважно поезія відчаю, трагічної дисгармонії світу і непримиренних протиріч. Сміх і радість — не для людини; доля людини — страждати і коритися.

Ті, що були веселістю й красою,
Прокинувшись на досвітку зі сну,
Під ніч обернуться в печаль марну,
Заснуть, обняті тьмою льодяною.
Веселка, що карміну й злота грою
На мить просяє далеч грозяну —
Знак людського життя, — все за одну —
Єдину днину пролетить стрілою.
Для розквіту троянда чарівна
Росте і розцвітає, щоб зів'язи,

Один бутон — колиска і труна.
Життя, як день, майне, коли з дитяти
Стає дідусь, і вже пора вмирати;
Вік — що година, рік — що мить одна.
(Переклад Д. Павличка)

Найкращі герої Кальдерона намагаються осягнути таємничі, всемогутні зв'язки, що існують у світі, і зрозуміти своє місце в ньому. У цьому — весь Кальдерон, яким він був для своїх сучасників, яким увійшов у світову літературу. Слід пам'ятати, що Кальдерон був глибоко віруючою людиною й у повчально-алегоричних сюжетах і численних символах своїх драм намагався розкрити постулати та істини католицької віри.

Творчість Кальдерона була значним етапом у розвитку іспанської драматургії. Його вважають родоначальником драми епохи бароко з її глибоким психологізмом і філософською проблематикою. До основних композиційних прийомів кальдеронівських драм належить монолог, що являє собою здебільшого філософський роздум героя про сенс життя або глибокий психологічний самоаналіз. Увагою до внутрішнього світу людини, симпатією до пригноблених позначена його алегорична морально-філософська п'єса «Життя — це сон», написана ним 1635 року.

Запитання до класу

- Якою є провідна тема творчості Кальдерона?

4. Твір Кальдерона «Життя — це сон»

Учень-«літературознавець». Свій головний твір Кальдерон називав «комедією», хоча так його можна назвати лише умовно.

Провідний мотив твору — трагічний хаос життя, неможливість протистояти долі і небажання миритися з цим. Ідея твору «Життя — це сон» — гірке розчарування.

Головний герой драми — польський королевич Сигізмундо — народився під зловісною зіркою. Його батько, король Басиліо, дізнався із гороскопа, що зазнає приниження і горя від сина, який скине його з трону, ставши дорослим. Щоб пророцтво не здійснилося, король наказує тримати закутого в кайдани Сигізмундо з малих літ у вежі серед диких гір у повній самотності. Єдина людина, з якою спілкується хлопець, — Клотальдо, його тюремник, наглядач і слуга. Настає час, коли король повинен обрати спадкоємця. Серед претендентів на корону герцог з країни Московія Астольфо та принцеса Естрелья. Душу Басиліо гризе каяття, і він на повноліття Сигізмундо повертає його до двору, приспавши перед тим чаклунським зіллям.

Сигізмундо, прокинувшись у розкішному палаці в оточенні улесливих придворних і слуг, стає необмеженим володарем усієї держави. Від Клотальдо юнак дізнається про таємницю свого народження. Молодого королевича охоплює жадаба помсти за наругу над його тілом і душею, адже дати життя і перетворити його на пекло, безвихідні страждання і муки — найганебніша жорстокість, нічим не виправдана тиранія. Саме так висловлюється в розмові з батьком Сигізмундо. Засліплений звірячими інстинктами, він кидає в провалля слугу, який насмілився перечити йому, провокує ганебний двобій зі своїм двоюрідним братом, московським герцогом Астольфо, намагається силою оволодіти Росаурою, зазіхає на життя Клотальдо і навіть погрожує батькові, королю Басилію.

Така поведінка сина не сподобалась королеві. Сигізмундо знову приспали і перенесли назад у вежу, а все пережите напередодні пояснили як сновидіння. Королевич збагнув усю глибину ницості життя, позбавленого будь-якого сенсу. У відчаї юнак розмірковує, навіщо прагнути щастя, радості, насолод, коли все це, можливо, є сновидінням. Зрештою, ніхто не може достеменно знати, чим є його власне існування — сном чи реальністю.

Але подальші події є реальними: армія не визнає чужоземця Астольфо за нового короля, повсталий народ вимагає собі за правителя Сигізмундо, а Басилію виступає проти рідного сина. Але тепер Сигізмундо діє дуже обережно, щоб узяти й утримати у своїх руках владу. Передбачення гороскопа справджується: син бачить батька, скинутого з трону. Проте, пам'ятаючи про примарність реальності, виявляючи мудрість, королевич обіймає батька, вибачає йому жорстокість, повертає владу, тим самим перемагаючи фатальність долі.

Учитель. Протистояння фатальної долі та людської свідомості в драмі Кальдерона показано як змагання нищих пристрастей і вищого обов'язку милосердя й добра. Кожна людина може протистояти долі й утвердити власну волю, якщо займатиме позицію добра і справедливості.

Запитання до класу

- Чого ви очікуєте від прочитання книжки Кальдерона «Життя — це сон»?

IV. Рефлексія

Учитель. Сьогодні на уроці ми познайомилися з життям відомого митця доби бароко. Підб'ємо підсумок роботи. У нас час «Вільного письма». Пишемо про все, що вважаємо найголовнішим

на уроці, реалізуючи тему: «Педро Кальдерон і його творчість». (На роботу відводиться 8 хв. Після закінчення роботи учні за бажанням зачитують написане.)

Методичний коментар

«Вільне письмо». Цей вид роботи допомагає зосередитись на думках способом їх безперервного записування. На виконання роботи надається певний час (5–10 хв.). До уваги не беруться стиль, орфографічні або пунктуаційні помилки.

Суть роботи полягає в тому, що учні мають можливість зафіксувати свої емоції, не соромлячись їхнього існування.

«Вільне письмо» («Письмо для себе», «Есе») варто використувати на етапі усвідомлення матеріалу та на уроках вивчення ліричних творів і творів філософського змісту.

Приклад «Вільного письма»

ПЕДРО КАЛЬДЕРОН І ЙОГО ТВОРЧІСТЬ

Яскрава постать Іспанії XVII століття. Неосяжні перспективи, високі життєві вершини, багате на події життя... Талант, який завжди знаходився в пошуку. Роки привели його до філософського осмислення сенсу людського буття, розуміння єдності людини з суспільством, з природою, з Богом. Зірка, слід падіння якої видно і тепер, через стільки століть, на зоряному небі людства.

V. Домашнє завдання

Прочитати п'єсу Кальдерона «Життя — це сон»; підготувати кросворди за вивченим матеріалом.

УРОК № 4

Тема. Філософсько-моральний конфлікт драми Кальдерона «Життя — це сон»

Мета: поглиблювати знання про бароко як художній напрям; ознайомлювати з творчістю Педро Кальдерона; навчати працювати в групі, висловлювати та ілюструвати цитатами з тексту свою точку зору на події драми.

Обладнання: портрет Педро Кальдерона.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

Що таке життя? Омана!
 Що таке життя? Це сон.
 Це ілюзій всіх полон,
 Чорна тінь і страховіття;
 Все життя — це лиш сновиддя,
 А сновиддя — тільки сон.
 Кальдерон
 (Тут і далі — переклад М. Литвинця)

ХІД УРОКУ

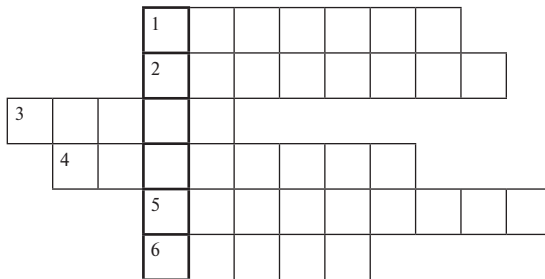
I. Актуалізація опорних знань

Робота над кросвордами, підготовленими учнями вдома

Варіант 1

1. Король, батько головного героя драми Кальдерона. (Басиліо)
2. Герцог з країни Московія. (Астольфо)
3. Принц щомиті душив у собі... (звіра).
4. Найблагородніший учинок Сигізмундо. (Прощення)
5. Ім'я тюремника, слуги. (Клотальдо)
6. «Що таке життя?» (Омана)

Ключове слово: напрям у мистецтві. (Бароко)

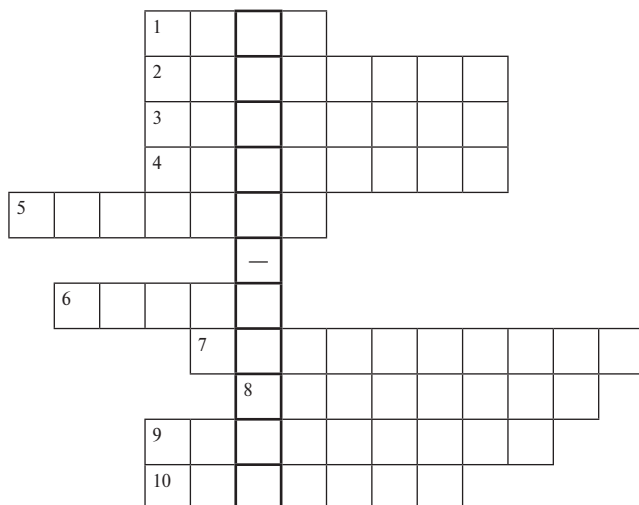

Варіант 2

1. Місце ув'язнення головного героя п'єси Кальдерона. (Вежа)
2. Ким був для принца сон? (Учителем)
3. Ім'я принцеси, претендентки на трон. (Естрелья)
4. Герцог з країни Московія, претендент на трон. (Астольфо)
5. Що відчув Сигізмундо до Росаури? (Кохання)
6. Титул Сигізмундо. (Принц)
7. Ім'я головного героя драми Кальдерона. (Сигізмундо)
8. «Все життя — це лиш... (сновиддя)».

9. Слуга та тюремник Сигізмундо. (Клотальдо)
 10. Композиційний прийом, що дозволяє розкрити внутрішній світ героя. (Монолог)

Ключове слово: назва драми Педро Кальдерона. («Життя — це сон»)

II. Робота над темою уроку

1. Філософсько-моральний конфлікт драми (робота в групах)

Учитель. Творчість Педро Кальдерона де ла Барки, безсумнівно, є вершиною не лише іспанської, а й європейської літератури доби бароко. Його п'єси вражають і захоплюють не лише стильовою довершеністю, а й надзвичайною філософською глибиною і цілим спектром морально-етичних проблем, які ми спробуємо визначити на прикладі п'єси «Життя — це сон». Працюватимемо в групах.

(Учитель об'єднує учнів у робочі групи зручним для нього способом. Кожна група отримує підготовлений учителем заздалегідь матеріал для опрацювання, узагальнює опрацьовану інформацію та презентує її класові. Запропонований групою висновок учні записують до зошитів.)

1 група. Фольклорно-міфологічна основа п'єси П. Кальдерона «Життя — це сон»

Саме у п'єсі «Життя — це сон» акумульовано всю складність та багатозначність проблем, які постійно постають перед людиною і які вона будь-що прагне досягнути. Мотиви й образи цього твору

мають складні зв'язки із тогочасним культурним контекстом і сягають своїм корінням древніх релігійних легенд, фольклорних сюжетів, філософських концепцій та конкретно-історичних фактів. Провідний мотив п'єси — усамітнення принца, виховання дитини поза зовнішнім світом — запозичений із легенди про Варлаама і Йоасафа, яка була своєрідною європейською інтерпретацією давньосхідної легенди про життя Будди. Історія про Варлаама та Йоасафа була надзвичайно популярною в Європі в епоху Середньовіччя. В Іспанії побутували її переклади латиною, а на території східних слов'ян був поширений грецький список.

Про популярність цього сюжету в іспанській літературі свідчать твори, які з'явилися ще до Кальдерона. Це п'єса Лопе де Веги «Варлаам і Йоасат», однойменний роман Енріке Суареса, п'єса Хуана де Арсе Солорсано. Історія про Варлаама і Йоасафа потрапила до Іспанії і слугувала «*exemplum*» — повчальним прикладом. Вона фігурувала в проповідях, а 1602 року була опублікована в збірнику Педро Альфонсо «*Disciplina clericales*». Очевидно, Кальдерон знав усі варіанти цієї легенди, оскільки був священиком і першим драматургом Іспанії XVII ст.

Цей сюжет прийшов у Європу з арабських збірок, куди він потрапив з давньоіндійської мови. Детально подорож легенди з індійської літератури до європейської, а також різні її варіанти в національних літературах простежує І. Франко у своїй статті «Про Варлаама і Йоасафа та притчу про Єдинорога». Грецький варіант легенди розповідає про життя царевича Йоасафа, якого батько, могутній індійський цар Авенір, бажаючи запобігти пророцтвам гороскопа, виховує в палаці, оточивши найкращими слугами. Царевич повинен був ніколи не зазнати горя й страждань, не міг вийти з палацу, а найголовніше — не повинен був дізнатися про існування християнської віри. За легендою Йоасаф згодом став сподвижником християнства, а сама легенда стверджує пріоритет християнства.

У п'єсі Кальдерона діють і складні міфологічні образи, запозичені з іспанських казок, наприклад Гіпогриф, що є поєднанням коня і грифона. Грифон — це образ, запозичений із античної міфології (грифонів запрягали в колісницю Аполлона). Міфологічні образи — Аврора, Флора, Паллада — також використані Кальдероном у драмі.

2 група. Пророцтво про долю Сигізмундо
та його справжня доля

У Кальдерона сюжет легенди набуває зовсім іншого змісту. Акцент перенесено з релігійного на моральний аспект і повчальний (виховний) зміст. І в індійській легенді, і в п'єсі Кальдерона

відгороджують принца від світу, щоб запобігти здійсненню астрологічних пророцтв, тобто змінити долю, послану небом. Усі намагання протистояти долі зазнають поразки. За легендою, батько піклується про добробут сина згідно власних уявлень про щастя й добробут, своїх вірувань. У п'єсі — усе навпаки. Батько приносить у жертву життя й добробут сина заради спокою й добробуту свого народу. Безперечно, на світогляд Кальдерона справила вплив поширена в XVII–XVIII ст. у Західній Європі філософія раціоналізму Рене Декарта, згідно з якою обов'язок перед державою і народом ставився вище за особисті інтереси.

Знаючи про пророцтво та зробивши свої висновки, Сигізмундо говорить (хорнада третя, сцена чотирнадцята):

Двір Полонії преславний,
Той, що править так чудово,
Свідком будь, уважно слухай,
Що твій принц тут скаже далі.
Те, що визначило небо
І на голубім скрижалі
Бог перстом своїм накреслив
В тайних знаках незгладливих
На стількох листах блакитних
Літерами золотими, —
Зроду-віку не обманить;
А обманить той, хто хоче
Осягнути задля злого
Те провіщення пророче.
Батько мій, аби жорстокість
Відхилить мою невинну,
Обернув мене на звіра,
На страхітливую людину.
Та якби велінням долі
(За своїм еством звияжний,
За походженням шляхетний
І за вдачею відважний)
Я зродився тихомирним
І покірливим, то й цього
Вистачило б виховання,
Цього трибу життєвого,
Щоб жорстокі взяв я звички.
«Добрий» спосіб їх змінити!
Тож якби комусь сказали:
«Звір отой несамовитий
Вб'є тебе», — чи добрий засіб
Віднайшов би розумаха,

Звіра сплячого збудивши?
Чи сказали б ще: «Ця шпага,
Що на поясі твоєму,
Вб'є тебе», — було б даремно,
Щоб загин свій відвернути,
Оголить її і ревно
До грудей собі приставить.
Чи сказали б: «Ця затока
Тобі стане за гробницю,
Світлосяйна і глибока», —
Зле було б віддатись морю
В час, коли здійсмає в реві
Гори-хвилі сніжно-білі,
Буйні гриви кришталеві.
Все це трапилось із батьком,
Як із тим, хто звіра будить,
Щоб загрозу відвернути;
Як і з тим, хто лячно крутить
Голу шпагу; як із тим же,
Хто зманивсь буремним виром.
А якби (прошу уваги!)
Був мій гнів заснулим звіром,
Ярість — шпагою у піхвах,
Злоба — стихлою грозою,
Чи тоді б здолав я долю
Злою кривдою і мстою,
Вкрай її роздратувавши?
Отже, хто змогти бажає
Свою долю, той розумним
І терплячим бути має.
Поки зло лише надходить,
Не вчинило ще страшного,
Той, хто лихо передбачив,
Діє мудро і від нього
Може вберегтись, одначе,
Як уже почнеться люте,
То нема такої сили,
Щоб нещастя відвернути.
Хай усім за приклад буде
Виняткова ця подія,
Це захоплення, цей жах,
Ці дива; й скажу тоді я,
Що мені незвично бачить
Після кривди (це не скарга!)
Біля ніг у мене батька
І смиренного монарха.

То було веління неба:
Він хотів його здолати,
Та не зміг. Чи можу я,
Не такий, як він, багатий
На знання, роки і досвід,
Це зробити?

3 група. Бажання та можливості людини впливати на свою долю, фатум

Питання про релігію та її пріоритет у Кальдерона взагалі не постають, оскільки він знаходиться на позиціях християнського гуманізму. Одним із провідних є мотив страждання. Він і визначає загальний пафос п'єси. Страждає Сигізмундо, роздумуючи над нерозгаданою таємницею власної долі, страждає Росаура через зраду, страждає король, усвідомлюючи власну причетність до смуту в державі. З одного боку, мотив страждання в земному житті — типовий для літератури доби бароко. Але всі герої Кальдерона переборюють свої страждання завдяки силі волі або усвідомлюють марність земних поривань людини. Це виходить за межі звичної для бароко концепції людини. Шлях подолання страждання й усвідомлення певних життєвих істин, який проходить Сигізмундо, є художнім утіленням шляху так званих чотирьох «благородних істин» (шляху до нірвани), викладених у проповідях Будди на початковій стадії розвитку буддизму, коли він був лише етичним і практичним ученням. Надавання пріоритету позиції індивідуалізму карається.

Наявність ідей цієї філософії є й у розв'язці драми. Принц Сигізмундо завдяки своєму розуму долає пристрасті, перемагає злі пророцтва. Сигізмундо відкрив для себе істину: у людини не завжди є можливість вибирати між сном і реальністю, її доля завжди в чийось чужих руках; залишається змиритися. Але й у земній неволі людина є вільнішою від вільних птахів, звірів, риб завдяки своїй рисі — лише людина може творити добро.

...Отже, хто змогли бажає
Свою долю, той розумним
І терплячим бути має.

4 група. Мотив сну в п'єсі

Одним із наскрізних мотивів п'єси Кальдерона є мотив сну. Твір будується на метаморфозі «життя — сон», стверджуючи хисткі межі між сном і реальністю. Сигізмундо у своєму другому монолозі говорить (хорнада друга, сцена дев'ятнадцята):

Все ж бо правда! Загнуздаєм
 Честолюбство і злобу,
 Це шаленство й лють сліпу,
 Якщо снити знов бажаєм;
 Адже ми перебуваєм
 В світі, повнім таїни,
 Бо життя — це сон чудний;
 Знаю з досвіду, що всюди
 Тут живуть сновидцям люди,
 Поки збудяться вони.

Мотив образу людини, яка прокидається зі сну й не може від-
 різнити сон від дійсності, також був відомий іспанській літературі.
 Сон у п'єсі Кальдерона, з одного боку, є композиційним прийомом,
 з іншого — категорією й образом-символом, який надає творові
 глибокого філософського змісту. Через образ людини, яка пере-
 буває в стані сну, змальована нереальність чуттєвого сприйняття,
 суєтність життя, швидкоплинність часу, відносність земних цінно-
 стей, що надзвичайно співзвучне дуже поширеним в Іспанії XVII ст.
 ідеям стоїцизму.

Снить король, що він правує
 В королівстві тут і там,
 Все вирішуючи сам;
 І хвала, яку він чує,
 Наче вітер, лине всує;
 І на попіл головну
 Смерть оберне (чи збагну?):
 Хто б хотів королювати,
 Коли взнав, що має встати
 Збуджений від смерті-сну?
 Снить багач, що він багатий,
 Лупить гроші так і сяк;
 Бідний снить, що він, бідняк,
 Мусить пріти й заробляти;
 Снить же той, хто взявся драти,
 Снить, хто гнеться й хто згина;
 Снить господар, снить жона
 І, як видно, всі на світі
 Снять, спокусами повіті,
 Хоч цього ніхто не зна...

Однак у драмі Кальдерона сон — це символ життя в добу баро-
 ко, у якому людина по-справжньому вільна робити лише одне —
 чинити добро.

2. Узагальнення опрацьованого матеріалу

Учитель. У чому полягає філософсько-моральний конфлікт драми? Протистояння в драмі проявляється між пророцтвом про долю Сигізмундо та його справжньою долею, між бажаннями та можливостями людини впливати на свою долю. Чи прокинувся Сигізмундо? Юний король знав, що в реальному житті не може, немов уві сні, чинити як забажається. Його діяльність обмежує закон; він зрозумів, що повинен бути добрим. Неволя стала для нього радісною, оскільки саме в неволі він почувався вільним. Наприкінці п'єси кожен персонаж твору здобув істину і пізнав щастя, а Сигізмундо став зразковим правителем. Усі збагнули: вільною людину роблять любов, доброта і милосердя.

Отже, драма Кальдерона «Життя — це сон» є складним синтезом філософських ідей, міфологічних сюжетів, легенд, фольклорних мотивів, релігійних вірувань, адаптованих Кальдероном згідно з ідеологією та поетикою його епохи, його власними етичними та естетичними ідеалами.

III. Рефлексія

«Карусель» (учні працюють у попередніх групах)

Запитання та завдання

- Розкажіть про основні символи доби бароко, які застосував у драмі «Життя — це сон» Кальдерон.
- Які сумніви мучать ув'язненого у вежі Сигізмундо? В якому стані перебуває душа юнака?
- Як ви вважаєте, хто має більше волі — людина чи тварини, що живуть у дикій природі?
- У чому повчальний сенс драми Кальдерона «Життя — це сон»?

Методичний коментар

«Карусель». Кожна група отримує аркуш папери із записаним на ньому запитанням або завданням. Обговоривши запитання впродовж чітко визначеного часу (3 хв), на цьому ж аркуші представник групи коротко записує відповідь. Групи по черзі (наприклад, за годинниковою стрілкою) обмінюються аркушами, ознайомлюються із запитаннями, читають відповіді своїх попередників, дають власні відповіді (на цю роботу відводиться 2 хв). Робота продовжується доти, поки аркуші не повернуться у «свою» групу. Отримавши «свій» аркуш, група ще раз перечитує запитання, усі варіанти відповідей, робить узагальнення, після чого з результатами роботи ознайомлює весь клас.

IV. Домашнє завдання

Перечитати драму Шекспіра «Гамлет»; підготувати запитання для однокласників за змістом вивченого в класі матеріалу; аналізувати образ Сигізмундо.

УРОК № 5

Тема. Причини і наслідки еволюції образу Сигізмундо

Мета: простежити причини і наслідки еволюції образу Сигізмундо; навчати формулювати та висловлювати особисте ставлення до проблем, що порушуються в драмі; навчати аргументувати свою точку зору прикладами і цитатами з тексту.

Обладнання: цитати п'єси Кальдерона «Життя — це сон».

Тип уроку: урок-дослідження.

Моїм учителем був сон...
(зі слів Сигізмундо)

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Перевірка домашнього завдання

«Методика взаємозапитань»

Учні озвучують підготовлені вдома запитання, однокласники відповідають на них. Наприкінці цього виду роботи учні визначають запитання, які були найцікавішими, пояснюють чому.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. «Усе своє життя люди проводять прикутими до стін темної печери. Ланцюги тримають їх так міцно, що годі й побачити навіть єдиний сонячний промінь, який проникає до в'язниці. Тіні на стіні — ось те життя, що його вони вважають справжнім. Коли ж одному з в'язнів випадково пощастило побувати на волі і він, повернувшись, захоплено розповів братам по нещастю про вільне життя, вони, звісно, йому не повірили...» Так у IV ст. до н. е. описав Платон життя невільників, ув'язнених у печері. Притча Платона, популярна за доби бароко, стала свого роду ключем до п'єси Кальдерона. Справжньою ж темою п'єси є трагедія молодого людини,

яка, не знаючи і не розуміючи життя, повинна зробити свій вибір. «Моїм учителем був сон»,— так сказав про себе герой драми Кальдерона. Саме про формування його життєвої позиції, про вибір Сигізмундо ми сьогодні і поговоримо. (Учні записують тему уроку та епіграф.)

III. Робота над темою уроку

Учитель. Особливість композиції п'єси полягає в тому, що вона висвітлює три якісно різні, послідовні «етапи» духовної еволюції головного героя. Прослідкувавши шлях, що він пройшов, ми зрозуміємо, як він зміг сформувати в собі Людину.

(Для продовження уроку клас об'єднується в 4 групи. Учитель заздалегідь готує талони для поділу — цитати із твору, розрізані на кількість, необхідну для створення груп.

Цитата 1. «...Небеса, чому звалився, // впав такий на мене гнів, // Що за злочин я чинив // проти вас — що народився?»

Цитата 2. «О мій світе, що я бачу! // О мій світе, що я чую! // Я дивуюсь і німую, // Вірю й ні в свою удачу».

Цитата 3. «Сину, цей шляхетний вчинок // повертає мені вдруге // цього дня тебе,— ти принц!»

Цитата 4. «Ось в чім вагань причина. Через це // Живуть напасті наші стільки літ».)

Завдання для групи 1. Підготуйте виразне читання ключових уривків та аналіз хорнади першої; особливу увагу зверніть на обставини, що вплинули на формування характеру Сигізмундо.

Завдання для групи 2. Підготуйте виразне читання ключових уривків та аналіз хорнади другої; особливу увагу зверніть на обставини, що вплинули на формування характеру Сигізмундо.

Завдання для групи 3. Підготуйте виразне читання ключових уривків та аналіз хорнади третьої; особливу увагу зверніть на обставини, що вплинули на формування характеру Сигізмундо.

Завдання для групи 4. Порівняйте образи Гамлета і Сигізмундо, виразно прочитайте монологи героїв.

Час на опрацювання матеріалів та підготовку відповіді — 10 хв, після чого групи презентують результати роботи.

Очікувані результати роботи груп

Група 1. Хорнада перша — роль таємниць у хорнаді; історія ув'язненого принца Сигізмундо, його взаємини з небом і з людьми; сенс двобічності образу Сигізмундо «людина — звір»; трактування драматургом проблеми свободи особистості; сенс філософської притчі про двох мудреців-злидарів.

...знав із світу лиш одно я,
Що колискою й труною
Стала ця тюрма мені;
І хоча у глушині,
Де з народження лиш голі
Бачу скелі в цім околі,
Я, живий скелет, живу,
Душу втративши живу
В безпросвітній цій неволі;

І хоч тут я до сих пір
Бачив, чув лише єдину,
Ту, що вчить мене, людину,
Що мені про небо й мир
Мовила; й хоча надмір
Ти злякавсь і злу повірив
І між тіней та вампірів
Монстром звеш мене,— ачей,
Я тут звір серед людей
І людина серед звірів;

І хоча було не мед,
Все я звідав, все я звірив,
Вчивсь поводженню у звірів,
Осягав пташиний лет
І читав я рух планет,
А по них — людські дороги,—
Саме ти мої тривоги
Вгамував, підніс мій дух,
Зір потішив мій і слух,
Оживив мене хоч трохи.

Ось дивлюсь на тебе я,
То захоплююсь тобою
І з жадобою новою
Бачу, як твій зір сія.
Спрага не мина моя,
То й очима смерть спиваю;
Більше я страху не маю,
Хоч і гину, та все п'ю,
Долю бачачи своєю,
І, щоб бачити,— вмираю.

Тебе ж бачить — це вмирать;
Я не знаю, крім огуди,
Що мені, слабкому, буде,
Як не бачити й чекать.

Буде зло — не благодать,
Біль, гризота, гнів затятий;
Буде смерть, бо смерть — це дати
Після мук і сум'яття
Нещасливому життя,
А в щасливого відняти.

Група 2. Хорнада друга — експеримент короля над принцем і його наслідки; роль монологу Сигізмундо; загальний висновок героя щодо пізнання світу.

О мій світе, що я бачу!
О мій світе, що я чую!
Я дивуюсь і німую,
Вірю й ні в свою удачу.

Я в палатах незрівнянних?
Як же я сюди потрапив?
Я в парчі серед єдwabів,
Поміж слуг, розкішно вбраних?

Я прокинувся зі сну
В гарнім ложі, недолугий?
І мене вбирають слуги
В пишну одіж і ясну?

Не кажіть, що сон — омана:
Я збудився, день сія,—
Чи не Сигізмундо я?
Чом така до мене шана?

Чом так сталося мені
Із уявою моєю,
Поки спав я, що себе я
Тут побачив не вві сні?

Долі все ж не обманути,
Хто б тут міг мене повчати?
Їм дозволю слугувати,
І хай буде те, що буде.

(Сцена третя)

* * *

...Якби ти життя не дав,
Я б не ремствував, тиране,
Та життя, тобою дане,
Ти ж у мене й відібрав.

Дати — це шляхетна справа,
Що не міряється злотом,
Але дар відняти потім —
То вже річ низька й лукава.
(Сцена шоста)

* * *

...Чи маю
Я тобі складати дяку?
Ти душив мою свободу,
Тож, старий уже й похилий,
Що даєш біля могили?
Те, що є моїм ізроду!

Ти — мій батько і король;
Я успадковую по праву
Всю цю велич і державу
І твою в державі роль.

Знай, хоч я в такому стані,
Та до тебе строгим буду,
Притягну тебе до суду
За той час, коли в кайданні

Я провів свій юний вік;
І вже дякуй, винуватий,
Що не правлю з тебе плати,
Бо ж у мене ти — боржник.
(Сцена шоста)

* * *

...Чи це сон чи, може, яв
Те, що бачу,— я не знаю.
Я не сплю, бо відчуваю,
Ким я був і ким я став.

І, хоч каєшся і спориш,
Мало вдасться вже тобі;
Знаю, хто я, й, далєбі,
Ти мене вже не впокориш

І не скориш; я прийму,
Вспадкувавши, цю корону;
І, якщо ти без закону
Кинув сина у тюрму,—

То був підступ і офіра;
Що було моє ім'я?
Я не знав, та взнав, що я —
Це злиття людини й звіра.
(Сцена шоста)

* * *

...Чи це я? В тюрмі, як тать,
Я окутий кайданами.
Як це сталося? Я без тями.
Чи гробниця ти моя,
Вежо? Так! Мій Боже, я
Снив і жив такими снами!
(Сцена вісімнадцята)

Група 3. Хорнада третя — третя зустріч Сигізмундо із Росаурою; перемога героя над звіром, що жив у ньому; фінал карнавальної лінії блазня Кларіна; династичний шлюб у фіналі п'єси і його роль.

Ще раз гляньте, я покірний
Своїй долі; я вже знаю,
Що життя — це сон. Ви чули?
Гетьте, тіні! Хоч змертвілим
Ви моїм чуттям вернули
Плоть і голос, та нема
Голосу у вас і плоті.
Я не хочу віддаватись
Ложній величі й пишноті,
Адже це лише привиддя,
Що розвіється здужалим
Першим леготом ранковим,
Як буває із мигдалем,
Що розквітнув на світанку
Несподівано й неждано,
І при першій повіванні
Опадуть, зів'януть рано
Пелюстки його рожеві,
Зблякнувши із днем тривожним.
Я пізнав вас, я вас бачив
І я відаю, це з кожним
Тим, хто спить, таке буває;
Розчарований до краю
Вже не здамся на оману,
Бо життя — це сон, я знаю.
(Сцена третя)

* * *

Що дивує вас? Чи дивно,
 Коли сон був мій учитель,
 І боюсь, як не противно,
 Що прокинутися можу
 Знов у замкнутій темниці?
 А коли цього не буде,
 То воно мені насниться;
 Отже, я переконався
 В тому, що все щастя людське,
 Зрештою, як сон, минає,
 І я хочу скористатися
 Щастям тим, що час дарує;
 Я прошу вас, винуватий,
 Помилки простити наші,
 Бо шляхетно їх прощати.

(Сцена чотирнадцята)

* * *

Відчуваючи тривогу,
 Перемог я жду великих
 І найбільшу, наче муку,—
 Це змогти себе...

(Сцена чотирнадцята.

Переклад М. Литвинця)

Група 4. Шекспір і Кальдерон писали свої драми в одну й ту саму епоху — епоху європейського бароко. Головні герої п'єс Шекспіра «Гамлет» і Кальдерона «Життя — це сон» Гамлет і Сигізмундо, з одного боку, дуже схожі, але з іншого, зовсім різні люди.

Гамлета і Сигізмундо переповнює почуття помсти. Та якщо Гамлет прагнув помститися за вбивство свого батька, то Сигізмундо хотів згубити батька, помстившись йому за своє зіпсоване життя. Гамлет, на відміну від Сигізмундо, не був іграшкою сліпої долі або грандіозних зовнішніх сил, що є характерним для драматургії доби бароко. Сигізмундо щомиті долав у собі звіра, а Гамлет був носієм гуманістичної самосвідомості, вступав у конфлікт з антагоністами, які уособлювали невблаганну реальність «часу, що звихнувся». Можна сказати, що Гамлет — це герой-гуманіст, герой-інтелектуал, який не може звести своє завдання до акту особистої помсти. Гамлет клянеться стерти «всю мудрість книжну», та стерти її він не в змозі і тому залишається інтелігентом-гуманістом.

Коли Сигізмундо вдруге замкнули у вежі, юнак залишився зо-
всім самотнім. Гамлет не міг нікому довіряти, окрім свого вірного
друга Горація. Гамлет не зміг пробачити Клавдія (свого дядька) за
убивство батька, загинули і Гамлет, і Клавдій. Сигізмундо ж про-
щає батька і повертає йому трон, звертається до нього, як підданий
до монарха. Цей учинок сприймається як дивовижна метаморфо-
за «звіра», прояв сутності людини, що пов'язує її з безкінечністю,
з Богом. Усвідомивши, що життя — це сон, Сигізмундо пізнав і гли-
бинні істини, і справжні цінності буття. Він усвідомив марність ба-
гатства, задоволення, честолюбства, влади тощо, адже люди не ма-
ють цього насправді й не відають, що дивляться лише сновидіння.
У п'єсі «Життя — це сон» послідовно простежується ідея: людина
може і має долати не долю, а саму себе, духовно й морально удоско-
налюючись, і цей шлях веде до Бога.

* * *

Чи бути, чи не бути — ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зіткнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти —
І все. І знати: вічний сон врятує,
Із серця вийме біль, позбавить плоті,
А разом страждань. Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.
І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт,
Які нам сни присняться після смерті,
Коли позбудемось земних суєт?
Ось в чім вагань причина. Через це
Живуть напасті наші стільки літ.
Бо хто б терпів бичі й наруги часу,
Гніт можновладця, гордія зневаги,
Відштовхнуту любов, несправедливість,
Властей сваволю, тяганину суду,
З чесноти скромної безчесний глум,
Коли б він простим лезом міг собі
Здобути вічний спокій? Хто стогнав би
Під тягарем життя і піт свій лив,
Коли б не страх попасти після смерті
В той край незнаний, звідки ще ніхто
Не повертався? Страх цей нас безволить
І в звичних бідах ми волієм жити,
Ніж линути до невідомих нам.
Так розум полохливими нас робить,
Яскраві барви нашої відваги
Від роздумів втрачають колір свій,

А наміри високі, ледь зродившись,
Вмирають, ще не втілившись у дію.

(В. Шекспір. «Гамлет». Переклад Л. Гребінки)

* * *

Ох, горе тут мені! Ох, я нещасний!
Небеса, чому звалився,
Впав на мене такий гнів,
Що за злочин я вчинив
Проти вас — що народився?
Все я зважив, роздивився,
Розібрався у причині,
То й жорстокість вашу нині
Я збагнув уже сповна,
Адже злочин і вина —
Це зродиться людині.
Хочу знати все, як є,
Щоб не мучитись журбою
(Хоч я знаю, що виноу
Тут народження моє),
Чом недоля мене б'є,
Щоб ще більше я страждав
Через те, що світ пізнав?
Інші також народились,
Чом же їм права судились
Ті, яких я вік не мав?
Птах зродився, як із тьми,
І красується улітку,
Схожий барвами на квітку
Чи на гілочку крильми,
Коли синяву грудьми
Крає й лине з висоти,
Занедбавши без гризоти
Десь гніздечко на межі,—
Чом, як маю більш душі,
Маю менше я свободи?
Звір народиться й міцну
Носить шкуру, різномасний,
Наче знак зірок злощасний,
Кисті мудру таїну,
Коли суть явля страшну
І жорстоку від природи,
Людській силі йде супроти
В небезпеці сам на сам,—
Чом із кращим почуттям
Маю менше я свободи?
Риба зродиться й не дише,

В піні грається морській,
Ніби човен із луски
Той, що хвилечка колише,
Аби їй плилось вільніше,
І глибокі мірить води,
Забажавши прохолоди,
Аж на дно пірнає в твань,—
Чом, як більше поривань,
Маю менше я свободи?
Зродиться ручай, пливе,
Поміж квітами зміїться,
Мов срібло несе водиця
Поміж квітами живе,
Коли дзвінко кличе, зве
Поміж квітами до згоди
І в полях без перешкоди
Плине вільно, мов дитя,—
Чом, як маю більш знаття,
Маю менше я свободи?
Що на мене ще впаде?
Наче Етна, я палаю
І готовий із відчаю
Серце вирвати з грудей:
Де закон, причина де,
Щоб людині, мов для страху,
Відібрати перевагу
З нею й пільгу ще таку,
Що Всевишній дав струмку,
Дав і рибі, й звіру, й птаху?
(П. Кальдерон. «Життя — це сон», хорнада
перша, сцена друга. Переклад М. Литвинця)

IV. Рефлексія

1. Бесіда

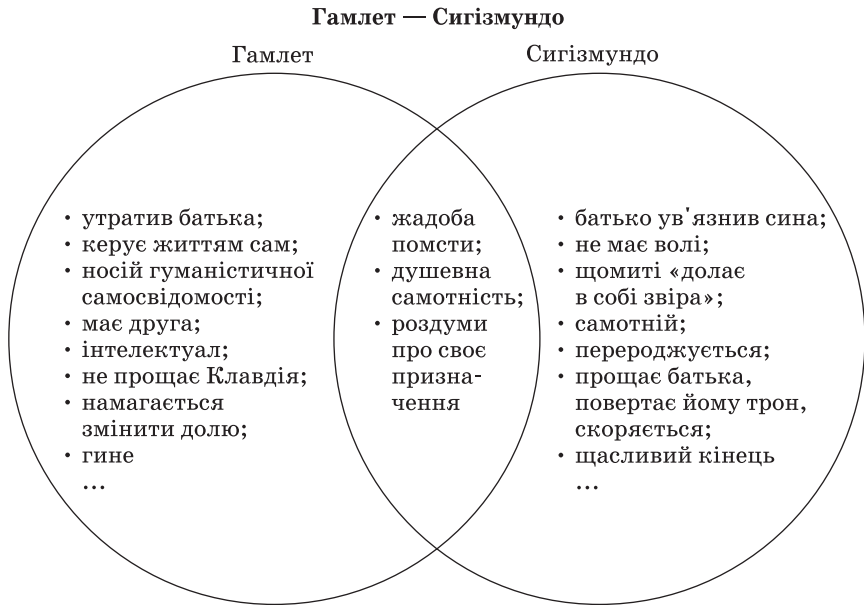
- У чому вбачає Сигізмундо щастя і волю?
- Який вихід з «безвихідної» ситуації «життя — це сон» пропонує автор драми?
- У якому з двох монологів (Гамлета і Сигізмундо) сон є метафорою смерті, а в якому — метафорою життя?

2. «Кола Вена»

Методичний коментар

«Кола Вена» — навчальна методика, яка використовується з метою навчити учнів здійснювати порівняльний аналіз з обов'язковим синтезом його результатів. У процесі роботи вчитель виділяє

напрямки (підтеми, проблеми, літературні образи, біографії авторів тощо), до вирішення яких необхідно звернутися в ході розкриття теми. Як правило, їх буває 2–3. Інформація, що стосується конкретної проблеми, заноситься до окремого кола. У спільну частину записується інформація, що є спільною та стосується всіх виділених складових.

V. Домашнє завдання

Написати твір-роздум «Перемогти в собі звіра — це особиста проблема героя чи вічна проблема кожної людини?»; підготуватись до тематичної контрольної роботи.

УРОК № 6

Тема. Тематична атестація № 1

Мета: здійснити контроль знань за темою «Література європейського бароко»; розвивати творчі здібності учнів; виховувати прагнення досягти високого результату.

Обладнання: картки з тестовими завданнями.

Тип уроку: урок контролю.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми та мети уроку**II. Ознайомлення із завданнями****III. Виконання контрольної роботи**

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть, про який стиль літератури йдеться: «Відзначається художньою яскравістю й пишністю, великою силою емоційного впливу, ідейною багатозначністю, в основі якої — драматично загострене сприйняття світу та людини»:
  - а) романтизм;
  - б) класицизм;
  - в) Відродження;
  - г) бароко.
2. Укажіть жанр, що поширився завдяки стилю бароко:
  - а) афоризм;
  - б) сонет;
  - в) поема;
  - г) роман.
3. Укажіть значення слова *barocco*:
  - а) «філософський, мудрий»;
  - б) «дивний, взірцевий»;
  - в) «приємний, ласкавий»;
  - г) «вигадливий, химерний».
4. Позначте хронологічні рамки доби бароко:
  - а) XIII—XV ст.;
  - б) XVI—XVIII ст.;
  - в) XV—XVI ст.;
  - г) XVII—XIX ст.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

5. Укажіть твір іспанського драматурга Педро Кальдерона де ла Барки:
  - а) «Сон літньої ночі»;
  - б) «Життя — це сон»;
  - в) «Любов до життя»;
  - г) «Поетичне мистецтво».
6. Позначте ім'я головного героя драми Кальдерона:
  - а) Сигізмундо;
  - б) дон Педро;

- в) Лаерт;
- г) Франсіско.

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

7. Укажіть стильові особливості драми Кальдерона «Життя — це сон»:
- а) контраст і антитеза;
  - б) «відкритий» фінал;
  - в) пишні «надлишкові» барокові метафори;
  - г) гострий, непримиренний конфлікт.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

8. Укажіть композиційні особливості драми Кальдерона «Життя — це сон»:
- а) численні ліричні відступи;
  - б) відсутні гострі конфлікти;
  - в) сюжет простий;
  - г) немає несподіванок.

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

9. Розташуйте в хронологічній послідовності етапи життя Сигізмундо:
- а) нестриманий тиранічний володар;
  - б) справдження передбачень астролога;
  - в) ув'язнення в самотній вежі;
  - г) повторне ув'язнення Сигізмундо;
  - д) повернення влади королю та підкорення їй;
  - є) звільнення бунтівниками.
- (1в, 2а, 3г, 4є, 5б, 6д)

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

10. Узагальнене судження в стислій, художньо-ефектній формі, в основі якого якого нерідко лежить логічно несподіваний поворот думки, — це... (афоризм).

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Як бароко вплинуло на подальший розвиток світової культури?

IV. Домашнє завдання

Випереджувальне для 1–3 учнів — підготувати повідомлення про історичну ситуацію у Франції XVII ст.

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ КЛАСИЦИЗМУ (5 годин)

УРОК № 7

Тема. Класицизм як художній напрям у літературі XVII ст. Філософське та естетичне підґрунтя класицизму. Основні правила класицизму

Мета: познайомити учнів з літературним напрямом класицизму, його особливостями, основними правилами, причинами виникнення; викликати інтерес учнів до теми, дати змогу відчувати тогочасну історико-культурну атмосферу; розвивати навички усного мовлення та конспектування; виховувати естетичний смак.

Обладнання: портрети Людовика XIII і Людовика XIV, кардинала Рішельє, Корнеля, Расіна, Мольєра; репродукції картин французьких художників XVII ст. із зображеннями Версаля та представників знаті.

Тип уроку: проблемний урок з елементами дослідницької роботи.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення результатів тематичної атестації № 1.

Аналіз типових помилок

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Доба бароко, з якою ми ознайомилися на попередніх уроках, була добою великих містиків та філософів-ідеалістів. Та не всі мислителі й митці кінця XVI — початку XVII ст. тяжіли до стилю бароко, тобто зосереджували свою увагу на складності, парадоксальності, непевності буття. Водночас з ірраціональною бароковою свідомістю, яка твердить, що «життя — це сон», виникає принципово нова — раціональна, яка сформувала інший підхід до розуміння сенсу буття людини та запропонувала ще один вихід із, здавалось би, безвихідної ситуації людського існування. Ми почнемо знайомитися ще з однією історико-літературною епохою, яка називається класицизмом. (Учні записують тему в зошити). Сьогодні ми спробуємо з'ясувати причини виникнення класицизму та його особливості.

III. Робота над темою уроку

Учитель. Класицизм — це художня система, яка панувала не лише в літературі, але й у живописі, скульптурі, архітектурі та музиці. У добу Відродження культурним центром Європи була Італія, у XVII ст. ним стає Франція. Деякі учені саме її вважають батьківщиною класицизму. Цілком закономірним є запитання: «Чому саме Франція, а не Німеччина або Італія?» Спробуємо зазирнути в історію, щоб відповісти на нього.

Повідомлення учнів за випереджальним завданням

Ситуація у Франції у XVII ст.

У XVII ст. у Франції склалася особлива форма правління — абсолютизм (уся влада належала одній людині — королю). Було подолано феодалну роздробленість, зламано опір феодалів; було встановлено певні закони, які обмежували свободу людей.

Творцем французького абсолютизму був кардинал Рішельє, який фактично керував державою (економікою, фінансами, армією, дипломатичними зв'язками) у період правління слабохарактерного і бездарного короля Людовіка XIII. Прагнучи зробити Францію такою самою могутньою й освіченою, як давній Рим епохи Августа, Рішельє опікувався мистецтвом. Він заснував Французьку Академію, через яку впливав на творчість письменників. Рішельє зробив літературу частиною державної ідеології, яка нав'язувала людям певні погляди та стереотипи.

Після смерті Рішельє (1642 року) та короля Людовика XIII (1643 року) дворянство спробувало відібрати владу в малолітнього короля Людовіка XIV, якому на той час виповнилось п'ять років, але ця спроба виявилась невдалою; країною правила матір короля Анна Австрійська. 1661 року двадцятитрирічний король приступив до правління. Людовік XIV (1638—1715), якого називали «Король-сонце», перетворив Францію на наймогутнішу державу Європи. Король-сонце з політичною метою використовував імідж відкритої, життєрадісної та доступної людини, цінителя муз і покровителя мистецтв. Проте насправді це був підступний і хитрий політик, небезпечний майстер придворної інтриги, який пам'ятав про колишній закат.

Король вважав себе наступником римських імператорів, а своїх підданих — нащадками римлян. Він оточив себе художниками, поетами, музикантами, від яких вимагалось прославляти могутність та пишноту правління короля. Французький двір став центром мистецтв і законодавцем смаків. Знатні люди Німеччини, Росії, інших держав Європи намагалися наслідувати звичаї, моди, розкіш

Парижа. У новозбудованому Версальському палаці король влаштував придворні бали, на яких мусила бути присутня вся знать. Улюбленою розвагою Людовіка XIV був театр. За часів його правління французьке мистецтво (зокрема театр і література) досягло найвишого розквіту, повністю сформувався французький класицизм.

Бесіда з узагальненням прослуханої інформації

- Що стало причиною виникнення класицизму? (Укріплення монархічної влади)

Запис в зошити

- Державна ідеологія Франції = економіка + політика + наука + мистецтво.
- Абсолютизм — державна влада належить монарху.
- Головні політичні діячі Франції XVII ст.: кардинал Рішельє, Людовік XIV («Король-сонце») → «Держава — це я!».
- Причина виникнення класицизму — укріплення монархізму в державі.
- Класицизм (від лат. *classicus* — зразковий) — художній напрям (течія) у мистецтві та літературі XVII — початку XIX ст., для якого характерними є громадянська тематика, суворе дотримання певних творчих норм і правил.

Учитель. З мистецтва греків і римлян класицисти узяли лише ті правила, які вимагали дотримання суворого порядку, логіки та гармонії. Як відомо, основою античної архітектури є принцип прямих ліній або ідеального кола. Класицисти вважали цей принцип перемогою розуму над почуттями, а в добу Відродження цінувалося насамперед почуття. У цьому й полягають відмінності в наслідуванні та відродженні античного мистецтва за різних часів. Класицисти вважали, що існують певні правила, за якими твориться краса. Якщо митець точно слідуватиме їм, у нього вийде досконалий художній твір. Крім того, класицизм — стиль у мистецтві, який вимагає дотримання найсуворішої дисципліни форми і змісту. Французького письменника Нікола Буало вважають теоретиком епохи класицизму. У трактаті «Поетичне мистецтво» він вивів правила класицизму.

Епоха класицизму породила великих драматургів, якими були трагіки Корнель і Расін, комедіограф Мольєр.

Критерії досконалого мистецтва — розум, логіка, правила.

Правила класицизму

- 1) Зображення героїв позитивних (зразок для наслідування) або негативних (моральний урок читачам).

- 2) Дотримання в драматургії правила трьох єдностей: єдність дії (чітка композиція), єдність часу (один день), єдність місця (в одному місці).
- 3) Підкреслення в образах героїв однієї риси характеру (честь, обов'язок, хоробрість, лицемірство, жадібність тощо).
- 4) Конфлікт пристрасті (серця) і обов'язку (розуму) — розум перемагає.
- 5) Літературні жанри поділялись на «високі» (ода, трагедія, епопея, героїчна поема; величава, урочиста мова), «середні» (наукові твори, елегії, сатири; загальноживана мова), «низькі» (комедія, пісні, листи в прозі, епіграми; розмовний стиль).

IV. Рефлексія

1. Робота в парах

Сформулювати відповідь на запитання: «Яким повинен бути художній твір згідно з правилами класицизму?» (За правилами класицизму, кожний твір повинен бути цілісним з точки зору задуму й форми, тематики й мовлення, жанру й композиції. Логічність, єдність, урівноваженість усіх елементів тексту — шлях до досконалості й естетичної довершеності.)

2. «Мікрофон»

Продовжте речення: «Сьогодні на уроці я дізнався (здивувався, відчув, уявив)...»

V. Домашнє завдання

Знайти в словниках і вписати в зошити значення таких понять: «трагедія», «трагікомедія», «драма»; знайти відомості про біографію та творчість Мольєра.

УРОК № 8

Тема. Мольєр (Жан Батист Поклен) (1622–1673) — комедіограф, актор, театральний діяч. Провідні теми та художні особливості комедій Мольєра

Мета: ознайомити учнів із життєвим і творчим шляхом Мольєра; сформувати в учнів поняття про комедію як жанр драматургії; поглибити знання учнів про класицизм; розвивати вдумливе ставлення до навчального матеріалу, навички монологічного мовлення; виховувати інтерес до літератури.

Обладнання: портрет Ж. Б. Мольєра; виставка книг із творами Мольєра.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

Зірка, яка ніколи не згасне...

Н. Буало

Для його пам'яті нічого не потрібно,
але для нашої потрібен він...

Напис на пам'ятнику Ж. Б. Мольєру
в залі засідань Французької академії

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Експрес-опитування

1. Назвіть найвідоміших політичних діячів Франції XVII ст.
2. Що означає термін «класицизм»?
3. Чому виник класицизм?
4. Що унаслідував класицизм від античності?
5. Яке мистецтво в епоху класицизму вважалося зразком досконалості?
6. На яких персонажів поділялись герої у творах епохи класицизму?
7. Що ви знаєте про правило трьох єдностей?
8. Кого вважають головним теоретиком епохи класицизму?
9. Які жанри набули розвитку в добу класицизму?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Уже декілька століть глядачів хвилюють образи, створені видатними драматургами епохи класицизму. У трагедіях «Сід» П. Корнеля, «Британік», «Федра» Ж. Расіна зображено конфлікт між людською гідністю, високим моральним обов'язком і пристрастями. Художня досконалість комедій Ж. Б. Мольєра привернула увагу сучасників до проблеми народного життя. Не випадково Мольєра вважають засновником жанру «високої комедії». Завдяки тому, що Мольєр застосував художні досягнення класицистів, створюючи характери, його комедії засяяли яскравими персонажами: міщанин-шляхтич, Тартюф, Мізантроп.

Хто такий Мольєр? Яким було його життя? Чому Нікола Буало назвав його «зіркою, яка ніколи не згасне»? Про це ми дізнаємося на сьогоднішньому уроці. (Учні записують тему та епіграф уроку у зошити.)

Жан Батіст Мольєр

III. Робота над темою уроку

1. Вступне слово учителя

Якось французький король Луї XIV (Людовік XIV) запитав у одного придворного, хто із письменників прославить час його правління у своїй творчості, і був дуже здивований, почувши: «Мольєр!» Погляньте, будь ласка, на портрет Мольєра. Один із його сучасників колись сказав: «Зросту він був скоріше високого, ніж низького, поставу мав благородну, поступ красивий. Він ходив повільно й мав дуже серйозний вигляд. У нього був товстий ніс, великий рот, м'ясисті губи, смаглявий колір обличчя, чорні й густі брови». Та він нічого не сказав про очі драматурга, великі, темнокарі, на диво гарні очі, у яких сяють розум та чесність. Чесність — найвеличніший рушій у мистецтві, який вимагає від художника зображення правди життя, надихає на боротьбу зі злом, захищає майстра слова від укладання компромісів із власною совістю.

2. Життєвий і творчий шлях Мольєра. Повідомлення учнів за випереджувальним завданням

«Посилена лекція»

Методичний коментар

Учні спочатку заповнюють ліву колонку таблиці, потім слухають текст про життя та творчість Ж. Б. Мольєра. Прослухавши текст, учні заповнюють праву колонку таблиці (для цього відводиться 5–7 хвилин), після чого учні за бажанням зачитують свої записи. Великий за обсягом текст учитель розбиває на декілька частин. Після прочитання кожної із них учні працюють над заповненням правої колонки таблиці.

Це мені було відомо	Це для мене є новим

Орієнтовний зміст повідомлення

Мольєр (Жан Батіст Поклен) — великий французький драматург, театральний діяч, народився в Парижі 15 січня 1622 року в буржуазній сім'ї й повинен був успадкувати професію свого батька, придворного шпалерника, або стати юристом, але він вирішив,

що його покликання — акторство. За свідченнями Гримаре, першого біографа Мольєра, дід частенько водив онука до Бургундського готелю на вистави, у яких блискуче грав Бельроз, і зачарований Жан Батіст мріяв бути схожим на кумира парижан. Але ця професія вважалась однією із найнікчемніших. Актори були прокляті церквою, не дозволялося ховати їх на кладовищі, якщо незадовго до смерті вони не облишали свого заняття. Коли Мольєр став уславленим письменником свого часу, Французька академія запропонувала йому стати академіком, але за умови, що він покине театральну діяльність. Мольєр залишився актором і керівником свого театру, тому двері Академії для нього назавжди зачинилися.

Випробувавши свої акторські сили в шкільних спектаклях і постановках, він вступив до трупі «Блискучого театру» (1644), але цей театр не мав успіху: усі актори були аматорами, а не професіоналами. Зрештою «Блискучий» прогорів, а Поклен, який був відповідальним за фінансування театру, навіть сидів у борговій ямі. Актори вирішили залишити Париж й пошукати щастя в провінції. Вони промандрували дванадцять років (1646–1658). Спочатку грали лише трагедії, оскільки класицисти вважали комедію низьким жанром, оскільки дійсність в комедіях відображалася дуже поверхово й вульгарно, широко використовувалися грубі жарти, непристойні ситуації. Аристократичний глядач з презирством ставився до комедії, і паризька театральна трупа, якщо вона жадала слави й грошей, могла розраховувати на успіх, лише здобувши прихильність аристократів.

Класицизм з його презирливим ставленням до комедій стримував розвиток цього жанру. Мольєр — також класицист за способом зображення дійсності, але геніальний драматург — вільно поводився з правилами і нормами, вважаючи, що люди повинні бути представлені в комедіях такими, якими вони є насправді, щоб дійові особи втілювали сучасне їм суспільство; а якщо правила класицизму не сприяють цьому, на них не слід зважати.

Працюючи в провінції, Мольєр починає опановувати принципи й прийоми комедійних жанрів, пише п'єси для своєї трупі. У трупі з'явився свій репертуар і свій глядач. Актори досягли вершин комедійної майстерності, і Мольєр разом з ними шліфував свій талант. Він сипав жартами, імпровізував: те, що він злегка заїкався, створювало комічний ефект, обличчя ж із масивним носом, великим ротом і густими бровами сяло веселістю. Через декілька років Мольєр очолив театральне товариство. Слава про успіхи провінційної комедійної трупі досягла Парижа. Мольєр не лише самовіддано лицедівав на сцені, він створив нові принципи сценічної гри.

1658 року трупа Мольєра повернулася до столиці й зіграла перед Людовіком XIV і його двором трагедію Корнеля «Нікомед». Знову трагедія — знову невдача. Але Мольєр, бажаючи виправити гнітюче враження, відразу ж показав свою комедію «Закоханний лікар» на зразок італійських комедій масок. Успіх був величезний. Король залишив трупу в Парижі, віддав їй театр Пті-Бурбон, призначив Мольєру щорічний пенсіон. Першою п'єсою для постановки в новому театрі стала одноактна комедія «Смішні манірники» (1659). У ній висміюються провінціалки, які захоплюються преціозною культурою, мріють про аристократичне життя, відмовивши своїм буржуазним нареченим. Комедія мала величезний успіх, але аристократи образилися на Мольєра за те, що він висміяв їх. Мольєр справді жорстко висміяв наміри аристократів відмежуватися від народу, створивши умовну культуру, химерне мовлення та манери. Вороги помстилися драматургу. Трупу виселили з Пті-Бурбона, а будинок театру зруйнували так швидко, що з нього не встигли вивести декорації й костюми. Актори опинилися на вулиці, але не облишили Мольєра, хоча їх запрошували до інших театрів. Король виділив трупі нове приміщення — залу в палаці Пале-Рояль. Там Мольєр працюватиме до кінця свого життя. Король опікувався мольєрівським театром: був першим глядачем половини з двадцяти восьми спектаклів, а багато комедій були написані й зіграні за велінням короля.

Через те, що постановки трагедій не приносили успіху трупі, Мольєр вирішує перемістити моральну проблематику із трагедії з її умовними античними персонажами до комедії, як зображує сучасне життя простих людей. Уперше цю ідею було втілено в комедіях «Школа чоловіків» (1661) та «Школа жінок» (1662), у яких драматург поставив проблему виховання. Прославляючи гуманне виховання, право людини на шлюб за коханням, Мольєр виступив проти офіційної моралі свого часу. Феодальне суспільство, церковники, багаті буржуа не вибачили Мольєру порушення моральних норм. Однак, попри злостивість ворогів, комедія мала великий успіх.

Своїм завданням Мольєр вважав безжалне викриття пороків — егоїзму, честолюбства, святенництва й користоловства, що породжувалися суспільством, заснованим на дворянських привілеях і власницьких інстинктах. На 1664–1670 роки припадає найвищий розквіт творчості великого драматурга. Саме в цей час він створює свої найкращі комедії: «Школа чоловіків», «Тартюф», «Дон Жуан», «Мізантроп», «Скупий», «Міщанин-шляхтич». Найкраща комедія Мольєра «Тартюф» мала найважчу долю. Її постановка вперше відбулась 1664 року під час грандіозного свята, влаштованого

королем на честь дружини та матері. Мольєр написав сатиричну п'єсу, у який викривав «Товариство святих дарів» — таємничу релігійну установу, що намагалася підкорити собі всі сфери життя в країні. Королю комедія сподобалася, бо він побоювався посилення влади церковників. Але королева-мати Анна Австрійська була глибоко обурена, вона опікувалася цим товариством. Церковники вимагали, щоб автора спалили на вогнищі за неповагу до церкви. Комедію було заборонено, але Мольєр продовжував працювати над нею. Художня форма третього варіанту була найдосконалішою — її надрукували, її читають і ставлять уже понад триста років.

Мольєр помер 17 лютого 1673 року у своєму театрі відразу ж після закінчення останнього акту комедії «Удаваний хворий», де він виконував головну роль. Він грав у виставі, коли був уже дуже хворий. Дружина просила відкласти спектакль, але Мольєр відповів, що понад 50 осіб одержують гроші за участь у виставах і їх не можна залишати без заробітку. Він зміг дограти спектакль до кінця, останніми зусиллями волі замаскувати судоми болю розкоштним сміхом. Але самостійно вийти з театру вже не зміг. Його на руках перенесли до найближчої квартири, де за кілька годин він помер.

Лише після тривалих клопотань його удови й особистої вказівки короля Людовіка XIV тіло Мольєра було поховано за християнським обрядом, незважаючи на заперечення церкви, оскільки актора не встигли соборувати. Мольєра поховали вночі на кладовищі Сен-Жозеф. Прах драматурга покоїться на цвинтарі, у саркофазі, поставленому на чотирьох колонах за кілька кроків від могили Лафонтена, який пережив його на двадцять років.

Мольєрівську трупу було указом короля зливо з трупою Бургундського готелю, унаслідок цього об'єднання з'явився театр «Комеді Франсез» — «дім Мольєра», як його й донині називають французи.

Запитання до класу

- Що вам найбільше запам'яталось із почутого сьогодні про життя Мольєра?

Провідні теми та художні особливості комедій Мольєра

Молодий Мольєр починав із написання фарсів, потім перейшов до створення комедії інтриги, або комедії ситуацій (помилки), яка поступово перетворювалася на комедію характерів та звичаїв — високу комедію. Високі комедії з'явилися на сцені з-під пера Мольєра фактично протягом останнього десятиліття його життя. Мольєр відкрив, що нерідко людям заважають адекватно сприймати дійсність бурхлива уява, захоплення і пристрасті, які засліплюють їх.

Такі люди видаються смішними, бо вони залежать від своєї манії і не спроможні керуватися здоровим глуздом. У кожній п'єсі Мольєр виводить такого персонажа (протагоніста), засліпленого комічною манією. Йому він протиставляє іншого героя (антагоніста), холодного і розсудливого інтригана, який встигає скористатися самозасліпленням протагоніста і мати з цього зиск. Але наприкінці комедії полуда спадає з очей протагоніста, і він починає усвідомлювати реальність подій. Антагоніста викрито, і він з ганьбою йде геть. Мольєр показав, що здоровий глузд, не зігрітий сердечністю, перетворюється на холодний, егоїстичний розрахунок і робить людину аморальною. Мольєр виступає за гармонію серця і розуму.

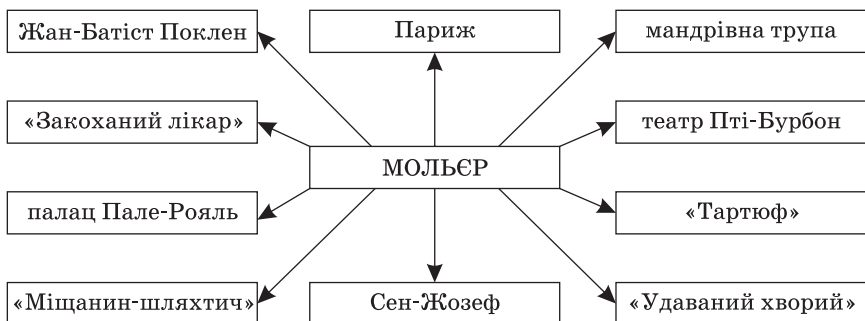
Серед комічних персонажів Мольєра часто трапляються лікарі. Вони створюють навколо своєї професії ореол таємничості й морочать хворих, наживаючись на їхніх страхах і легковірності. Існувало й багато інших способів заробляти гроші, наприклад викладати граматику, філософію. Мольєр висміював неосвічених, але запозятливих і корисливих лікарів й учителів.

IV. Рефлексія

1. Бесіда

- Яких персонажів охочіше зображував Мольєр у своїх комедіях?
- Сформулюйте основну комічну колізію в п'єсах Мольєра.
- Які події життя Мольєра мають особливе значення для розуміння його творчості?

2. Складання грона на тему «Мольєр»

V. Домашнє завдання

Опрацювати конспект; зі словника літературознавчих термінів виписати визначення термінів «комедія», «комедія масок»; прочитати комедію Мольєра «Міщанин-шляхтич».

УРОК № 9

Тема. Утілення в «Міщанині-шляхтичі» рис класицистичної комедії (герой — носій однієї пристрасті)

Мета: повторити особливості класицизму як літературного напрямку; познайомити учнів із сюжетною основою, інтригою комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич»; розглянути, як у комедії втілено правила класицизму; поглибити знання з теорії літератури; продовжувати формувати навички аналізу драматичного твору.

Обладнання: картки для групової роботи, жеребки для поділу.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

Ми наносимо порокам тяжкий удар,
виставляючи їх на загальне посміховисько.
Найкраще, що я можу зробити, — це, висміюючи,
викривати пороки мого століття.
Ж. Б. Мольєр

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація знань**

Бесіда за домашнім завданням

- Що називається комедією? (Комедія — драматичний жанр, у якому конфлікт, дія, характери, ситуації постають у смішних, комічних формах. Комедія висміює суспільні явища, людські вади.)
- Комедія в ієрархії жанрів класицизму — це високий чи низький жанр? (Низький)
- Чим класицистична комедія відрізняється від комедії античної та давньогрецької?
- Що ви знаєте про комедію масок, або комедію дель арте? (Італ. *commedia dell'arte* — професійна комедія — різновид італійського імпровізованого народного театру епохи Відродження, що успадкував традиції римської доби. Персонажі комедії масок були втіленнями комічного гротеску, буфонади, яскравого видовища карнавального типу. Як театральний жанр комедія масок вплинула на творчість Мольєра.)
- Чим комедія ситуацій відрізняється від комедії характерів? (У першій перевага віддається подіям, хитромудрій інтризі. У другій висміюються характери. У деяких комедіях поєднуються обидва компоненти.)
- Які комедії Мольєра найбільш відомі?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. На відміну від трагедії, де зображувалися королі, полководці, герої, комедія змальовувала звичайне повсякденне життя. Вона показувала дрібних дворян, бюргерів, прислугу. Саме в їхньому середовищі Мольєр знаходив кумедні риси в поведінці, характерах, способі життя і життєвих прагненнях. Завдяки правлінню Людовіка XIV престиж дворянства піднявся дуже високо. Нерідко заможні купці купували собі дворянські титули. Титул дворянина для рядового бюргера був символом величі та витонченості. Мольєр же намагався показати, що нічого високого у дворянстві немає: дворяни можуть бути обмеженими, неправдивими, грубими і примхливими. Так само він висміював жадобу до наживи, прагнення бюргерів будь-що потрапити у вищий світ.

Зверніть, будь ласка, увагу на епіграф сьогоднішнього уроку. Слова самого драматурга будуть своєрідним ключем для розуміння п'єси «Міщанин-шляхтич», яка вже понад 300 років не сходить зі світової сцени. Саме з цією п'єсою ми сьгодні знайомитимемося. (Учні записують тему та епіграф уроку.)

III. Робота з художнім твором

Загальний огляд комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич»

Робота в групах: «5 × 5 × 5» (різновид «Ажурної пилки», «Джиг-соу»).

Методичний коментар

Клас об'єднується в групи (кількість груп відповідає кількості осіб у групі), наприклад, жеребкуванням А1, А2, ...Б1, Б2, ...В1, В2, ...Г1, Г2, ...Д1, Д2...Д5.

Спочатку групи об'єднуються за літерою. Кожна група отримує від учителя картку з інформацією, яку необхідно опрацювати, вибрати найголовніше, коротко занотувати в зошити і передати інформацію іншим (записи вести обов'язково!). На цей вид роботи відводиться 10 хв.

На другому етапі учні перегруповуються за числовим показником. У новостворених групах по черзі, відповідно до порядкового номеру літери (попередній поділ), вони передають інформацію, опрацьовану в попередній групі. Доповнюються записи в зошитах. Після завершення цього етапу уроку учитель проводить перехресне опитування.

Тексти для опрацювання

Група А. Остання визначна комедія Мольєра «Міщанин-шляхтич» (1670) написана в жанрі «комедії балету»: за вказівкою короля

до неї були включені турецькі танці. Мольєр зміг, вводячи танцювальні сцени в сюжет комедії, зберегти єдність її структури. Основний закон структури полягає в тому, що комедія характеру розвивається на фоні комедії звичаїв. Носії звичаїв — усі герої комедії, за винятком пана Журдена, головної дійової особи. Сфера звичаїв — традиції, звички суспільства. Персонажі — дружина й дочка Журдена, його слуги, учителі, аристократи Дорант і Доримена, які мають за мету нажитися за рахунок багатого буржуа Журдена. Вони наділені характерними рисами, але не характерами; ці риси комічно загострені, але є правдоподібними. Журден, на відміну від персонажів комедії звичаїв, постає як комедійний персонаж. Особливостями мольєрівських персонажів є те, що вчинки героя виходять за рамки природного, розумного порядку. Такими є всі герої п'єс Мольєра — герої найвищою мірою чесні й безчесні, мученики шляхетних пристрастей і дурні. Таким є Журден, буржуа, який вирішив стати дворянином.

Група Б. Комедії передувала увертюра, по закінченні якої на сцені з'явилися вчителі музики й танців, вони надзвичайно задоволені, що відшукали собі багатого покровителя — пана Журдена, прихильного до дворянства й світського поведіння. Так одразу ж, із перших реплік п'єси, визначається її основна тема. Журден марить стати знатною особою. Ця мета визначає всі його помисли, бажання й діяльність, повністю підкоряє його натуру, стає сенсом його життя. Знаменним є перший вихід пана Журдена: одягнувшись так, як вбирається знать, — він упевнений, що його мрія — мрія стати дворянином — стає дійсністю. Пан Журден охоче входить у нову роль і справді вважає себе гідним цього звання. Він дружить з людьми, близькими до королівського двору. Але що впевненіше поводить Журден, то стає пихатішим і тим комічнішим виглядає його бажання бути аристократом. Що ж спричинило «божевілля» пана Журдена? А те, що його уявлення про виключне значення дворянства були облудними. І тому сатира народжувалась з кричущої невідповідності суджень про велич і шляхетність знаті і справжнього значення панівного стану.

Група В. Сміючись над Журденом, який прагне стати аристократом, Мольєр одночасно сміявся і з того ідеалу, що його вигадав для себе Журден. Але хоч як намагався шляхтич Журден не бути схожим на самого себе, все ж таки він залишався колишнім. Позичаючи графові гроші, він рахує їх до останнього су; сварячись із кравцем, служницею або дружиною, він вдається до лайки і навіть до бійки, забуваючи про всі «великосвітські» уроки; прагнучи

вивчати науки, він вибрав ту з них, у якій бачив практичну необхідність; просту веселу пісеньку любив більше, ніж тужливий спів. Його бажання отримати дворянство не було хитрим розрахунком буржуа, суб'єктивно воно ставало широю мрією, яка оволоділа Журденом. Це призводить до того, що шановний пан Журден легко вступає в останній, буфонадний акт комедії і вільно діє у маскараді посвячення в сан «мамамуші». Дарма, що його лупцюють палками, зате він досяг бажаної мети. І дуже знаменно, що в цій атмосфері загальних веселощів лунають серйозні слова, що відверто виражають позицію автора.

Група Г. На запитання, яке ставить Журден Леонту, нареченому своєї доньки Люсіль, дворянин він чи ні, Леонт не без гордоців відповідає, що він не має наміру привласнювати собі дворянське звання і не є дворянином. Він прослужив шість років у армії й відчуває себе корисним державі й суспільству. Шляхетність Леонта, на думку Мольєра, набута його способом життя і діяльністю, тоді як поведінка змальованих у п'єсі аристократів — графа Доранта й маркізи Доримени — повністю позбавлена шляхетності, що була надана їм від народження. У загальній композиції п'єси завданням карнавального фіналу є осміяння ганебної і вульгарної пристрасті до «одворянення» — пан Журден стає загальним посміховиськом. Звичайно, Журден — зовсім не такий дурень, за якого його мають усі персонажі комедії, і вже зовсім не такий старий дурень, аби пояснювати його вчинки поважним віком (йому лише трохи за сорок). До того ж вікові особливості, як і дурість, — не предмет комедії.

Група Д. На прем'єрі «Міщанина-шляхтича» 14 лютого 1670 року, влаштованої для Людовіка та його двору в королівському замку Шамбор, «дуже» сміялися не поспішали. Адже першим при дворі сміявся король. А він — ані під час вистави, ані після неї — узагалі ніяк не проявив свого ставлення до комедії: ані сміхом, ані жестом, ані словом. Двір вирішив, що комедія провалилася. Чутки про це вмиль облетіли весь Париж. Так було і після другої вистави. Однак звинувачувати Мольєра в крамолі причин не було. «Я нічого не сказав вам про вашу п'єсу після прем'єри, — через декілька днів сказав Мольєру Людовік. — Мені здавалося, що я був зачарований лише тим, як її поставлено. Справді, Мольєре, з усього, що ви створили, досі ніщо не давало мені такої втіхи, і сама п'єса ваша — чудова». Придворні вишикувалися в чергу до Мольєра. Кожний з них заявляв, що «завжди був палким прихильником» мистецтва комедіографа і «завжди знав», що його нова комедія — найкраще з усього, чим багатий цей жанр...

Бесіда

- За яким основним законом створено структуру п'єси Мольєра?
- У чому особливості мольєрівських характерів?
- У якій частині п'єси визначається основна її тема? Сформулюйте її.
- Як автор ставиться до бажання пана Журдена стати аристократом?
- Чим пояснюється жага пана Журдена здобути титул дворянина?
- Над ким ще, крім пана Журдена, сміється автор? Думку поясніть.
- Що покликаний викрити карнавальний фінал п'єси?
- Якою була реакція знаті на прем'єру комедії «Міщанин-шляхтич»?
- Що висміює і що прославляє Мольєр у комедії?

IV. Рефлексія

1. Робота з таблицею

Учитель. Пригадайте правила класицизму. Заповнивши таблицю, визначте, у чому Мольєр дотримується правил класицизму, а в чому порушує їх.

(Учні працюють спочатку в парах, потім інформація узагальнюється під час перенесення її на дошку.)

Утілення правил класицизму в комедії	Порушення правил класицизму
<ul style="list-style-type: none"> • Єдність місця (будинок Журдена); • єдність часу (дія обмежується однією добою); • протиставлення негативних і позитивних персонажів; • викриваються соціальні та людські вади 	<ul style="list-style-type: none"> • Порушено правило трьох єдностей (не витримано єдність дії: крім сюжетної лінії закоханого пана Журдена, у комедії розгортаються ще три лінії: Люсьль і Леонта, Доранта і Доримени, Ніколь і Ков'єля); • порушено жанрові межі

2. Узагальнення учителя

— Мольєр весело сміється з тих, хто дозволяє себе обдурити, і з тих, хто це робить. Але комедіограф вірив у велику шляхетність людини. За його переконаннями, здоровий глузд і щирість завжди перемагають. У комедії Мольєра класицизм, як і раціоналізм, доходив «останньої межі», за якою вичерпувались його пізнавальні можливості. Та Мольєр не погрішив проти класичного визначення жанру: «Комедія — це перехід від нещастя до щастя».

V. Домашнє завдання

Характеризувати образ Журдена, підібрати цитати для характеристики образу; скласти кросворди до теми; випереджувальне завдання для 4-х учнів: бути готовими говорити від імені головних героїв п'єси.

УРОК № 10

Тема. Висміювання безпідставних претензій буржуа Журдена на аристократизм, інтелігентність і освіченість

Мета: продовжити роботу над образами комедії Мольєра «Міщанин-шляхтич»; розвивати вміння аналізувати образ літературного героя; з'ясувати актуальність проблематики комедії для сьогодення; розвивати навички критичного мислення.

Обладнання: кросворди, «Таблиця Елвермана».

Тип уроку: проблемний урок з елементами дослідницької роботи.

Краще — ворог хорошого.
Афоризм

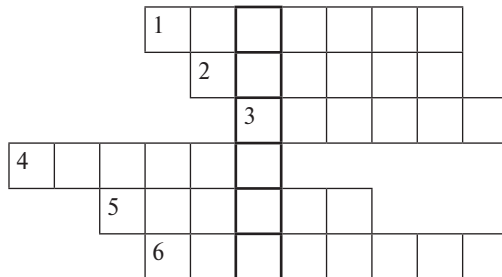
ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

Перевірка домашнього завдання

Робота над кросвордами, складеними учнями вдома.

Приклад кросворду

1. Жанр твору «Міщанин-шляхтич». (Комедія)
2. Збіднілий дворянин, що позичає гроші в головного героя твору. (Дорант)

3. Ім'я дочки головного героя. (Люсіль)
4. Ім'я служниці. (Ніколь)
5. Ім'я слуги. (Ков'ель)
6. Ім'я маркізи, до якої залицялись два герої твору. (Дормена)

Ключове слово для перевірки. Ім'я автора твору «Міщанин-шляхтич». (Мольєр)

Запитання до класу

- Якби я вас попросила символічно змалювати образ головного героя п'єси, пана Журдена, які кольори ви б використали? Чому? (Як правило, учні називають дуже яскраві, «кричущі» кольори.)

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Для відображення сутності головного героя ви б використали насичені, яскраві кольори. Напевно, через те, що він є дійсно колоритною особистістю, яка надовго запам'ятовується та вражає. Що ж у цьому образі є такого, що впродовж століть він залишається актуальним і цікавим? Сьогодні ми спробуємо дати відповідь на це запитання.

III. Робота над темою уроку

1. Загальна характеристика образу пана Журдена

Бесіда

(Учні записують у зошити ключові фрази, відповіді аргументують цитатами із п'єси.)

- Хто пан Журден за походженням? (Буржуа, чії батьки були торговцями, але він соромиться свого походження і способу життя.)
- Яких учителів наймає пан Журден? (Музики, танців, фехтування, філософії)
- Навіщо йому це потрібно? (Уроки танців Журдену потрібні для того, щоб вишукано вклонитися маркізі, музики пан Журден навчається лише тому, що «вельможне панство теж учиться музики»; фехтування гарне тим, що «...ї боягуз може вбити свого супротивника, а сам завжди залишиться цілий», а вся «філософія» зводиться до одного: як краще написати записочку одній великосвітській дамі, маркізі Дормені.)
- Яка риса характеру пана Журдена є домінуючою? (Сильне прагнення бути схожим на дворян)
- Які засоби використовує Журден, щоб стати дворянином? (Журден ладен багато заплатити за те, щоб люди ставилися до нього як до благороднонародженого. Крім того, він ладен видати дочку навіть за турка, лише б той був дворянином.)

- Чим ще, крім навчання, пан Журден намагається наслідувати дворян? (Одягом, звичками, манерами)
- Які риси характеру пана Журдена ви б відзначили? (Кмітливність — Журден помітив, що кравець украв у нього тканину; самоприниження — по-рабськи захоплений тим, що граф поводить з ним, «як із рівним»; простодушність — постійно позичає гроші графу Доранту; довірливість — вірить усім похвалям Доранта.)

Методичний коментар

Процес засвоєння змісту художнього твору проходить такі три стадії:

- 1) безпосереднє сприймання під час читання тексту і відтворення образів, описів, подій тощо;
- 2) осмислення ідейного змісту прочитаного (який може опиратися на відтворювальну уяву), що посилює емоційність сприйняття;
- 3) результат ідейно-художнього впливу літературного твору на характер читача.

У процесі аналізу змісту та образу персонажа визначаються три типи умінь: наочне відтворювання зовнішності літературного героя за портретними деталями, поданими в тексті; розрізнення суттєвих і несуттєвих рис вдачі персонажа та засоби їх вираження в художньому контексті; уміння встановлювати зв'язок між образом літературного героя, конкретними людьми й окремими фактами суспільного життя, з'ясовувати типове в характері персонажа.

2. Рольова гра «Перевтілення»

Представлення точки зору Журдена та сприйняття героя іншими дійовими особами.

Методичний коментар

Учням, які отримали випереджувальне завдання, пропонується зіграти ролі пана Журдена, графа Доранта, пані Журден, Леонта. Вони почергово виступають перед класом і повідомляють (від першої особи) усе, що їм відомо про персонаж, відстоюючи «свої» точки зору та пояснюючи їх. Однокласники й учитель можуть ставити їм запитання, відповідаючи на які, учні відстоюють позиції «своїх» героїв.

Інструкція для учнів-акторів

Указати ім'я, особливості зовнішності, соціальне становище, певні риси характеру, емоційний стан літературного образу; указати ставлення автора до персонажа. Відзначити авторські засоби зображення художнього образу, істотне в характері героя; визначити

місце героя в літературному творі; виявити типові якості в більшому або меншому колі людей (реальних осіб); побачити в образі-персонажі людину певного часу і соціального стану; оцінити характер героя з точки зору автора, з погляду сучасності; пояснити мотиви його поведінки та вчинків.

3. Узагальнююча бесіда

— Як ви думаєте, чому в якості епіграфа був обраний афоризм «Краще — ворог хорошого»? (Чим не хороше життя Журдена? Навіщо йому краще, якщо він має все для того, щоб собі ні в чому не відмовляти? «Чесного міщанина» приваблює пишнота придворного життя, примхи аристократів, витонченість наук та мистецтв.)

IV. Рефлексія

«Мікрофон»

Продовжте речення: «Я би порадив панові Журдену...»

V. Домашнє завдання

Повторити значення термінів «сатира», «сатирична розповідь», «гумор», «іронія», «антитеза»; заповнити таблицю Елвермана.

Таблиця Елвермана

Так	Проблема	Ні
	Пана Журдена можна зрозуміти і підтримати у його прагненні стати дворянином	

Методичний коментар

«Таблиця Елвермана». Стратегія спрямована на формування в учнів уміння здійснювати всебічний аналіз запропонованої проблеми, організацію дискусії та формування чіткої позиції щодо обговорюваних проблем, використовуючи дібрані аргументи. Зміст проблеми формулюється таким чином, щоб відповісти як позитивно, так і негативно. Кількість аргументів і контраргументів повинна бути однаковою.

УРОК № 11

Тема. Урок розвитку мовлення. Засоби творення смішного в комедії. Виховний потенціал твору Мольєра «Міщанин-шляхтич»

Мета: вчити визначати засоби творення комічного у творі та робити узагальнення і висновки, визначати основну настанову класицизму — прагнення виховувати глядача; повторити відомості із теорії літератури; розвивати усне зв'язне мовлення; розвивати навички критичного мислення.

Обладнання: на дошці — шкала для «Кутків».

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація знань****1. Інтелектуальна розминка**

Заверште речення

- 1) Головний герой комедії «Міщанин-шляхтич» — ... (пан Журден).
- 2) Пан Журден прагне... (стати дворянином).
- 3) Слуги в комедії — ... (Ков'ель, Ніколь).
- 4) Люсіль — це... (дочка пана Журдена).
- 5) Весела вигадка про сина турецького дворянина належить... (Ков'елю).
- 6) Перевдягнувся на турецького вельможу... (Леонт).
- 7) Пана Журдена посвятили в неіснуючий сан... (мамамуші).
- 8) На бенкет пан Журден запросив... (маркізу Доримену).
- 9) Маркіза Доримена закохана... (у графа Доранта).
- 10) У кінці комедії намічаються весілля... (Доранта і Доримени; Леонта та Люсіль; Ков'еля та Ніколь).

2. «Вільне письмо» на тему «Сміх»

Приклад

«Сміх — сплеск емоцій. Він буває щасливим (неначе відчуття польоту), буває добрим, як сонячний промінець або весняний вітер, долонька дитини чи поцілунок коханого. Сміх може зцілити від душевного болю чи гнітючої самотності. Та він може також бути злим, «колючим», неначе лезо бритви чи колючки кактуса. Такий сміх, подібно до жмені льоду, примушує напружитись і втікати. А так хочеться, щоб він був подібний до веселих дзвіночків, а не до заупокійних дзвонів!..»

3. Повторення термінів із теорії літератури

Гумор — вид комічного, коли серйозне в житті зображується жартівливо, коли про людські вади говориться з добродушною помішкою.

Іронія — засіб гумору та сатири, заснований на приховано-глузливому, зневажливо-осудливому зображенні людини чи явища.

Сатира — художні твори різних жанрів, у яких різке викриття зображуваного поєднано з його гострим осміюванням.

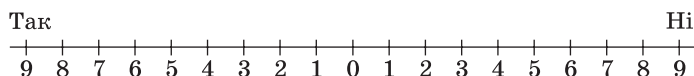
Сатирична розповідь — розповідь, у якій різко висміюються люди, людські вади, характери.

Антитеза — підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, почуттів, характерів.

II. Робота над темою уроку

1. «Кутки»

Учитель. Прогляньте заповнену вдома «Таблицю Елвермана» і визначіться, чи заслуговує пан Журден на вашу підтримку. Після виваженого розмірковування нехай кожен з вас зробить помітку на шкалі, підготовленій на дошці. Помітка визначатиме вашу позицію щодо теми, яка обговорюється.

Методичний коментар

«Кутки». На основі зроблених позначок учні об'єднуються в три групи: перша група складається з тих, чиї позначки знаходяться в позиції «Так» від 4 до 9; друга група — позиція «Ні» від 4 до 9; третя група — позиція «середняків» — від 3 у позиції «Так» до 3 у позиції «Ні».

Створені групи обмірковують дібрані аргументи, обирають речника і готуються до полеміки. Після виступу речника опоненти з інших груп ставлять йому запитання щодо аргументів, наведених на захист обстоюваних позицій; на запитання може відповісти будь-хто із групи, яку представляє речник.

Речники формулюють свою відповідь за методикою «Прес»: «Ми вважаємо, що... оскільки (позаяк)... , наприклад, ... Отже...».

2. «Лист до автора» (робота в парах)

Методичний коментар

Призначення «Листів до автора» — стимулювати діалог між двома читачами. Спочатку кожен записує два-три запитання, які йому

хотілося б поставити автору. Потім ці запитання він пропонує сусідові; той формулює відповіді, суть яких стисло записується (оскільки ці записи являють собою процес мислення і не призначені для поширення, у них допускаються орфографічні, граматичні та синтаксичні помилки). Після завершення роботи в парах запитання, на які відповіді знайдено не було, озвучуються, і клас відповідає на них.

III. Рефлексія

Узагальнювальні запитання

(Учні записують у зошити відповіді на узагальнювальні запитання.)

- Що є домінуючою рисою характеру пана Журдена? (Бажання бути схожим на дворянина)
- Чи можемо ми сказати, що основним об'єктом сатиричного зображення в п'єсі є пан Журден? (Автор критикує також графа Доранта — збіднілого дворянина. Порівняно з Дорантом Журден ширіший у своїх прагненнях, він простодушний і не підлабузнюється, як Дорант.)
- Яку мету, на вашу думку, має граф Дорант? Яку роль відведено графом пану Журдену? (Дорант хоче поліпшити свої справи, одружившись із багатою маркізою Дорименою, але залицяння потребує грошей. Із цією метою Дорант використовує простодушного пана Журдена. Граф схиляє пана Журдена до думки, що Доримена не проти прийняти його залицяння. Заради здійснення своєї заповітної мрії — стати аристократом — пан Журден надсилає маркізі коштовні подарунки, улаштовує для неї розваги та бенкет у своєму домі.)
- Про які риси характеру Доранта можна говорити? (Він хитрий, підступний, лицемірний; з презирством ставиться до Журдена, зневажає його, але випрошує в Журдена подачки; шахрай і авантюрист; обдурює і Журдена, і маркізу.)
- Чи є в комедії порядні люди? (Це пані Журден, Клеонт, Ков'ель, Люсіль, Ніколь. Особливу увагу до себе привертає Леонт: він чесний, благородний, не соромиться свого походження; його погляди протиставляються поняттям і прагненням Журдена та Доранта.)
- Якою є тема комедії? (Зображення прагнення пана Журдена стати шляхетним дворянином)
- Які засоби комічного автор використав, щоб найбільш точно змалювати своїх персонажів? (Основні засоби — гумор, іронія, сатира. Гумор — у відображенні смішного в життєвих явищах і характерах, добродушний сміх; іронія — їдка насмішка,

замаскована під зовнішньою благоприсойною формою, що виражає глузливо-критичне ставлення автора до предмета зображення; сатира — у гострому осудливому висміюванні негативних явищ.)

- **Що висміює і що прославляє Мольєр у комедії?** (Мольєр у комедії викриває таких спритних людей, які прагнуть якнайкраще влаштуватися в суспільстві, збагатитися за рахунок інших. Мольєр також весело сміється і з тих, хто дає себе піддурити, але комедіограф вірить у велику шляхетність людини. На його переконання, здоровий глузд і щирість завжди перемагають.)
- **Які моральні висновки можна зробити, розглянувши образ пана Журдена?** (Людина не повинна прикидатися, а повинна виховувати в собі почуття гідності, учитися, ні перед ким не плазувати.)

V. Домашнє завдання

Повторити вивчене; підготуватись до контрольної роботи.

УРОК № 12

Тема. Тематична атестація № 2

Мета: здійснити контроль знань за темою «Література європейського бароко»; виховувати прагнення досягти високого результату.

Обладнання: картки із завданнями.

Тип уроку: урок контролю.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми та мети уроку

II. Виконання контрольної роботи (тести)

Варіант I

Початковий та середній рівні
(кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть, як називали добу класицизму у Франції:

а) «доба Расіна»;	б) «доба Мольєра»;
в) «доба Корнеля»;	г) «доба Лафонтена».

2. Укажіть назву театру, який заснував Мольєр:

а) «Сучасний театр»;	б) «Блискучий театр»;
в) «Славетний театр»;	г) «Класичний театр».
3. Укажіть основну пристрасть пана Журдена, героя п'єси Мольєра:

а) до всього нового;	б) до всього прекрасного;
в) до всього старовинного;	г) до всього дворянського.
4. Укажіть героя, який є втіленням здорового глузду в комедії Мольєра:

а) Клеонт;	б) Дорант;
в) пані Журден;	г) Ніколь.
5. Укажіть, ким був граф Дорант:

а) радником короля;	б) нареченим Люсіль;
в) одним із учителів Журдена;	г) збіднілим дворянином.
6. Укажіть справжнє ім'я Мольєра:

а) Жан Батіст Гренуй;	б) Джон Гріффін;
в) Жан Батіст Поклен;	г) Семюель Леггорн Клеменс.

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

7. Укажіть риси характеру пана Журдена:

а) інтелігентність;	б) самозасліпленість;
в) брутальність;	г) довірливість;
д) чемність;	е) освіченість.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

8. Укажіть зайве правило творення драматичних творів доби класицизму.

а) єдність дії;	б) єдність характерів;
в) єдність місця;	г) єдність часу.

Завдання на встановлення відповідності (логічні пари)

9. Установіть відповідність між літературним напрямом і його характерними рисами.

а) Пишний, барвистий стиль;	1) Бароко;
б) орієнтація на античність;	2) класицизм.
в) тяжіння до контрастів, складної метафоричності;	
г) нормативність мистецтва.	

(1. а, в; 2. б, г)

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

10. Розташуйте в хронологічній послідовності події в п'єсі Ж. Б. Мольєра «Міщанин-шляхтич».
  - а) Урочистий обід, улаштований Журденом на честь маркізи;

- б) весілля Леонта і дочки Журдена;
  - в) посвячення Журдена в «мамамуші»;
  - г) зустріч Журдена з учителями і кравцем.
- (г, а, в, б)

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Чому сцени навчання пана Журдена викликають сміх?

Варіант II

Початковий та середній рівні

(кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть країну, у якій виник класицизм:
    - а) Англія;
    - б) Франція;
    - в) Італія;
    - г) Іспанія.
  2. Укажіть п'єсу Мольєра, ідеєю якої є думка: «Негідно приховувати своє справжнє походження...»:
    - а) «Тартюф»;
    - б) «Скупий»;
    - в) «Мізантроп»;
    - г) «Міщанин-шляхтич».
  3. Укажіть, чого, на думку Журдена, бракує його доньці для повного щастя:
    - а) багатства;
    - б) порядного чоловіка;
    - в) титулу;
    - г) знайомств при дворі короля.
  4. Укажіть, ким за походженням був пан Журден:
    - а) ремісником;
    - б) буржуа;
    - в) дворянином;
    - г) селянином.
  5. Укажіть, від чийого імені граф Дорант передає маркізі Доримені подарунки:
    - а) від свого імені;
    - б) від імені пана Журдена;
    - в) від імені короля;
    - г) від імені незнайомця.
  6. Укажіть, який «титул» здобув Журден у кінці п'єси:
    - а) сеньйора;
    - в) арабського падишаха;
    - б) лорда;
    - г) турецького дворянина.
- Завдання з вибором кількох правильних відповідей
7. Укажіть літературні напрями, які сформувались у XVII ст. в Європі:
    - а) реалізм;
    - б) бароко;
    - в) романтизм;
    - г) класицизм;
    - д) сентименталізм;
    - е) ренесанс.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

8. Укажіть, яких учителів запросив до себе пан Журден:
- а) учителя танців;
  - б) учителя малювання;
  - в) учителя музики;
  - г) учителя фехтування.

Завдання на встановлення відповідності (логічні пари)

9. Установіть відповідність між персонажами, які беруть участь у любовних колізіях п'єси «Міщанин-шляхтич».
а) Клеонт;	1) Ніколь;
б) Ков'ель;	2) Доримена;
в) Журден;	3) Люсіль.
г) Дорант.	
- (а3, б1, в2, г2)

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

10. Напишіть літературний термін, якому відповідає визначення: «Драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири розвінчуються негативні суспільні та побутові явища, у якому зображуються смішні життєві положення і характери». (Комедія)

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Чому граф Дорант «дружив» з паном Журденом? Який зиск він мав із цієї дружби?

III. Домашнє завдання

Підготувати повідомлення про особливості доби Просвітництва (на основі матеріалу підручника з історії, тема «Французька революція кінця XVIII ст.»).

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ XVIII СТОЛІТТЯ. ПРОСВІТНИЦТВО (12 годин)

УРОК № 13

Тема. Просвітництво як літературна епоха. Розмаїття виявів літературного життя: виникнення (сентименталізм) та розвиток (класицизм, реалізм) художніх напрямів, нових жанрів (філософська повість тощо)

Мета: ознайомити з основними засадами мистецтва епохи Просвітництва; навчити учнів характеризувати Просвітництво як ідейний рух і літературну епоху, працювати з літературознавчими термінами; учити самостійно працювати і виступати із повідомленнями, розвивати увагу та вміння слухати.

Обладнання: портрети Данієля Дефо, Джонатана Свіфта, Генрі Філдінга, Роберта Бернса, Вольтера, Дені Дідро, Жан-Жака Руссо, Бомарше, Гете, Шіллера та інших відомих людей епохи Просвітництва.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

Людина народжена вільною...

Поки народ, який змушений коритися, скоряється, він діє добре, але як тільки, маючи можливість скинути ярмо, народ скидає його, він діє краще...

Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір»

ХІД УРОКУ

I. Оголошення результатів тематичної атестації № 2.

Аналіз типових помилок

II. Мотивація навчальної діяльності

Робота з епіграфом

(Учитель зачитує уривок із праці Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір».)

- Як ви розумієте цей вислів?
- Якої епохи він стосується?
- Що вам відомо про цю епоху?

Учитель. Епоха Просвітництва, яка прийшла на зміну епосі Відродження,— одна із видатних сторінок в історії західноєвропейської культури. Саме з цією епохою ми сьогодні почнемо знайомитися ближче.

III. Робота над темою уроку

(Прослуховуючи виступи однокласників та учителя, учні конспектують інформацію та готуються відповідати на узагальнюючі запитання.)

1. Виступ учня-«історика»

Французька революція кінця XVIII ст.: причини та наслідки

Наприкінці XVIII ст. у Франції настала криза абсолютизму, викликана нездатністю королівської влади оздоровити економіку країни, оскільки всі спроби були невдалими через марнотратство королівського двору, регламентування монархією виробництва й торгівлі, опір аристократії фінансовим реформам. Непримиренні суперечності існували між привілейованими паразитичними станами дворян і духовенства та більшістю французів (станом безправних виробників). Група прогресивних діячів нещадно критикує відсталі феодальні порядки та захищає інтереси освіченої буржуазії й інтелігенції Франції, ідеологічно готуючи французький народ до боротьби проти абсолютистської монархії. Оскільки цей рух поширював освіту, культуру і виховання, він отримав назву «Просвітництво». Просвітники спиралися на гуманістичні ідеї Відродження, досвід англійської революції і боротьби північноамериканських колоній за незалежність. Головна ідея Просвітництва — беззастережна віра в могутність розуму та пізнання законів існування світу і людського суспільства. Найвидатнішими просвітниками Франції були Вольтер, Монтеск'є, Руссо, Дідро, д'Аламбер.

Запитання до класу

- Що дало поштовх зародженню ідеї Просвітництва? Яка його головна ідея?

2. Виступи учнів-«біографів»

Вольтер (1694—1778) — це псевдонім філософа й поета, драматурга, публіциста і політичного діяча Франсуа Марі Аруе. Його двічі ув'язнювали у Бастилії через творчу діяльність. Багато років провів у еміграції. Вольтер проповідував реформу влади самою владою і тривалий час вірив у ідею «освіченого абсолютизму». Вольтер виступав за те, щоб освічені монархи здійснили у своїх державах реформи — запровадили конституцію, забезпечили своїм громадянам свободу

слова і віросповідання, покінчили з релігійною нетерпимістю, надавали рівні права всім підданим, скасували привілеї духовенства і дворян, ліквідували залишки феодальної залежності селян. Але він ніколи не заперечував релігію, вважаючи її потрібною для підкорення мас, бо «якби Бога не існувало, то його треба було б вигадати».

Шарль Луї Монтеск'є (1689–1755) у головній своїй праці «Про дух законів» створив теорію поділу влади: законодавча влада має належати народу (народ обирає депутатів-законодавців), виконавча — королю, а судова — стану суддів. Незалежність кожної з трьох гілок влади, з точки зору Монтеск'є, є гарантією свободи. Критикуючи абсолютистський лад, Монтеск'є проголошував демократичні принципи свободи слова, віротерпимості, рівності усіх перед законом.

Жан-Жак Руссо (1712–1778) — філософ, літератор і педагог, пройшов важку школу життя: був лакеєм, учителем музики, секретарем та перекладачем, переписувачем нот; був противником соціальної несправедливості й пригноблення людини людиною. Він прагнув викоринити майнову нерівність, хоч не виступав проти приватної власності. Руссо був виразником ідеї свободи і рівності людини й народів. Він обґрунтував ідею народного суверенітету — згідно з нею найкращою формою державного устрою є республіка, де народ безпосередньо управляє країною через обраних народних представників. При цьому народ — це всі громадяни республіки незалежно від соціального походження. Ідеї Руссо, найбільш демократичні ідеї того часу, були близькі народним масам, особливо селянству. У царині літератури розробляв різноманітні жанри: писав романи, комедії, поеми, вірші; започаткував сентименталізм.

Філософи Дені Дідро (1713–1784) і Жан д'Аламбер (1717–1783) були організаторами видання першої в світі багатотомної (33 томи за 1751–1776 роки) «Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел», у якому співпрацювали всі противники абсолютистського ладу, прихильники передових ідей. Енциклопедія не лише фіксувала всі наукові і технічні досягнення свого часу, але й пропагувала ідеї свободи, рівності, братерства, всемогутності розуму і прогресу.

Запитання до класу

- Що, на вашу думку, об'єднує постаті Вольтера, Монтеск'є, Руссо, Дідро та д'Аламбера? У чому важливість їх внеску в розвиток Просвітництва?

3. Виступ учителя

Поширення ідей Просвітництва у Європі

Англійський філософ Локк відіграв велику роль у формуванні ідей французького Просвітництва. Для Європи його відкрив

Вольтер, письменник привернув увагу своїх співвітчизників до особистості цього філософа.

Суспільний устрій Європи суттєво змінюється, остаточно формується концепція людини як істоти, яка має права і свободи, та облаштування такого державного устрою, де б захищалися ці права й свободи. Виробляється концепція нової держави. Просвітники виступили проти гноблення народних мас, проти духовного поневолення людини церквою, коли істинна віра підміняється певним ритуалом і догмами. Суть епохи характеризує гасло, висунуте просвітниками: «Май мужність користуватися власним розумом!».

Ідеї доби Просвітництва суттєво вплинули на всі напрямки духовного життя європейського суспільства, що й дало назву новій культурно-історичній добі. До речі, згадувана епоха, на відміну від попередніх, сама дала собі ім'я: термін «просвітництво» використовують ідеологи Просвітництва — Вольтер і Гердер. Остаточно закріпила цей термін у науці стаття І. Канта «Що таке Просвітництво?» (1784).

Доба Просвітництва — це середина XVII—XVIII ст. Загалом, ідеї Просвітництва проростають спочатку в Англії, потім у Франції, пізніше — у Німеччині, Італії та в інших країнах Європи. Розвиток європейської культури відбувався під знаком ідей Просвітництва. Але найчисленніший загін просвітителів сформувався у Франції.

Запитання до класу

- Назвіть хронологічні межі епохи Просвітництва. Як ідеї Просвітництва поширювались Європою?

Культура епохи Просвітництва

Даючи загальну характеристику культури доби Просвітництва, слід відзначити, що вона є новим відкриттям, новим шаблоном на шляху розвитку світової планетарної художньої культури, їй властиве таке художнє сприйняття, як інтимність, ліризм, спостережливість, проникнення в суть людських пристрастей і характерів. Водночас здобутки художньої культури доби Просвітництва досягнуті ціною втрати універсальної повноти в зображенні духовного життя, цілісності у втіленні естетичних ідеалів суспільства, властивих мистецтву попередніх років. Свавільного індивідуаліста епохи Відродження і регламентованого підданого періоду класицизму в XVII ст. змінює вільний громадянин. Д. Дефо, Д. Свіфт, Г. Філдінг, Г. Лессінг, А. Лесаж, Бомарше, Вольтер, Д. Дідро зображують природність людини. Для них розв'язання всіх колізій зумовлено просвітленням життя, розумом, знаннями.

Просвітницький раціоналізм найінтенсивніше наповнювався гуманістичним змістом. Якщо в класицизмі «розумність» творів мистецтва була показником їхніх художніх якостей, то тепер вона сприймається як додаткове свідчення його моральних цінностей. Реалізм доби Просвітництва вже не висуває таких могутніх титанів, як мистецтво епохи Відродження. Велич духу, неймовірне напруження загальнолюдських пристрастей замінюється спритністю винахідливого героя. Мистецтво демократизується і звертається до життєвого матеріалу, не минаючи найнижчі верстви суспільства. Уважно вивчається суспільне життя людей. Провідним жанром у літературі стає соціально-побутовий роман. Класицизм як домінуючий напрям у літературі і мистецтві поступається сентименталізму (сентимент — почуття), а приблизно з 60-х років XVIII ст. — романтизму.

Епоха Просвітництва в Україні — це творчість видатного мандрівного філософа Г. С. Сковороди. Його вплив на подальший розвиток вітчизняної культури безумовний. Сковорода поєднує в собі філософа, поета, мислителя та музиканта. І хоч епоха, у яку творять французькі просвітники і Сковорода, — одна, та літератури різні: мудрування французьких просвітників Сковорода не вважає «мудрою мудрістю». Сковорода — християнський містик, і йому не імпонувало їхнє безбожництво. Джерелом сквородинівської філософії була Біблія.

Запитання до класу

- У чому полягають здобутки доби Просвітництва?
- Що вам відомо про особливості українського Просвітництва?

Література доби Просвітництва створила такі жанри, як роман, філософська повість, казка, сімейна і філософська драма, піднесла естетичні цінності, демократизувала літературу, зробивши мистецтво слова доступним широким верствам суспільства.

Просвітницький реалізм вивів на перший план героїв з демократичного середовища, показав їхню боротьбу за існування, за визнання в суспільстві, за утвердження почуття гідності.

З ідеологією та практикою Просвітництва тісно був пов'язаний енциклопедизм — духовно-інтелектуальний та освітній феномен європейської культури другої половини XVIII ст. Енциклопедистами називали осіб, які входили до складу колективу авторів французької «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесел» (1751–1780), опублікованої в 35-ти томах.

Отже, духовна культура Просвітництва була складним і водночас важливим етапом у розвитку світової культури. Епоха

Просвітництва може бути названа революційною не лише в розумінні соціально-економічних та політичних перетворень, але й перетворень у сфері духовної культури. Унаслідок творчості вчених, філософів-просвітителів, літераторів, композиторів, художників, архітекторів людство отримало принципово нові підходи до розуміння філософських, етичних і естетичних проблем, які не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Запитання до класу

- Назвіть особливості літератури Просвітництва.
- Що стало духовно-інтелектуальним та освітнім феноменом європейської культури другої половини XVIII ст.?
- Що ви можете сказати про духовну культуру доби?

IV. Рефлексія

1. Узагальнююча бесіда

(Висновки формулюються спільно і записуються в зошити.)

- Яку епоху ми називаємо епохою Просвітництва? (Просвітництво — ідейна течія, що ґрунтувалася на переконанні у вирішальній ролі розуму і науки в пізнанні «природного порядку» для людини і суспільства.)
- Укажіть історичні рамки епохи. (1689–1789 рр.— сторіччя!)
- Що просвітники вважали причиною людських нещасть? (Невігластво, релігійний фанатизм, феодально-абсолютистські порядки, відсутність політичних свобод і рівності громадян)
- Укажіть батьківщину Просвітництва. (Воно зародилось в Англії, але найбільшого поширення набуло у Франції. Період між 1715 і 1789 роками називають «віком Просвіти».)
- Охарактеризуйте Просвітництво як ідейний рух і літературну епоху. (Основа ідеології Просвітництва — віра в перетворювальну силу людського розуму й освіти. Ідея «природної людини» — одна з провідних у Просвітництві. Художня література — засіб пропаганди просвітницьких ідей.)
- Назвіть представників доби Просвітництва. (Дж. Свіфт, Д. Дефо, Дж. Аддісон — Англія; Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Бомарше, Дідро — Франція; Лессінг, Гете, Шіллер — Німеччина; Фонвізін, Радишев, поети-декабристи — Росія; Сковорода — Україна)

2. Робота з термінами

(Запис у словники)

Реалізм — у широкому значенні — це художній стиль універсального характеру, який передбачає відтворення життя в його

об'єктивній сутності, закономірностей розвитку і буття людини, суспільства, світу. У реалістичних творах події і характери зображуються так, що стає зрозумілим: вони зумовлені певним комплексом причин і зв'язків. Інколи в такому значенні про реалізм говорять як про художній метод.

Сентименталізм — напрям (течія) в літературі і мистецтві другої половини XVIII ст., позначений підвищеним інтересом до людського почуття, емоційного сприйняття оточуючого світу. Сентименталісти мали нове бачення особистості людини. Для них було важливим, у якій мірі людина здатна на великі, відверті й глибокі переживання. Персонажем сентименталізму була проста, незнатна людина; пейзаж набуває емоційної характеристики.

Філософська повість — середній за обсягом епічний прозовий твір, що характеризується однолінійним сюжетом, головними героями якого є не люди, а філософські ідеї; логіка розвитку подій у ньому зумовлена не логікою людських вчинків, а логікою філософської полеміки.

V. Домашнє завдання

Опрацювати записи в зошитах; скласти гроно на тему «Просвітництво». Випереджувальне завдання для одного учня: підготувати коротку розповідь про зміст повісті Вольтера «Простак».

УРОК № 14

Тема. Життя і творчість Вольтера (1694–1778). Ідейний зміст і художня структура філософської повісті «Простак», сенс її назви

Мета: ознайомити з біографією Вольтера; розкрити значення терміну «філософська повість»; розвивати творчі здібності учнів; учити їх засвоювати навчальний матеріал під час лекції.

Обладнання: портрет Вольтера.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

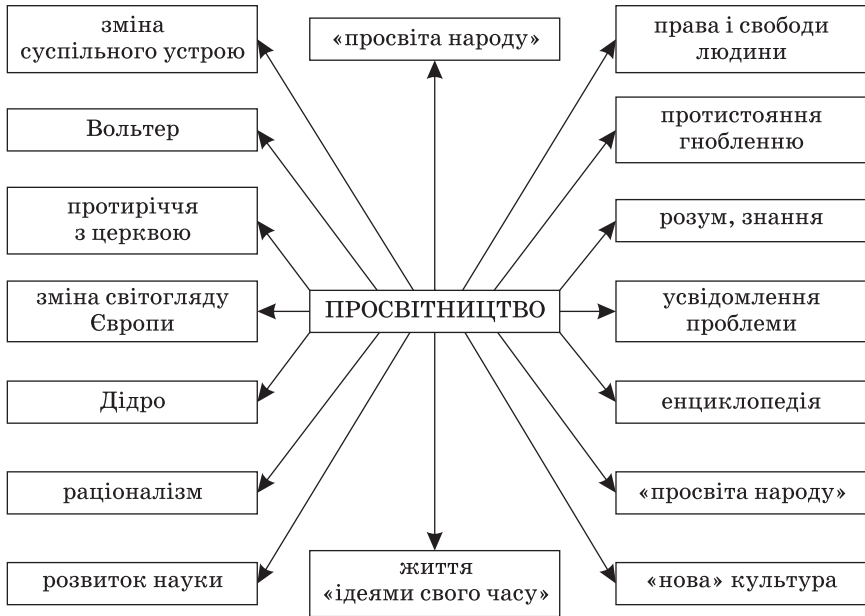
Поетичні сили Франції
об'єдналися у Вольтері.
Й. В. Гете

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація знань

Перевірка домашнього завдання

Представлення грона на тему «Просвітництво».

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Остання травнева ніч 1778 року видалася теплою, і вартові паризької застави, солодко позіхаючи, приготувалися вже було перекрити смугастим шлагбаумом широкий тракт, що вів від столиці до знаменитої провінції Шампань, коли почувся цокіт копит. «Кого ще там дідько несе проти ночі»,— невдоволено пробурчав собі під носа офіцер і майже дослівно повторив своє запитання вголос. «Слава Ісусу Христу!»— за цим церковним привітанням, що пролунало з блакитної, оздобленої зірками карети, яка щойно під'їхала до застави, вартові впізнали служителя Божого. «Документи»,— не люб'язніше, ніж раніше, проскрипів загрубійлий на службі голос. «Документи в порядку, абате Міньо, але яка потреба погнала вас у дорогу проти ночі, і що там у вас у кареті?» Якби ж то вартові могли знати, що в разі затримання цієї карети на них уже

наступного ранку чекало б підвищення по службі й значна грошова винагорода (адже католицька церква славилася вмінням щедро винагороджувати за послуги, надані їй у боротьбі з її запеклими ворогами, а в кареті знаходився найперший з-поміж них!). Але вони цього не знали, а крім сплячого старигана в нічному халаті й ковпаку в кареті нікого не було. А втім, вони цього старигана добре розуміли — їх самих хилило на сон. І хоч ця карета здалася офіцерові напрочуд знайомою, він махнув рукою і крикнув: «Проїжджай!». Абат поспішив виконати команду, витираючи з обличчя холодний піт і вгамовуючи нервові дрижання рук. Париж залишився позаду, а попереду була довга й небезпечна дорога до абатства Сельєр. Та ще й поруч із трупом...

Вольтер

Так, стариган дійсно спав, але сном вічним. «Ось я і виконав Ваше прохання, дядечку Франсуа»,— подумав абат, зручніше влаштуовуючи для дальньої дороги закоцюбле тіло того, чийм ім'ям згодом назвали ціле століття. Так по-детективному було врятовано від ганьби прах одного з найвидатніших синів Франції і людства — великого Вольтера. Бо хіба не ганьбою було б, коли б його тіло, немов непотріб, викинули на смітник? Страх перед такою перспективою, мов дамоклів меч, довгі роки висів над Вольтером, адже він добре знав про люту ненависть церкви до себе. Тому, відчувши наближення смертного часу, він попросив свого небожа, абата Міньо, по-тай вивезти його тіло з Парижа і негайно поховати, поки церква не довідалася про смерть і не видала заборони на поховання. Але в церкві скрізь були свої вуха й очі, саме тому абат не став чекати навіть ранку, а виїхав із тілом мертвого дядька в кареті проти ночі. Змилені й запилені коні мчали цілий день, а під вечір нарешті зупинилися неподалік цвинтаря в абатстві Сельєр, що в Шампані. Місцевий пріор швидко здійснив поховальний обряд, і тіло Вольтера зникло в склепінні.

А зранку на паризькому тракті здійнялася рожева від променів ранкового сонця курява. Майже на ходу з карети вискочив чоловік і побіг до абатства, плутаючись у довгих полах ряс, щось волаючи і розмахуючи якимось папером. Пріор удав крайнє здивування тим, що, виявляється, існувала заборона на поховання пана Франсуа Марі Аруе, відомого під псевдонімом Вольтер. Ні, якби

він, пріор, був із цією заборонаю ознайомлений, то, звичайно, й не подумав би послухатися грізного наказу, але що зроблене, те зроблене, не розкривати ж могилу. Чи розкривати? Що скаже на це пан кур'єр? Паризький кур'єр був явно спантеличений, могила так і залишилася незайманною. Вольтер ще раз, тепер уже посмертно, «випередив» свого запеклого ворога — католицьку церкву.

Як же починалося й протікало життя, що скінчилося так незвичайно? Чому Гете сказав, що у Вольтері об'єдналися політичні сили Франції?

(Учні записують тему уроку та епіграф у зошити.)

III. Робота над темою уроку

1. Знайомство з життєвим шляхом Вольтера

(Учні роблять короткі записи.)

Учитель. Франсуа Марі Аруе народився 21 листопада 1694 року в Парижі. Мати Вольтера, Марі Маргарит Домар, була дочкою секретаря кримінального суду, а батько, Франсуа Аруе, — нотаріусом і збирачем податків. Сам Вольтер не любив батька і його ремесло, а пізніше (1744 року) оголосив себе позашлюбним сином якогось шевальє де Рошбрюна, злиденного мушкетера і поета, аби не бути сином успішного буржуа.

По кількох роках навчання в паризькому езуїтському коледжі Людовика Великого (1704–1711) юний Аруе на вимогу батька зайнявся вивченням права. Незабаром він проти батькової волі проміняв юриспруденцію на лаври зухвалого віршотворця і радощі світського життя. У травні 1717 року за сатиру на регента Франції герцога Орлеанського автор-початківець потрапив у Бастилію, проте рік ув'язнення не охолодив його літературного запалу. Уже 1718 року була поставлена його перша значна п'єса «Едіп», прихильно сприйнята публікою.

На початку 1726 року відбулася сутичка Вольтера із шевальє де Роганом, який дозволив собі привселюдно насміхатися зі спроби Вольтера сховати під псевдонімом своє недворянське походження. Озброївшись пістолетами, Вольтер намагався помститися кривдникові, але був заарештований, кинутий у Бастилію, а наприкінці 1726 року — змушений залишити Париж. Понад дворічне перебування в Англії вплинуло на його прихильність до віротерпимості і лібералізму. Свої ліберальні погляди Вольтер виклав у знаменитих «Філософських листах». 1734 року, уже після повернення Вольтера на батьківщину, книгу було спалено за вироком Паризького парламенту, а автору загрожував новий арешт. Не бажаючи

спокушати долю, Вольтер того ж року виїхав до Шампані, де оселився в маєтку своєї коханки, маркізи дю Шатле. Одна з найосвіченіших жінок того часу, вона розділяла захоплення Вольтера метафізикою, природничими науками, біблеїстикою.

1744 року почалася коротка і невдала кар'єра Вольтера-придворного. Літературна популярність і впливові заступники забезпечили йому місце придворного історика (1745). 1746 року його обрали до Французької академії, але йому так і не вдалося (попри всі намагання) здобути прихильність короля. Холодність Людовика XV, розчарування у Версальському дворі, смерть маркізи дю Шатле (1749) схилили Вольтера прийняти запрошення пруського короля Фрідріха II, при дворі якого він з'явився 1750 року. У грудні 1754 року Вольтер переїхав до Швейцарії, де йому судилося провести решту життя. В околицях Женеви він придбав невеликий маєток, назвав його «Деліс» («Відрода»). У цей час Вольтер почав працювати в «Енциклопедії» Дідро і д'Аламбера. Намагаючись убезпечити себе від неласки з боку духовництва Женеви, Вольтер наприкінці 1758 року орендував маєток Турней (а на початку 1759 року придбав ще й маєток Ферней), які були розташовані по обидва боки кордону Женевського кантону з Францією. Ферней став його «питомим князівством», місцем, де розгорталась його 20-річна просвітницька діяльність.

Коли Вольтерові виповнилося 83 роки, він вирішив ще раз побачити Париж. 10 лютого 1778 року, незважаючи на сувору заборону лікарів, патріарх французького Просвітництва прибув до столиці Франції, де йому було влаштовано захопливу зустріч. Приводом послужила майбутня постановка його нової трагедії, на якій він збирався бути присутнім. Це був справжній триумф генія. Натовпи радісних парижан скандували «Слава!», «Хай живе Вольтер!». Російський просвітитель Денис Фонвізін (автор відомої комедії «Недоросль») так описав ефект, викликаний появою Вольтера в Парижі: «Прибытие Вольтера в Париж произвело точно такое в народе здешнем действе, как бы сошествие какого-нибудь божества на землю». На 30 березня було призначено прем'єру. Патріарх французької літератури на своїй блакитній, прикрашеній зірками, кареті виїхав з дому. Якщо апогеєм талановитого життя є триумф, то й у триумфу буває свій апогей. Цей весняний день став апогеєм, апофеозом життя Вольтера.

Спочатку карета зупинилася біля будинку Французької академії. Академіки зустріли Вольтера овацією і одностайно обрали його головоючим на сесії (на засіданнях Французької академії цього разу він побував 4 рази). Потім він виїхав на виставу.

Коней і карету разом з Вольтером мало не на руках пронесли через усю столицю аж до театру «Комеді Франсез», де якраз ставили його трагедію «Ірина». Театральна площа була переповнена. У театрі Вольтера зустріла ще одна овація. Важко сказати, куди більше дивилися в той вечір глядачі: на сцену, де відбувалася дія і стояв бюст Вольтера, чи на ложу, де сиділа сама «модель» для цього бюста. Після закінчення спектаклю всі актори вийшли на сцену й увінчали бюст Вольтера лавровим вінком. І знову глядачам хоч розірвись — одночасно такий самий вінок з'явився в ложі й прикрасив голову старого драматурга. Овації перейшли в суцільний рев... Наступного дня один із очевидців написав: «Скільки б пошанувань не зазнав Вольтер протягом свого життя, учорашній день, без сумніву, був найкращим днем його життя».

А жити залишалося два місяці... Вольтер навіть устиг вступити в масонську ложу Дев'яти Сестер. Геніальний скептик, володар сміху Вольтер навіть для останньої у своєму житті статуї перед скульптором Антуаном Гудоном не міг позувати без посмішки і невесело жартував: «...годі позувати, іду помирати».

А церква все наполягала, щоб філософ широ розкався, і навіть в останній день життя в спальні Вольтера були ченці — раптом покається. «Дайте мені померти спокійно»,— останні слова, що їх почули від нього ченці.

Всенародний гучний тріумф і одночасна заборона скромного поховання — хіба таке можливо? Ще й як можливо, і його геніальний земляк Віктор Гюго це висловив найточніше: «Він покидав цей світ під супровід проклять і благословінь — проклять минулого і благословінь майбутнього... Лежачи на смертному одрі, він чув, з одного боку, овацію сучасників, а з другого — гикання і гул ненависті, якої минуле не шкодує для тих, хто з НИМ боровся». Помер Вольтер 30 травня 1778 року в тому ж таки Парижі.

І блакитна в зірках карета виїхала до Шампані, везучи померлого Вольтера до безсмертя. Останнім зверненням генія до людства був його вірш «Прощання з життям».

Прощання з життям
 Прошайте, я іду в краї,
 Звідкіль немає повороту —
 Прошайте, друзі ви мої,—
 Вам не завдам я більш клопоту.
 Забудьте, вороги мої.
 Втішайтесь, скільки вам охота.
 Але мине недовгий час,
 Зникнете ви також: скоро,

Як зникли в Леті ваші твори,
І ворог покепкує з вас.
Зігравши роль свою дрібненьку
На славній сцені світовій,
Ми з неї сходим помаленьку
Під свист юрби і без надій.
Вмирає кожен на цім світі,
Який значний не мав би сан:
Архієпископ, куртизан,
Вельможі вельми гордовиті.
Даремно в пишнім оксамиті
Різничий з дзвоником спішить,
Щоб вічну славу одспівати;
Дарма кюре в цю скорбну мить
Йде вашу душу сповідати:
Юрбу це все лише смішить.
Вона ще з день погомонить,
Усе твоє життя згадає
І все забуде мимохить.
Так час завжди цей фарс кінчає.
Чистилище чи небуття —
Одне сміховище безкрає.
Чудне незнане почуття,
Що, як метелик, здійнялося,
Кудись летить без вороття
У таємниче небуття,
Скажи мені, звідкіль взялося?
Хто з смертних може з'ясувати,
Що врешті станеться з тобою?
Найкраще людям для спокою
Незнанням жить і помирати.
(Переклад М. Терещенка)

Вольтер говорив: «Лише праця позбавляє нас від трьох великих зол — нудьги, пороку і злиднів». Про те, що слова були не марно сказаними, говорить огляд творчості поета. Лірика молодого Вольтера, перейнята епікурейськими мотивами, містить випадки проти абсолютизму. Його зріла проза різноманітна за темами та жанрами: філософські повісті «Макромегас» (1752), «Кандид, чи Оптимізм» (1759), «Простак» (1767), трагедії в стилі класицизму «Брут» (1731), «Танкред» (1761), сатирична поема «Орлеанська незаймана» (1735, видана 1755), публіцистика. Історична творчість Вольтера пов'язана з боротьбою проти релігійної нетерпимості, критикою феодально-абсолютистської системи: «Філософські листи» (1733), «Філософський словник» (1764–1769), що зіграв

значну роль у розвитку світової філософської думки, в ідейній підготовці Великої французької революції кінця XVIII ст.

Саме історіографічним заняттям Вольтера Україна завдячує тим, що в Європі стало широко відомим ім'я Івана Мазепи. Збираючи матеріали до своєї «Історії Карла XII», Вольтер натрапив на цікавий сюжет: юного Мазепу ревнивий чоловік його коханки наказав прив'язати голим до дикого коня, якого відпустили в дикий степ. Але юнак не загинув у муках, а став гетьманом України. Цей епізод згодом ліг в основу однойменних поем англійця Байрона і француза Гюго, став фрагментом роману у віршах «Мазепа» українця Володимира Сосюри.

2. Робота в парах

Учні складають запитання за змістом повідомлення й обмінюються запитаннями для взаємоперевірки.

Запитання до класу

- Що вам найбільше запам'яталось із почутого про Вольтера?

3. Зміст повісті Вольтера «Простак» (повідомлення учня за випереджувальним завданням)

4. Ідейний зміст і художня структура філософської повісті «Простак» (1767)

Учитель. Сьогодні ви почули термін «філософська повість». Спробуймо дати визначення цього терміна. (Учні разом з учителем формулюють і записують у зошити визначення: прозаїчний жанр епосу, в основі якого лежить філософська, етична або інша теза, ілюстрована в художніх образах; логіка розвитку подій у такому творі обумовлена логікою розвитку філософських ідей, а не образів людей.)

Найвідоміші філософські повісті Вольтера — «Задіг», «Кандід», «Простак». У центрі цих творів, які розвінчують суспільні порядки, церкву, суд, проблеми «світового зла». Вольтер намагався у своїх творах розкрити згубний вплив суспільного устрою на особистість. Філософські повісті письменника присвячені саме цій темі. Але Вольтер не просто ілюструє свої морально-політичні погляди, він складає цікаві, сповнені життя, пригод, переживань історії. Насильство над людиною викликає в письменника протест, тому що філософа завжди приваблювали природність і воля, вільний розвиток особистості.

У повісті «Простак» він уперше у філософській прозі переносить дію з екзотичних країн до Франції. Людина, здатна «сприймати всі предмети в неспотвореному вигляді», гуронець за вихованням,

француз за народженням, опиняється в середовищі французьких дворян та духовенства, де панують беззаконня, шпигунство, доноси, релігійні переслідування, корупція королівської адміністрації. Проводячи Простака через кола пекла, що іменуються суспільними стосунками, Вольтер за допомогою всіх відтінків комічного піддає критиці політику, релігію, інститут шлюбу, науку.

Ідейний зміст повісті Вольтера — згубний вплив суспільства на «природну людину», що зумовило складність, багатогранність образу Простака, який протистоїть цивілізації, а не захоплюється нею. (Запис у зошити.) Душа героя проста і щира, не позначена тавром лицемірства, прагне гармонії з собою та людьми.

Події в повісті стрімко змінюють одна одну. Завдання автора — якнайшвидше створити такі обставини, за яких виявиться і стане наочною якась безглуздість навколишнього життя. Тема повісті «Простак» — історія кохання Простака і вродливої дівчини Сент-Ів. У розділах 1–8 події відбуваються в Нижній Бретані, у пріораті Гірської Богоматері. Вольтер з гумором розповідає про події, смішні непорозуміння та пригоди. Друга частина повісті досить драматична. Простак, відзначившись у битві з англійцями, які напали на узбережжя, вирушає до Парижа за заслуженою винагородою, а заодно за дозволом одружитися з коханою Сент-Ів. Простакові так і не вдалося домогтися свого. Ніжна й віддана Сент-Ів гине. Маленька людина виявляється цілком беззахисною перед свавіллям урядовців. Усі її «природні почуття» — доброчесність, сердечність, віра в справедливість — безжально розтоптані жорстокою державною машиною.

IV. Рефлексія

Складання таблиці «ЗХВ» («Знаю — Хочу дізнатись — Вивчив»)

Знаю	Хочу дізнатись	Вивчив

Примітка. Учні заповнюють перші дві колонки таблиці, за бажанням зачитують записане. До заповнення таблиці учні повертаються після вивчення теми.

Методичний коментар

«ЗХВ» («Знаю — Хочу дізнатись — Вивчив»). Таблиця складається із трьох колонок. До першої колонки учні записують те, що їм відомо із запропонованої теми («первинні знання»). Заповнення другої колонки має на меті сформувані мотивацію навчальних

досягнень (учні записують, яку інформацію очікують отримати). До останньої колонки записують узагальнену щойно отриману інформацію («вторинні знання»).

Після того як діти повідомлять, що вони дізнались нового, потрібно виявити, чого вони в опрацьованому тексті не знайшли, на яке запитання не отримали відповіді. У такому разі учитель або вказує, де таку інформацію можна знайти, або сам відповідає на запитання. (Запитання, на які учні не отримали відповіді, можна використати на наступному уроці.)

V. Домашнє завдання

Зробити записи до останньої колонки таблиці «ЗХВ»; прочитати повість Вольтера «Простак».

УРОК № 15

Тема. Конфлікт «природної людини» гуронця і французького суспільства як центральний у творі. Антимонархічні та антиклерикальні мотиви твору

Мета: глибше ознайомитись зі змістом та проблематикою повісті «Простак»; навчити формулювати та висловлювати особисте ставлення до проблем, порушених у творі; розвивати критичне мислення учнів.

Обладнання: тексти повісті Вольтера «Простак».

Тип уроку: поглиблений аналіз художнього твору.

Боротися проти фарисейства, викривати лицемірство, тиранію, узурпацію, брехню, забобони, марновірство, зруйнувати храм, щоб звести новий, тобто замінити брехню істиною, нападати на жорстокість суду, нападати на кровожерливе духовенство, узяти батіг і вигнати всіх торговців зі святилища, вимагати спадщини для позбавлених неї, захистити слабких, бідних, пригноблених, боротися за переслідуваних і пригноблених — ось війна Ісуса Христа. І хто ж та людина, яка вела цю війну? Вольтер!
В. Гюго

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

1. Запитання до класу

- Як ви думаєте, чому саме вислів Віктора Гюго обрано епіграфом уроку?

2. «Порушена послідовність» (робота в групах)

- Простак їде до двора. Дорогою він вечеряє з гугенотами.
- Пріор монастиря Святої Гори і панна, сестра його, зустріли гуронця.
- Прекрасна Сент-Ів опирається ніжним пропозиціям.
- Гуронець, прозваний Простаком, дізнається про своїх батьків.
- Простак перемагає англійців.
- Сент-Ів страждає через свою чесноту.
- Прекрасна Сент-Ів помирає.
- Простак приїздить до Версалю.
- Гуронець навертається до віри. Простака охрещено.
- Простак прибігає до своєї коханої й шалено розлючується.
- Простака замкнено в Бастилії з янсеністом.
- Простак закохується.
- Простак розвиває свій геній.
- Сент-Ів визволяє свого коханого й янсеніста.
- Простак, прекрасна Сент-Ів і їхні родичі гуртуються.

Методичний коментар

«Порушена послідовність». Форма роботи спрямована на перевірку знання учнями художнього тексту. Фрагменти тексту вчитель виписує на окремі картки. Учні повинні розкласти картки в тому порядку, в якому відбуваються події у творі.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. У повісті «Простак» Вольтер послідовно розвиває головну ідею Просвітництва — ідею «природної» людини, доводячи, що такій людині немає місця в суспільстві, до краю спотвореному «законом умовним». Найважливішими рисами головного героя повісті є здоровий глузд і відвертість. Простак робить вчинки, які суперечать моралі французького суспільства. Представники цього суспільства вважають юнака досить дивним і навіть небезпечним. Чим глибше Простак знайомиться з французькою дійсністю, тим драматичнішим стає його конфлікт з нею. Поступово він розуміє, що навіть Біблію, джерело мудрості і добра, використовують для виправдання брехні, лицемірства, фарисейства, створення

релігійних конфліктів. Чиста душа Простака опирається фальші людських стосунків, проте цивілізовані громадяни не помічають її. Саме про конфлікт «природної» людини — гуронця — і французького суспільства, антимонархічні та антиклерикальні мотиви твору ми сьогодні будемо говорити. (Учні записують тему та епіграф уроку в зошити.)

III. Робота над темою уроку

1. Лекція із паралельним завданням

Завдання

- Скласти тезисний план лекції.
- Для підтвердження слів учителя знаходити відповідні цитати в тексті повісті Вольтера «Простак» (у матеріалі для вчителя подаються потрібні цитати).

Методичний коментар

Тезисний план. Оскільки учням часто доводиться складати конспекти на основі великого за обсягом матеріалу, їх потрібно навчити складати тезисний план почутого, тобто за допомогою окремих тез занотовувати найнеобхіднішу інформацію. У такому випадку до уваги не береться стильове та синтаксичне оформлення записів.

Тезисний план (так само, як і «шпаргалка для себе») допомагає максимально точно відтворити почуту інформацію.

Конфлікт «природи» і цивілізації

Уже сама назва повісті Вольтера не лише вказує на її головного героя, але й характеризує його. На початку твору він так пояснює своє ім'я: «Мене завжди називали Простаком,— відповів гуронець,— в Англії це ім'я за мною залишилося, бо я завжди говорю щиро те, що думаю, і роблю, що хочу». (Тут і далі — переклад Л. Івченка.)

Отже, природна людина потрапляє в цивілізоване суспільство. Це якраз той випадок, коли «природна людина» є водночас «людиною з природи», тобто нецивілізованою, принаймні не по-європейському цивілізованою, адже, хоча батьками гуронця були французи, виріс він у дикій Гуронії, тобто абсолютно екзотичній для тогочасних європейців Америці, відтак не зазнав впливу цивілізації.

Вибір головного героя тісно пов'язаний із головним конфліктом твору — конфліктом між світобаченням природної людини і європейського цивілізованого суспільства.

У свою чергу, головний герой і головний конфлікт обумовлюють використання Вольтером головного прийому — очуднення, який полягає в тому, що давно відомі, звичні факти, реалії життя сприймаються, мов уперше побачені, незнайомі, чудні (звідси — «очуднення»). Як відомо, найкращими «очуднювачами» є діти, ось і наш герой поводить себе немов дитина, іноді викликаючи посмішку не лише інших персонажів твору («...дехто вирішив, що це королівський блазень»), а й читачів. У виборі прийому очуднення видно неабиякий талант Вольтера, бо хто, як не приїжджий гуронець, може краще побачити ті вади цивілізованого суспільства, до яких самі європейці вже так звикли, що й не помічають їх? Саме «простак», і лише він, найліпше міг побачити дуже непрості речі.

Безумовно, у повісті втілилася ідеологія Просвітництва, та й чи могло бути інакше у творі людини, ім'ям якої і названа ця доба — «доба Вольтера»? Та є тут і суто вольтерівські погляди, яких інші просвітники не сприймали.

Насамперед це стосується особливостей вирішення головного конфлікту повісті, згаданого вище, який відповідає глобальній опозиції Просвітництва — конфлікту природи і цивілізації. Причому Вольтер чітко продумав структуру повісті і дав своєму героєві змогу познайомитись із людьми, які належать до різних прошарків французького суспільства. Твір умовно можна поділити на такі епізоди:

- гуронець і провінціали;
- гуронець по дорозі до Парижа;
- гуронець у Парижі;
- гуронець і Гордон (у Бастилії).

Отже, на початку твору гуронець викликає посмішку, тобто є персонажем комічним, майже блазнем. Але він постійно виявляється вищим за цивілізоване оточення. Під час першого знайомства з цивілізованими французами саме дикун дає їм урок етикету: «Чужинця посадовили поміж панною де Керкабон і панною де Сент-Ів. Всі захоплено дивилися на нього, всі говорили з ним і всі одночасно розпитували його. Гуронця те не хвилювало; здавалося, він керувався девізом мілорда Болітброка: **“Nihil admirare”** («Ничому не дивуватись»), та, кінець-кінцем, від такого шуму терпець йому увірвався й він сказав досить спокійно: «Панове, в моїй країні розмовляють по черзі. Як можу я відповідати вам, коли ви не даєте мені змоги вас вислухати?» Розум завжди на кілька хвилин отямає людей: настала велика тиша». Отже, гуронець навчає цивілізованих французів правил поведіння.

Такий самий урок він дає і щодо мовних проблем. «Абат Сент-Ів... поспитав у нього, яка з трьох мов найбільше подобається йому: гуронська, англійська чи французька. “Безперечно, гуронська”, — відповів Простак. “Чи то ж можливо?! — вигукнула панна де Керкабон.— Я завжди думала, що французька мова найкраща з усіх мов після нижньобретонської”. Потім трохи поговорили про розмаїття мов і погодилися, що, коли б не було пригоди з Вавилонською вежею, всі на землі розмовляли б французькою мовою». Як бачимо, дикун, поважаючи свою рідну мову, нікому її не нав’язує, тобто поводить ся цивілізовано, а французькі провінціали поводяться мов дикуни.

Здавалося б, Вольтер абсолютно не відходить від загальноєвропейської просвітницької традиції: опозиція «природа — цивілізація» вирішується явно на користь першого компонента. Але саме тут починається полеміка з Руссо, який абсолютизував природу й недооцінював цивілізацію. Вольтер їдко іронізує над улюбленим Руссо поняттям «природного права».

Простак і чарівна панна Сент-Ів покохали одне одного і домовилися одружитися. Усю ніч закоханий гуронець писав вірші, а вранці не витримав і побіг до коханої просто в спальню, щоб негайно одружитися з нею. Звісно, слово «одружитися» закохані розуміли дещо по-різному, на цьому й грає Вольтер: «Скоро Простак прибіг, запитавши в старій служниці, де світлиця його коханої, він дужим ударом штовхнув погано замкнені двері й кинувся до ліжка. Раптом збуджена панна де Сент-Ів закричала: “Як? Це ви? Ох, це ви? Спиніться, що ви робите?” — “Я одружуюся з вами”.— І він справді одружився б із нею, коли б вона не одбивалася з усією цнотливістю добре вихованої особи. Простак не чекав від неї таких жартів: усі ці виверти видалися йому вкрай неввічливими. “Не так робила панна Абакаба, моя перша кохана,— кричав він,— у вас нема навіть чесності. Ви пообіцяли мені одружитися зі мною і не хочете тепер зробити цього. Це значить порушити найперші закони честі! Я навчу вас тримати слово й наверну на шлях чесноти”. А мав Простак чесноту мужню і безстрашну, гідну його патрона Геркулеса, ім’я якого йому дали під час хрестин. Він хотів ужити її в усій її повноті, коли на голосні зойки панночки, стриманішої у вияві чесноти, прибіг мудрий абат де Сент-Ів із своєю домоправителькою, старою побожною служницею, і парафіяльним панотцем. Коли вони з’явилися, нападникова відвага вгамувалася. “Боже мій, дорогий сусіде,— сказав йому абат,— що чините ви тут?” — “Виконую свій обов’язок,— обізвався молодик,— хочу виконати свої обіцянки, які для мене святі”. Панна де Сент-Ів, червоніючи, оправилась. Простак вивели до іншого покою; абат доводив йому, що такий вчинок

огидний. Простак захищався, посилаючись на природне право, яке він досконало знав: абат хотів довести, що перевагу мусить мати закон умовний і що коли б поміж людей не було угод, закон природи мало не завжди був би природним розбишацтвом».

У цьому весь Вольтер: начебто це «наївна» промова дикуна, який упевнений, що «добре знає природне право», бо він же «з природи», то кому, як не йому, знати природне право? Насправді ж — це стріла на адресу радикалізму Руссо. Причому стріла, пущена в манері саме Вольтера, адже, за його власним висловом, «треба кидати стріли, не показуючи руки». Та в ту саму мить друга стріла полетіла в цивілізовані правила й закони. Абат де Сент-Ів утовкмачує Простакові порядок цивілізованого одруження: «Тут треба, — сказав він йому, — нотаріусів, свідків, контрактів, дозволів». Простак відповів йому тим висновком, який завжди роблять дикуни: «То значить, ви дуже нечесні люди, раз із вами треба стільки пересторог». А й справді, де потрібні, скажімо, свідки? У шлюбній залі й у залі суду. Чи випадково?..

На шляху до Парижа Простак мав необережність спілкуватися з гугенотами (за що потім потрапив до Бастилії). Це французи добре знали про Варфоломійську ніч, а звідки було дикунові знати про ставлення католиків до гугенотів у Франції? Не знав він і того, що кожне його слово фіксують шпигуни-єзуїти. Гугеноти тікали з Франції до Англії, боячись чергових релігійних утисків і навіть фізичного знищення. На наївні запитання Простака, чому вони тікають з рідної землі, яку дуже люблять, один з них «так патетично оплакував долю п'ятдесятьох тисяч родин, що втекли, і п'ятдесятьох тисяч інших, яких навернули до віри драгуни, що Простак і собі облився сльозами. “Чому, — сказав він, — такий великий король, що слава його доходить аж до гуронців, відмовляється від стількох сердець, що любили б його, й од стількох рук, що служили б йому?”»

Отже, людина, яка не мала не те що політичної, а й узагалі будь-якої освіти і навіть не була європейцем, політично вправніша за високоосвіченого короля і його радників.

2. Робота в парах. Узгодження пунктів плану до прослуханої лекції

3. Продовження лекції

Антимонархічні та антиклерикальні мотиви твору

— Гуронець толерантніший за європейців й у сфері релігійних переконань, і особливо віротерпимості. «Немилосердний суддя... хотів довідатись, якої релігії дотримується гуронець: англіканської

чи гугенотської. “Я дотримуюся своєї релігії,— сказав той,— як ви своєї”. “Та, Боже мій,— сказала панна де Сент-Ів,— як це може бути, чи то ж гуронці не католики? Хіба велебні отці єзуїти не всіх їх навернули до віри?” Простака запевнив її, що в його країні ще нікого не навернули до віри, ще ніколи справжній гуронець не змінив переконань і що в їхній мові нема навіть терміна, що означав би зрадливість... “Ми охрестимо його,— говорила панна де Керкабон панові пріорові,— ви матимете честь зробити це, мій любий брате, а я дуже хочу бути йому за хрещену матір; пан абат де Сент-Ів прийме його від купелі”». Отже, дикунові й на думку не спало нікого з присутніх наvertати до своєї віри, зате цивілізовані християни повели себе зовсім інакше, їх украй здивував і навіть обурих той факт, що хто-небудь може сповідувати не їхню віру.

Щоправда, можливо, французи перестаралися в емоційному ставленні до релігійного питання, а саме по собі прагнення «врятувати душу» поганина було безкорисливим і щирим? Але вже наступні репліки свідчать про те, що мотиви ці були зовсім не високими, а продиктованими бажанням уславитися незвичайною акцією: «То буде блискуча церемонія, про неї говоритимуть по всій Нижній Бретані, і це дасть нам навіки шанобу й повагу». Отже, і в релігійних питаннях природна людина перевершує людей цивілізованих.

Вольгер не був би Вольгером, якби вже з перших рядків повісті не поіронізував над церквою. Ось показовий пасаж — характеристика гурунового дядька, абата Керкабона: «Пріор, трохи вже пристаркуватий, був добрий панотець, його любили сусіди, як раніш любили сусідки. Найбільше зажив він пошани за те, що був єдиною духовною особою, яку не треба було нести до ліжка після вечері з братією». Що й казати, непересічна особистість. І вельми вагомі підстави для поваги серед прихожан.

З тією ж метою використано вже згадане очуднення. Показовим є той факт, що гуронець жодного разу не назвав Біблію Біблією, а лише висловами на кшталт «книга, яку дав мені дядько», «книга, яку ви мені дали» тощо. А чого варта лише сцена сповіді дикуна, коли він буквально тлумачить припис Біблії «зізнаватися один одному», адже, за логікою формули «один одному», якщо він зізнався ченцеві, то і той, у свою чергу, повинен зізнатися йому: «Спочатку треба було висповідатися, і це було найважче. У Простака завжди була в кишені книжка, що дав йому дядько: там він не знайшов жодного апостола, що сповідався б, і тому правив своє. Пріор заткнув йому рота, показавши в посланні Святого Якова-молодшого ці слова, що завдали стільки лиха еретикам: “Сповідайте ваші гріхи один одному”». Гуронець замовк і висповідався

в одного францисканця. Закінчивши сповідь, він витяг францисканця зі сповідальні й, схопивши цього чоловічка дужою рукою, сів на його місце, а того поставив навколішки перед собою. «Ну, друже мій, сказано: “Сповідайте свої гріхи один одному”. Я розповів тобі свої гріхи, і ти не вийдеш звідси, поки не розповіси мені своїх». Кажучи так, він уперся своїм широким коліном у груди супротивникові. Францисканець закричав не своїм голосом. На крик збіглися люди й побачивши неофіта, що душив ченця в ім'я святого Якова-меншого».

Після низки не менш смішних казусів, зумовлених буквальною тлумаченням Святого письма (дикун не знав європейських звичаїв і вірувань, а просто буквально розумів те, що написано в Біблії), гуронець легко, немов між іншим, робить узагальнений висновок: «Я увесь час бачу, що у вас тут робиться безліч речей, яких нема у вашій книзі, й не робиться аж нічого з того, що там сказано».

IV. Рефлексія

1. Завершення роботи над тезисним планом лекції

Після завершення відведеного на роботу часу (близько 5 хв) учні за бажанням зачитують складений план.

2. Заверште речення:

«Сьогодні на уроці я дізнався (здивувався, відчув, уявив)...»

V. Домашнє завдання

Підготуватися до відповідей за стратегією «Збережи останнє слово за мною»; підготувати повідомлення про перебування Гордона і Простака в Бастилії та долю мадемуазель де Сент-Ів; завершити останню графу таблиці «ЗХВ».

Методичний коментар

«Збережи останнє слово за мною». Для проведення стратегії «Збережи останнє слово за мною» запитання попередньо готує учитель або їх формулюють учні самостійно. Запитання записується на окремих аркушах, відповідь на нього учень записує на звороті. У подальшій роботі учень, який розпочав обговорення твору чи сформулював запитання, передає естафету обговорення наступному учневі. Після завершення обговорення слово повертається до того, хто розпочинав або озвучував запитання; він підбиває підсумок або зачитує свою відповідь. Таким чином, учень отримує право підбити своєрідний підсумок, погодившись із тим, що говорили інші, або заперечити, доводячи свою думку. Обговорення припиняється.

Запропонована стратегія допомагає тим учням, які не впевнені у собі, на думку яких у колективі не зважають, відчуті себе більш упевненими і переконаними у своєму праві на власну думку.

(Стратегія апробована в ході реалізації проекту «Читання та письмо для розвитку критичного мислення».)

УРОК № 16

Тема. Гуронець і Гордон у Бастилії. Трагізм долі мадемуазель де Сент-Ів і гуронця. Поняття про філософську повість

Мета: пояснити сутність полеміки Простака та Гордона в Бастилії; розкрити трагізм долі мадемуазель де Сент-Ів і Простака; закріпити знання учнів про філософську повість; розвивати читацьку та творчу активність учнів.

Обладнання: картки для проведення стратегії «Збережи останнє слово за мною».

Тип уроку: комбінований.

Нещастя інколи йде на добре.
Девіз Гордона

У нещасті немає нічого доброго!
Новий девіз Гордона

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

1. «Збережи останнє слово за мною»

(Див. методичний коментар, викладений у домашньому завданні, — урок № 15.)

Запитання

- У чому виявляється «природний розум» Простака?
- Як і з якою метою використовує Вольтер прийом «очуднення» у повісті «Простак»?
- Які вади сучасної йому цивілізації критикує Вольтер у своєму творі?
- Як проявляється комічне в повісті?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Як ви знаєте, повість Вольтера «Простак» закінчилась сумно. Однак Гордон, який до самісінької смерті приятелював з Простаком, стверджував: «Нещастя інколи йде на добре». А скільки чесних людей на світі можуть сказати: «У нещасті немає нічого доброго!» Для того щоб пояснити обидві точки зору, ми сьогодні пригадаємо трагічну долю мадемуазель де Сент-Ів і гуронця, а також спробуємо зрозуміти сутність полеміки гуронця і Гордона в Бастилії. (Учні записують тему та епіграфи в зошити.)

III. Робота над темою уроку

1. Робота в групах

(Учні об'єднуються в 5 груп. На роботу відводиться 10–15 хв, після чого групи презентують результати роботи. Під час підготовки учням надає допомогу учитель, який може впливати на хід їхніх думок.)

Завдання для роботи в групах

1 група. Як ви думаєте, чи випадково Вольтер «посадив» Простака в камеру саме з янсеністом Гордоном? Яку мету переслідував автор? У чому сутність полеміки Простака і Гордона?

Очікувані результати

Як ми вже побачили, природна людина «дає фору» французам у найрізноманітніших сферах життя. Але є одна царина, в якій неможливо досягти успіхів завдяки лише природним здібностям. Це — наука. У творі Вольтера вона виконує роль того лакмусового папірця, який показує переваги і вади цивілізації. Недаремно в Бастилії Простак сидів у одній камері з літнім ученим, янсеністом Гордоном.

Здавалося б, у цивілізованого старигана були всі інтелектуальні переваги, адже він присвятив науці півстоліття, тоді як молодий напівдикун зовсім не мав освіти. Уже після кількох бесід Гордон здивувався тому, що «молодий неук має думки, властиві лише душам досвідченим, став високої думки про його розум і ще більш прихилився до нього». Простак «записав багато думок, які вжахнули старого Гордона. “Як,— казав той сам собі,— п'ятдесят років витратив я на своє навчання і тепер боюся, що не зможу наздогнати природний добрий розум цієї майже дикої дитини. Я тремчу, зміцнивши старанно свої забобони: він же слухав лише простої природи”».

Але тут Вольтер знову дещо міняє курс — він показує переваги науки, тобто цивілізації, над природою: «Читання звеличує душу,

а освічений друг заспокоює її. Наш в'язень звеселяв себе цими двома благами, про які раніш і не підозрював. “Мене спокушає повірити в перевтілення,— говорив він,— бо я сам із тварини перетворився на людину”». Це знову полеміка з Руссо, який абсолютизував природу й убачав у цивілізації лише негативні риси. Отже, для того щоб «із тварини перетворитися на людину», потрібна освіта. Образно кажучи, для перетворення «алмазу» (природної людини) на «діамант» (людину довершену) потрібний «шліфувальний круг» цивілізації.

Але це не значить, що Вольтер не бачить недоліків сучасної йому освіти, яка засмічувала мозок європейця всілякими забобонами. Напевне, оптимальний варіант, запропонований письменником, такий: усі плюси природного розуму помножені на найкраще, чого досягла наука. Саме тому Гурон і прогресував так швидко: «Молодий Простак скидався на одне з тих дужих дерев, що, зрісши на непліднім ґрунті, швидко випростують своє коріння й гілки, коли їх пересадять на кращу землю, і дуже незвичайним було те, що саме в'язниця стала за таку землю».

2 група. Існує думка, що повість «Простак» має автобіографічні ноты. Чи погоджуєтесь ви з цим? Знайдіть підтвердження у тексті.

Очікувані результати

Цікава деталь — на благословенній цивілізованій французькій землі Простак найбільших успіхів досяг саме у в'язниці. Є над чим поміркувати... За підлими наклепами єзуїтів та особисто зацікавленого в ув'язненні героя судді невинного, навіть заслуженого (захисника Франції) Простака, без висунення обвинувачень і жодних пояснень, було кинуте до Бастилії. А Вольтер добре знав, як легко туди потрапити (згадайте його біографію). А де ж законність, справедливість? «Обоє в'язнів цілком погоджувалися один з одним, що ув'язнено їх несправедливо. “Я в сто разів більше за вас маю підстав скаржитися,— казав Простак.— Я народився вільний, як повітря; я мав два життя: волю й моє кохання. В мене відібрали їх, і ось ми тут обоє в кайданах, не знаючи навіть причини тому, й не можемо про це запитати. Я жив гуронцем двадцять років: кажуть, що це варвари, бо вони мстяться на своїх ворогах, але вони ніколи не утискають друзів. Ледве-но ступив я ногою на землю Франції, як пролив за неї кров: я, може, врятував цілу округу й у винагороду я зник у цій домовині для живих, де я помер би від злості, коли б не ви. То, значить, у цілій країні нема законів, і тут засуджують людей, не вислухавши їх? В Англії зовсім не так. Ні, не проти англійців треба було мені битися”». Мабуть, саме через ці реалії

французького життя тієї доби «Простака», на відміну від інших філософських повістей Вольтера, відносять до просвітницького реалізму.

У «Простакові» стан речей не зображений фатально безвихідним. За Вольтером, позитивний приклад поруч, за Ла-Маншем, — у Англії, яку так любить Простак. Це питання варте детальнішого розгляду.

У позитивному зображенні Англії відчувається автобіографізм філософської повісті «Простак». Саме до Англії відчував прихильність Вольтер, з нею були пов'язані найкращі сподівання автора (згадайте про заслання Вольтера до Англії, яке в кінцевому результаті виявилось для нього «даром долі»). «Англійський слід» відчувається на різних рівнях композиції «Простака». Так, саме з Англії приїхав Простак, саме англійцям він дав високу оцінку в розмові з суддею на початку твору («англійці, дуже люблячи відважність і будучи такі самі порядні люди, як і ми...»). Позитивне ставлення до англійців він виявляє протягом усєї повісті: коли гуронець зник під час хрестин, присутні «занепокоїлися, чи не повернувся він до Англії. Згадували, що чули від нього, ніби він дуже любить цю країну» або «Простак відповів, що в Англії людям дозволяють жити, як їм хочеться» тощо. Сам собою напрашується висновок: Вольтер не так хвалить Англію, як дорікає Франції. Мабуть, не в останню чергу через те, що в Англії на той час уже була конституційна монархія, а у Франції — усе ще необмежений абсолютизм.

3 група. У чому полягає трагізм долі мадемуазель Сент-Ів? Чи є трагічною доля Простака?

Очікувані результати

Перебування Простака в Парижі починається з в'язниці. І не вилізи б йому звідти довіку, якби не... Утім, попередньо треба ще раз відзначити художню майстерність автора. У повісті є «дзеркальна», перехресна ситуація: гуронець їде до Парижа передусім для того, щоб визволити з монастиря панну Сент-Ів, а в результаті вона визволяє його. Щоб визволити коханого, Сент-Ів була вимушена зрадити його. Отже, для того щоб стосовно однієї людини здійснився акт справедливості (щоб Простака звільнили), треба, щоб стосовно іншої людини здійснився акт несправедливості (панна Сент-Ів змушена віддатися вельможі Сен-Пуанжу). Такий стан справ називається беззаконням.

У Парижі панна де Сент-Ів попросила єзуїта влаштувати її до «якоїсь доброї побожниці, яка уберегла б її від спокуси». Яка їдка іронія Вольтера! «Побожниця», жінка, не менш поблажлива, чим

езуїт, висловлювалася ще ясніше. «Леле,— казала вона,— рідко справи йдуть інакше в цьому дворі, такому гречному, такому галантному, такому вславленому: найменші й найзвичайніші посади дають часто лише за таку ціну, якої вимагають од вас. Слухайте, ви викликали в мені довіру й приязнь: признаюся вам, що коли б я була така вперта, як ви, мій чоловік не посідав би тої невеличкої посади, з якої живе; він знає це й зовсім не сердиться. Він вбачає в мені свою добродійницю й дивиться на себе, як на моє творіння. Чи ви думаєте, що всі ті, що стоять на чолі округи чи навіть армії, мають ці почесті й багатства за свої заслуги? Вони зобов'язані за це своїм жінкам. Коханням клопочуться про військові чини, й посаду дістає чоловік найвродливішої. Ваше становище набагато краще: мова йде про те, щоб повернути вашого чоловіка на світ божий і одружитися з ним; це святий обов'язок, і ви повинні його виконати. Прекрасних і пишних дам, про яких я вам говорю, ніхто не плямує, вам же аплодуватимуть; скажуть, що коли ви й простудилися, то це лише ради надмірної чесноти».— «Ах, якої там чесноти? — скрикнула прекрасна Сент-Ів.— Що за лабіринт неправди! Що за країна!»

Що стосується Простака, він «з'явився в Парижі й у війську під іншим іменем», і в цьому разі зникнення імені можна тлумачити як зникнення тієї людини, яка його носила. Отримавши посаду, яка давала йому засоби для існування, він перестав бути самим собою.

4 група. Як впливали на долі головних героїв повісті влада й органи правосуддя? Як до останніх ставиться Вольтер?

Очікувані результати

Беззаконня іноді чиниться в будь-якій країні й у будь-яку добу. Власне, для того й існують органи правосуддя — не було б беззаконня, вони стали б непотрібні. Питання ж у тім, як ставляться до беззаконня влада і суспільство, є воно для конкретного суспільства нормою чи аномалією.

І тут Вольтер, як то кажуть, відвів душу. У повісті сама влада (король, міністри, езуїти, суддя) беззаконня й чинить, а от щодо ставлення до нього суспільства, то цю аномальність герої повісті вважають нормою. Вони переконані, що лише так і повинно бути, більше того, вони самі це беззаконня підтримують.

Ясніше нікуди; якщо жінки — повії (яка різниця, за яку ціну торгувати собою — за гроші чи за посади?), якщо чоловіки — сутенери (вони не лише «зовсім не сердяться» на жінок за цей продаж, але й живуть за рахунок повій), і якщо це робиться на рівні державних посад (в «округах чи навіть армії»), то в такому разі вся

країна — будинок розпусти, чи не так? Наче все по-просвітницькому логічно й чітко. Краще за просвітителя Гете не скажеш: «Несправедливість всюди верховодить і беззаконство стало за закон».

Через сприйняття людини, яка здатна «сприймати всі предмети в неспотвореному вигляді», гуронця за вихованням, Вольтер розкриває своє ставлення до французького дворянства та духовенства, серед яких панують беззаконня, шпигунство, доноси, релігійні переслідування, корупція королівської адміністрації. Автор піддає критиці політику, релігію, шлюб, науку.

5 група. Деякі дослідники вважають, що фінал повісті примирливий, усе начебто влаштовується на краще. Проаналізуйте фінал повісті і сформулюйте своє судження про нього.

Очікувані результати

І справді, усі, крім бідлаха Сент-Ів, непогано влаштувалися: «Час зм'якшує все. Пан де Лувуа, нарешті, зробив-таки прекрасного офіцера з Простака, який з'явився в Парижі й у війську під іншим ім'ям; його вихваляли всі чесні люди, й він був водночас безстрашним воїном і філософом. До останньої хвилини життя шанував він пам'ять ніжної Сент-Ів. Абат де Сент-Ів і пріор одержали прибуткові посади. Версальська побожниця зберегла діамантові сережки й одержала гарний подарунок. Отець Ту-а-Ту отримав скриньки шоколаду, кави, грудкового цукру, цукатів, разом з «Роздумами» преподобного отця Круазе й «Квітами святості», заведеними в сап'янові палітурки. Добрий Гордон до самісінької смерті приятелював з Простаком; він теж одержав добру посаду й забув назавжди спокутливую благодать...» Але і тут є неприхований сарказм: такі детальні описи, майже смакування в зображенні добробуту згаданих героїв на тлі смерті юної дівчини чимось нагадують пишномовні описи найдків на чийсь тризні. Вони дещо навіть непристойні, блюзнірські: панна Сент-Ів померла, зате Простак став «прекрасним офіцером»; панна Сент-Ів померла, зате абат де Сент-Ів і пріор отримали «кожен прибуткові посади» і т. п. Це швидше знуцання над людською ницістю, ніж примирення із дійсністю.

Та й згадані у фіналі «чесноти» Простака більш ніж сумнівні. «Безстрашний воїн і філософ» усі ці блага отримав від людини, яка збездестила його наречену. Але ж якби Сент-Ів була не «природною людиною», а цивілізованою особою, схожою на свою версальську приятельку, то чим би тоді гуронець відрізнявся від чоловіка тієї «побожниці», який отримав свою посаду подібним чином? І врятував себе від цієї ганебної ролі не він сам, а панна Сент-Ів шляхом самопожертви й ціною власного життя.

Повість називається «Простак», бо саме так звали її головного героя. Але ж у її фіналі Вольтер пише, що гуронець «з'явився в Парижі й у війську під іншим іменем», і в цьому разі зникнення імені можна тлумачити як зникнення тієї людини, яка його носила. Фатальнішого й песимістичнішого фіналу в літературному творі тієї доби годі й шукати. До того ж дійсно примирливо-елегійний тон Вольтера не лише не послаблює, а й посилює це враження.

І остання фраза твору («У нещасті нема нічого доброго») не суперечить «примирливій розв'язці», а, навпаки, є філософською крапкою в згаданій трагедії. Ця формула суперечить новому девізові старого Гордона: «Нещастя інколи йде на добре». Причому старий янсеніст «забув назавжди спокутливую благодать».

2. Жанрові особливості повісті Вольтера «Простак»

Учитель. Тепер поговоримо про жанрові особливості твору «Простак». В усіх довідниках написано, що це — філософська повість: у «Простакові» крім просто наявності філософських ідей є ще одна вирішальна ознака: у ній філософські ідеї є головними героями твору.

Скажімо, головним героєм «Простака» є не гуронець, а ідея природної людини, її конфлікту з «цивілізованим» суспільством. Не між Геркулесом де Керкабон і Гордоном точиться суперечка в Бастилії, а між філософськими концепціями Вольтера і Руссо тощо.

До того ж логіка розвитку подій обумовлена логікою розвитку філософських ідей, а не образів людей. Колись ще Пушкін справедливо закинув Вольтерові, що той у трагедіях «...не переймаючись ні вірогідністю характерів, ні законністю засобів, змушував... своїх персонажів до речі й не до речі висловлювати правила своєї філософії». Саме тому мав рацію А. Моруа, зауваживши, що героїв повістей Вольтера «можна катувати, палити, й ані автор, ані читач не відчувають справжнього хвилювання. Навіть ридання прекрасної Сент-Ів, яка помирає з відчаю, не викликають сліз співчуття. В усіх цих повістях Вольтера йдеться про катастрофи,— але з точки зору «раціональності»,— а їхній темп до такої міри швидкий, що не встигаєш навіть засмутитися».

IV. Рефлексія

1. Опитування

(Відповіді формулюються спільно і записуються в зошити.)

- Що свідчить про те, що «Простак» Вольтера — філософська повість? (Філософські ідеї не просто присутні у творі,

а є головними героями твору; логіка розвитку подій обумовлена логікою розвитку філософських ідей.)

- До чого призвело спілкування Простака з Гордоном у Бастилії? (Простак перевершує європейця природною кмітливістю, але й сам удосконалюється завдяки бесідам із янсеністом та позитивному впливу науки.)
- Чому панна де Сент-Ів загинула? (Панна де Сент-Ів була «природною» людиною, не вміла торгувати собою та своєю честю. У цивілізованому суспільстві таким людям дуже важко не втратити своєї сутності і вижити.)

2. «Вільне письмо» на тему «У чому “простота” Простака?»

V. Домашнє завдання

Підготувати запитання до повісті Вольтера «Простак» для взаємоперевірки; характеризувати образи повісті; завершити роботу над записами до останньої колонки таблиці «ЗХВ», заповнення якої розпочато на уроці 14.

УРОК № 17

Тема. Урок розвитку мовлення. «Спілкування з Вольтером»

Мета: розвивати усне та писемне зв'язне мовлення, творчі здібності, критичне мислення.

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

Лише праця позбавляє нас від трьох великих зол — нудьги, пороку і злиднів.

Вольтер

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

1. Перевірка домашнього завдання за «Ланцюжком»

Методичний коментар

«Ланцюжок». Учні ставлять запитання один одному по черзі; той, хто відповідає, ставить запитання наступному (визначає сам або учитель називає того, хто відповідатиме).

2. Робота над таблицею «ЗХВ»

Учні порівнюють первинні і вторинні знання, визначають запитання, які залишилися без відповіді. Відповідають на них однокласники або вчитель.

3. Рольова гра «Входження в образ»

Учні за бажанням перевтілюються в образи Простака, панни де Сент-Ів, Гордона і від першої особи роблять повідомлення про свого персонажа та відповідають на запитання класу.

Методичний коментар

«Входження в образ». Рольова гра допомагає учням краще зрозуміти сутність та вчинки літературних героїв. Учні, «увійшовши в образ», намагаються краще зрозуміти стан душі героя, мотиви його вчинків, погляди на життя тощо. Учень від першої особи розповідає «про себе», відповідає на запитання вчителя або однокласників (запитання повинні формулюватись таким чином, щоб вони допомогли найбільш повно розкрити особистість героя).

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Сьогодні ми завершуємо знайомство з творчістю відомого французького просвітника Вольтера. Тепер ми знаємо про нього значно більше, ніж декілька днів тому. У когось залишились певні запитання без відповіді, хтось відчув симпатію до автора, у когось появилось бажання поділитись з ним думками. Саме це ми і спробуємо зробити сьогодні, написавши невеличкого листа Вольтерові. Вислів Вольтера: «Лише праця позбавляє нас від трьох великих зол — нудьги, пороку і злиднів» стане нашою рушійною силою.

III. Робота над темою уроку

1. Підготовка до написання листа

Вимоги до написання листа

- Шанобливе привітання;
- запитання або побажання авторові;
- декілька слів про себе або причини, що спонукали до написання листа;
- прощальні слова.

2. Написання листа

Методичний коментар

«Літературні листи» спрямовані на формування в учнів уміння оформляти думки щодо прочитаного та обмінюватись ними. У ході

опрацювання учнем відповідної теми в нього виникають певні думки та міркування, які він записує. Стратегія може бути використана в ході проведення «Семінару читачів» (записи учень пропонує сусідові для обміну інформацією або отримання відповіді) та на етапі усвідомлення змісту уроку. Разом з тим учні навчаються правилам написання листів, дотримуючись загальноприйнятих вимог.

IV. Рефлексія

1. Ознайомлення з написаними листами

(Учні зачитують за бажанням.)

Примітка. Оскільки листи являють собою процес мислення й не призначені для поширення, у них можуть допускатися орфографічні, граматичні та синтаксичні помилки, на які варто не зважати, оскільки вони відображають початкову фазу процесу писання.

2. Підбиття підсумків

«Методика одного речення»

Проблемне запитання: «Як Вольтер ставився до людини?»

Варіанти відповідей

- Людина, на думку Вольтера, не повинна миритися зі злом і називати його добром.
- Найкращою є «природна» людина, оскільки в ній набагато менше фальші, яка є творінням недосконалого суспільства.
- Людина повинна зло називати злом і активно з ним боротися, навіть якщо природа обдарувала людину найлагіднішою вдачею.
- Людина від природи створена доброю; усе зло йде від неправильно організованого суспільства.
- Якщо людина боротиметься зі злом, воно буде переможене.

Методичний коментар

«Методика одного речення» використовується для того, щоб прокоментувати епіграф до заняття, цитату, проблему, зробити узагальнення. Таке загальне групове обговорення надає можливість кожному висловити власну думку чи позицію.

Відповіді не коментують і не оцінюють. Учитель робить лише узагальнення.

V. Домашнє завдання

Випереджувальне завдання: підготувати повідомлення про життєвий та творчий шлях Й. В. Гете; заповнити хронологічні таблиці або скласти тези (письмово); прочитати трагедію «Фауст».

УРОК № 18

Тема. Йоганн Вольфганг Гете (1749–1832). Трагедія «Фауст» — вершина творчості Й. В. Гете й один із найвидатніших творів світової літератури. Історія створення та проблематика

Мета: поглибити знання учнів про ідеї Просвітництва; познайомити учнів із життям та творчістю Гете; поглибити знання про драматичний жанр трагедії; розкрити головну тему трагедії; розвивати логічне мислення та монологічне мовлення; формувати етичні погляди на світ.

Обладнання: портрети письменника.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

Життя і поезія не розпадаються
в нього на два окремі світи:
його життя було його поезією, його
поезія була його життям.

І. Тургенев

ХІД УРОКУ**I. Мотивація навчальної діяльності**

Учитель. 28 серпня 1749 року у Франкфурті-на-Майні у 18-річної дружини імперського радника Катаріни Елізабет Текстор-Гете народилася дитина без ознак життя. Повитуха розтирала новонародженого вином, доки дитина не закричала. Якщо народження людини пов'язане з міфом, то міф його народження пов'язаний з вибором: він знав, що місія його в цьому світі важка і тягар відповідальності штовхав його назад.

Саме таким був прихід у життя видатного німецького і європейського поета-просвітителя Йоганна Вольфганга Гете, про життя і творчість якого російський письменник Іван Тургенев сказав: «Життя і поезія не розпадаються в нього на два окремі світи: його життя було його поезією, його поезія була його життям». Сьогодні ми розпочнемо знайомство з обома його світами: життям та поезією, які подібно до граней кристалів вражають своєю різноманітністю та красою. (Тему та епіграф учні записують у зошити.)

II. Робота над темою уроку

1. Повідомлення учнів про життя та творчість Йоганна Гете (за випереджувальним завданням)

— Йоганн Вольфганг Гете, великий німецький поет, мислитель і вчений, народився 28 серпня 1749 року у Франкфурті-на-Майні в заможній родині (дід Гете був обраний головою міста, а батько мав титул імперського радника). Дитинство майбутнього поета проходило в рідному місті, де він здобув гарну освіту. Продовжив навчання в Лейпцизькому та Страсбурзькому університетах. У Страсбурзі Гете був членом літературного гуртка «Буря і натиск», мріяв про нове німецьке мистецтво, вільне від іноземних впливів, про об'єднання держави. У 22 роки захистив дисертацію й отримав ступінь ліценціата. Вірші почав писати ще в дитинстві. Ліричні поезії, драми й особливо роман «Страждання юного Вертера» (1774) рано зробили ім'я Гете відомим. В юнацькі роки розпочав працювати над трагедією «Фауст».

1775 року вісімнадцятирічний герцог Карл Август Саксен-Веймарський запросив 26-річного поета до себе на службу. Гете став таємним радником і членом державної ради, три роки очолював кабінет міністрів, керував військовими і державними справами. Згодом зосередився на заняттях природничими науками, видав наукові праці, написав художні твори. Велетенський літературний доробок поета складається із 143 томів.

Після 1788 року Гете віддалився від громадського життя, вважаючи його дріб'язковим і суєтним, та цілком присвятив себе «вічному» — особистому творчому вдосконаленню. Смісл життя поет убачав у тому, щоб розвинути в собі творчі здібності, поділитися з людьми своєю духовністю. Творчість він вважав найвищою властивістю людини. Поет подружився з Шіллером. Гете став директором Веймарського придворного театру і ставив на сцені п'єси Шекспіра, Лессінга, Шіллера, свої власні. Він не переставав працювати навіть у важкі роки наполеонівської окупації, більше 13 років був меценатом Веймарської кунсткамери.

Гете займався не лише літературою, багато часу приділяв природничим наукам: ботаніці, зоології, анатомії, геології, оптиці; коло його інтересів складала музика, малювання та вивчення

Йоганн Гете

мов — поет знав 6 мов. У людині поет цінував цілеспрямований характер. Він писав: «У людини насправді існує лише одна біда — це коли вона захоплюється ідеєю, що не має жодного відношення до справжнього життя або ж відволікає від праці».

Друга половина життя поета сповнена творчої активності. Він очолював енський університет, грав на клавесині та флейті, малював, танцював, фехтував, їздив верхи. Його будинок став місцем паломництва освічених шанувальників мистецтва та науки. 1827 року Гете був обраний почесним членом Ради Харківського університету. Зробив значний внесок у розвиток медицини, ботаніки, орнітології, мінералогії, педагогіки, історії, етнографії. Єдина таємниця світу, непідвладна ані розуму, ані уяві людини, на його думку, — це таємниця сонячного світла. Гете оголосив себе віруючим сонцепоклонником.

Навесні 1832 року Гете дуже застудився і 22 березня помер. Уже після того, як зник пульс, його права рука все ще рухалась, неначе намагалась щось написати. Похований Й. В. Гете у Веймарі в одному склепі із Шіллером.

Запитання до класу

- Що із почутого вам найбільше запам'яталось або вразило?

2. Ознайомлення з трагедією «Фауст»

Історія створення

«Фауст» — найвище досягнення Гете. Ще в молоді роки поет захопився середньовічною легендою про мага і чародія Фауста, якому в його нечестивих заняттях допомагав чорт, за що забрав потім душу Фауста в пекло. Свою душу Фауст мусив віддати в обмін за оволодіння земною мудрістю. Та істина, яку проповідували авторитети давнини і про яку йдеться в святих книгах, не задовольнила вченого. Щоб осягнути істину життя, Фауст прагне заглибитися в саме життя. Образ Фауста драматург надав привабливі риси: ренесансну допитливість розуму, прагнення до осмислення життя.

Існуючий у літературі сюжет про вченого-мага Гете поєднав з іншим, досить поширеним сюжетом: палко закоханий юнак спокушає молоду, недосвідчену дівчину; вона чекає від нього дитину, а він малодушно кидає її напризволяще. Поет знайшов спосіб поєднання цих сюжетів: Мефістофель (чорт) омолоджує вченого. Персонажами твору Гете стануть Бог, чорт, людина, нечиста сила. Однак тема виявилась складною для молодого поета, і він припинив роботу над рукописом. Майже через двадцять п'ять років Гете повертається до роботи над трагедією, і «Фауст» стає головним змістом творчого життя Гете.

Проблемне запитання: «Назвіть джерела, з яких Гете запозичив сюжет “Фауста”».

Запис у зошити

Джерела трагедії:

- народні легенди про доктора, чарівника, чорнокнижника;
- поширений сюжет: юнак спокушає юну дівчину та кидає її;
- Біблія, Книга Іова (легенда про праведника, якого спокушував сатана з дозволу Бога).

Особливості композиції твору

У своєму завершеному вигляді твір складається з «Присвяти», «Театрального вступу», «Прологу на небі» та двох частин. Першу частину закінчено 1806 року, другу — 1831.

Трагедія розпочинається двома прологами. Перший із них — «Пролог у театрі» — бесіда поета, актора і директора. Троє співбесідників — це ніби три сторони особистості автора. Поет мріє про високу мету; актор закликає сміливіше черпати сюжети із самого життя, щоб оволодіти серцями людей; директор — діловий, практичний — тверезо оцінює дійсність, від розмов кличе до справи, до реального втілення на сцені високих поетичних задумів. Другий пролог — «Пролог на небі». У ньому беруть участь Бог, архангели Рафаїл, Михаїл, Гавриїл, згодом — Мефістофель. Цей пролог відкривається гімном могутній природі, вічному руху і вічній гармонії, гімном Сонцю і Землі, а завершується суперечкою Бога та Мефістофеля стосовно сутності людини.

У першій частині твору розкривається історія кохання Фауста і юної городянки Маргарити (Гретхен). Закохані цілком покладаються на природу. Для Фауста природа, кохання, щастя, Бог — нероздільні. Але природа не лише велична і прекрасна, вона суперечлива і таємнича. Щасливе і прекрасне кохання закінчується трагічно.

Друга частина твору схожа на мандри чудесними островами. Фауст, живучи вдруге, намагається досягнути нове й дивне для нього життя і взяти в ньому посильну участь. Проживши друге життя, Фауст підбиває його підсумок. Він пересвідчився в найвищій цінності реального буття і діяльності життя людини та розуміє, що мусить передати пізнану істину нащадкам, тобто втілити її, побудувавши місто. Фауст також зрозумів, що людину виправдовують висока мета, невтомна праця, активність душі й довічна боротьба за життя і волю. Фауст отримує на небі повне прощення.

Проблемне запитання: «Що ви можете сказати про особливості композиції п'єси?»

Запис у зошити

Особливості композиції:

- 2 прологи (зав'язка);
- 1 частина — 25 сцен (1806) — не розбита на дії, як того вимагає форма драматичного жанру;
- 2 частина — 5 дій (1825–1831) — забагато для драматичного твору.

Висновок: несценічна п'єса.

3. Індивідуальна робота

Ідейно-тематичний аналіз трагедії «Фауст»

Завдання: визначити жанр твору і пов'язати з його тематикою.

Після обговорення результатів роботи учнів робиться узагальнення.

Запис у зошити

- Драматична поема;
- філософська трагедія

проблеми	ознаки
пошук відповідей на запитання: «Якою є роль людини на землі? У чому сенс її буття? Які закони пояснюють розвиток природи, суспільства?»	гострий і непримиренний конфлікт через неможливість розв'язати протиріччя (головний герой вирішує нерозв'язні завдання, і це поглиблює, загострює конфлікт)

III. Рефлексія

Заверште речення:

«Сьогодні на уроці я дізнався (здивувався, відчув, уявив) ...».

IV. Домашнє завдання

Характеризувати образ Фауста.

УРОК № 19

Тема. Образ Фауста як утілення динамізму нової європейської цивілізації. Пошуки сенсу буття і призначення людини

Мета: характеризувати образ Фауста; розвивати вміння учнів висловлювати особисте ставлення до проблем та дійових осіб твору; розвивати логічне мислення, монологічне мовлення й уміння працювати в групі; формувати етичні погляди на світ.

Обладнання: роздаткові картки для роботи в групах.

Тип уроку: аналіз драматичного твору.

Таємниця життя незбагненна,
але ми не можемо відмовитися
від спокуси все ж таки пізнати її
і зрозуміти.
Й. В. Гете

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

Експрес-опитування

- Які сюжети використав Гете для написання трагедії «Фауст»?
- Поет використав лише фабулу творів чи їх сюжети повністю?
- Якими є особливості композиції твору?
- Поясніть особливості жанру твору.
- Кого можна назвати головними героями трагедії? Чому?
- Які проблеми розглядаються в трагедії?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Фауста вважають утіленням динамізму нової європейської цивілізації. Докази цьому ми спробуємо сьогодні віднайти. Також ми поговоримо про різні погляди на призначення людини та сенс людського буття. Гете замислювався над тим, чим є життя; він уважав, що «таємниця життя незбагненна, але ми не можемо відмовитися від спокуси все ж таки пізнати її і зрозуміти». Нехай ми не зможемо збагнути всі сторони життя, але намагатимемось хоча б спробувати наблизитись до його розуміння. (Учні записують тему та епіграф уроку.)

III. Робота над темою уроку

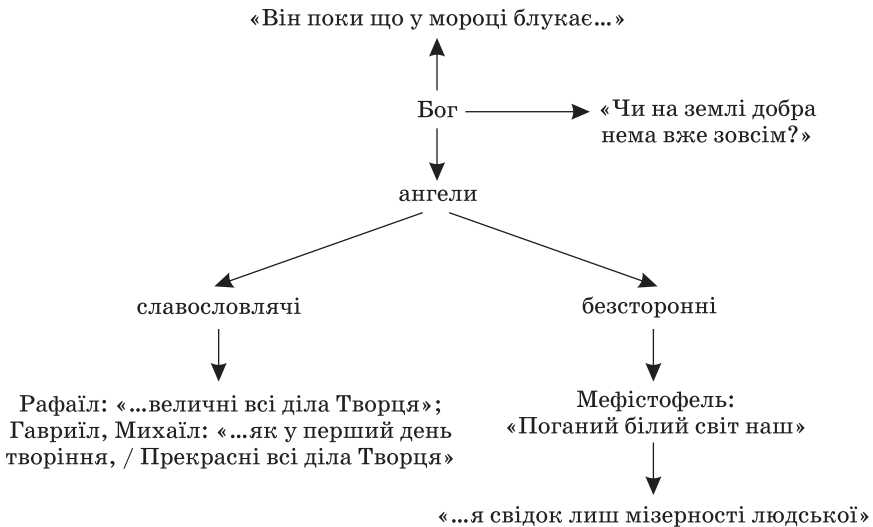
1. Робота в групах

Учні об'єднуються в 3 групи. Кожна група отримує аркуш паперу формату А1 або А2 та маркери для підготовки презентації. Висновки кожної групи учні стисло записують у зошити.

Завдання для групи 1

- 1) Опрацювати «Пролог на небі»; підготувати виразне читання його у ролях.
- 2) Скласти схему системи образів «Прологу на небі».
- 3) Визначити ідейний і композиційний зміст «Прологу...».
- 4) Проаналізувати ставлення до світу та людини учасників «Прологу...».

Зразок відповіді

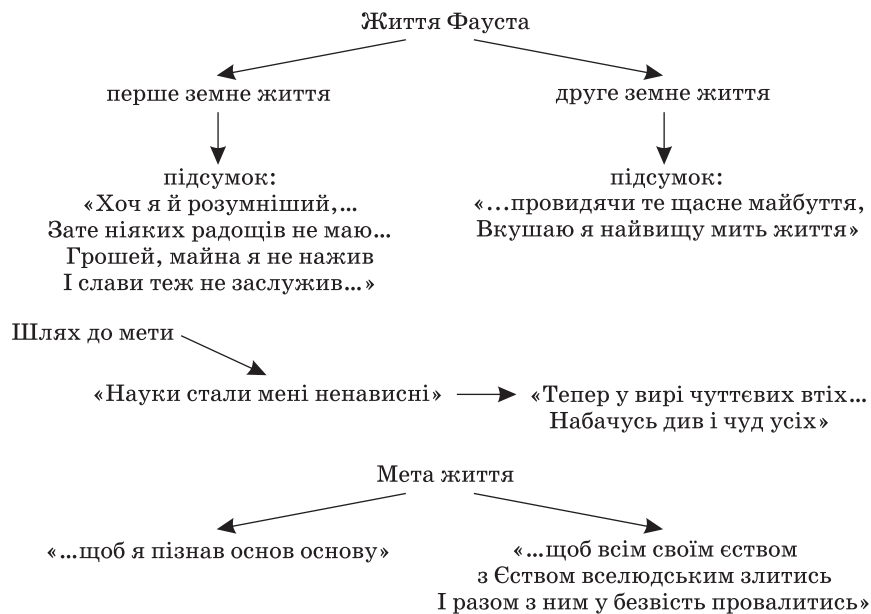
Висновок: «Пролог на небі» виконує роль зав'язки. Тут висловлюються різні точки зору: Бога, розсудливого й упевненого у своїй правоті та винятковості його творіння — людини і Мефістофеля, наділеного критичним розумом та впевненого в нищості людини. Укладається парі, об'єктом дослідження стає людина — Фауст, у якому Бог упевнений: «Він поки що у мороці блукає, / Та я вкажу йому до правди вхід, / Бо знає садівник, як деревце плекає, / який від нього буде цвіт і плід... Я згоден, спробуй його злудить, / Поки живе він на землі; / Хто йде вперед, той завше блудить...». (Тут і далі — переклад М. Лукаша.)

Основне запитання трагедії — суперечка Бога та Мефістофеля: «Хто така людина? Іграшка стихій, рабиня власних пристрастей, нікчемна і слабка істота, яка покірно, бездумно існує і слідує за принадами зовнішніх сфер, нещасна стражденна істота, зламана прагненням до нездійснених та безглузких мрій? Чи, можливо, вона — бог на землі, палкий шукач, здатний на створення гармонії прекрасного, невтомний прихильник і творець істини?»

Коли ж це питання вирішується в ім'я та славу людини, постає ще одне, не менш важливе: «Що таке істина? У чому полягає призначення людини?»

Завдання для групи 2

- 1) Скільки життів мав Фауст? Якою була його мета в кожному житті?
- 2) Чи був Фауст послідовним у досягненні мети свого життя?
- 3) Порівняйте два монологи Фауста (з 1 частини «Ніч» та з 2 частини 5 дії (останній)). Підготуйте виразне читання монологів. Зразок відповіді

Висновок. Своє перше життя Фауст присвячує науці, хоча не цурається і практичної діяльності лікаря, педагога, перекладача. Обтяжений знаннями, він нещасливий і незадоволений своїм життям, адже йому так і не вдалося досягнути законів Всесвіту:

У філософію я вник,
 До краю всіх наук дійшов —
 Уже я й лікар, і правник,
 І, на нещастя, богослов...
 Ну і до чого ж я довчивсь?
 Як дурнем був, так і лишивсь,
 Хоч маю докторське звання...
 ...А серце крається в самого:
 Не можем знати ми нічого!..
 ...Не вірю я, що я щось знаю,
 Не вмію я людей навчати,
 Не вмію їх на добро напучати...
 Грошей, майна я не нажив
 І слави теж не заслужив...

Друге життя Фауст присвятив пошукам сенсу земного буття і жив за принципом: «Лиш в русі проявить себе чоловік». Його нове світорозуміння: Бог творить Всесвіт і людину, а людина — своєю наполегливою працею — досконале життя на землі. Фауст, тяжко страждаючи через загибель Маргарити, залишається таким самим неспокійним та діяльним. Він шукає щастя в державній діяльності, у володінні досконалою античною красою, знову і знову шукає втілення істини. Ні слава правителя, ні лаври полководця, ні володіння найкрасивішою із жінок людської історії не приносять йому задоволення. Старий та слабкий, утративши зір, він силою духу намагається прокласти світлу дорогу людству на рідній планеті:

...Коли б побачив, що стою
 З народом вільним в вільному краю,
 Тоді гукнув би до хвилини:
 Постій, хвилино, гарна ти!
 Ніяка вічність не поглине
 Мої діла, мої труди!
 Провидячи щасне майбуття,
 Вкушаю я найвищу мить життя.

Завдання для групи 3

- 1) Прослідкувати основні етапи другого життя Фауста.
- 2) Яким виявився результат експерименту, задуманого Богом і Мефістофелем?
- 3) Які думки стосовно людини в «Пролозі на небі» вдалося підтвердити, а які було спростовано?
- 4) Що недооцінив Мефістофель у Фаусті?
- 5) Підтвердження своїм думкам знайдіть у тексті та підготуйте його виразне читання.

Зразок відповіді

Життєвий шлях Фауста: кохання до Маргарити → шлюб з Єленою Прекрасною → слава воєначальника → праця, результат якої істотно покращить долю людства.

Висновок. Мефістофель помилився, коли характеризував людину як «довгоногого коника», який живе, «як тварина із тварин», та говорив, що її вчинки не мають сенсу. Фауст проявив волю, наполегливість, чітке розуміння своєї мети. Справдилися прогнози Бога стосовно людини, чому Фауст і був прощений.

У другому житті Фауст набуває знань про суспільство (двір імператора), історію (античність), занурюється у світ утраченої гармонії та чистої краси. Повернувшись у сучасність, бажає зануритися в політику, творити історію, воювати та відвойовувати місце для майбутнього «раю на землі». Лише праця задля людей, боротьба за матеріальне та духовне щастя народів, усвідомлення своєї причетності до благородного подвигу відкривають перед Фаустом велику істину: від першої до останньої миті свого життя працювати задля народу.

2. Образ Фауста. Індивідуальна робота

Завдання: охарактеризувати образ Фауста.

План

- 1) Ім'я та місце літературного героя в художньому творі.
- 2) Соціальне становище, вік, певні риси характеру, емоційний стан.
- 3) Істотне в характері героя; зв'язок між образом героя, окремими фактами суспільного життя та історичною епохою.
- 4) Еволюція образу (вплив життєвих обставин на формування поглядів, характеру, появу або зникнення певних пріоритетів тощо).
- 5) Авторські засоби творення художнього образу. Роль монологів у розкритті сутності героя.
- 6) Авторське ставлення до героя.

3. Узагальнення (робиться спільно учителем та учнями)

Бесіда

- Досягнення яких ідеалів прагнув Фауст у своєму житті?

Очікувані відповіді (учні записують у зошити)

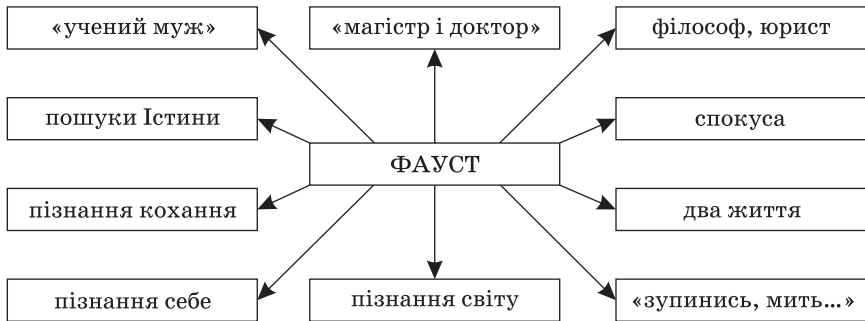
Ідеали Фауста:

- не абстрактно, а на практиці пізнати свою сутність, повністю самовиявитися, самореалізуватися;

- пізнати світ: його бездонну премудрість, гармонію, хаос, красу та потворність;
- змінити умови життя людей: повернути людство до життя в гармонії з природою та Богом, щоб кожна людина змогла б виявити свою «справжню, добру, природну» сутність.

III. Рефлексія

1. Гронування за темою «Фауст»

2. Підсумкова бесіда

- У художньому творі кожен образ є носієм певної ідеї. Яка ж ідея пов'язана з образом Фауста? (У художній концепції твору образом Фауста Гете стверджує думку про творчі зусилля людини на землі, у яких і полягає сенс буття.)
- Як в образі Фауста втілено динамізм нової європейської цивілізації? (Героєві притаманний постійний творчий неспокій, схильність до пошуків нових знань, проникнення в суть життя тощо.)

IV. Домашнє завдання

Характеризувати образи Мефістофеля та Маргарити; із додаткової літератури дізнатись про ставлення до жінки за часів Гете в Німеччині та в інших країнах.

УРОК № 20

Тема. Опозиція Фауст — Мефістофель, діалектичне вирішення проблеми добра і зла. Трагічний конфлікт Фауст — Маргарита

Мета: розглянути основи філософської концепції Гете про закон єдності і боротьби протилежностей, його втілення в трагедії; довести, що Фауст і Мефістофель — «вічні образи» світової літератури; формувати етичні погляди на світ; пробуджувати в учнів філософський інтерес до власної особистості; учити висловлювати своє ставлення до запропонованих проблем та аргументувати свою точку зору; розвивати логічне мислення, навички групової роботи.

Тип уроку: аналіз художнього твору.

Не лише похмури, невдоволені шукання
Фауста, а й знущання й гірка іронія
Мефістофеля становлять частину
моєї власної душі.
Й. В. Гете

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

Бесіда

- Як поведився Мефістофель під час експерименту над Фаустом і як поведився Фауст?
- З якою метою Бог послав людині Мефістофеля, якою була справжня мета вчинків чорта?
- Яку рису людини не взяв до уваги Мефістофель?
- Як ви думаєте, для чого автор увів у трагедію жіночий образ?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Твір Гете, як кожен класичний твір, є багатотемним і багатоідейним. Звісно, ми не можемо торкнутися усіх тем, які є у творі (наприклад проблеми влади, війни і релігії в суспільстві). Однак ми обговоримо тему добра і зла та тему кохання, щоб розкрити найпотаємніші сторони людської душі.

Погляньте, будь ласка, на вислів Гете, який став епіграфом сьогоднішнього уроку: автор частками своєї душі вважає і Фауста, і Мефістофеля. Чому? Це ми спробуємо зрозуміти. (Учні записують тему та епіграф у зошити.)

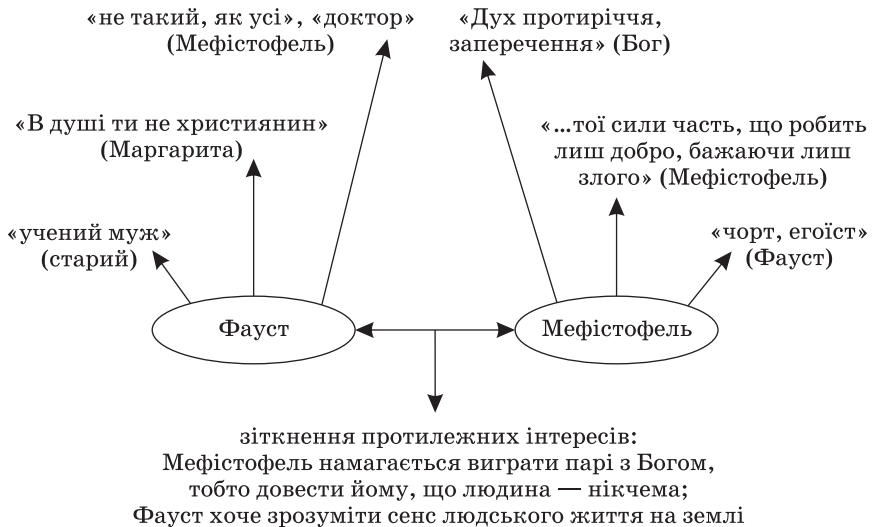
III. Робота над темою уроку

1. Дослідницька робота в 4 групах

Завдання для групи 1

Порівняйте образи Мефістофеля та Фауста. Чим продиктовано поведінку кожного з них? Яку роль відіграє Мефістофель у житті Фауста?

Очікувана відповідь

Фауста та Мефістофеля об'єднує неординарність, а різниця призначення. Фауст і Мефістофель — антиподи, як і Мефістофель з Богом. Місія Мефістофеля в цьому світі — показати нищість людську. Він не змушує людей грішити, торгувати своєю совістю та душею; навпаки, він залишає людям право вибору: «Я тої сили часть, що робить лиш добро, бажаючи лиш злого». Таким чином, велика роль Мефістофеля не лише в житті Фауста, але й в ідейному змісті трагедії.

Фауст — не просто узагальнений, типовий образ прогресивного ученого. Під час суперечки на небесах він представляє все людство, хоч і належить до найкращої його частини. Таким чином, він символічно являє собою людську популяцію; його доля та життєвий шлях не просто алегорично відображають усе людство, а начебто вказують на «здоровий рецепт» існування кожної людини: живи спільними інтересами, твори, працюй задля загального добробуту — у цьому є щастя.

Мефістофель — дух руйнування, але водночас ворог бездумної нерухомості та сила, що протистоїть застою, бездіяльності. Він — скептик, який зневажає людську природу й упевнений, що знає про неї всю правду: рід людський нікчемний, слабкий, якому притаманні вади та низькі пристрасті, егоїзм і безпомічність. Його роль є двоякою. Як особистість Мефістофель протистоїть Фаусту (та автору) своєю невірою в добро, у гуманістичну сутність людини. Він розкриває людські слабкості, заплутаність та несправедливість людських стосунків; усе низьке та непристойне сприймає як норму буття на землі. І автор, і Мефістофель розуміють та декларують діалектичну творчу роль заперечення.

Завдання для групи 2

Охарактеризуйте образ Маргарити. Чи закономірним є фінал життя Маргарити? Як ви думаєте, чому Маргарита була прощена Богом?

Очікувана відповідь

Маргарита — проста дівчина, не має ані гострого розуму, ані глибоких знань, ані високих мрій. Вона — утілення відвертості, чистоти; земна та зрозуміла. Доброта, уміння прощати, готовність поступатися, скромність, небажання виділятися приваблюють до неї вишуканий розум і неспокійну душу Фауста. Дівчина здатна на всеохоплююче, жертвне та вірне кохання. Маргарита добра, ніжна і жіночна. Її думками та діями повністю керує кохання та коханий, на певний час вони цілком оволодівають нею. Вона не може чинити несправедливість, тому сумний фінал її кохання та життя логічно неминучий: її вчинки суперечать її сутності. Ми співчуваємо Маргариті, ми страждаємо разом з нею, з перших сцен її появи в трагедії відчуваючи, що дівчина приречена.

Перебуваючи в тюрмі, напередодні страти відмовившись від спасіння завдяки сповіді перед смертю, Маргарита висловлює жаль з приводу того, що «завжди була безголосою». Вона звинувачує себе в тому, що порушила заповіді, піддалась коханню та чарам Генріха-Фауста, бездумно пішла за ним. Це не прозріння, а прояв моральних позицій її внутрішнього світу. При цьому відчай героїні, бажання спокутувати провину, гостре відчуття особистої відповідальності за скоєне, відмова від будь-яких пільг підносять Маргариту на висоту страдницького душевного очищення. Знаючи, що сонне зілля, від якого померла мати, їй дав Фауст, усвідомлюючи, що вбивство дитини було також вимушеним, своєї провини Маргарита не перекладає на коханого.

І, зберігши найкраще у своїй душі, вона навіть після смерті вища за Мефістофеля. У фіналі першої частини Мефістофель, утративши сподівання вивести Маргариту із тюрми, виголошує: «Вона засуджена на муки!», але Голос з неба заперечує: «Врятована!». Бог прощає Маргариті її гріхи, і цим Гете виявляє гуманістичне ставлення до жінки, яка має право на співчуття та розуміння.

Завдання для групи 3

Проаналізуйте взаємини між Фаустом і Маргаритою. Чим закінчується їхнє кохання? На чиї плечі лягає відповідальність за наслідки їхніх взаємин? Чому Маргарита відмовляється втекти з Фаустом із в'язниці і Фауст залишає її там?

Очікувана відповідь

Жодна із земних утіх, якими спокушає Фауста Мефістофель, ученому не до вподоби. Він прагне:

Вмістить в собі всі радощі і муки,
Все те, що людству випало на долю,—
І глиб, і вись...

Мефістофелю вдається переконати Фауста в силі та красі кохання. Омолоджений Фауст бачить Маргариту, і в його серці прокидається жадоба кохання. Для Мефістофеля шлях до жіночого серця один — лестощі, подарунки, підкуп. Та кохання, що заповнило серце Фауста, підказує йому власний шлях до серця дівчини, і він обходиться без допомоги чорта. Фауст і Маргарита проводять теплі вечори разом, дівчина також охоплена пристрасстю і сумує за коханим.

Однак Фауст і Маргарита — люди різного соціального становища, інтелектуальної конституції, їхнє призначення різне, тому спільного майбутнього в них бути не може. Фауст, хоча і кохає щиро, не в змозі уявити собі це почуття кінцем шукань; він є егоїстом у своїй палкості ще й тому, що не може встояти перед її спокусами. Він би ніколи не отримав задоволення від такого варіанту можливого людського щастя. Маргарита ніколи б не збагнула мети життя Фауста, тому їхні взаємини не могли мати оптимістичного фіналу. Кохання Маргарити і Фауста не мало перспективи ще й тому, що в ті часи ставлення суспільства до жінки, яка мала позашлюбний зв'язок з чоловіком, було негуманним. Однак Гете вбачає причину трагічної розв'язки любовних взаємин Фауста і Маргарити не стільки в соціальній сфері, скільки у сфері духовного розвитку героїв. Саме це стало причиною того, що їхня зустріч у в'язниці була останньою.

Завдання для групи 4

Чи змінило Фауста кохання до Маргарити? Якщо так, то яким чином? У чому подібне та відмінне в його коханні до Маргарити та Єлени?

Очікувана відповідь

Стихія кохання захопила героїв трагедії. Але любовна колізія між Фаустом та Єленою Прекрасною, утрата ними сина та родинного щастя — це зображення лише символічного кохання, у якому утілена думка просвітителів про роль античності в долі суспільства. Суть взаємин Фауста і Маргарити — велике земне почуття, здатне змінювати людей. Кохання до Маргарити духовно піднесло Фауста: він зумів побачити в ній не лише красиву жінку, а й людину, у якій, хоч і обмежений, але свій внутрішній світ. Разом з тим прагнення до самоствердження в коханні приводить ученого до надмірних життєвих прагнень, до неодноразового мимовільного і трагічного порушення моральних принципів. Він добре розуміє, що винний у трагедії дівчини. Досвід цього кохання вплинув на формування у Фауста почуття відповідальності за власні вчинки.

Кінець свого першого кохання та загибель Маргарити Фауст пережив тяжко, але прагнення діяти примушує його продовжити пошуки щастя. Нове кохання — це володіння досконалою античною красою — Єленою, яку захистити від покарання Менелая він так і не зміг; життя їхнього сина Евфоріона урвалося трагічно. Ми можемо говорити про те, що перше кохання розбудило в серці Фауста «природні», найкращі риси, а друге — корисливість, звичку до споживання та збайдужіння до почуттів такого ґатунку.

2. Повідомлення учнів про ставлення до жінки за часів Гете в Німеччині та в інших країнах
(за випереджувальним завданням)

IV. Рефлексія

1. Узагальнення. Висновок

Учитель. Сенс опозиції Фауст — Мефістофель, з одного боку — спокуса людини таємними знаннями, з іншого — перемога людяності над темними силами, що видно у фіналі трагедії. У творі отримуюмо трактування Бога та Божественного. Але Бог Гете — це Бог природи і кохання. Тож і для Маргарити знаходиться виправдання.

Фауст постає перед нами як певна людина, яка має свою долю, і як символ людини взагалі, у якій читач упізнає власні духовні пошуки. Ми разом із Фаустом шукаємо істину, щоб зрозуміти сенс і свого власного існування.

Дорожча не та істина, що сприймається на віру, а та, що здобута власним досвідом.

Істину людина повинна сприйняти не лише розумом, а й усім серцем; це має бути особистісно сприйнята істина.

Істина має носити активний характер і виявлятися у вчинках людини.

Істина має бути співвіднесена із загальними законами Всесвіту, з природою. А природа в Гете — радісна, прекрасна і любляча, інша назва її — Бог.

Людина, яка зрозуміла, у чому є вища істина буття, має стати творцем. Людина йде з життя, але після неї залишається її творчість.

«Вічними» ж образи Фауста та Мефістофеля стали тому, що Фауст — уособлення нестримного прагнення людського духу вперед, а Мефістофель — уособлення скептичного заперечення.

2. «Таблиця Елвермана»

Робота проводиться в попередніх групах. Групи визначають своє ставлення до запропонованої проблеми.

Група 1. Чи заслуговує Фауст прощення за союз із чортом?

Група 2. Чи заслуговує Маргарита, щоб її було виправдано?

Група 3. Чи вважаєте ви Мефістофеля злим і підступним?

Група 4. Чи можна виправдати Фауста за те, що він залишив Маргариту у в'язниці?

Методичний коментар

«Таблиця Елвермана». Мета стратегії — формування в учнів уміння здійснювати всебічний аналіз запропонованої проблеми, організація дискусії та формування чіткої позиції щодо обговорюваних проблем з використанням дібраних аргументів. Зміст проблеми формулюється таким чином, щоб можна було відповісти на запитання як позитивно, так і негативно. Кількість аргументів та контраргументів повинна бути однаковою.

Так	Проблема	Ні

V. Домашнє завдання

Підготуватись до уроку додаткового читання — виразно читати та аналізувати поезії Гете; для 1–2 учнів: підготувати повідомлення на теми «Гете і Україна», «Переклади Гете українською»; готуватись до написання контрольного твору за творчістю поета.

УРОК № 21

Тема. Додаткове читання. Й. Гете. Вибрані поезії

Мета: поглибити знання про поетичний талант Гете; розвивати творчі здібності учнів, виховувати повагу до виявів чужих почуттів; працювати над виразним читанням віршів.

Тип уроку: додаткове читання з елементами аналізу ліричних творів.

Я створював лише те, що палило мене
зсередины й вимагало втілення.

Й. В. Гете

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

Учитель. На сьогоднішньому уроці ми продовжимо знайомство з творчістю відомого німецького поета-філософа та поета-просвітителя Йоганна Вольфганга Гете. Ми поговоримо про провідні мотиви його лірики. (Тему уроку учні записують у зошити.) Спочатку спробуємо пригадати, що ми вже знаємо про поета та його творчість.

«Мозкова атака»

На дошці (або великому аркуші паперу) записуються короткі вислови — асоціації, які виникли в дітей стосовно теми уроку (зберігається до кінця уроку!).

Методичний коментар

«Мозковий штурм» («мозкова атака») — метод опитування, за якого приймаються будь-які відповіді учасників щодо обговорюваного питання чи теми.

На першому етапі учасники активно висуюють свої ідеї, у тому числі й нереалістичні, фантастичні й нелогічні. Головне — кількість ідей, а не їхня якість.

На цьому етапі забороняється оцінювати висунуті ідеї. Кожну пропозицію приймають і записують на дошці або аркуші паперу. Від учасників не вимагається обґрунтувати пропозицію або пояснити думку. Час для висунення ідей зазвичай обмежений.

Другий етап — оцінювання та обговорення ідей, ранжування їх за рівнем значущості, поділ на групи тощо.

Переваги цього методу:

- за короткий час збирається максимальна кількість різних думок;

- залучаються до роботи ті, хто зазвичай є пасивними і соромляться брати участь у дискусіях;
- активізуються уява і творчі можливості учасників, вони отримують можливість відійти від стереотипних уявлень і стандартних схем;
- дає можливість для наступного обговорення в групах.

Для організації мозкового штурму необхідно:

- сформулювати запитання, проблему або ситуацію і попросити учасників висловити свої ідеї та пропозиції;
- обрати в групі протоколіста;
- повідомити, що учасники можуть пропонувати будь-які ідеї, які спадають їм на думку;
- не обговорювати ідеї відразу після того, як їх запропоновано;
- записувати так, щоб кожен член групи міг добре бачити нотатки;
- після того, як названо 10–15 ідей, підвести ризик;
- опрацювати спільно з учасниками список ідей: додати нові, вилучити ті, що не стосуються теми, розподілити ідеї за категоріями, відібрати найкращі тощо.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Гете — насамперед геніальний поет. Коханья, природа, то зворушливо-ніжна, то бурхлива, нестримні поривання душі, дивовижні й прекрасні явища в житті — ось теми його віршів. Завжди в центрі цих віршів — сам автор, який одночасно виступає й у ролі ліричного героя, духовно активного та чутливого, завжди готового до зустрічі з дивом. Він не просто споглядає реальність, а перетворює її на згустки яскравих, захопливих вражень. Сьогодні ми перегорнемо ще одну сторінку творчості поета та познайомимося з лірикою Гете.

III. Робота над темою уроку

1. Виразне читання та аналіз поезій Гете

Учитель. Зараз звучатимуть вірші у виконанні ваших товаришів. Завдання: після кожного прочитання будемо заповнювати (у зошитах і на дошці) відповідні графі таблиці. На роботу над кожною поезією матимемо 2–3 хвилини.

Назва вірша	Тема, сюжет	Художні особливості	Ваше сприйняття, асоціації
«Ганімед»			
«Нічна пісня мандрівника»			

Назва вірша	Тема, сюжет	Художні особливості	Ваше сприйняття, асоціації
«Травнева пісня»			
«Нічна пісня»			
«Ентузіазм»			
«Старість»			
«До Місяця»			

(Читці по черзі читають вірші зі збірки. Після кожного прочитання учні формулюють висловлювання і записують у зошити, а учитель — на дошці.)

2. Узагальнення

Учитель. Повернемось до таблиці і спробуємо узагальнити. (Узагальнення робить учитель спільно з учнями.)

Гете — геніальний лірик. Основні мотиви його лірики: замишування природою, щасливі любовні переживання, ствердження духу бунтарства. За ствердженням поета, любов панує і в природі, і в житті людини; цивілізація не в змозі подарувати людині такої радості та повноти світовідчуття, як природа. Природа для поета — ніжна і добра мати; її вільний і прекрасний світ — джерело життя і натхнення. Гете яскраво змальовує пейзажі. Ідеал Гете — внутрішньо вільна, закохана в життя людина, яка прагне звільнитися від пут змертвілих традицій.

Лірика Гете тісно пов'язана з традиціями народної поезії. Вірші його вирізняються оптимізмом, активним бойовим характером. Поета цікавить історія, сучасність, рідна земля, чужі краї, філософія і мистецтво.

3. Повідомлення учнів за темами «Гете і Україна», «Переклади Гете українською» (за випереджувальним завданням)

Орієнтовний зміст повідомлень

— Йоганн Вольфганг Гете — видатний просвітителі Німеччини, якому належить чільне місце серед просвітників усього світу. Багато зробив Гете задля популяризації Просвітництва на теренах України. Особливо тісними були його зв'язки з Харківщиною, де готувалося відкриття першого університету. Гете був зацікавлений ідеєю добору викладацького складу для університету, особисто займався цим питанням (університет було відкрито 1805 року, а вже з 1803 року Гете листувався з попечителем Харківського навчального округу С. Потоцьким щодо добору кращих професорів та викладачів).

Ім'я Гете було популярним у Харкові: учений-просвітник був обраний почесним членом Ради Харківського університету, а на виборах ректора був одним із перших претендентів на цю посаду.

Для Івана Франка Гете — один із найяскравіших європейських письменників, художні пошуки якого привели до кардинальних змін у характері художнього мислення, відкриття нових незвіданих горизонтів образного освоєння дійсності. Називаючи Гете «найбільшим поетом нашого часу», український критик бачить у його творчості невідому раніше оригінальність та здатність представити незаангажовано найрізноманітніші аспекти сучасного йому життя, які включають і об'єктивне зображення всіх верств тогочасного німецького суспільства, і відтворення «найщоденніших, звичайних речей».

Творча спадщина німецького просвітителя не обійшла стороною українську культуру, справивши на неї вагомий вплив і привнісши в літературний процес України нові обрії в осмисленні людини й світу. У XIX ст. перекладами Гете займалися П. Гулак-Артемовський (переспів балади «Рибалка»), І. Франко (численні статті, нариси, огляди творчості Гете; «Перша передмова до перекладу „Фауста“», переклад першої частини «Фауста»). У XX ст. його твори перекладали Д. Загул, М. Рильський, М. Бажан, М. Лукаш, І. Вирган. Відомий письменник-емігрант І. Качуровський, щойно повернутий із забуття, провів дослідження «Відгуки творчості Гете в поезії Ю. Клена».

Значним був також вплив Гете на творчість українських письменників. Так, тема перемоги широго кохання, зображена у творі Гете «Герман і Дорофея» знайшла відображення у творі М. Макаровського «Наталя, або Дві долі разом», традиція романувиховання («Літа Вільгельма Майстера») — у творах Шевченка «Художник», «Близнецы», а доля Маргарити («Фауст») відобразилась у долі Оксани («Слепая» Шевченка).

Як бачимо, розвиток української літератури відбувався в єдності з розвитком прогресивних літературних ідей світу. У цей час письменництво України активізує пошук власного шляху в літературі, орієнтується на найкращі зразки європейського художнього слова.

IV. Рефлексія

Асоціації

Завдання для учнів: підібрати та записати слова-асоціації для характеристики Гете-людини і Гете-поета. На роботу відводиться

2 хв. Учні за бажанням зачитують. Найцікавіші характеристики дописуються до тих, які було написано на дошці (або аркуші паперу) на початку уроку.

V. Домашнє завдання

Повторити вивчене, підготуватись до написання контрольного твору.

Додаток

Й. Гете
ГАНІМЕД

О, як ранковим блиском
Ти все затопила кругом,
Весно, кохана!
Стобарвним любовним блаженством
Горнеться серцю моему
Вічних твоїх теплот
Святе почуття,
Красо безконечна!

О, як обняти тебе
Цими руками!
Ах, на грудях твоїх
Лежу я в томлінні,
І квіти твої, і трави
Горнуться серцю моему.
Спрагу мою
Палаючу студиш ти,
Вітре ранковий, милий!
Любовно з туманного долу
Кличе мене соловей.
Іду! Я йду!
Куди? Де путь?
Вгору! В висоти путь!

Пливають здаля оболочи,
І клоняться вниз оболочи
Взяти тоскную любов,
Взяти мене!
На вашій груді
В висоти!
Обнявши, обняти!
В висоти, до лона твого,
Вселюблячий Отче!

(Переклад М. Ореста)

НІЧНА ПІСНЯ МАНДРІВЦЯ

Над гір вершинами
Спокій,
Йдучи стежинами,
Слух твій
Звика до німоти;
Не чуть пташні вже хору.
Стривай лишень, скоро
Спочинеш і ти.
(Переклад В. Марача)

НІЧНА ПІСНЯ МАНДРІВНИКА

Над горами зорі
Зійшли,
Ні звуку у зворі,
Лиш ти
Стомлено йдеш.
Ніч в гаї колише пташину.
Жди. За хвилину
І ти заснеш.
(Переклад П. Тимочка)

НІЧНА ПІСНЯ МАНДРІВНИКА

На гірських вершинах
Спить сніг.
Вітерець в долинах
Затих.
Тиша без краю, без меж.
Змовкнув пташиний галас.
Почекай — зараз
Ти заснеш теж.
(Переклад М. Губко)

ТРАВНЕВА ПІСНЯ

Сміється природа радо мені,
Як сяє сонце по зимнім сні!
Барвисті квіти по всіх лугах,
Пташині хори по всіх гаях,
І в кожному серці радість, весна:
О земле, сонце, любов ясна!

Любов моя, ти світлий чар!
Ти злото ранніх нагірних хмар!

Твій подив свіжим лугам, полям,
Благословення траві й квіткам...
Дівчатко любе, дівча ясне!
Як зір твій сяє: ти любиш мене!

Як жайворонок — повітря й спів,
Як чиста квітка — росу полів,
Тебе люблю я гарячим чуттям,
Ти радістю, сміхом, новим життям
Підносиш спів мій, хвилюєш кров.
О, будь щаслива, моя любов!
(Переклад М. Зерова)

НІЧНА ПІСНЯ

Якби на м'якій перині
Я міг забуття знайти.
«Засни,— чийсь шепіт долинув,—
Чого іще хочеш ти?»

То тихо шепочуть зорі
З небесної висоти:
«Засни і забудеш горе —
Чого іще хочеш ти?»

Здіймешся, величний, чистий,
З житейської суєти,
Де вічна палає пристрасть —
Чого іще хочеш ти?

Злетиш в осяйну прохолоду,
У дивовижні світи.
Засни — знайдеш насолоду.
Чого іще хочеш ти?

У ту прохолоду порину,
Щоб забуття знайти.
Ох — на м'яку перину.
Чого іще хочеш ти?
(Переклад М. Губко)

ЕНТУЗІАЗМ

Ентузіазм — це річ хороша,
Але на устриць трохи схожа,
Що, як полежать довший час,
Уже не валять зовсім нас.

Різнитесь він од оселедця
Тим, що до бочки не кладеться.
(Переклад В. Мисика)

СТАРІСТЬ

Старість із нами поводитьсь чемно:
Стукає й стукає в двері. Даремно —
Ніхто не запрошує, тиша німа.
Одначе й стояти їй часу нема.
Натисне на клямку, зайде спрожого.
Тоді ми нахабою лаєм небогу.
(Переклад В. Мисика)

ДО МІСЯЦЯ

Сієш срібло висоти
На поля, гаї,—
Може, й болі втішиш ти,
Місяцю, мої.
Ти осяяв надовкруг
Долі і луги,
І мені, мов любий друг,
Додаєш снаги.
П'ю зі спогадів своїх
Мед і злий полин,
До страждання від утіх
Йду я сам-один.
Вгамувались почуття!
Місяць не зайшов,
Та поглину до життя
Вірність і любов.
І хоч я в минулі дні
Мав для щастя все,
Це тепер лиш біль мені
В спогадах несе.
Лийся, річко, не вгавай,
Долами шуми,
І про те мені співай,
Що в кінці зими
Ти покинеш береги,
Буйна, бунтівна,
А новім брунькам снаги
Увіллє весна.
І щасливий той, кого
Світ не полонив,

Хто принади всі його
З другом розділив,
Хто плакає тайкома
Те, що в тишині,
Коли вляжеться пітьма,
З'явиться у сні.

(Переклад П. Тимочка)

УРОК № 22

Тема. Контрольний твір за творчістю Й. В. Гете

Мета: розвивати письмове зв'язне мовлення та творчі здібності учнів; виховувати інтерес до аналізу літературних творів; учити аргументувати власну точку зору; провести контроль знань з теми «Життя та творчість Й. В. Гете».

Тип уроку: урок контролю.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення мети уроку

II. Ознайомлення з темами для творів

Теми для творів

- 1) Проблема вибору в трагедії Й. В. Гете «Фауст».
- 2) Боротьба добра і зла як рушійна сила розвитку, змін та динаміки буття (за трагедією Й. В. Гете «Фауст»).
- 3) У чому полягає сенс життя для Фауста (за однойменною трагедією Й. В. Гете)?
- 4) «...робить лиш добро, бажаючи лиш злого» (роль Мефістофеля в трагедії Й. В. Гете «Фауст»).
- 5) Тема кохання в трагедії Й. В. Гете «Фауст».
- 6) «Природа є Бог» (за лірикою Й. В. Гете).
- 7) Як я відкрив (-ла) для себе Гете.

III. Написання творів на чернетках

IV. Домашнє завдання

Переписати твір у чистовик; повторити відомості про епоху Просвітництва; для 1–2 учнів: скориставшись послугами сайтів

<http://www.poetes.com/baid/>; <http://www.kingdom.kiev.ua/literature/classic/роет/>, підібрати найцікавіший (з їхньої точки зору) матеріал про життя та творчість Фрідріха Шіллера, підготувати короткі повідомлення.

УРОК № 23

Тема. Йоганн Крістоф Фрідріх Шіллер (1759–1805) — виразник просвітницьких ідей свободи і справедливості. Зв'язок драми «Вільгельм Телль» з ідеологією Просвітництва

Мета: повторити відомості про добу Просвітництва; ознайомитись з життям та діяльністю Фрідріха Шіллера; підготувати учнів до сприйняття змісту драми «Вільгельм Телль», показати зв'язок драми з ідеологією Просвітництва; розвивати читацький інтерес учнів.

Обладнання: портрет Ф. Шіллера, ілюстрації із зображенням архітектурних пам'яток, замків Німеччини XVII–XVIII ст.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

«Геній, який легкими кроками ступає
по стежині світла», якого наділено
«волею до краси, до істини і добра,
до моральної чистоти, до внутрішньої
свободи, до мистецтва, до любові, до світу,
до рятівного усвідомлення власної гідності».

Т. Манн

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань та мотивація навчальної діяльності

Експрес-опитування

- Укажіть хронологічні рамки епохи Просвітництва.
- У чому основна сутність епохи?
- Яка ідея є однією із провідних ідей Просвітництва?
- Поясніть ідеологію доби Просвітництва.
- Яку роль у XVIII ст. відігравала література?
- Назвіть найвідоміших просвітителів.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Епохи бувають різними, та дуже цікавою є епоха 1770–1780 років, відома під назвою «Буря і натиск» («Sturm und Drang»). Як і попередні, вона народила свого героя. Герой «Бурі і натиску» був закоханим у свободу мрійником, який не боявся ризикувати. У його грудях жило гаряче серце, що не могло миритися з обставинами, у яких він жив. Саме таким у житті й у творчості був Фрідріх Шіллер — німецький поет, драматург, філософ і історик.

II. Робота над темою уроку

1. Повідомлення учителя та учнів про життя та творчість Шіллера (за випереджувальним завданням)

Паралельно з повідомленнями учні роблять стислий запис у зошити, готуючись формулювати запитання для взаємоперевірки.

Зміст повідомлення

Народження та дитячі роки. 10 листопада 1759 року тишу в одному з будинків невеличкого містечка Марбах Вюртемберзького герцогства порушив плач дитини. Цією дитиною був майбутній поет, перша пісня якого була не зовсім поетичною. З'явився на світ Йоганн Крістоф Фрідріх Шіллер. Його батько — Йоганн Каспар Шіллер — військовий фельдшер, мати — Доротея, уроджена Кодвейс, дочка трактирника. Сім'я Шіллерів багато мандрувала за полком, у якому служив батько, а після його відставки переїхала до Людвінбурга. Фрідріх був нормальною дитиною. Більше за все він любив своє рідне місто, тата, маму та маленьку сестричку. Фрідріх з любов'ю згадував свого першого наставника-пастора, який навчив його читати й писати. З 1768 року майбутній поет почав відвідувати латинську школу. Ця школа готувала учнів до вступу в семінарію, а вже звідти відкривався шлях до університету на богословський факультет. Та катехізис Фрідріха цікавив мало. Його романтичній натурі більше до вподоби були твори Овідія, Горація, Вергілія.

Хлопчик зростав серед мальовничих околиць, руїн стародавніх замків, уважно придивляючись та прислухаючись до всього нового і цікавого. Разом з батьком він бував на ярмарках, народних гуляннях, враження від яких назавжди вкарбувалося в пам'ять. Найбільше запам'яталися Фрідріхові вистави лялькового театру і спектаклі середньовічних містерій. Саме з цього часу в нього зароджується любов до театру, лицедійства.

Молоді роки. Початок літературної діяльності. Батьки мріяли, щоб син став богословом, але, як підданий герцога Вюртемберзького,

Фрідріх Шіллер

батько змушений був віддати сина до так званої Карлової академії, де той без особливої зацікавленості спочатку вивчав юриспруденцію, а потім — медицину. Вісім років (1773–1780) провів Шіллер у цьому «розсаднику рабів», де панували шпигунство й стеження за учнями, категорично заборонялося спілкуватись із зовнішнім світом, а всі вихованці підкорялися найсуворішій дисципліні, за порушення якої їх били киями. Лише вночі Шіллер міг крадькома читати. Він багато разів перечитував твори Плутарха, оди й поеми Клопштока, ліричні вірші та роман «Страждання юного Вертера» свого старшого сучасника Гете. Пізніше він

захопився Шекспіром. Вийшовши з академії після її закінчення, Шіллер був призначений полковим лікарем, одержував за службу жалюгідні гроші.

Драма «Розбійники». Над першою драмою «Розбійники» Шіллер почав працювати, ще перебуваючи в академії. 1781 року драму було завершено, а 13 січня 1782 року вперше показано на сцені Мангеймського театру. Вистава мала колосальний успіх. Потім були тріумфальні вистави в багатьох інших містах Німеччини. Герцог Вюртемберзький, довідавшись про виставу, наказав посадити автора драми «Розбійники» на гауптвахту й заборонив йому писати будь-що, окрім творів з медицини. Для Фрідріха це означало моральну смерть. Шіллер вирішив утекти з володінь карликового деспота. У ніч на 23 вересня 1782 року, скориставшись сум'яттям пишних придворних торжеств на честь російського цесаревича Павла Петровича, який був одружений з племінницею герцога, автор драми «Розбійники» таємно втік з Вюртемберга. П'ять років убогий і бездомний Шіллер блукав і завзято боровся за визнання серед німецьких читачів і театральної публіки. Нарешті поет знайшов у Лейпцигу друзів і заступників, які допомогли йому подолати життєві труднощі. Твори Шіллера були видані, він жив під дружнім дахом свого полум'яного шанувальника Готфріда Кернера, який тактовно опікував Шіллера. За поезії «Дурні ченці», «Колісниця Венери» поета почали переслідувати, заарештували на два тижні і заборонили писати.

Поетична творчість Шіллера. Одночасно з драматургією Шіллер пише поезії. У його віршах думка завжди домінує над почуттям;

розмірковуючи над різними явищами життя, він черпає аргументи в античній міфології та мистецтві доби Ренесансу. Оспівуючи прекрасну даму, він називає її Лаурою, не тільки виражаючи тим самим піднесені почуття, але й заявляючи себе прихильником італійського гуманіста Франческо Петрарки. Обидва поети розмірковують над тим, чому так необхідна любов людині та людству. Подібно до античних мудреців, Шіллер уважав, що усі частки величезного розрізненого світу поєднує сила любові. Любов дає життя, без неї світ і природа мертві. Пристрасть, що оспівується поетом, до Лаури — велике світле почуття, тому що воно — необхідна сполучна частка світобудови. У Карловій академії викладав філософію талановитий педагог і вчений Абель, який став згодом другом Шіллера. На майбутнього поета лекції Абеля справили надзвичайне враження. Спираючись на вчення німецького філософа й ученого Лейбніца, викладач прагнув прищепити своїм вихованцям оптимістичне світосприймання, вселити любов до ближнього, наставляв їх на шлях пізнання навколишнього світу. Лекції Абеля не минули для Шіллера марно. Найбільш відчутним є вплив його філософської концепції в одному з найвідоміших творів Шіллера «Ода радості», в основу якого покладено властивий Шіллеру принциповий оптимізм, віру в людину, переконаність у тому, що люди можуть і повинні зріднитися одне з одним. Цей вірш зажив світової слави завдяки тому, що Бетховен завершив 9-ту симфонію грандіозним хором на його текст.

Зрілість. Усвідомлення свого призначення. 1787 року Шіллер оселився у Веймарі, де жив і працював великий Гете. У поетів склалися дружні стосунки. Пізніше Шіллер жив у різних містах Німеччини, пробував свої сили в журналістиці, писав теоретичні трактати, працював професором історії єнського університету, та його матеріальний стан був важким. 10 листопада 1790 року Шіллер обвінчався з Шарлоттою фон Ленгефельд. Ця подія поклала кінець його десятирічним блуканням, пошукам себе у світі. Та вслід за радістю Шіллера спіткало горе — 1791 року він захворів і з цього часу починається постійна боротьба за життя, що тривала майже півтора десятиліття.

Дуже важливим моментом у житті Шіллера став 1799 рік, коли він на запрошення Гете вдруге оселився у Веймарі. 1802 року герцог Карл Август надав поетові дворянське звання, що дозволяло, не думаючи про заробіток, писати вірші, п'єси, займатися філософією й історією. У цей період Шіллер особливо тісно спілкується з Гете, про що мріяв давно. Здавалось, що нарешті життя налагодилось. Однак зіпсоване здоров'я не дало Фрідріхові змоги закінчити твір

«Деметріус». Устами Вільгельма Телля поет попрощався з театром і з життям. Останнім словом його було слово «свобода».

9 травня 1805 року Шіллера не стало. Поета поховали на старому цвинтарі у склепі святого Якоба. Через два десятиліття цвинтар було ліквідовано. Гете особисто відшукав останки покійного товариша. Згодом Шіллера було перепоховано в склепі веймарських герцогів, де він покоїться в саркофазі поруч із саркофагом свого друга Гете. Смерть обірвала творчість поета-гуманіста в момент, коли його поглядам відкривалися нові обрії, коли його розпливчисті ідеали набували більш чітких обрисів і він починав вірити в політичну самостійність народу.

Твори Шіллера українською мовою перекладали Юрій Федькович, Борис Грінченко, Пантелеймон Куліш, Олена Пчілка, Дмитро Загуг, Борис Тен, Микола Лукаш та інші.

2. Взаємозапитання у вигляді конкурсу «Так чи ні?»

Методичний коментар

У конкурсі «Так чи ні?» змагаються 2–3 команди (наприклад, за кількістю рядів у класі). Учні пропонують один одному твердження, які закінчуються словами «Так чи ні?». За кожну правильну відповідь команда отримує 1 бал.

Зразок твердженнь

- Фрідріх Шіллер народився в містечку Марбах Вюртемберзького герцогства. Так чи ні? (Так)
- Латинську школу він почав відвідувати 1770 року. Так чи ні? (Ні)
- Найбільше запам'яталися Фрідріхові вистави лялькового театру і спектаклі середньовічних містерій. Так чи ні? (Так)
- Шіллер із задоволенням навчався у Карловій академії. Так чи ні? (Ні. Порядки у навчальному закладі йому не подобалися.)
- Вийшовши з академії після її закінчення, Шіллер був призначений полковим капеланом. Так чи ні? (Ні. Полковим лікарем)

3. Словникова робота

Кантон — 1. Федеративна одиниця Швейцарії. 2. Дрібна адміністративно-територіальна одиниця Франції, Бельгії, Екватору та ін.

4. Народна драма «Вільгельм Телль»

Драма «Вільгельм Телль», остання із завершених п'єс Шіллера, зображує боротьбу трьох швейцарських лісових кантонів проти тиранії імператорської Австрії.

Дія в драмі відбувається в трьох швейцарських кантонах, розташованих навколо Фірвальдштетського озера, які раніше були вільними, а тепер їх утискує Австрія. Це спричинило конфлікт між швейцарцями та ландгофтами (намісниками австрійського імператора). Свій опір жителі кожного з трьох кантонів чинять спершу по-різному. Серед селян найстарішого кантона виділяється Вернер Штауффахер, бо «всім пригнобленим він батько» і дбає про батьківщину.

Події в драмі відбуваються на початку XIV ст., коли австрійським імператором став Альберт Габсбург, який не підтвердив старовинних вільностей пастушого швейцарського народу, «як кожен імператор перед ним»,— говорить Штауффахер. Це і стало безпосередньою причиною повстання. За переконанням просвітителя Шіллера, швейцарці мали право обирати, жити їм у складі імперії чи виокремитися з її складу, бо вони мали однакові з австрійцями права на свободу й національне самовизначення.

Стає зрозумілим, що для перемоги необхідно діяти спільно всім трьом кантонам. Як же цього досягти?

Відповіді на ці запитання ми спробуємо отримати після прочитання драми «Вільгельм Телль».

III. Рефлексія

1. Робота над епіграфом уроку
- Поясніть, чому слова Томаса Манна узяті епіграфом до уроку.
2. Заверште речення
«Сьогодні на уроці я дізнався (-лася) про...»

IV. Домашнє завдання

Прочитати драму Шіллера «Вільгельм Телль»; учневі-«історику» підготувати коротке повідомлення про Швейцарські кантони та їх визвольну боротьбу.

УРОК № 24

Тема. Народна драма «Вільгельм Телль», поетизація в ній боротьби за національну незалежність і свободу особистості

Мета: ознайомитися зі змістом драми Шіллера «Вільгельм Телль»; пояснити символічний сенс сцени на Рютлі; продовжувати вчити учнів працювати в групах.

Обладнання: картки із завданнями для групової роботи.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація знань

«Порушена послідовність» — робота в групах

- Порятунок Вільгельмом Теллем мисливця Баумгартена.
- Рада в Рютлі.
- Убивство Баумгартеном намісника імператора.
- Колективна, скріплена клятвою згода відстоювати свою свободу.
- Постріл в яблуко на голові Вальтера.
- Дівчата несуть капелюх на жердині.
- Ув'язнення Телля Геслером.
- Зустріч Геслера з Армгардою.
- Вимога вклонитись австрійському капелюху Геслера.
- Роздмухування пожежі повстання кантоном Урі.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. На території швейцарських кантонів точилась національно-визвольна боротьба. Шіллер поетизував цю боротьбу за національну незалежність і свободу особистості, закінчуючи свій твір трикратним повтором слова «свобода». Як стверджує Б. Шалагінов, «ще до “гейдельберзьких” романтиків він спробував розкрити національно неповторні риси народу, зв'язавши ці риси не лише з природою, але й з умовами життя, боротьбою з чужорідним впливом на розвиток своєї культури». Детальніше із зображенням одного епізоду такої боротьби ми ознайомимось на цьому уроці.

III. Робота над темою уроку

1. Повідомлення учня-«історика»
(за випереджувальним завданням)

Орієнтовний зміст повідомлення про швейцарські кантони та про їх визвольну боротьбу

Ядром Швейцарського союзу стали три гірські лісові кантони — Швіц, Урі, Унтервальден. З XIII ст. вони володіли ключами від Сен-Готардського перевалу, який зв'язував Італію з іншими країнами Європи. Габсбурги мали в цих 3-х кантонах своїх управителів — фогтів — і великі земельні володіння. Місцеве населення зуміло відстояти свою незалежність. Великі міста Цюрих і Женева

стали центрами, з яких поширювалась Реформація. 1291 року кантони Швіц, Урі, Унтервальден уклали між собою угоду про спільну боротьбу проти Габсбургів. Інші області теж піднялись на боротьбу. 1332 року приєднався Люцерн, 1351 — Цюріх, 1352 — Цуг і Гларус, 1353 — Берн, 1481 — Фріцбург (Фрейбург), 1501 — Базель і Шафхаузен.

Зростала воєнна могутність Швейцарського союзу. Армія була селянською. У битві біля Нансу (1477) швейцарці разом з герцогом Рене Лотарінгським розгромили армію бургундського герцога Карла Сміливого. У результаті Бургундське герцогство було ліквідовано. Після цього Швейцарський союз став фактично незалежним. За політичним устроєм Швейцарський союз був конфедерацією, тобто не мав постійних органів центральної влади. Загальні справи вирішувались на з'їздах кантонів — ландтагах.

Були союзні землі, приєднані до кантонів на основі договорів. Вони не мали представництва в ландтазі. Усі кантони за рівнем економічного розвитку можна поділити на дві групи — лісові й сільськогосподарські. Більша частина селян тут викуплялась із залежності. Феодальні відносини зберігались лише в церковних землях.

Провідною галуззю було тваринництво. Продукція — шерсть, шкіра, масло, сир — збувалась у міські кантони, а також в Італію і Німеччину. Пасовиська і ліси були в общинному користуванні. А хліб завозився з Німеччини через Базель і Цюріх. Кантони були різними, і об'єднала їх боротьба проти Габсбургів. Міські кантони хотіли підкорити собі лісові. Конфедерація була й мовно розділена — на французьку і німецьку. Система найманства дозволяла видаляти із країни невдоволених.

Запис у зошити

Історична основа твору

2. Поетизація в драмі «Вільгельм Телль» боротьби за національну незалежність і свободу особистості
Робота в 5 групах. Час на підготовку повідомлення — 10 хв.

Завдання для групи 1

Підготувати повідомлення про раду в Рютлі (галявина на західному березі озера, легендарна колыска незалежності Швейцарії). Повідомлення підкріпити цитатами із тексту.

Очікувана відповідь

На раді в Рютлі Штауффахер оголошує, що всі швейцарці «роду одного й однієї крові», з єдиної походять вітчизни. Коли десяток північних жителів Німеччини прийшли в південні місця, де й поселились серед «оцих лісів і гір високих», утворився Швіц, а потім інші швейцарські кантони. Селяни наголошують на тому, що вони вільні. Вони ніколи «колін перед князями не вклоняли. І щит імперій обрали вільно». Оскільки предки не могли «обійтись без влади», «все ж імператора ушанували — // Країн німецьких пана й італійських». І з цим німецьким імператором, за його покликком брали участь у військових походах. Та рабами вони не були ніколи.

Головою зборів став Ітель Редінг, представник від Швіцу. Крім нього серед присутніх були також Конрад Гунн та Ганс Мауер. Усі присутні постановили відстоювати свою свободу, скріпили рішення клятвою, що не потерплять насильства від Австрії:

І зносить від слуги чужого те,
До чого й імператор не примусив...

Завдання для групи 2

Підготувати повідомлення про Штауффахера як одного із головних організаторів демократичного об'єднання кантонів. Повідомлення підкріпити цитатами із тексту.

Очікувана відповідь

Вернер Штауффахер — гідний спадкоємець переконань свого тестя Іберга, який був осередком швіцьких селян, розмірковував «про благо батьківщини», збирав старійшин роду і читав їм пергаменти — «імперські грамоти, що давали вільності швейцарцям». Після того, як ландфогт Геслер додумався дати розпорядження, щоб вільні швейцарці вклонилися його австрійському капелюху, прикріпленому на жердині до стовпа, Штауффахер закликав «ганьбу ярма нового не терпіти». Він — справжній патріот народу, знає, що «обов'язок всіх вільних громадян — державу, свій народ обороняти».

Вернер стає одним із головних організаторів демократично-го об'єднання кантонів, ватажком національно-визвольного руху проти «насильства тиранії» Австрії та її ландфогтів. Штауффахер не героїчної натури, але він закликає до збройної боротьби проти національного поневолення. Громадянин і демократ, він робить висновок, що в час, коли «стає людина вовком для людини», просто необхідно взятися за меч:

Ми вправі вище благо від насильства
Оборонять. Повстаньмо за вітчизну,
За наших жон і за дітей повстаньмо!

Завдання для групи 3

Підготувати повідомлення про Вінкельріда та його пораду розпочати повстання на Різдво. Повідомлення підкріпити цитатами із тексту.

Очікувана відповідь

Селяни трьох кантонів запряглися дружно виступити проти ландфогтів та їхніх слуг. Інформацію про збори та їхнє рішення вони тримали в суворій таємниці. Представник Унтервальдена Вінкельрід порадив розпочати повстання на Різдво, коли легше буде пробратися в ландфогтські землі й захопити їх. З такою пропозицією погодились усі. Штауффахер попередив:

Терпіль! Нехай росте вина тиранів,
Але настане день, і борг загальний
Ми з особистим сплатимо їм зразу...
...Той шкоду справі спільній учинив,
Хто не журився, крім себе, ні про кого.

Завдання для групи 4

Підготувати повідомлення про зав'язку сюжету (Баумгартен із Унтервальдена, Мельхталь). Повідомлення підкріпити цитатами із тексту.

Очікувана відповідь

На самому початку твору селянин Баумгартен убив сокирою намісника імператора за те, що той почав чіплятись до його дружини. Але після цієї спроби захистити честь родини та свою власну йому довелось утікати з дому.

Мельхталь також вступив у сутичку з ландфогтом, побивши його слугу, який хотів «волів чудових пару» забрати з наказу ландфогта.

За цей вчинок ландфогт виколов очі його батькові, чим тільки посилив ненависть до себе та готовність до боротьби за волю. Своє прагнення до протесту Мельхталь пояснює так:

І навіть віл, слухняний наш челядник,
 Розлючений, могутнім рогом б'є
 І ворога під хмари підкидає.
 Він вносить пропозицію прийняти закон:
 Так, хто порадить Австрії піддатись,
 Хай буде прав позбавлений і шани...

Завдання для групи 5

Підготувати повідомлення про силу патріотизму трудової людини в драмі («свій край готові захищати»). Повідомлення підкріпити цитатами із тексту.

Очікувана відповідь

За закон, запропонований Мельхталем, проголосували навіть монастирські селяни (кріпаки) з Унтервальдена. Вони запевнили, що також «свій край готові захищати». У цьому єднанні проявилась сила патріотизму трудової людини. Селяни із Унтервальдена готові з боєм взяти замки Розберга та Сарнера раніше, ніж туди прибуде з військом сам імператор.

IV. Рефлексія

1. Запитання до класу

- Що вам відомо про тестя Штауффахера, Іберга?
- Чому Штауффахер закликав «ганьбу ярма нового» не терпіти?
- Чому повстання було призначене саме на Різдво?
- Чому Баумгартен утік з дому?
- Як ландфогт покарав Мельхталю за його вчинок? Що це був за вчинок?
- Що стало причиною зібрання ради в Рютлі?
- Символом чого стала рада в Рютлі?

2. Підсумок

Сцена на Рютлі має символічне значення: швейцарці різних кантонів об'єднуються для боротьби за незалежність своєї батьківщини. (Висновок учні записують у зошити.)

V. Домашнє завдання

Перечитати 3-тю дію драми; характеризувати образи Вільгельма Телля та Геслера; для їхньої характеристики підібрати цитати із твору; скласти кросворди.

УРОК № 25

Тема. Геслер і Вільгельм Телль: причини і характер протистояння

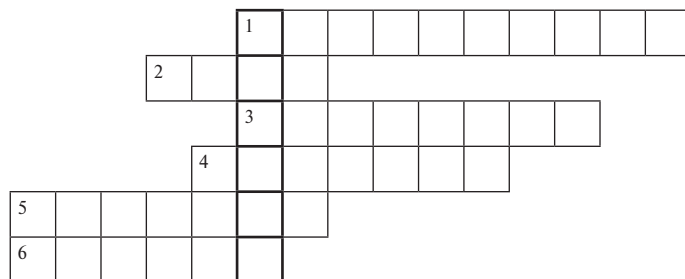
Мета: продовжити вивчення драми «Вільгельм Телль»; аналізувати причини і характер протистояння Вільгельма Телля та Геслера; розвивати критичне мислення учнів.

Тип уроку: проблемний урок з елементами дослідницької роботи.

Допомагати не вмію я словами.
А от як справжнє діло закипить —
покличте Телля, й піде він за вами...
Ф. Шіллер

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

1. Робота над запропонованими учнями кросвордами

1. Один із головних організаторів демократичного об'єднання кантонів. (Штауффахер)
2. Назва кантону. (Швіц)
3. Намісник австрійського імператора у Швейцарії. (Ландфогт)
4. Населений пункт у кантоні Урі, де був прикріплений капелюх. (Альторф)
5. Ім'я сина Вільгельма Телля. (Вальтер)
6. Ім'я намісника австрійського імператора в кантоні Урі. (Геслер)
Ключове слово: автор драми «Вільгельм Телль». (Шіллер)

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. На попередньому уроці ми визначили основну тему драми Шіллера «Вільгельм Телль» — визвольна боротьба народу.

Однак багато уваги автор приділяє і темі протистояння двох головних персонажів твору — Вільгельма Телля та Геслера. Сьогодні ми про це протистояння поговоримо докладніше. (Учні записують тему уроку в зошити.)

III. Робота над темою уроку

1. Вступне слово вчителя

Телль не вклонився австрійському капелюху Геслера, за що й був покараний: йому наказали стріляти в яблуко на голові власного сина Вальтера, який повністю довіряє батькові. У душі Телля деякий час триває внутрішня боротьба. Він навіть перепрошує ландфогта, але Геслер рішень не міняє, не жартує. Телль дуже хвилюється, ховає ще одну стрілу за пазуху (ландфогт це побачив), стріляє і влучає в яблуко. Цей винятковий героїзм не здивував ката, який за правдиву відповідь про призначення захованої стріли ув'язнює героя. Ув'язнений Геслером, Телль звільняється під час бурі на озері, тікає від ландфогта і стає месником, убачаючи свій обов'язок у помсті кривдників. У своїх роздумах Телль обґрунтовує і соціальну провину ландфогта й вирішує покарати Геслера. Обравши зручне для пострілу місце обабіч кривої дороги, якою мав їхати ландфогт, Телль стає ще й свідком зіткнення Геслера з бідною жінкою Армгардою, яка навколішки молить про звільнення ув'язненого чоловіка. Коли жінка в розпачі кидається під ноги коневі Геслера, Телль випускає свою стрілу, поцілвши ландфогта в серце, який перед смертю встигає збагнути: «Це постріл Телля». Мети досягнуто: гнобителя вбито, народ — вільний.

Сьогодні ми зупинимося на питанні протистояння Телля і Геслера.

2. Причини і характер протистояння

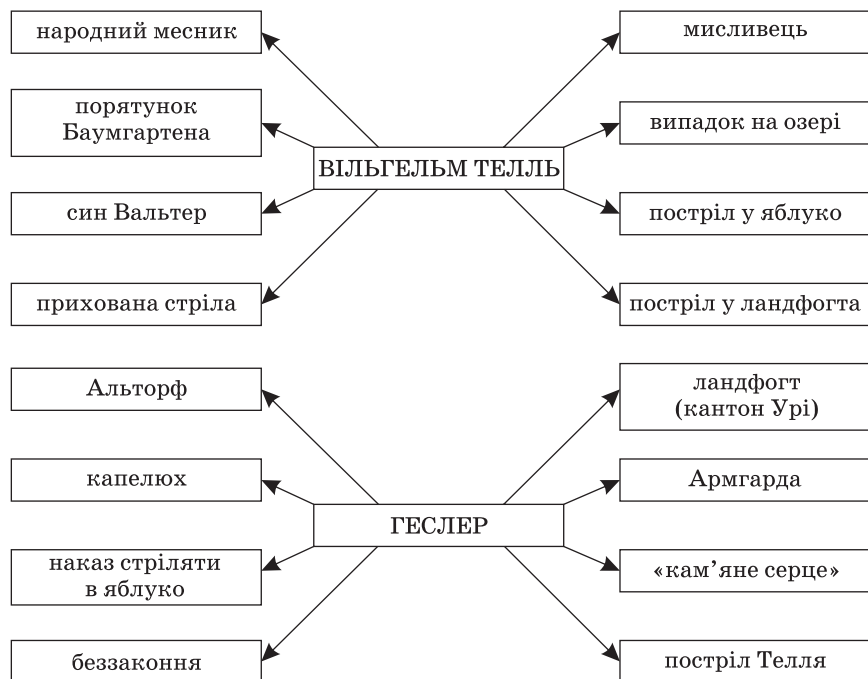
Бесіда

- Чому Телль відмовився вшанувати капелюх? Чи було це виявленням бунту?
- Чому цю сцену вважають однією з центральних у драмі?
- До чого призводить учинок Телля? (Це — сигнал до бою.)
- Чи одразу готовий Телль до боротьби?
- Що робить його месником?
- Як ви ставитесь до вимоги Геслера стріляти в яблуко на голові Вальтера?
- Про що свідчить така вимога?
- Чи міг Телль учинити по-іншому?
- Які риси характеру Телля та Геслера розкриває цей епізод?

3. Усне словесне малювання. Образи Вільгельма Телля, Геслера
Учня пропонується словесно змалювати героїв, давши їм та їх
учинкам аргументовану власну оцінку.

IV. Рефлексія

1. Складання грон на теми «Вільгельм Телль», «Геслер»

2. Висновки уроку

Геслер — самовпевнений, жорстокий кат швейцарського народу, він з ненавистю ставиться до швейцарців, чекає від них лише покори: «А Геслер — наймолодший в роду, / Лиш лицарським плащем він володіє, / Тому й на щастя чесної людини / Він злобним оком скоса поглядає».

Як свідчить епіграф до уроку, Телль має добре і чуйне серце, тому він допомагає всім, хто цього потребує. Він прагне не лише соціальної, але й духовної свободи. Телль — не просто месник. Це не лише романтичний, а й реалістичний герой. Він — хазяйновитий селянин, мисливець і стрілець, дбайливий батько і чоловік; він — гуманна людина.

Запис у зошити

Зв'язок народної драми з ідеологією Просвітництва — у творі втілені ідеї рівності австрійців і швейцарців, природного права останніх на самовизначення і державну самостійність; ідея неприпустимості порушення природних прав людини (Геслер не мав права наказувати Теллю збивати яблуко з голови сина); ідея гуманності та особистої свободи кожної людини.

V. Домашнє завдання

Характеризувати інші образи драми; намалювати ілюстрації до твору (за бажанням); для учня-«історика»: підготувати повідомлення «Історична основа драми Шіллера “Вільгельм Телль”».

УРОК № 26

Тема. Особливості драматичного конфлікту у творі та його художнє втілення

Мета: сформулювати особливості драматичного конфлікту у творі; виховувати в учнів почуття гуманності та толерантності; формувати навички роботи з інформацією та уміння аргументувати свою точку зору, працювати в групі.

Обладнання: ілюстрації до драми Шіллера «Вільгельм Телль».

Тип уроку: проблемний урок з елементами дослідницької роботи.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. «Вікна»

Учитель до початку уроку формує 4 рівноцінні групи, які без перегрупування працюватимуть увесь урок.

Завдання для групової роботи: отримавши аркуші паперу формату А2 (або А3), заповнити «вікна» за схемою:

Основна тема драми (конфлікт)	З яких елементів складається (схематично)
Асоціації, порівняння	Приклади

На виконання відводиться 5 хв. Представники груп презентують результати роботи. Аркуші кріпляться на видному місці.

2. Робота з учнівськими ілюстраціями (або ілюстраціями, підібраними вчителем, кадрами з екранізацій)

II. Робота над темою уроку

Повідомлення учня-«історика». Історична основа образу Вільгельма Телля

Орієнтовний зміст повідомлення

Вільгельм Телль, один із символів Швейцарії, уособлює мужність її народу, силу і прагнення до свободи. Його історія така: 1307 року більшою частиною майбутньої Швейцарії правили монархи з династії Габсбургів (їхньою столицею був Відень). Один із намісників почепив на площі міста капелюх австрійського герцога і видав наказ, щоб кожен, хто проходить повз нього, кланявся капелюху. Телль відмовився це зробити і був негайно заарештований. Проте йому пообіцяли свободу, якщо він пострілом з арбалета зіб'є яблуко з голови свого сина. Телль зробив це блискуче, але знову посварився з австрійцем, заявивши, що якби поцілів у хлопчика, то наступною стрілою вбив би намісника, і був ув'язнений. Дорогою він утік і цим дав привід для початку повстання, яке закінчилось перемогою народу, причому Телль був одним із лідерів повстанців. Австрійці зазнали поразки 1315 року, і на політичній карті Європи з'явилася нова держава — Швейцарська Конфедерація.

Вільгельм Телль, який розквітався з жорстоким намісником (він убив його пострілом з арбалета), героїчно загинув 1354 року, намагаючись урятувати дитину, яка тонула. Вільгельм Телль став героєм літературних творів, їх авторами були такі титани, як Фрідріх Шіллер і Макс Фріш. А п'єса Шіллера лягла в основу сюжету опери Джоаккіно Россіні.

Проте це усього лиш легенда, яка гарно ілюструє справжню історію. Перші писемні згадки про героїчного швейцарського стрільця з'явилися лише через півтора століття після появи Телля на авансцені подій і грішать численними суперечностями (лише історію з пострілом у яблуко описують однаково).

Сучасні історики (наприклад Фріц Матіс і Жан-Франсуа Берже) вважають, що основу цієї історії становлять стародавні німецькі саги, які стали казками. Їхні персонажі отримали інші імена і діють в умовах, більше схожих на ті, що були в середньовічній Швейцарії. Автори оповідань про Вільгельма Телля, вочевидь, успішно поєднали давні міфи і нову реальність. Зокрема Телль аж ніяк не міг стріляти з арбалета, тому що цей вид зброї вперше з'явився у Швейцарії лише через століття після описаних подій. Історичні

хроніки, які збереглися, в описах боротьби за незалежність також не згадують Телля, називаючи зовсім інші причини початку повстання й наводячи інші імена його керівників.

2. Характеристика інших образів драми

Робота продовжується в уже створених групах. Час на підготовку повідомлення — 10 хв.

Завдання для групи 1

Підготувати повідомлення про Руденца.

Очікувана відповідь

Руденц спочатку сумнівався. Він був закоханий у заможну БERTУ Брунек, тому заради неї хотів присягнути австрійським владарям. Але на заваді його намірам спершу стає рідний дядько, який про все здогадався, потім — сама БЕРТА. Схаменувшись, Руденц вступає в суперечку з Геслером, коли той знущується з Телля. Після другого пострілу Телля Руденц стає одним із ватажків селянського повстання, подає руку селянину Мельхталю, відпускає на волю своїх кріпаків.

Завдання для групи 2

Підготувати повідомлення про барона Вальтера фон Аттінгаузена.

Очікувана відповідь

Швейцарський дворянин барон Вальтер фон Аттінгаузен — найшляхетніший з-поміж представників панівних класів. У суперечці з небожем він поводить себе як син свого часу, коли селяни жили дружно з швейцарськими дворянами, ходили з ними у військові походи на поклик імператора. Він високої думки про швейцарців. Почуття патріотизму він намагається прищепити і Руденцу. Єднання прогресивної частини дворянства з народом посилюється в сцені, коли до Аттінгаузена в замок приходять ватажки селян (Вальтер, Фюрст, Штауффахер, Мельхталь і Баумгартен), щоб вислухати його заповіт. В останні хвилини свого життя, дізнавшись, що Руденц приєднався до свого народу, Аттінгаузен благає ватажків повстання, що об'єднали кантони на демократичній основі, щоб вони завжди тримались разом та дружили з дворянством. У національному єднанні та незалежності народу не лише герой, але й його творець, убачали сенс життя. Умираючи, Аттінгаузен пророкував перемогу повсталим. Заклик Аттінгаузена: «Єднайтесь!» — є дороговказом і для майбутніх поколінь.

Завдання для групи 3

Підготувати повідомлення про Парріциду.

Очікувана відповідь

Не з усіма дворянами слід дружити. Шіллер порушує гостру моральну проблему, створивши образ Парріціди (буквально: батьковбивця): убивши імператора, швабський герцог думав, що наблизився духовно до Телля, який знищив Геслера (його намісника). Сам Телль, народний герой, не хоче мати нічого спільного зі злочинцем, бо той убив родича: «...Він дядько / І імператор ваш! І як земля / Вас терпить?..». Парріціда, вчинивши злочин, переслідував лише особисті інтереси, тому йому належить лише розкаятись та молити Бога про прощення.

Завдання для групи 4

Підготувати повідомлення про жіночі образи драми.

Очікувана відповідь

Серед жіночих образів особливо слід відзначити дружину Телля Гедвігу, Берту Брунек, дружину Штауффахера Гертруду, селянку Армгарду.

Гедвіга тонко відчуває стан душі Телля, хоча і не знає, що той «з розтерзаним серцем і душею, під страхом смерті» мусив стріляти в яблуко. Також вона інтуїтивно відчуває «чорну душу чорниці» — графа Паріщіди, який, утікаючи від погоні, потрапив до неї.

Берта Брунек, незважаючи на приналежність до дворянства, виявилась патріоткою Швейцарії. Саме під її впливом остаточно змінив свої погляди Руденц.

Гертруда в усьому підтримує свого чоловіка; вона є досить розумною жінкою, саме вона знайшла пояснення нелюдській злобі та жорстокості Геслера. Армгарда, вірна і любляча дружина, молить про волю для ув'язненого чоловіка, але, не викликавши співчуття в Геслера, з дітьми кидається під ноги його коня.

III. Рефлексія

Підбиття підсумків

(Відповіді колективно формулюються та записуються в зошити.)

Бесіда

- Стисло сформулюйте ідею драми Шіллера «Вільгельм Телль». (У поетичній драмі змальовано справедливу боротьбу за незалежність народу, який об'єднався на демократичній основі.)
- Кого автор вважає «ідеальними» героями? (Оспівані поетом душевно чисті герої: Вільгельм Телль, його син Вальтер, тесть Вальтер Фюрст, дружина Гедвіга; Штауффахер і його дружина Гертруда, її «позасценічний» батько; дворяни

Атінгаузен і Руденц; Берта Брунек; селяни Баумгартен, Мельхталь та інші.)

- У чому полягає суть драматичного конфлікту? (У протистоянні Геслера і Телля: непримиренний конфлікт вільнолюбства і тиранії, природних прав і несправедливих суспільних законів, вільної особистості і тиранічної влади)

IV. Домашнє завдання

Повторити відомості про життя та творчість Шіллера; прочитати поезії Шіллера (за вибором); написати лист до літературного героя драми Шіллера (за вибором учнів) або скласти кросворд за темою «Шіллер».

УРОК № 27

Тема. Урок розвитку мовлення. Рекламне представлення творів Ф. Шіллера

Мета: узагальнити знання про життя та творчість Ф. Шіллера; розвивати усне та писемне зв'язне мовлення, творчі здібності учнів, уміння аргументовано відстоювати та представляти власну точку зору.

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення; комбінований.

В одній із казок Андерсена засохлий кущ серед жорстокої зими вкривається білими духмяними квітами, тому що до нього доторкнулася добра людська рука. Ця казка могла бути написана про Фрідріха Шіллера.
К. Паустовський

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Перевірка домашнього завдання

Зачитування листа до літературного героя драми Ф. Шіллера (3–4 учні за бажанням).

Представлення учнями кросвордів.

Кросворд «навпаки»

Завдання: придумати завдання-опис до слів у кросворді.

мусить вивести людину на істинний шлях». З часу Шіллера ідея краси як рятувальної сили («краса врятує світ») підтримується багатьма діячами наступних поколінь. Мислитель намагався знайти зв'язок між красою і корисністю. Навіть у драмі «Вільгельм Телль» він поетизував боротьбу за національну незалежність та свободу особистості.

Важко зрозуміти людину, не заглянувши в її душу. Звісно, це вдається не всім. Але ми мали змогу частково це зробити. Тому на сьогоднішньому уроці ми спробуємо допомогти іншим відкрити світ Шіллера. Для цього створимо своєрідну рекламу творів поета.

III. Робота над темою уроку

Створення «реклами» творів Ф. Шіллера

Учні самостійно об'єднуються у довільні групи. Кожна група готує презентацію одного з творів Ф. Шіллера (за вибором учнів). На підготовку відводиться 15–20 хв (залежно від кількості груп). Підготувавшись, учні «рекламують» обрані ними твори.

IV. Рефлексія

1. «Вільне письмо» (есе) на тему «Шіллер»

2. Підсумок

Учитель. Нам залишається сказати Фрідріхові Шіллеру: «До зустрічі!». Він же нам залишив заповіт:

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину..

V. Домашнє завдання

Повторити вивчене за темою «Література XVIII ст. Просвітництво»; підготуватись до тематичної атестації № 3.

УРОК № 28

Тема. Тематична атестація № 3

Мета: контроль знань та умінь учнів за темою «Література XVIII ст. Просвітництво»; розвивати творчі здібності учнів, виховувати прагнення досягти високих результатів; готувати учнів до незалежного зовнішнього оцінювання.

Обладнання: картки із завданнями.

Тип уроку: урок контролю.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми та мети уроку

II. Ознайомлення із завданнями та їх виконання

Варіант I

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть століття, яке увійшло в історію людства як доба Просвітництва:
а) XVI ст.; б) XVII ст.;
в) XVIII ст.; г) XIX ст.
2. Укажіть, хто з цих авторів не жив у добу Просвітництва:
а) Д. Дефо; б) Д. Дідро;
в) Ж.-Ж. Руссо; г) Г. Гейне.
3. Укажіть твір, написаний Гете під час адвокатської практики в м. Вецлар, який зробив ім'я автора відомим у Європі:
а) «Прометей»; б) «Герман і Доротея»;
в) «Страждання юного Вертера»; г) «Фауст».
4. Укажіть головну проблему трагедії «Фауст»:
а) людина в її ставленні до суспільства;
б) проблема життя і смерті;
в) людина та її призначення на землі;
г) проблема кохання.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

5. Укажіть, яку мету переслідує Мефістофель:
а) спокусити Фауста, щоб довести недосконалість людини;
б) зробити Фауста молодим і гарним, улюбленцем жінок;
в) зробити з Фауста геніального, шанованого в усьому світі вченого;
г) зробити Фауста найбагатшою людиною в місті.
6. Укажіть, які слова мав сказати Фауст на знак повного задоволення життям:
а) «Людина — вінець творіння»;
б) «Спинися, мить, прекрасна ти!»;
в) «Майбутнє прекрасне»;
г) «От тепер можна і помирати!»

7. Укажіть, чого Фауст прагне найбільше в житті:

а) багатства;	б) кохання;
в) нових знань, істини;	г) влади.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

8. Укажіть жанр твору Ф. Шіллера «Вільгельм Телль»:

а) комедія;	б) трагедія;
в) драма;	г) повість.

Завдання з вибором декількох правильних відповідей

9. Укажіть, як Мефістофель називає людину:

- а) «довершений витвір»;
- б) «окраса Всесвіту»;
- в) «смішний божок землі»;
- г) «тварина із тварин».

Завдання на встановлення відповідності

10. Укажіть відповідність між сценами I частини «Фауста» та їх символічним змістом.

- а) «Відьмина кухня»;
  - б) сцени з Маргаритою;
  - в) «Вальпуржина ніч»;
  - г) «Авербахів склеп»;
  - 1) випробування Фауста розвагами;
  - 2) випробування Фауста вином;
  - 3) намагання спокусити Фауста молодістю;
  - 4) випробування Фауста коханням.
- (а3, б4, в1, г2)

Високий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

11. Укажіть пропущене в реченні слово.

Біблія нового часу, яка пояснювала все життя з позицій Розуму і налічувала 28 томів, — це... (енциклопедія).

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

12. Якими рисами народного епічного героя і звичайної людини наділив Ф. Шіллер Вільгельма Телля?

Варіант II

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть, хто такі просвітники:

- а) університетські викладачі;

Завдання з вибором декількох правильних відповідей

9. Позначте основні ідеї Просвітництва:

- а) культ розуму, науки;
- б) віра у творчі можливості людини, в її здатність перебудувати світ на розумних засадах;
- в) виховання високоморальної, гармонійної людини за законами розуму;
- г) культ не високоморальної, а сильної людини;
- д) прославлення монархізму та релігії;
- е) проголошення цінності людини незалежно від її походження, утвердження рівності всіх людей.

Завдання на встановлення відповідності

10. Установіть відповідність між іменами письменників та їх творами:

- а) «Розбійники»;
- б) «Іфігенія в Тавриді»;
- в) «Страждання юного Вертера»;
- г) «Марія Стюарт»;
- д) «Прометей»;
- е) «Орлеанська діва».

1. Й. Гете;

2. Ф. Шіллер.

(1б, в, д; 2а, г, е)

Високий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

11. Укажіть пропущене в реченні слово.

Й. Гете стверджував: «Природа є...» (досконалість).

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

12. Розкрийте ставлення цісарського намісника Геслера до швейцарського народу, яке виявляється в сцені стрільби з лука (за твором Ф. Шіллера «Вільгельм Телль»).

III. Домашнє завдання

За підручником історії повторити відомості про ситуацію в Європі наприкінці XVIII — початку XIX ст.; учні за бажанням можуть підготувати стислі повідомлення.

ІЗ ЛІТЕРАТУРИ РОМАНТИЗМУ (14 годин)

УРОК № 29

Тема. Особливості романтизму як художнього напрямку, його естетичні принципи. Специфіка романтичного світосприйняття. Багатство і розмаїття літератури романтизму, її художні відкриття і найвидатніші представники

Мета: ознайомити з поняттям «романтизм»; навчити визначати характерні риси романтизму; активізувати читацький інтерес учнів; розвивати навички конспектування; дати поняття про романтичну лірику.

Обладнання: портрети відомих митців-романтиків, висловлювання романтиків.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

Романтизм — це своєрідна реакція на Французьку революцію.

К. Маркс

Хід уроку

I. Оголошення результатів атестації № 3.

Аналіз типових помилок

II. Мотивація навчальної діяльності та актуалізація опорних знань

Учитель. На попередніх уроках ми знайомилися з досить значною епохою в культурі та науці — епохою Просвітництва. Як і все в житті, згадана епоха добігла кінця. Суспільство розвивається, змінюється, а тому змінюються погляди, традиції, філософія життя. Ми сьогодні розпочнемо розмову про нову епоху. Перед тим, як ознайомитись з традиціями, які прийшли на зміну Просвітництву, ми послухаємо повідомлення ваших товаришів про ситуацію в Європі наприкінці XVIII — початку XIX століття.

1. Повідомлення учнів про ситуацію в Європі наприкінці XVIII — початку XIX ст.

Орієнтовний зміст

Епоха, яка почалась після закінчення першої буржуазної революції у Франції (1789–1794) й продовжувалась до останніх

десятиліть XIX ст.— епоха зламу старих феодальних відносин, росту класу буржуазії та її повної перемоги в основних країнах Західної Європи. У цей період у країнах Європи розгорнувся національно-визвольний рух, разом з тим почали загострюватись протиріччя буржуазного суспільства. Загалом Європа пережила сильне духовне потрясіння і глибоке розчарування у зв'язку з подіями Французької революції та наполеонівськими війнами. З'явилися сумніви в тому, що людина в змозі змінити на краще суспільний лад мирним шляхом. Революція не привела до суспільної гармонії, вона скінчилася розгулом насильства і кривавим «якобінським терором». Не вдалося завоювати свободу та справедливість і з допомогою багнетів наполеонівських солдатів.

На початку XIX ст. ще точилась боротьба буржуазії проти феодального дворянства. Люди, виховані на творах Вольтера і Руссо, не могли не помітити, що суспільний порядок — не «царство розуму», яке провіщали письменники XVIII ст. Реальна дійсність, у якій утверджувалась егоїстична мораль власників і все купувалось та продавалось, нанесла непоправний удар по оптимізму просвітників.

III. Робота над темою уроку

1. Лекція учителя (учні складають конспект)

Передумови виникнення романтизму та його основне завдання

Велика французька буржуазна революція завершила епоху Просвітництва. Відомий філософ Карл Маркс сказав: «Романтизм — це своєрідна реакція на Французьку революцію». Письменники, художники, музиканти стали свідками грандіозних історичних подій, революційних струсів, що кардинально змінили життя. Багато хто з них захоплено привітав зміни та був у захваті від проголошених ідей Свободи, Рівності та Братерства. Але йшов час, вони помічали, що новий суспільний порядок далекий від ідеалів того суспільства, що передрікали філософи XVIII ст. Наступило розчарування.

На початку століття у філософії та мистецтві прозвучали трагічні ноти сумнівів щодо перетворення світу на принципах Розуму. Це сприяло виникненню нової світоглядної системи — романтизму. Романтики нерідко іделізували патріархальне суспільство, яке вважали царством добра, щирості, порядності. Оспівуючи минуле, вони брали за основу старовинні легенди та народні казки. Романтизм набув особливого характеру в кожній з європейських культур: у німецькій — містика; у англійській — це особистість,

яка протиставляє себе розумній поведінці; у французькій — це незвичайні історії. Що ж об'єднало їх в одну течію?

Романтики не втікали від проблем життя. Головним завданням романтизму було вираження внутрішнього світу, душевних переживань, а цього можна було досягти, використовуючи історії, містику і т. п. Потрібно було показати парадокс внутрішнього життя, його ірраціональність.

Запитання до учнів

- Якими були передумови виникнення романтизму?

Запис у зошити

Термін «романтизм» указує на зв'язок із Середніми віками, коли в літературі був популярним жанр лицарського роману. Головні особливості цього жанру — фантастичність, зображення високого, ідеального кохання, лицарських подвигів, добрих і злих чарівників, казкового пейзажу.

2. Лекція учителя (учні складають конспект)

Характерні ознаки романтизму і його відмінність від класицизму та сентименталізму

Класицизм з його суворими правилами все в житті чітко розмежовував: погане — добре, чорне — біле. У романтизмі немає такої чіткості, у ньому існують відтінки, напівтони. Класицизм — це система, а романтизм — ні. Що стосується сентименталізму, він відображає внутрішнє життя людини в гармонії з навколишнім світом. А романтизм протиставляє внутрішньому світові цю гармонію.

Ознаки романтичного твору: у романтичному творі немає дистанції між героєм і автором; автор не засуджує героя, навіть якщо щиро зображує його духовне падіння, із сюжету зрозуміло, що герой не винний — винні обставини, що склалися. Сюжет такого твору, як правило, романтичний. У романтиків особливе ставлення до природи, їм до душі бурі, грози, катаклізми.

Особливістю романтичного мистецтва є перевага в ньому суб'єктивно-ліричного моменту. Зображення переживань героя, ставлення героя до життя для романтика важливіше за зображення самого життя. З усіх видів мистецтва романтики віддавали перевагу насамперед музиці, оскільки через неї багатогранніше та повніше можна виявити внутрішній світ людини.

Романтичний герой — це індивідуаліст, людина, яка пройшла у своєму розвитку дві стадії: до зіткнення з похмурою реальністю вона прагне подвигу та має бажання перебудувати світ; зіткнувшись

з реальністю, герой усе ще вважає цей світ похмурим, нікчемним та підлим, стає циніком та песимістом. Зрозумівши, що світ змінити не можна, герой більше не прагне подвигу, зате все одно щоразу наражається на небезпеку.

Бесіда

- У чому різниця між романтизмом і класицизмом?
- Укажіть ознаки романтичного твору.
- Назвіть особливості романтичного мистецтва.
- Опишіть романтичного героя.

Запис у зошити

Характерні ознаки романтизму

- 1) Заперечення раціоналізму, що панував у добу Просвітництва, культ почуттів людини.
- 2) Увага до особистості, її індивідуальних рис.
- 3) Провідні мотиви — самотність, світова скорбота (національна туга) та романтичний бунт і нескореність.
- 4) Історизм творів і захоплення фольклором.

Найвидатніші представники мистецтва романтизму

В Англії — Дж. Байрон, Дж. Кітс, П. Б. Шеллі; у Німеччині — Е. Гофман, Г. Гейне, Новалис; у Франції — А. Мюссе, Ж. Санд, В. Гюго; у США — Е. По, Дж. Ф. Купер, Г. Мелвілл; у Польщі — А. Міцкевич, Ю. Словацький; в Угорщині — Ш. Петефі; в Росії — О. Пушкін, М. Лермонтов, М. Гоголь.

4. Читання вибраних поезій (В. Вордсворта, С. Колріджа, Джона Кітса, Персі Біші Шеллі, Г. Гейне, В. Гюго та ін.)

Учитель. Романтична лірика — це переважно лірика настрою. Романтики вміло і тонко створювали картини природи. Але головним у цих картинах був не опис пейзажу. Людина і світ — ось що передусім хвилювало романтиків.

IV. Рефлексія

1. Підсумок уроку

Запитання до класу

- Що ви з'ясували для себе про романтизм? (У митців романтизму ми помічаємо визнання самоцінності особистості, зацікавленість внутрішнім життям людини, прагнення розкрити багатство внутрішнього світу людини.)

2. Складання грона на тему «Романтизм»

3. Погляди романтиків на життя, мистецтво, людину

Як ви розумієте ці висловлювання?

- «Справжнє лихо полягає в тому, що нині все застигло у вульгарній прозі життя. І більшість людей спокійно сприймає все це і навіть почуває себе цілком добре, мовчки скочуючись по болоту до прізви» (Франц Шуберт).
- «Мене часом запитують, чи люблю я дітей. Звичайно, люблю, адже вони ще не стали людьми» (Шарль Нодьє).
- «Краще бути артистом чи бродягою, ніж власником маєтку або селянином, бо ж із володінням землею чи снопом пов'язані несправедлива тиранія та похмуре поневолення скнарністю» (Жорж Санд).
- «Світ поганий, поганий, жахливо поганий. І лише серце друга та спокутні сльози жінки можуть урятувати його від прокляття» (Ріхард Вагнер).

* Апологія — непомірне, надмірне вихвалання, захист кого-небудь або чого-небудь.

- «Той, хто не зазнав щастя в нинішньому світі, хто не знайшов того, що шукав, нехай заглибиться у світ книг і мистецтва чи зануриться в природу — це вічно юне втілення старовини й сучасності» (Новаліс).

V. Домашнє завдання

Підготувати запитання з вивченої теми для однокласників (методика взаємозапитань); виписати у словнички визначення романтизму; випереджальні завдання: для учня-«біографа» — підготувати повідомлення про Е. Гофмана; для учня-«історика» — «Німеччина наприкінці XVIII — початку XIX ст.».

УРОК № 30

Тема. Ернст Теодор Амадей Гофман (1776–1822) — багатогранний митець-романтик. «Крихітка Цахес» — шедевр романтичної казки-новели

Мета: поглибити знання про романтизм як напрям світової літератури; ознайомити з життям та творчістю Гофмана; розвивати творчу уяву і читацький інтерес учнів; виховувати інтерес до літератури та мистецтва.

Обладнання: портрет Е. Т. А. Гофмана.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

Великі люди — це зміст
книги людства.
Ф. Геббель

Великі люди рідко
з'являються в самотині.
В. Гюго

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань учнів

1. Перевірка домашнього завдання. Методика взаємозапитань (Запитання для взаємоперевірки учні підготували вдома.)

2. Повідомлення учня-«історика»
«Німеччина кінця XVIII — початку XIX століття»

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Наполеонівські війни викликали реакцію в Німеччині. Для збереження основ феодального устрою створюється Священний Союз Німецької нації на чолі із Прусією, суворий режим якого протримався від 1815 до 1830 рр. Опонентом Священного Союзу став Ернст Теодор Амадей Гофман. Як мислитель Гофман виступає спадкоємцем єнської школи. Вимоги, які там було висунуто до ідеального художника — універсальність мистецтва, концепція романтичної іронії, синтез мистецтв, — були реалізовані Гофманом, з життям та творчістю якого ми розпочинаємо знайомство. (Учні записують тему уроку.) Зверніть увагу на запропоновані епіграфи уроку. Обидва висловлювання стосуються імені дійсно великої людини, яким був відомий письменник та музикант. Як ви розумієте ці висловлювання? (Відповіді учнів.)

Ернст Гофман

III. Робота над темою уроку

1. Повідомлення учня-«біографа» про життя та творчість Гофмана із доповненнями вчителя

Завдання для учнів: паралельно із прослуховуванням повідомлення скласти хронологічну таблицю, до якої внести найважливіші події із життя Гофмана.

Орієнтовний зміст повідомлення

Гофман народився 24 січня 1776 року в Кенінгсберзі, у тодішній Східній Пруссії, у родині судового урядовця (адвоката). Це була звичайна родина, але місто було не зовсім звичайним. Кенінгсберг у той час був одним з центрів культурного і духовного життя Німеччини.

Ернст був веселим, дуже дотепним хлопцем і ще в школі виявив великий хист до музики й малювання. Також наполегливо опановував мистецтво слова: залюбки брався за створення віршів, оповідань, казок. Хлопчик рано залишився сиротою. Його забрав дядько, дуже «правильний» чоловік, сухий педант, який не бачив користі в музичних захопленнях Ернста. Він вирішує долю юнака: Гофмана зараховано до місцевого університету на юридичний факультет. Уже на першому курсі університету Гофман для заробітку

дає уроки музики і продає свої малюнки, а в дев'ятнадцять років пише свій перший музичний твір і перші два романи, які не були надруковані і не дійшли до нас.

Після закінчення університету Гофмана направлено до Варшави, де він розпочинає самостійне життя. Гофман працює в суді, а оскільки атмосфера криводушництва і корисливості, що панувала там, ставала нестерпною, у вільний від роботи час працює керівником оркестру, диригентом або художником-декоратором у театрах. Гофман ретельно виконує свої службові обов'язки юриста, але його душа просить музики і серце належить їй. Навіть своє друге ім'я — Амадей — він бере на честь видатного австрійського композитора Амадея Моцарта. У Варшаві він створює свою першу оперу, ставить її на сцені. І весь час багато пише. Спершу то були музичні твори: опери, дуети, вокальні п'єси, статті про музику та музикантів. Музика завжди була насолодою для нього, вона стала окрасою його найщасливіших днів. «Музика — найбільш романтичний з усіх видів мистецтва, можна навіть сказати єдиний достеменно романтичний, оскільки зображує лише нескінченне», — так говорив він про своє захоплення.

Саме музика дарує Гофману кохання — Юлію Марк. На той час йому було 35, а їй — лише 15. Та не це було найстрашнішим: Гофман був одружений (його дружина, Михайлина Тищинська, була чудовою господинею). Юлія — у щоденнику він називав її Кетхен — була недосяжним чудом, і незабаром її видають заміж, навіть не спитавши, чи кохає вона майбутнього чоловіка. Гофман переїжджає до Берліна. Там він отримує призначення на посаду судового радника.

Від 1812 року він поринає в літературну творчість: пише два романи, багато повістей та оповідань, що разом склали шість великих томів. І всі вони створені за якийсь десятиліття.

До самого кінця життя Гофман вважався політично неблагонадійним.

1818 року письменник захворів, а помер митець від паралічу 25 червня 1822 року. Йому було тоді усього 46 років. Отак і закінчилося недовге життя цієї людини, яку доля не милувала: нещасне дитинство, безрадісна робота, що не приносила ані задоволення, ані грошей, вічні злидні, хвороби, боротьба за людську гідність. Попрощатися з Гофманом прийшло зовсім мало людей. Серед похоронної процесії був Генріх Гейне. Епітафією стали слова: «Тут похований Е. Т. А. Гофман, що народився 24 січня 1776 р. і помер у Берліні 1822 р. Він був однаково чудовий як юрист, як поет, як музикант, як живописець».

Запитання до учнів

- Які факти біографії Гофмана вам найбільше запам'ятались?

2. Повідомлення учителя

«Крихітка Цахес» — шедевр романтичної казки-новели

— Саме художніми творами Гофман здобув собі світову славу. Більшість його оповідань та повістей і навіть один роман мають казкові сюжети, у них поряд із людьми діють феї, чаклуни, добрі й лихі духи, тварини. Ці казкові істоти живуть у Гофманових творах за своїми власними законами, але часто й за законами людськими, а вони, звісно, бувають несправедливі й підступні, служать не добру, а злу. Письменник дотепно висміює і такі закони, і тих, хто їх запроваджував.

1819 року з'явилася новела «Крихітка Цахес на прізвисько Ціннобер», де під жанром казки прихована гостра соціальна сатира. Тут для того, щоб добро перемогло, мусять утрутитися добрі чарівники. У славетній казці про малого Цахеса нам демонструється соціальна механіка закону відчуження — привласнення певних заслуг тими, кому вони не належать.

Запитання до учнів

- Що ви очікуєте від прочитання книги?

IV. Рефлексія

1. Складання сенканів на тему «Гофман»

Учні за бажанням зачитують.

Методичний коментар

Сенкан — п'ятирядковий неримований вірш, який складається за схемою:

1 рядок — слово-тема (іменник),

2 рядок — 2 прикметники (означення теми),

3 рядок — 3 дієслова (активність, дієвість, пов'язана з темою),

4 рядок — фраза з чотирьох слів (розуміння теми або ставлення до неї),

5 рядок — слово-висновок (іменник, синонім (або висновок) до теми).

Приклад сенкану

Гофман,

Таємничий, обдарований,

Страждав, захоплювався, кохав,

Політ птаха, безжально обірваний,

Талант.

2. «Мікрофон»

Заверште речення: «Найцікавішим для мене сьогодні було...».

V. Домашнє завдання

Прочитати твір Е. Гофмана «Крихітка Цахес», ведучи «Щоденник подвійних нотаток».

Методичний коментар

Методика «Щоденник подвійних нотаток» допомагає читачам тісніше пов'язати матеріал тексту з їхнім власним досвідом та допитливістю. Зошит ділиться на дві колонки. У першу записуються фрази, що найбільше вразили у творі, який опрацьовує учень, у другу — власні міркування щодо кожного окремо узятото фрагмента тексту.

Фраза з тексту	Мої міркування
1.	1.

УРОК № 31

Тема. «Крихітка Цахес на прізвисько Ціннобер». Специфіка романтизму Гофмана: переплетіння реальності та нестримної фантазії, контраст високого, прекрасного і заземлено-буденного, потворного

Мета: проаналізувати сюжетну лінію, тематику і проблематику повісті; розвивати навички аналізу художнього твору, складання характеристики персонажу; виховувати кращі риси людського характеру.

Обладнання: ілюстрації до твору.

Тип уроку: проблемний урок з елементами дослідницької роботи.

...художник — не професія,
художник — спосіб життя...

Е. Гофман

ХІД УРОКУ**I. Мотивація навчальної діяльності**

Учитель (зачитавши епіграф уроку). Ці слова належать Ернсту Теодору Амадею Гофману. Сучасники згадували його таким:

«...У ньому була зовнішня різкість: різкі рухи, гострі, високо підняті плечі, високо і прямо посаджена голова, неслухняне волосся, підстрибуюча хода».

«...Він говорив дуже швидко і раптом замовкав».

«...Він був не такий, як усі, наче зітканий з протиріч: м'який, лагідний погляд — й іронічна посмішка, добрий гумор — і зла іронія».

«...Друзів у нього було мало, більшість не розуміла дивака і не любила його».

Хто він, цей шалений чоловік, єдиний такого роду письменник у світовій літературі, з піднятими бровами, із загнутим донизу тонким носом, з волоссям, яке назавжди піднялося дибки? Є свідчення, що пишучи, він так боявся того, що зображав, що просив дружину сидіти з ним поруч. Що ж такого він писав, щоб відчувати страх перед зображуваним?

Саме над цим запитанням ми сьогодні замислимося і спробуємо знайти відповіді. (Учні записують тему уроку та епіграф до нього.)

II. Актуалізація опорних знань

1. Перевірка домашнього завдання

Учні роблять стисле повідомлення змісту казки-новели.

2. Робота зі «Щоденниками подвійних нотаток»

Учні за бажанням зачитують свої записи, однокласники додають свої коментарі до фраз, які зачитуються.

III. Робота над текстом твору «Крихітка Цахес»

1. Словникова робота

Філістер, -а, ч., кн.— самовдоволена, обмежена людина з міщанським світоглядом і святенницькою поведінкою; міщанин, обиватель.

2. Індивідуальна робота

Завдання: знайти та виписати в зошити приклади реального і фантастичного у творі. Пояснити свої записи. На виконання завдання — 5 хв.

Бесіда

- Як ви думаєте, з якою метою автор поєднав у творі реальне та фантастичне? (Фантастика служила письменникові засобом розуміння умовностей життя. У творах Гофмана, який відкрив двоїстість людської природи, нерідко відбувається роздвоєння

особистості персонажа. Протиріччя матеріалізуються у творчій свідомості в образах двійників.)

- Кого із героїв можна назвати головним? Назвіть основні риси його характеру. Якою є його постать: фантастичною чи реальною? (У новелі головний герой — студент Балтазар. Він бере участь у реальній боротьбі проти політичного деспота і тирана. Балтазар — поет, складає вірші про солов'я і троянду, вкладаючи в поетичні образи палку пристрасть до красуні Кандіди. Не має значення, наскільки талановиті твори Балтазара, а важливо, що йому притаманне поетичне світосприйняття, що наодинці з природою він відчуває стан блаженного схвилювання. Автор наділив свого героя даром прозорливості. Він — поет, але бачить оточуючих людей такими, якими вони є насправді, ніяке чаклунство не примусило Балтазара визнати потворного мерзотника і кар'єриста гідною слави особою. У постаті Балтазара нема нічого фантастичного, його життя є реальним, таким є і він сам.)

3. Складання колективної характеристики філістерів та мрійників

Учитель. Герої Гофмана поділяються на дві категорії: на щасливих обивателів, задоволених собою та своїм існуванням, які слухняно грають свої безглузді ролі, і на мрійників, ентузіастів, людей «не від світу цього». Життя, як правило, вселяє в них жах, тому вони втікають у свій внутрішній світ, але й там не знаходять спокою. На які категорії поділяються герої цього твору? Складіть таблицю героїв.

Філістери	Мрійники

Бесіда

- Чим відрізняються філістери від мрійників?
- Хто, на ваш погляд, утілює риси авторського ідеалу?
- Як вплинув фольклор на творчість Гофмана в цілому? Яке значення має образ-символ золотих волосин?
- Хто піддається чарам, а хто — ні? Чому?
- Знайдіть у тексті опис малюка справжнього і яким його бачать філістери. («...Те, що на перший погляд можна було цілком сприйняти за химерно скручений цурпалок дерева, було ніщо інше, як спотворений малюк якихось дві п'яді на зріст, що досі лежав у коробі впоперек, а тепер виліз і борсався у траві.

Голова у потвори глибоко запала між плечима, на спині виріс горб, як гарбуз, а зразу ж від грудей звисали тонкі, немов ліщинові палички, ноги, тож весь він був схожий на роздвоєну редьку. На обличчі неуважне око нічого б і не розгледіло, але, придивившись пильніше, можна було помітити довгий гострий ніс, що витикався з-під чорного скошланого чуба, пару маленьких чорних очиць, що виблискували на зморщеному, як у старого, обличчі,— проява, та й годі...»)

3. Бесіда

Риси романтизму в повісті-казці

- Назвіть риси романтичного героя.
- Чи можемо ми назвати Балтазара романтичним героєм? Чому? (Балтазар тому і є романтичним героєм, що вступає в поєдинок із злодієм, перевертнем, який краде все, що потрапляє йому на очі. Знаючи, що Балтазар закоханий у Кандіду, Цахес відбирає у нього кохану. Тоді студент розшукує чародія Альпануса, і той розкриває таємницю Цахеса. Балтазар, за законами казки, одружується з коханою та отримує подарунок від Альпануса — помешкання та засоби до життя.)

4. Колективна робота

Завдання

Знайдіть характерні риси романтизму в повісті-казці.

Очікувана відповідь

- 1) Основний конфлікт твору (протистояння митця Балтазара та філістера Цахеса) як утілення неприйняття романтиками буденності реального життя і звеличення «життя духу».
- 2) Переплетіння реальності та нестримної фантазії.
- 3) Контраст високого, прекрасного і заземлено-буденного, потворного у творі як конкретне втілення антитези: з одного боку — недосяжного романтичного ідеалу, з другого — нищої буденної реальності.

IV. Рефлексія

Твір-мініатюра «Наскільки актуальною є повість-казка “Крихітка Цахес” сьогодні?»

V. Домашнє завдання

Повторити значення термінів «алегорія», «сатира», «гротеск», «іронія», «гумор»; скласти кросворди за казкою «Крихітка Цахес»; переглянути епізод уведення освіти у князівстві.

УРОК № 32

Тема. Сатирико-метафоричний зміст твору «Крихітка Цахес». Іронія та гротеск у творі як важливі риси індивідуального стилю Гофмана

Мета: навчити учнів визначати у творі наявність іронії та гротеску; розвивати навички аналізу художнього твору; виховувати найкращі риси людського характеру.

Обладнання: аркуші із запитаннями для «Каруселі».

Тип уроку: урок-дослідження; комбінований.

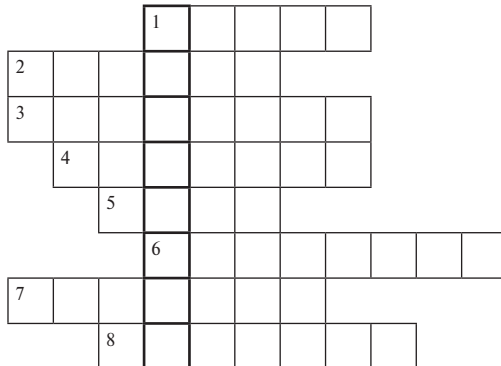
ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

1. Експрес-опитування «Продовжити речення»

- Гофман народився... .
- Закінчив... факультет університету.
- Перший літературний твір — ... .
- Фантастичні повісті-казки — ... .
- 1819 року написана повість-казка... .
- З 1814 року до... Гофман живе в Берліні.
- Улюблене заняття Гофмана — ... .

2. Перевірка складених кросвордів

(2–3 на дошці або взаємоперевірка сусідів по парті)

1. Ім'я карлика-потвори. (Цахес)
2. Друг і однодумець Балтазара. (Фабіан)
3. Ім'я князя, який запровадив «освіту». (Пафнутій)
4. Кохана Балтазара. (Кандіда)

5. Ім'я феї, яка зробила «подарунок» малюку. (Рожа)
6. Ім'я поета-мрійника, що викрив малюка. (Балтазар)
7. Назва князівства, у якому відбувалися описані події. (Керепес)
8. Ім'я мага, який розкрив таємницю малюка. (Проспер)
Ключове слово: прізвисько малюка-потвори. (Ціннобер)

II. Робота над темою уроку

1. Робота над теорією літератури

Бесіда

- Що таке алегорія? Як її використовує Гофман? (Алегорія — інакомовлення, у якому конкретний образ є формою розкриття абстрактного уявлення, судження, поняття. Суть алегорії становить внутрішнє порівняння певного явища з іншим. Складніший вид алегорії — наділення істот, предметів рисами людського характеру. Алегоричні образи завжди можна розкрити аналітично, наприклад, у байках і сатиричних творах. У творі Гофмана алегоричними є образи фей, головних, прямо протилежних літературних героїв, золотих волосинок тощо.)
- Що таке «сатира»? Чим вона відрізняється від «гумору»? (Сатира — різновид смішного, комічного; особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в осудливому осміянні негативного — суспільних явищ, людських вад тощо. На відміну від гумору сатира має гострий, непримиренний характер.)
- У чому виявляється сатирична спрямованість повісті-казки? (Сатирична спрямованість твору полягає, перш за все, у змалюванні звичаїв, що панують у князівстві, зображенні порядків у політиці та системі освіти, чинопочитання та самозасліпленості філістерів тощо.)
- Що таке «гротеск»? Знайдіть елементи гротеску на сторінках твору. (Гротеск — вид художньої образності, для якого характерними є фантастична основа, тяжіння до особливих, незвичайних, ексцентричних, спотворених форм, поєднання в одному предметі або явищі несумісних, контрастних якостей (комічного з трагічним, реального з фантастичним тощо), що веде до абсурду; заперечення усталених художніх і літературних форм. Гротеск відкрито й свідомо створює особливий надприродний, химерний, дивний світ: саме таким демонструє його читачеві автор. Прикладом гротескного зображення є образ Цахеса.)

- Що таке «іронія»? Чи присутня іронія в повісті-казці? (Іронія — негативна оцінка предмета чи явища через його висміювання. В іронічному висловлюванні комічний ефект досягається завдяки тому, що справжній смисл висловлювання замаскований: говориться прямо протилежно тому, що потрібно розуміти. У літературному творі іронія може мати й більш широкий і значущий смисл: вона надає художньому зображенню особливої тональності, своєрідно розкриваючи незадоволеність автора оточуючим світом. Іронія стає художнім принципом, який використовує письменник у відображенні життя. Мета іронії — не викликати сміх, не розважати, а підкреслювати всю серйозність, навіть трагічність ситуації. У повісті-казці з великою іронією, наприклад, відображається самозасліпленість оточення Цахеса і його відчуття значущості та величності.)

2. Індивідуальна робота

Завдання: знайти і зачитати епізод, який містить опис уведення освіти; прокоментувати його.

Очікувана відповідь

Події казки відбуваються у вигаданому князівстві Керепес, де колись заходами князя Пафнутія Великого було запроваджено «освіту». Сплинули роки, а плоди «освіти» наочні: у місцевому університеті пояснюють природу за допомогою фізичних дослідів, роблять дивовижні відкриття на зразок: «темнота походить від нестачі світла». Серед молоді поширене чинопочитання, прагнення зробити службу кар'єру та збагатитися.

Гофман висміює псевдопрограму освіти, де корисне змішане з безглуздом, важливе — з дурницею. Освітою керує колишній лакей, який спромігся стати міністром. Ось які новачії в галузі освіти пропонує цей невіглас князеві: «Вирубати ліси, зробити річку судноплавною, розвести картоплю, покращити сільські школи, насадити акацій і тополь, навчити юнацтво співати на два голоси ранкові й вечірні молитви, прокласти шосейні дороги і привити віспу». Автор включає в цей перелік те, що дійсно робилось у Пруссії на межі століть. Гофман створив чудову пародію на так звану філософію здорового глузду і тверезих міркувань, яка визначала суть суспільного життя тогочасної Німеччини.

Запитання до класу

- Чого автор досягає, використовуючи у творі іронію та гротеск? (Автор із сумом констатує непереборну владу реальності, яка поглинає романтичні мрії.)

3. Слово вчителя

— Як ви знаєте, казка має щасливий кінець. У реальному житті нами управляють Цахеси, і нікому вирвати ті три золоті волосинки. Лише деякі Балтазари розуміють реальний стан речей — та й то через те, що особисто зазнали утисків. Щоправда, у казці з'являється добрий Проспер Альпанус, але в житті таких чаклунів немає, і Ціннобери одружуються з прекрасними Кандідами, вони — при владі, доля ж ентузіастів — вигнання, приручення, а то й в'язниці. Гофман висміює не стільки «пасинка природи» — маленького Цахеса, нікчемного і безпомічного обранця феї, скільки середовище, що сприяє процвітанню Ціннобера, суспільство, яке схильне бачити у виродку красеня, у бездарності талант, в абсолютній тупості мудрість, у недолюдку «окрасу суспільства». Цахеси народжуються, Цахеси живуть і процвітають, ніби говорить Гофман своєю казкою, лише завдяки нікчемності, вульгарності середовища, що їх породило. І вже не дивує те, що в такій країні знецінюються таланти, знання, моральні якості, навіть любов. Але сам автор, дуже точно показавши симптоми хвороби суспільства, не дає прямолінійних, раціональних пояснень її причин, а тим більше способів її лікування. У «Крихітці Цахесі» зроблено декілька припущень про джерела виникнення Цінноберів. Це — влада грошей, людське божевілля, різні прояви чарівних сил. Кожне з них залишається недоведеною гіпотезою. Романтичне щастя за Гофманом — лише казка, фікція, поетична фантазія.

Завдяки особливостям своєї уяви Гофман умів писати про нереальне так переконливо, що його фантазії здавались реальнішими за дійсність. Він був не байдужим спостерігачем, а дотепним іронічним критиком тих жалюгідних або відрозливих явищ, з якими стикався щодня. Як справжній романтик, Гофман протиставляв нищому світу, бездуховному існуванню чорні постать талановитого митця, який уособлював для нього ідеал чистої, безкорисливої творчої людини. Його проза напрочуд поетична, образний світ настільки багатий, барвистий, музичний, що він бере читача в полон, зачаровує, впливає на всі його почуття — зір, слух, дотик.

III. Рефлексія

1. Робота в групах. «Карусель»

Клас об'єднується в 5 груп.

Запитання для «Каруселі»

- 1) Наскільки гуманним був подарунок феї Рожі Гожой?

- 2) Чи лише волосини затьмарили розум обивателям суспільства? Поясніть думку.
- 3) Чи міг би Балтазар перемогти Цахеса без допомоги чаклуна? Поясніть думку.
- 4) Чому наречена Балтазара Кандіда також не бачила справжньої сутності Цахеса?
- 5) Чи заслуговує Цахес на співчуття? Поясніть думку.

Методичний коментар

«Карусель». Ця методика дає можливість за короткий проміжок часу провести опитування цілого класу та підбити підсумки вивчення теми.

Клас об'єднується в таку кількість груп, скільки запитань учитель планує дати для опрацювання (необхідно врахувати те, що більша кількість груп потребує більше часу).

Кожна група отримує аркуш із запитанням. Після обговорення в групі учні обирають «писаря», який занотує відповідь групи (якщо думка одного із членів групи відрізняється від думки всієї групи, записується і вона). На цю роботу виділяється фіксований час (1–2 хв).

Аркуші із запитаннями по чергово передаються в інші групи, кожна з яких перечитує запитання та відповіді на нього, формулює та записує свої доповнення (протягом того ж фіксованого часу). Необхідно, щоб кожен аркуш побував у всіх групах.

Коли аркуш повертається до групи, яка давала відповідь першою, вона знову зачитує запитання і всі варіанти відповідей, які підсумовуються, і формулюється остаточна чітка і стисла відповідь.

По завершенню роботи всі запитання та остаточні відповіді зачитують вголос.

Примітка. Стратегію можна використовувати двома способами: можна передавати аркуші від однієї групи до іншої; рухомими можуть бути групи, які переходитимуть від одного стола до іншого, а аркуші залишаються на місцях.

2. «Мікрофон»

Однією фразою учні по черзі підбивають підсумок уроку.

V. Домашнє завдання

Підготуватись до написання твору «Над якими проблемами життя спонукала мене задуматись повість-казка “Крихітка Цахес”», склавши тезисний план.

УРОК № 33

Тема. Урок розвитку мовлення. Протистояння митця Балтазара та філістера Цахеса

Мета: розвивати усне та писемне зв'язне мовлення, творчі здібності; виховувати прагнення володіти художнім словом; розвивати критичне мислення і толерантне ставлення до думок інших.

Обладнання: шкала для проведення «Кутків».

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення; комбінований.

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

Перевірка домашнього завдання

Ознайомлення із тезисними планами до твору «Над якими проблемами життя спонукала мене задуматись повість-казка “Крихітка Цахес”», підготовленими вдома.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Усі ви, звісно, звернули увагу на те, наскільки несправедливим було «панування» такої істоти, як Цахес. З одного боку, зрозумілим є бажання феї Рожі Гожої допомогти нещасному. Але вона не заглянула в його душу і не подумала про наслідки. Постає запитання: чому ж ті, хто розгледів його сутність, нічого не робили для того, щоб ця сутність стала якнайшвидше видимою для інших?

III. Робота над темою уроку**1. «Кутки»**

Запитання для опрацювання

- Чи міг Балтазар раніше розвінчати Цахеса?

Методичний коментар

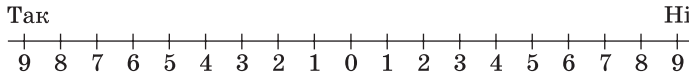
«Кутки». Цей вид роботи спрямований на формування вмінь прислухатися до того, що говорять інші, формувати власну точку зору та відстоювати її в словесній полеміці.

Спочатку вчитель формулює запитання до класу.

Учні в зошитах креслять і заповнюють таблицю. Вони повинні підібрати по три виражені аргументи для позитивної та негативної відповідей.

Так	Ні
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Робота продовжується біля дошки, на якій заздалегідь учитель накреслив шкалу.

Кожен учень робить позначку, яка відповідає його особистій позиції, оцінюваної певною кількістю балів. На основі заповненої шкали учні об'єднуються в три групи: 1 — «Так», кількість балів 4–9; 2 — «Ні», кількість балів 4–9; 3 — кількість балів від «Так» 3 до «Ні» 3.

Створені групи обговорюють підібрані кожним її членом аргументи та виробляють спільну позицію для ведення дискусії. Група обирає речника, який висловлює думки членів групи.

Свої позиції групи представляють по черзі. Групи також дають відповіді на запитання членів інших груп і висувують свої контраргументи.

Кожен учень має право зі своєї групи перейти до іншої, пояснивши, який саме аргумент переконав його змінити думку.

IV. Рефлексія

Написання есе («вільне письмо») «Потворство приховане та видиме»

V. Домашнє завдання

Прочитати твір Е. Гофмана «Золотий горнець».

УРОК № 34

Тема. Урок додаткового читання. Е. Гофман. «Золотий горнець»

Мета: поглибити знання про творчість Гофмана; ознайомити учнів з твором Е. Гофмана «Золотий горнець»; виховувати інтерес до літератури та мистецтва.

Обладнання: схема.

Тип уроку: додаткове читання з елементами аналізу епічного твору.

Художник — не професія,
художник — спосіб життя.
Е. Гофман

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Два паралельні світи можуть перехрещуватися, можуть існувати паралельно, але завжди існує трагічне, хоча й іронічно осмислене протиріччя між світом таланту і фантазії та світом бездуховності й обмеженості. Гофмана не зрозуміли сучасники, але вже через декілька десятиріч після його смерті письменника почали вважати пророком. Едгар По, Оноре де Бальзак, Федір Достоевський, Олександр Блок, Франц Кафка та багато інших вважали Гофмана своїм учителем. У першій книзі «Фантазії в манері Калло. Листи з щоденника мандруючого ентузіаста» Е. Гофман стверджує: художник — не професія, художник — спосіб життя. Таким є Ансельм із новели «Золотий горнець» (1814). Уже ця рання новела демонструє основні особливості творчості Гофмана: зображуючи матеріальний світ, він майстерно передає колорит через естетичну деталь (дія відбувається в Дрездені, місто легко впізнати), реально відображає життя німецького бюргерства (мрії Вероніки є типовими мріями духовно обмеженої особистості жіночої статі). «Золотий горнець» так само, як і «Крихітка Цахес», приголомшує своєю чудернацькою фантастикою. Але чим неймовірнішою є пригода, тим стає більш очевидним — усе це є плодом нестримної вигадки письменника, усе це є казкою. Сьогодні ми про казку й поговоримо.

II. Робота над темою уроку

Колективне складання схеми сюжетної лінії твору

Цитатний коментар до схеми

Пригода біля Чорної брами. «...один молодик ...з поквапу потрапив просто в кошик з яблуками та пиріжками старезної гидезної перекупки... На вереск старої всі кумасі покинули свої столики з пиріжками та горілкою, оточили юнака і ну шпетити його на всі заставки, а він, запалавши з сорому й збентеження, спромігся лише подати їй свого маленького, не дуже повного гаманця, якого стара пожадливо видерла йому з рук і вмить сховала... Хрипкий, пронизливий голос старої був такий страшний, що всі мимохідні здивовано зупинялись, і сміхи, які при початку залунали були, вмить стихли...»

Прокляття старої відьми. «А, тікаєш, чортів сину, скоро в плящі згорбиш спину!» (Тут і далі переклад С. Сакидона)

Роздуми під бузиною. «Таки й правда — народився я собі на горі та біду!..»

Три змійки. Почуття кохання. «...Анзельм побачив, що одна змійка простягла голівку до нього. Немов електричний струм пронизав його наскрізь, він весь затремтів, глянув застиглим поглядом угору й побачив двійко чудових синіх очей, що з невимовною тугою дивилися на нього, і невідоме досі почуття небесної втіхи й найглибшого болю немовби пронизало йому груди. І поки він, повний гарячої жаги, дивився в ті чудові очі, солодкі акорди кришталевих дзвіночків забриніли ще дужче, іскристі смарагди посипалися на нього, оповили його золотим плетивом, вилискуючи тисячами іскор, граючись миготливим золотом барв... І що більше поринав Анзельм у погляд чудесних очей, то гарячіша ставала його туга, палкіша жага. І раптом все зарухалось, заворушилось, немовби прокинулось до радісного життя. Квіти пахтіли навколо нього, і їхній дух линув, ніби чудовий спів тисячі флейт, а відгомін того співу золоті вечірні хмарки, що летіли мимо, несли з собою в далекі краї...»

Уранішнє піднесення та ще одна зустріч із відьмою. «Все йшло якнайкраще. Здавалось, його вела щаслива зірка, краватка сиділа добре, ніде ніщо не розпоролось, жодна петелька на чорних шовкових панчохах не порвалась, вичищений капелюх ні разу не впав у пилюку.. він хотів узятися за... молоток, як раптом металеве обличчя засвітилось гидким синім світлом і розтягнулось у мерзенну посмішку. Ах! Та це ж обличчя перекупки з-під Чорної брами! Гострі зуби заклацали в роззявленім писку, і звідтіль зарипіло, захрипіло: “Дурню! Дурню! Дурню! Стривай, стривай! Чому тікаєш? Дурню!..”»

Натхнення від кохання. «...Студент Анзельм уже кілька днів працював у архіваріуса Ліндгорста, і ті години праці були для нього найщасливіші в житті, бо тут, завжди вчуваючи любі звуки, втішні слова Серпентинині, а часом навіть тихий і ніжний, як весняний легіт, дотик її подиху, він проймався ніколи не знаним почуттям утіхи, що сягала іноді до найвищого блаженства. Всі злидні, всі дрібні турботи його мізерного існування вилетіли з серця і голови, і в новому житті, що зійшло для нього в сонячному сьайві, Анзельм збагнув усі чуда вищого світу, які передше сповняли його подивом та острахом... Він прислухався до кожного її слова, що відлунювало в найпотаємніших глибинах його душі і, немов яскравий промінь, запалювало в ньому небесну втіху...»

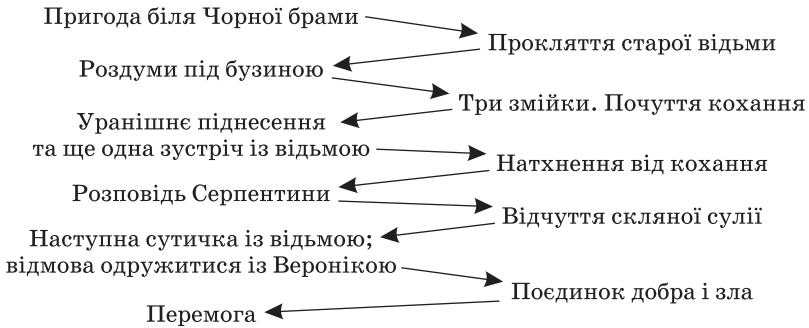
Розповідь Серпентини. «...Бережися старої, коханий Анзельме, вона твій ворог, бо твоя по-дитячому чиста душа вже багато знешкодила її злих чаклунств. Будь вірний, вірний мені, і ти скоро прийдеш до мети...»

Відчуття скляної сулії. «...пожалій, ласкавий читальнику, студента Анзельма, який спізнав ці невимовні муки у своїй скляній тюрмі; але він почував, що й смерть не могла б звільнити його, бо хіба ж не прокинувся він із непритомності, в яку запав через надмірні муки свої... Він не міг ворухнутися, його думки билися об скло, приголомшували неприємними звуками, і замість виразних слів, якими раніше промовляла його душа, чув лише глухе гудіння безумства...»

Ще одна сутичка із відьмою; відмова від одруження із Веронікою. «...вдивляючись пильніше, він бачив, як усе виразніше з нього виступали огидні риси зморщеного обличчя старої жінки, а раптом біля полиці стала перекупка з-під Чорної брами... “...Ти моїм синопкам розтоптав обличчя, а мені обпик носа, проте я на тебе не маю зла... Бо ти раніше був порядний хлопець і моя донька тебе любить. Але з сулії не вилізеши, поки я тобі не допоможу...” — “...Лише твої пекельні чари призвели мене до злочину, який я мушу тепер відпокутувати... Я не хочу бути радцею, наколи й не гляну на Вероніку, яка через тебе зваблює мене лише на лихо. А не стане Зелена змійка моєю, то я загину з туги й болю. Геть, геть, паскудна поторочо!”»

Поєдинок добра і зла. «...Стара, сповнена люті й відчаю, кинула горнець назад себе, скочила до архіваріуса і, розчепіривши закарлючені пальці, хотіла вчепитися в нього пазурами, але архіваріус швидко зірвав свій шлафрок і жбурнув його на стару. Тоді зашипіло, забризкало, затріщало блакитне полум'я із пергаментових аркушів, стара заметушилась, виючи з болю... кіт і папуга в лютій борні, пирхаючи й ревучи, метались по кімнаті. Нарешті папуга повалив kota дужими крильми на землю і, міцно тримаючи його, запустив у нього пазури, аж той у смертельних корчах страшенно завив і застогнав, видовбав йому гострим дзьобом палаючі очі, й з них бризнула вогненна піна. Густий чад здійнявся звідтіля, де стара впала на землю під шлафроком...»

Перемога. «...коли студент Анзельм, дуже зрадивши з поразки паскудної перекупки, яка його штовхала до загибелі, глянув на архіваріуса, то знову побачив високу, величну постать князя духів, що дивився на нього з невимовною приємністю та гідністю. “Анзельме,— промовив князь духів,— не ти, а ворожі стихії, що поруйницькому намагалися вдертися в твою душу й відірвати тебе від самого себе, винні в твоїй зневірі. Ти не зрадив своєї мети, будь вільний і щасливий”. Блискавка пронизала все ество Анзельмове, чудесна музика кришталевих дзвіночків залунала дужче й могутніше, ніж будь-коли, його фібри й нерви затремтіли, але дедалі голосніше лунали акорди по кімнаті; скло, що ув'язнило Анзельма, розприснулось, і він упав в обійми коханої, милої Серпентини».

III. Рефлексія

1. Підсумкова бесіда

- Чому міщани висміювали Анзельма?
- Яка подія дала початок дивним пригодам героя?
- Які кумедні випадки вам запам'яталися?
- Про що розповіла Анзельму Серпентина?
- Чому Анзельмові було погано у своїй скляній сулії, а його товаришам — зручно і добре?
- Що символізує в казці сулія?
- Як співвідноситься фантастичне і реальне в казці?
- Чи можливе подібне поєднання в нашому житті?
- Чи схожий головний герой казки «Золотий горнець» Анзельм на Балтазара? Чим? (Балтазар є поетом у душі: він не лише складає вірші, але й відчуває свою єдність з природою, він має дар прозорливця.)

2. Інтерв'ю в автора

— Уявіть, що у вас з'явилась можливість взяти інтерв'ю в Гофмана. Про що б ви у нього запитали? Чому у вас виникли такі запитання?

(Відповіді учнів.)

IV. Домашнє завдання

До наступного уроку додаткового читання «Мазепа у творах світової літератури» прочитати твори В. Гюго «Мазепа», О. Пушкіна «Полтава», В. Сосюри «Мазепа», Ю. Словацького «Мазепа» в групах (об'єднуються учні довільно); підготувати повідомлення про історію створення твору, його жанрову своєрідність, сюжет і художні особливості та стислу характеристику образу Мазепа.

II семестр

УРОК № 35

- Тема.** Генріх Гейне (1797–1856) — німецький поет-романтик. «Книга пісень» — видатне явище німецького романтизму
- Мета:** повторити відомості про романтизм; продовжити знайомство із найвидатнішими представниками цього напрямку; розвивати читацький інтерес учнів, розвивати творче мислення; виховувати вдумливого читача, повагу до духовних надбань людства; познайомити учнів із життям і творчістю Генріха Гейне.
- Обладнання:** портрети Генріха Гейне, репродукції картин XVIII ст. із зображенням німецьких пейзажів, Дюссельдорфа, таблиця, грона на тему «Романтизм».
- Тип уроку:** засвоєння нових знань і формування на їх основі умінь та навичок.

Кожна людина — це світ, який
з нами народжується і з нами
вмирає; під кожною могильною
плитою лежить всесвітня історія.
Г. Гейне

Бог мене простить, це його ремесло.
Передсмертні слова Г. Гейне

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Колективне гронування на тему «Романтизм»

Учні по черзі виходять до дошки і записують по одному терміну щодо запропонованої теми, стисло його коментують, паралельно ведеться робота в зошитах.

2. Повторення

- З чим у вас асоціюється слово «романтизм»? (Асоціація із Середніми віками, коли в літературі був популярним жанр лицарського роману.)
- Що ви знаєте про романтизм як напрям мистецтва? (Романтизм — напрям у літературі та мистецтві першої чверті XIX ст., для якого є характерним зображення ідеальних героїв і високих почуттів.)
- У чому полягає суть романтизму? (У зображенні незвичайної людини в незвичайних обставинах)
- Що є витокami, першоосновою творів романтиків? (Усна народна творчість, легенди, розповіді. Романтики намагались створювати свою національну культуру, їх цікавила історія рідної країни.)
- Укажіть найвизначніші досягнення романтиків у літературі. (Створення нових жанрів: роману, поеми та ліричної поезії)

- Назвіть найвідоміших письменників, імена яких пов'язані з романтизмом. (В. Скотт, Ж. Санд, В. Гюго, Е. Гофман, Ф. Купер, Е. По, Дж. Байрон, Г. Гейне, А. Міцкевич, П. Шеллі, Ш. Петефі)

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Серед згаданих імен поетів-романтиків ви вказали ім'я Генріха Гейне, який одного разу порівняв своє серце з дивовижною тропічною квіткою, яка розквітає один раз на сто років. І дійсно, відомий німецький поет, яскравий талант якого розквітнув на початку XIX ст., є визначним майстром світового рівня. Саме про нього та його творчість ми говоритимемо на найближчих уроках.

III. Робота над темою уроку

1. Заповнення першої колонки таблиці для порівняння первинних і вторинних знань (у сильних класах — «таблиця ЗХВ»)

Тема «Генріх Гейне»

Знаю	Хочу дізнатись	Вивчив

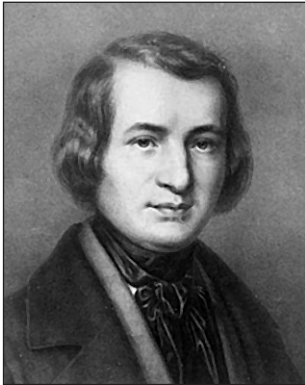
2. Посилена лекція. Заповнення другої колонки таблиці

Відомості про життя та творчість Г. Гейне

Німецький поет, прозаїк, есеїст Крістіан Йоганн Генріх Гейне народився 13 грудня 1797 року в родині єврейського торговця Самсона Гейне й Бетті Ван Гельдерн у місті Дюссельдорфі, на Рейні. Довга суперечка про рік народження остаточно не розв'язана ще й сьогодні. Сам Гейне, особливо наприкінці свого життя, наполегливо і неодноразово заявляв, що народився 13 грудня 1799 року, але це твердження викликає законні сумніви. Цілком імовірно, що він з'явився на світ двома роками раніше.

Генріх був старшим сином у єврейській родині зі скромним достатком. Його батько працював провіантмейстером у ганноверській армії, потім оселився в Дюссельдорфі й оженився на дочці лікаря. Він був добродушною, скромною, інтелектуально не розвинутою людиною. Мати була більш освіченою. Свого старшого сина вона хотіла бачити практичною людиною, відтак його бажання стати поетом вважала хибним.

Рейнська область була економічно більш розвинутою, ніж інші. Тут уже 1805 року з приходом французьких військ були скасовані феодальні повинності й введено більш прогресивне законодавство.

Генріх Гейне

Отож з раннього віку Гейне мав змогу бачити не лише феодальну відсталість країни, але й паростки нової Німеччини. З 1810 по 1812 рік Генріх навчався у Дюссельдорфському ліцеї. Єврейське походження зробилося для Гейне і щастям, і нещастям усього життя. Воно позбавило молодого чоловіка впевненості, і молодий Гейне, закінчивши Дюссельдорфський ліцей, не мав можливості зробити чиновницьку кар'єру, про яку мріяла для нього мати. Вона вирішила, що син повинен піти в комерцію, незважаючи на те, що до такого фаху в нього не було ніяких здібностей. Наступний рік

Гейне провів у конторі багатого банкіра у Франкфурті-на-Майні. 1816 року Генріх продовжив заняття комерцією у Гамбурзі в торговій фірмі дядька — мільйонера Соломона Гейне.

Перші вірші Гейне були надруковані 1817 року в журналі «Гамбурзький страж» і були відгуком на перше нерозділене кохання до кузини Амалії. На кошти дядька 1819 року Генріх вступив до Боннського університету, звідки 1820 року переїхав до Геттінгенського університету, але змушений був полишити його у зв'язку з участю в дуелі. Він вивчав юридичні науки, філософію, літературу. 1821 року вступив до Берлінського університету, де слухав лекції філософа Гегеля, одного з найосвіченіших людей свого часу. Пізніше Гейне виступив з глибоким аналізом німецьких філософських систем. У грудні 1824 року Генріх повертається до Геттінгенського університету. У цьому ж році його приймають у будинку Гете у Веймарі. 1825 року Гейне отримав у Геттінгенському університеті ступінь доктора права, а напередодні прийняв лютеранство. Потім він багато подорожує, відвідуючи Англію, Італію. Враження від цих поїздок відбилися у його дорожніх нарисах. Під час літнього відпочинку Гейне прочитав у газетах про Липневу революцію, що підштовхнуло його поїхати до Франції.

Гейне прибув до Парижа 14 травня 1831 року. Усе подальше життя поета пройшло в столиці Франції. До Німеччини він боявся повертатися, адже йому загрожував арешт за гострі політичні твори. Упродовж життя Гейне побував у Німеччині двічі, щоб відвідати матір й улаштувати справи з видавцем (1844). У подальшому поїздки до Німеччини були неможливими через стан здоров'я: поет не міг рухатися через параліч спинного мозку. У травні 1848 року він

востаннє вийшов з дому, щоб відвідати Лувр. Решту років, які він називав «матрацною могилою», він був прикутий до ліжка. Один з друзів розповідав: «Він лежав, простягнувшись на залізному ліжку, і міг трохи піднятися за допомогою спеціальних пристосувань. Десять грубих шнурів звисали зі стелі над ним, щоб йому було зручно вхопитися за них, коли він бажав підсунутися або змінити положення. Найважче було дивитися на те, як колись прекрасне обличчя із бездоганно правильними рисами було спотворене виснаженням та свинцевою блідістю». Біля Гейне постійно перебувала дружина Матільда.

Гідною подиву видається працездатність поета протягом цих важких років. Ледь чутно, пошепки (губи та язик уже його не слухалися) диктував Гейне свою прозу, пронизану язичницькою повнотою почуттів, іскристими веселощами та іронією. Проживаючи в Парижі, Генріх Гейне зустрічався з багатьма видатними людьми: Оноре де Бальзаком, Жорж Санд, Гансом Крістіаном Андерсеном, Ріхардом Вагнером, Карлом Марксом та Фердинандом Лассалем.

Незадовго до смерті раптово спалахнула в ньому любов до Камілли Сельден, яку він обезсмертив у декількох віршах під ім'ям «мушки». Переживаючи нестерпні фізичні страждання, поет болісно доживав останні дні. Ще 13 лютого 1856 року він писав свої мемуари; 16-го після обіду сказав: «Папір і олівець»,— але то були останні його слова, почалася агонія. 17 лютого 1856 року Гейне не стало. Він похований на Монмартрському цвинтарі, згідно із заповітом — без релігійних обрядів і промов. За труною йшли друзі поета — письменники, журналісти; над могилою його дружина поставила пам'ятник, на плиті якого вирізані всього два слова: «Henri Heine».

«Це один з найвидатніших людей Німеччини»,— сказав про Гейне Ференц Ліст.

(Учні (за вибором учителя) зачитують зроблені у таблицю записи.)

3. Огляд творчості Генріха Гейне. «Книга пісень»

Учитель. Ліричні вірші раннього періоду творчості Гейне склали цілу книгу — «Книга пісень» (1827). Ця поетична збірка принесла йому визнання в Німеччині, а згодом і в усьому світі. За життя автора вона видавалась 13 разів; багато віршів були покладені на музику Р. Шуманом, Ф. Шубертом, Й. Брамсом, П. Чайковським, Р. Штраусом, Е. Грігом та ін. Історія переживань ліричного героя образно передає світосприйняття молодого поета, який перебуває у глибокому розладі з навколишнім середовищем. Зміст перших циклів «Книги пісень» не вичерпується нещасною любов'ю поета до багатой гамбурзької родички. Тема нерозділеного кохання

в «Книзі пісень» слугує лише поетичним вираженням трагічної самотності героя у світі. Ці настрої посилює романтичний образ самотньої сосни, відомий російському читачеві за знаменитим перекладом М. Лермонтова. Якщо перші цикли «Книги пісень» написані за традицією німецької романтичної лірики, то згодом своєрідність поетичного таланту Гейне постала з усією яскравістю. Він уміє химерно поєднувати романтичні сни з точністю і ясністю реалістичної деталі. Він майстерно користується іронією як засобом викриття незбутніх ілюзій, вигадок, але знову й знову повертається до романтичних образів. Значний вплив на поетичну творчість Гейне справила німецька народна пісня, на зразках якої він учився майстерності безпосереднього, щирого зображення почуттів.

Гейне починав писати в той час, коли в Німеччині лірична поезія переживала розквіт. Епоха романтизму зробила лірику традиційним жанром німецької літератури. Його поезія стала вищим досягненням німецького романтизму. Гейне відкидав застарілі поетичні умовності, висловлюючи свої почуття без риторики й етики, а іноді дозволяв собі навіть іронізувати над їх пристрасстю. Простота, природність, імпровізаційність його поезії підкорили тодішнього читача. Гейне сприяв «спрощенню» лірики, з космічних висот і неозорої далечі він переніс поезію в бюргерську вітальню, але від цього вона не перестала бути широю і значущою. Без кохання немає щастя, без щастя неможливе життя — це кредо ліричного героя «Книги пісень» Гейне. Ліричні вірші насичені ознаками повсякденності, які змушують повірити в ширість почуттів. Крізь ліричну схвильованість постійно проривається іронічна інтонація. Герой «Книги пісень», який би він не був щасливий, завжди пам'ятає, що це лише мить, а не одвічне блаженство. Він знаходить у собі сили посміхнутися, навіть коли його почуття не поділяють, жити далі й знову кохати. Завдяки іронії Гейне піднімається над своїм ліричним героєм, автор завжди мудріший, ніж той, про кого він пише. Назвою «Книги пісень» Гейне визначив жанр і традицію своєї лірики: поет у першій своїй книзі наслідував традиції німецького фольклору. Він узяв деякі теми й мотиви з усної народної творчості, форма багатьох його віршів близька до пісні. Подібно до німецької пісні вірші Гейне часто схожі на ліричний монолог, а явища природи й почуття героя утворюють паралель. Жанрова своєрідність пісні зумовила вільну поетичну форму. Разом з тим у «Книгу пісень» увійшло багато віршів, які були написані в строгих канонічних жанрах сонета, балади, романсу. Молодий Гейне намагався показати свій поетичний хист у різних жанрах, які відбивали зміни настрою ліричного героя.

Бесіда

- Скільки разів за життя поета видавалась збірка «Книга пісень»? (13 разів)
- У чому суть духовних переживань ліричного героя збірки? (У першому розділі домінують переживання і муки нерозділеного кохання. Ліричний герой впадає у відчай, свою трагедію він сприймає як найбільшу у світі. У другому розділі тугу змінює світла печаль. У третьому розділі ліричний герой полишає рідні місця та переосмислює все, що сталося. Юнацькі страждання для нього лише спогади. Герой, переживши розчарування, втрати, прагне жити спільним з природою життям, відчувати себе часткою всесвіту. Тема нерозділеного кохання в збірці переплітається з трагічною самотністю героя.)
- Які образи створюють почуття самотності? (Світла печаль та самотність ліричного героя знайшли відображення у віршах про сосну, пальму, відомі нам у перекладі М. Лермонтова, хоча в німецькій мові «сосна» — чоловічого роду, а «пальма» — жіночого.)
- У чому новаторство поезії Гейне? (Поезія Гейне стала найвищим досягненням німецького романтизму. Поет відкидав застарілі поетичні умовності, висловлюючи свої почуття без риторики й поетики, а іноді навіть іронізував над пристрасстю своїх почуттів. Сучасників поета підкорили простота, природність, імпровізаційність його поезії. Гейне сприяв певному «спрощенню» лірики; хоча з космічних висот і неозорою далечі він переніс поезію в бюргерську вітальню, вона не перестала бути широкою і значущою. Кредо ліричного героя Гейне — без кохання немає щастя, без щастя неможливе життя.)
- Чому Гейне свою збірку назвав «Книга пісень»? (Назву збірки Гейне запозичив у Петрарки («Канцоньєре» в перекладі — «Книга пісень») і таким чином приєднався до багатовікової традиції оспівування недосяжної Мадонни, яка є символом чистого, всепоглинаючого та піднесеного кохання.)
- У чому новаторство Гейне-поета? (У «Книзі пісень» Гейне наслідував традиції німецького фольклору. Він узяв деякі мотиви та теми з усної народної творчості, форма багатьох пісень нагадує пісні. До збірки також увійшло багато віршів, які були написані в строгих канонічних жанрах сонета, балади, романсу. Поет намагався показати свій поетичний хист у різних жанрах. Хоча назву збірки автор запозичив у Петрарки, Мадонна Гейне не схожа на ренесансні взірці — поет не заперечує, що його кохана — звичайна дівчина.)

IV. Рефлексія

Складання сенканів на теми «Гейне», «Поезія Гейне»

Приклади сенканів

- 1) Гейне,
Палкий, неспокійний,
Навчався, подорожував, творив,
Працював до останньої хвилини,
Поет.
- 2) Поезія Гейне,
Романтична, щира,
Чарує, зворушує, вражає,
Поєднання сну із реальністю,
Музика.

V. Домашнє завдання

Із збірки «Книга пісень» вибрати для виразного прочитання та короткого аналізу поезії, у яких розкривається тема кохання та доля поета-вигнанця; одну із поезій збірки вивчити напам'ять (за вибором).

УРОК № 36

Тема. Любов — першооснова життя. Вираження в поезіях Гейне особистої долі поета-вигнанця, його нерозділеного кохання

Мета: продовжити знайомство з творчістю Генріха Гейне; розвивати творче мислення учнів, навички виразного читання поетичних творів; збагачувати й удосконалювати мовлення; розвивати читацькі інтереси учнів.

Тип уроку: аналіз ліричних творів; комбінований.

Алмаз запишався б, якби поет порівняв
його з людським серцем.
Г. Гейне

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Експрес-опитування

- На які етапи можна поділити життя Гейне? Що ви про них можете розповісти?

- Які факти із життя поета вам особливо запам'ятались? Чому?
- Як відбилися події життя Гейне на його творчості?
- Як ви вважаєте, чому до творчості Гейне завжди була прикута увага читачів і митців слова?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Справжнього поета можна порівняти з натягнутою струною на скрипці буття. Дотик — і заспіває, заплаче душа поета. А людям залишаються вірші... Особливо це стосується тих, у кого велике і палке серце, здатне відчувати прекрасне, та чиста співоча душа. Генріх Гейне стояв біля витоків романтизму, був його фундатором разом із Байроном, Міцкевичем, Пушкіним, Шевченко. У кожного з цих поетів була своя книга, що принесла йому світову славу. Для Гейне такою книгою була збірка поезій «Книга пісень», яку сьогодні ми розгорнемо для того, щоб наблизитись до образу її творця.

III. Робота над темою уроку

1. Вступне слово вчителя

— До збірки увійшли вірші, створені протягом 1816–1827 років. Переважна їх більшість написана на зразок народних пісень, про що і свідчить назва. «Книга пісень» складається з чотирьох розділів. Перший розділ, «Юнацькі страждання», є найбільш романтичним. Перед нами — переживання і муки нерозділеної любові. Ліричний герой впадає у відчай. Він сприймає свою трагедію як найбільшу у світі. Життя і смерть борються в його свідомості. Більша частина віршів присвячена коханням. Сімнадцятирічним юнаком Гейне закохується у доньку свого багатого дядька Амалию. Але горда дівчина не звертає уваги на юного кузена. Юнак страждає, серце його шалено б'ється, і на світ з'являється шедевр світової лірики, який потім увійшов до «Ліричного інтермецо».

Загалом тема кохання начебто розділена на три частини: «Юнацькі страждання» — кохана з'являється до нього в уяві; «Ліричне інтермецо» — кохання розцвітає у сновидіннях; «Знову на батьківщині» — любов оживає лише в пам'яті поета.

Удома ви працювали над поезіями Генріха Гейне, окремі з них вивчили напам'ять. Після прочитання поезії скажіть, що вас вразило у ній, як ви зрозуміли її зміст.

2. Читання та стислий аналіз поезій

* * *

Самотній кедр на стромині
В північній стоїть стороні,

І кригою й снігом укритий,
 Дрімає і мріє вві сні.
 І бачить він сон про пальму,
 Що десь у південній землі
 Сумує в німій самотині
 На спаленій сонцем землі.
 (Переклад Л. Первомайського)

Очікувана відповідь

Саме цей вірш можна вважати зразком романтичної поезії. Через образи природи автор передає свої почуття. Ніколи не зустрітися кедру і пальмі, ніколи не бути поету зі своєю коханою. Здавалось би, ми читаємо про звичайні події з життя людини. Але звичайне любовне розчарування переростає в трагедію самотності людини в бездуховному міщанському оточенні. Перед нами постають образи-символи самотності.

* * *

Чому троянди немов неживі,
 Кохана, скажи мені?
 Чому, скажи, в зеленій траві
 Фіалки такі мовчазні?

Чому так гірко дзвенить і співа
 Жайворонком блакить?
 Чому в своєму диханні трава
 Тління і смерть таїть?

Чому холодне сонце поля
 В задумі похмурій мина?
 Чому така пустельна земля
 І сіра, мов труна?

Чому мене, мов безумця, в п'їтьму
 Моя печаль жене?
 Скажи, кохана моя, чому
 Покинула ти мене?
 (Переклад Л. Первомайського)

Очікувана відповідь

Однією з особливостей збірки можна вважати пейзажні замальовки, де природа виступає як жива істота: подібно героєві вона сумує і радіє. Вірш звучить як пісня мінорної тональності. У поезії знаходимо образи фіалки, трави, жайворонка...

* * *

Коли розлучаються двое,
За руки беруться вони,
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають, смутні.

З тобою ми вдвох не зітхали.
Ніколи не плакали ми;
Той сум, оті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

(Переклад М. Славинського)

Очікувана відповідь

Центральна тема вірша — тема розлуки, прощання. Відчуття втрати завжди приходиться пізніше, особливо, якщо йдеться про нерозділене кохання. Поет любить і страждає через те, що кохана дівчина не відповідає йому взаємністю.

* * *

Не знаю, що стало зо мною,
Сумує серце моє,—
Мені ні сну, ні спокою
Казка стара не дає.

Повітря свіже — смеркає,
Привільний Рейн затих;
Вечірній промінь грає
Ген на шпилях гірських.

Незнана красуня на кручі
Сидить у самоті,
Упали на шати блискучі
Коси її золоті.

Із золота гребінь має,
І косу розчісує ним,
І дикої пісні співає,
Не співаної ніким.

В човні рибалку в цю пору
Проймає нестерпний біль,
Він дивиться тільки вгору —
Не бачить ні скель, ні хвиль.

Зникають в потоці бурхливім
І човен, і хлопець з очей,

І все це своїм співом
Зробила Лорелей.
(Переклад Л. Первомайського)

Очікувана відповідь

Пісня написана на зразок народних пісень. Ключовим у творі є образ, традиційний для німецького фольклору,— образ Лорелей, дівчини-сирени з Рейну, що чарувала рибалок своїм співом. Це давня народна легенда про загиблу нещасну красуню, яка впливає на узбережжя і заворює всіх, хто пропливає Рейном. Зачаровані красою русалки, човнярі втрачають пильність і гинуть. Саме Гейне зробив цей сюжет дуже популярним, і його вірш став народною піснею.

* * *

Любили вони — та обоє
Дивились, немов вороги,
І вперто обоє мовчали,
Хоч мліли обоє з жаги.

Вони розлучились — лиш зрідка
Їх сни єднали німі.
Вони давно вже померли
Й не знали про те самі.

(Переклад Л. Первомайського)

Очікувана відповідь

Любовні страждання юності сприймаються автором на відстані часу та переосмислюються події тієї пори. Юнацькі страждання теper дорогі для поета лише як спогади.

Читання та короткий аналіз поезій, запропонованих учнями

IV. Рефлексія

1. Підбиття підсумків

Учитель. Нерадісним було кохання Гейне до Амалії. А через сім років Генріх закохується в молодшу сестру Амалії — Терезу. Але й ця дівчина не відповіла поету взаємністю. І знову — нещасне кохання, душевні страждання і — нові вірші, які пізніше увійдуть до циклу «Знову на батьківщині». Узагалі, тема нещасного кохання — не нова для поетів, але твори Гейне відрізняються тим, що в них не лише душевний біль, але й соціальний протест — ніколи б багатий дядько Соломон не погодився на шлюб своєї доньки

з бідним небожем. Поет страждає через невизнання родичами його особистості. Він значно краще почувається серед простих, щирих людей, ніж серед «золотої молоді». Гейне, як і всі поети, страждає через самотність, але його ліричний герой не мовчазний і не покірний. Гейнівський герой не хоче миритися з дійсністю, його не приваблює зустріч з коханою на небесах, він прагне звичайного людського щастя на землі. Віршам Гейне властиві глибока задушевність, щирість, зрозумілість і простота, але романтична відвертість не завжди знаходить розуміння, нерідко вона викликає сміх.

2. Стратегія «Одне слово»

Методичний коментар

Стратегія «Одне слово» використовується для узагальнення опрацьованого матеріалу. Учитель говорить початок речення, учні по черзі додають до нього по одному слову, яке на їхню думку найбільш точно відповідає змісту речення.

Заверште речення «Ліричний герой Гейне ...».

V. Домашнє завдання

Підготувати картки для стратегії «Збережи останнє слово за мною» до теми «Змалювання природи в поезіях Г. Гейне — спосіб бачення світу і пізнання власної душі» і/або: знайти висловлювання Гейне та прокоментувати ті з них, що найбільше сподобались; підготуватись до виразного читання віршів Г. Гейне напам'ять.

УРОК № 37

Тема. Змалювання природи в поезіях Г. Гейне — спосіб бачення і пізнання світу та власної душі

Мета: продовжити вивчення творчості Генріха Гейне; учнів виразно читати поезії напам'ять; активізувати читацький інтерес учнів.

Обладнання: картки для вправи «Збережи останнє слово за мною».

Тип уроку: комбінований.

Хотів би я в слово єдине
Вмістити всю думу смутну,
Віддати його вільному вітру —
Нехай би відніс вдалину.
Г. Гейне

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

«Збережи останнє слово за мною»

Учні озвучують запитання, підготовлені вдома, їх однокласники відповідають.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. На попередніх уроках ми познайомилися з ліричним героєм Генріха Гейне, який є відвертим і щирим у своїх почуттях, душа його вразлива та ніжна. Трагедію кохання він сприймає як світову катастрофу, тому образи, пов'язані з коханою, часто асоціюються в його уяві зі смертю, загибеллю. Розширюючи інтимну тему до глобально-філософського звучання, Гейне надає образу ліричного героя особливого, універсального значення. Не менш талановито поет говорить і про любов до природи, змальовує її красу та неповторність.

III. Робота над темою уроку

1. Виразне читання учнями віршів Генріха Гейне напам'ять

2. Розв'язання проблемного запитання

Запитання до учнів

— Як ви розумієте вислови Гейне?

«Доброта завжди переможе красу».

«Євреї несли Біблію крізь століття наче свою переносну батьківщину».

«Чим більше я пізнаю людей, тим більше мені подобаються сабаки».

«У жодного народу віра в безсмертя не була такою сильною, як у кельтів; у них можна було позичати гроші за умови, що повернеш їх в іншому світі».

«Наше літо — тільки пофарбована в зелений колір зима».

«Усі здорові люди люблять життя».

3. Запис у зошити

Переклади поезій Гейне українською

Учитель. В Україні серед тих, хто знав і шанував поезію Гейне, першим слід назвати Тараса Шевченка. Молода Леся Українка зробила першу вдалу спробу передати засобами української мови не лише зміст, але й поетичну форму ліричних творів Гейне.

Переклади 92 поезій з «Книги пісень», які належать її перу, маюють образ юного Гейне, побачений очима нашої поетеси. Леся Українка вловила не лише романтичні настрої раннього Гейне, які привертали увагу її попередників. Вона тонко відтворює гумор поета, що втілюється часом у примхливих образах. Твори німецького поета перекладали також І. Франко, П. Грабовський, М. Коцюбинський, В. Стефаник, М. Рильський, П. Тичина, М. Бажан, В. Сосюра, А. Малишко, Л. Первомайський, М. Славинський, Д. Паламарчук, Є. Дроб'язко та інші.

4. Виразне читання учителем вірша

«ГІМН»

Я — меч, я — полум'я.

Я світив вам у темряві, і коли битва розпочалась, я бився попереду, в першій ряду.

Круг мене лежать трупи моїх друзів, але ми перемогли. Ми перемогли, але навколо скрізь лежать трупи моїх друзів. У радісних вигуках тріумфальної пісні похоронні хорали звучать. Та в нас нема часу ані для радості, ані для суму. Знову сурмлять сурми, провіщаючи нову боротьбу.

Я — меч, я — полум'я.

(Переклад П. Тичини)

Запитання до учнів

- Як ви зрозуміли щойно прочитаний твір?

IV. Рефлексія

Усне словесне малювання на тему «Яким я бачу Генріха Гейне»

V. Домашнє завдання

Повторити вивчене, підготуватись до тематичної атестації № 4.

УРОК № 38

Тема. Тематична атестація № 4

Мета: здійснити контроль знань за вивченою темою; перевірити засвоєння термінів із теорії літератури; виховувати прагнення досягти високого результату.

Обладнання: картки із завданням.

Тип уроку: урок контролю знань.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми та мети уроку**II. Ознайомлення учнів із завданням. Виконання роботи**

Варіант I

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть, яке з тверджень є правильним щодо суті романтизму:
  - а) протиставлення ідеальних уявлень буденній реальності;
  - б) наявність правил та канонів;
  - в) тенденція до типізації, настанова на «правдиве» відображення світу;
  - г) гуманізм та зображення гармонійно розвиненої людини.
2. Укажіть добу, до якої зверталися романтики у пошуках естетичного ідеалу:

а) Відродження;	б) Середньовіччя;
в) античність;	г) Просвітництво.
3. Укажіть, які твори не належить перу Е. Гофмана:

а) «Золотий горнець»;	б) «Володар мух»;
в) «Лускунчик»;	г) «Володар бліх».
4. Укажіть, що слугувало Е. Гофману засобом для розуміння умовностей життя:

а) новітня філософія;	б) теорія єдності зі світом;
в) прагматизм;	г) фантастика.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

5. Укажіть, що подарувала фея Рожа Гожа малому Цахесові:

а) гроші;	б) титул;
в) золоті волосини;	г) чарівний гребінець.
6. Укажіть, у якому місті відбуваються події, зображені в казці Гофмана «Золотий горнець»:

а) у Дрездені;	б) у Берліні;
в) у Празі;	г) місто невідоме.
7. Укажіть тему вірша Г. Гейне «Чому троянди...»:

а) природа;	б) нерозділене кохання;
в) поет і поезія;	г) самотність.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором декількох правильних відповідей

8. Укажіть, які твори належать перу Г. Гейне:

- а) «Лорелей»; б) «Ніч тиха»;
в) «Лускунчик»; г) «Самотній кедр...».

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

9. Образ героя, переживання, думки і почуття якого відображені в літературному творі, це — ... (ліричний герой).
10. Зіткнення яких двох світів відображено у творах Е. Гофмана? (Матеріального та духовного)

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Коротко охарактеризуйте ліричного героя «Книги пісень» Г. Гейне і скажіть, чи тотожний він авторові.

Варіант II

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть, як називається літературний напрям, якому притаманним є протиставлення ідеальних уявлень буденній реальності.
- а) імпресіонізм; б) класицизм;
в) реалізм; г) романтизм.
2. Укажіть, як називається негативна оцінка предмета або явища через його висміювання; комічний ефект досягається завдяки тому, що справжній смисл висловлювання замаскований.
- а) сатира; б) гумор;
в) іронія; г) сарказм.
3. Укажіть, якій тематиці присвячені перші твори Е. Гофмана:
- а) музичній; б) пригод та подорожей;
в) філософській; г) оспівування природи.
4. Укажіть, ким був Балтазар, герой твору Е. Гофмана «Крихітка Цахес»:
- а) філософом; б) скептиком;
в) філістером; г) поетом.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

5. Укажіть, хто допомагає Балтазарові:
- а) фея Рожа Гожа; б) Ціннобер;
в) Проспер Альпанус; г) князь Барсануф.
6. Укажіть, як звати головного героя казки Е. Гофмана «Золотий горнець»:
- а) Фабіан; б) Анзельм;
в) Мош Терпін; г) Пульхер.

7. Укажіть тему вірша Г. Гейне «Не знаю, що стало зі мною...»:
а) природа;	б) нещасливе кохання;
в) поет і поезія;	г) самотність.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором декількох правильних відповідей

8. Укажіть, які з творів належать перу Е. Гофмана:
а) «Золотий горнець»;	б) «Володар мух»;
в) «Лускунчик»;	г) «Володар бліх».
- Завдання відкритої форми з короткою відповіддю
9. Неіснуюче в дійсності, створене фантазією, уявою — ... (фантастика).
10. Яке останнє благодіяння для Ціннобера робить фея Рожа Гожа після його смерті? (Фея перетворює Ціннобера на красеня, а у його матері на городі виросла чудова солодка цибуля.)

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Назвіть романтичні риси поезії Г. Гейне (не забудьте при цьому розповісти про почуття і світосприйняття автора).

III. Домашнє завдання

Повторити вивчене про романтизм; для 2–3 учнів: підготувати повідомлення про життя та творчість Дж. Байрона, підібрати цікаві факти з біографії поета; знайти визначення терміна «карбонарії».

УРОК № 39

Тема. Джордж Ноел Гордон Байрон (1788–1824) — англійський поет-романтик, фундатор течії байронізму. Провідні мотиви і домінуючі настрої його творчості

Мета: познайомити учнів з особистістю поета та його романтичним світоглядом; сприяти вихованню власного світогляду та читацьких інтересів; навчити сприймати лекційний матеріал і складати тезисні конспекти.

Обладнання: портрети Байрона, ілюстрації із зображенням Шотландії.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі вмінь та навичок.

...він любив людство, але
зневажав і ненавидів людей,
серед яких почувався самотнім
і покинутим.
В. Белінський

ХІД УРОКУ

I. Оголошення результатів тематичної атестації № 4. Аналіз типових помилок

II. Актуалізація опорних знань

1. Продовжити речення

«Романтизм — це...» (1 — творчий метод у літературі; 2 — світогляд, проінтерпретований ідеалізацією дійсності, замріяністю, спогляданням).

2. Словникова робота

Карбонарії — таємне патріотичне товариство, яке прагнуло звільнити Італію від австрійської неволі й об'єднати країну.

III. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. «...він любив людство, але зневажав і ненавидів людей, серед яких почувався самотнім і покинутим», — так сказав про Джорджа Ноела Гордона Байрона відомий російський літературний критик Віссаріон Белінський. Байрон уособлює все романтичне в житті, людській поведінці і творчості. Не лише в першій половині XIX ст., коли жив поет, а й пізніше досить розповсюдженим був тип молодих людей, які свідомо або несвідомо наслідували лорда Байрона чи його героїв. І Чайльд-Гарольд, і Манфред, і Корсар, і ліричні герої більшості поезій Байрона уособлюють тип романтичного індивідуаліста, розчарованого у навколишньому світі, самотнього і гордого у своїй самотності. Він жадає і не може знайти в коханні щастя. Він шукає великого діла, але не може знайти нічого, що б, на його погляд, було варте його зусиль. Рідко буває так, що справжній талант може бути визнаний за життя. Чому ж улюбленець долі, що любить людство, ненавидить людей і відчуває глибоку самотність? І до чого тут карбонарії? Відповіді на ці запитання сьогодні ми спробуємо знайти. (Учні записують тему та епіграф уроку в зошити.)

IV. Робота над темою уроку

Повідомлення учнів і доповнення учителя про життєвий та творчий шлях Байрона

Завдання

Паралельно із повідомленнями занотовувати основні події із життя Байрона.

Орієнтовний зміст повідомлення

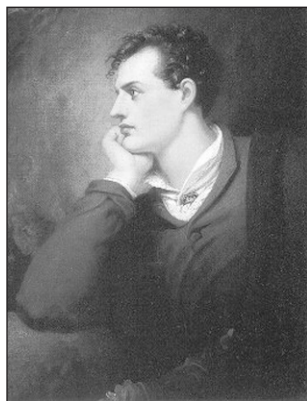
Байрон народився 22 січня 1788 року в Лондоні у знатній, але дуже збіднілій аристократичній родині. Англійський поет належав до давнього англійського роду, а по лінії матері, уродженої Гордон, був прямим нащадком короля Шотландії Якова I. Матір Байрона, Кетрін Гордон, родом із Шотландії, була другою дружиною капітана Д. Байрона, перша дружина якого померла, залишивши йому дочку Августу. Батько вів нерозбірливий спосіб життя (мав прізвисько «Mad Jack»), розтринькав залишки свого майна та посаг дружини, утік до Франції, рятуючись від кредиторів, де й помер, коли Байронові було три роки. Мати, майже позбавлена засобів до існування, відвезла сина на свою батьківщину в Абердин. Дитинство Байрона минуло в Шотландії, яка на все життя вразила його романтичною красою. В особі матері Джордж не мав друга. Він був замкнутим і похмурим. Його морально пригнічувала ще й фізична вада — він кульгав від народження. Цей факт був причиною першого нещасливого юнацького кохання Байрона. Юнак стояв на веранді, коли кохана дівчина безапеляційно вимовила: «Ніколи не покохаю каліку». 1798 року по смерті двоюрідного діда Байрон успадкував титул лорда й родовий маєток — Ньюстедське абатство. 1801 року Байрон вступив до аристократичної школи Хароу; 1805 року — до Кембриджського університету.

У грудні 1806 року Байрон видав першу збірку віршів («Fugitive Pieces»), яку, за порадою друга, що вважав окремі вірші надто чуттєвими, вилучив з продажу і знищив. Незабаром у світ вийшло друге видання цієї збірки. Обидва видання з'явилися без посилання на авторство. Уперше своє ім'я Байрон поставив на збірці «Години дозвілля», яка побачила світ у червні 1807 року. У січні 1808 року на сторінках впливового «Единбурзького огляду» була надрукована рецензія. Критик, ознайомившись із віршами, зазначив, що вони незрілі й наслідувальні. Байрон зробив першу й свою найбільш невдалу спробу створити за прикладом інших романтиків образ-маску: юнака-поета, поета-аристократа. Образ був сконструйований з новітніх романтичних мотивів: у любові до родового замку («Прощання з Ньюстедом») було щось від вальтер-скоттівського середньовіччя;

у пристрасті до спогадів була схожа на властиву Вордсворту мрійливу самозаглибленість; у любовних віршах, героїні яких ховаються за вигаданими іменами Еми, Кароліни, угадувався вплив Т. Мура. Однак за межами збірника залишилося те краще, що вже було написано Байроном. Наприклад, вірші, звернені до Мері Чаворт: «Уривок, написаний невдовзі після заміжжя міс Чаворт», «Спогад», — свідчення юнацького кохання поета.

Байрон віддавав перевагу романтичній біографії над романтичною фантазією. Інші лише уявляли екзотичні дива Сходу, а Байрон здійснив туди подорож та оцінив усе пильним поглядом. Інші бунтували в уяві, а він спочатку у своїх парламентських виступах, а потім і віршах підтримав руйнівників верстатів — луддитів, повсталу Ірландію, а пізніше сам взяв участь у змові італійських карбонаріїв і в грецькому повстанні. Він вважав себе передусім політиком, суспільним діячем, а вже потім — поетом, хоча поезія була його найзначнішим суспільним діянням. Звідси ж і скептичне ставлення до романтизму в цілому. Байрон не прийняв сучасний романтизм, хоча більшість його сатиричних виступів проти Вордсворта, В. Скотта мали особистий характер. Скандал, що вибухнув, не застав Байрона в Англії. У червні 1809 року він поїхав у дворічну подорож Середземномор'ям. У липні 1811 року Байрон повертається до Англії і визнавши, що сатира його була занадто різкою, вибачається. Але в ній є оцінки, від яких Байрон не відмовився. Він не приймає, по суті, головного — ролі поета, якою вона уявлялася романтикам. Для нього поет не маг, не баладник, не самотній мрійник, а оратор, суспільна особистість. Це він підтвердить і іншим своїм маніфестом, що його він привіз зі східної подорожі, — поемою «З Горація».

Байрон надавав йому великого значення, але цей маніфест розчарував його друзів, які сподівалися від нього чогось іншого. Їхнім очікуванням більше відповідали дві перші пісні нової поеми «Паломництво Чайльд Гарольда», робота над якою розпочалася ще восени 1809 року, в Албанії, де поет уперше усвідомив необхідність закріпити в поетичній формі свої враження від подорожі. Третя і четверта пісні будуть пов'язані з іншою подорожжю Байрона — з його мандрівним життям після того, як 25 квітня 1816 року він буде змушений назавжди покинути Англію. Це було викликано

Джордж Байрон

остаточним розривом з англійським світським колом після того, як його залишила дружина Анабела (Анна Ізабела) Мільбенк, народивши дочку Аду. Поету ніколи не судилося побачити свою дитину.

Лондонський період (1812–1816) — час романтичної слави, роки успіху, що виявилися для поета важким іспитом. Залишитися собою, жити своїм життям повною мірою йому не вдавалося.

У період 1812–1813 років Байрон виступив у палаті лордів з важливими промовами, однак йому швидко «набридла парламентська комедія. Я виступив там три рази, але не думаю, що з мене вийде оратор» («Щоденник», 14 листопада 1813 року). Ним було написано кілька гострих політичних віршів — відгук на те, що відбувається, але в цілому поезія тих років справляла враження, що невдоволеність власним життям лондонського денді змушувала його люто кидати героя на зіткнення зі світом, на бунт проти останнього. Саме в ці роки Байрон створює цикл так званих східних поем, що розробляють уже знайдений у «Чайльд-Гарольді» новий жанр поеми. У новому циклі автор трохи відступає в тінь і розповідає історію свого героя — історію, у якій майже завжди центральним є любовний епізод. Поеми утвердили за Байроном славу відчайдушного самотнього романтика, їх відразу ж перекладали іншими мовами, у тому числі й російською: «Гяур» (1813), «Абидоська наречена» (1813), «Корсар» (1814), «Лара» (1826), «Облога Коринфа» (1816), «Паризіна» (1816). У героях східних поем читачі впізнавали самого Байрона. Створювалися цікаві легенди, згідно з якими все, що відбувалося з героями, траплялося і з автором. Герой Байрона увібрав у себе різноманітні романтичні риси, ніби розчинившись у біографії й образі самого поета. Тиражування цього героя, масове наслідування йому в житті й у літературі створили течію «байронізм».

Слід відзначити і ліричний цикл лондонського періоду. Він розпочинається шістьма віршами, об'єднаними під умовно-грецьким жіночим ім'ям «До Тирзи» і присвяченими померлій жінці. У ній іноді намагаються вгадати чиесь конкретне обличчя, «безіменну» чи «приховану» любов, але біографічні свідчення менш романтичні. Першого серпня 1811 року помирає мати поета, з якою його пов'язували стосунки важкі, але близькі. Протягом двох місяців він одержує звістки про смерть кількох друзів з Хароу і Кембриджа.

Другим важливим ліричним циклом тих років була низка віршів, присвячених Наполеону. Спочатку у зв'язку з його зреченням 6 квітня 1814 року за один день Байрон пише велику «Оду Наполеонові Бонапарту». Роком пізніше він пише також твори «На втечу Наполеона з острова Ельби», «Ода з французького», «Зірка Почесного легіону», «Прощання Наполеона».

Ліричним завершенням цього періоду життя Байрона були вірші, звернені до зведеної сестри Августи Лі: «Станси до Августи», «Послання до Августи»,— однієї з небагатьох, хто не покинув поета. Вірші були написані вже у Швейцарії, куди Байрон спочатку вирушив після розриву з дружиною. Місяці— з травня по жовтень 1816 року,— проведені там, були душевно важким часом для Байрона й водночас творчо плідним. Відразу ж з'являється збірник, що об'єднав вірші й нову поему,— «Шильйонський в'язень». У ті ж місяці написані невеликі ліричні поеми: «Пітьма» і «Сон», що доводять морок і безвихідність романтичної свідомості до апокаліптичного бачення загальної загибелі. Він також пише філософську драму «Манфред», яку розпочав у Швейцарії і яка подібна до «Фауста» Гете, хоча і полемізує з цим твором. Місяці, що їх Байрон провів 1816 року у Швейцарії, не були для поета самотніми. На цей час випадає його зустріч і спільне проживання на віллі Дюдоті з П. Б. Шеллі. Там у Байрона виникає роман з його своячкою Клер Клермонт. У січні народжується дочка Алегра (померла 1822 року).

У листопаді 1816 року Байрон переїздить до Італії, де спочатку зупиняється у Венеції. Потім, після зустрічі з Терезою Гвічіоллі, живе з нею в Равенні (грудень 1819 р.). Переслідуваний поліцією за зв'язки з карбонаріями, Байрон у жовтні 1821 року їде до Пізи, а через рік оселяється в Генуї.

Італійські враження загострюють історичне почуття Байрона. У цей час він пише невеликі поеми «Скарга Тасо» і «Пророцтво Данте» (1819). 1818 року була створена історична поема «Мазепа». Після переїзду до Равенни в будинок графа Гвічіоллі, утягнутий карбонаріями в безпосередні дії, Байрон починає цикл історичних трагедій. Два сюжети— з історії середньовічної Венеції, третій— з Давнього Сходу. У передмовах до цих п'єс Байрон уже вкотре підтвердив свою пристрасть до мистецтва класицизму, виконуючи його умовності аж до слідування правилам трьох єдностей. Інтерес Байрона до історії поширюється і на історію сучасну. Його, як і раніше, цікавить усе, що відбувається в Англії. Він підтримує політичний журнал Лі Ханта «Ліберал» (1822–1823), у першому номері якого публікує свої сатири «Бачення суду» і «Бронзове століття» (1822–1823). Паралельно з ними до самого від'їзду до Греції він продовжує працювати над «Дон Жуаном» (1817–1823).

Літературна репутація Байрона на батьківщині ніколи не була такою значною, як у країнах континентальної Європи. Певно дав себе взнаки конфлікт Байрона та обвинувачення його в непатріотизмі, що, зрештою, й змусило його покинути Англію. Однак там

не помітили головного, у чому аж ніяк не можна відмовити видатному поетові,— у значному відновленні самої мови, у відкритті нових її можливостей, про що красномовно свідчать найкращі зразки зрілої лірики Байрона, до яких належить і останній його вірш — «Удень, коли мені виповнилося тридцять шість років». Цей вірш написаний уже в Греції, куди Байрон вирушив у липні 1823 року, щоб взяти участь у повстанні проти турецького панування. Байрон дав гроші на спорядження грецького флоту і на початку січня 1824 року сам приєднався до князя Маврокордатоса в Міссолонгі. Він прийняв під своє командування загін суліотів (греко-албанців), яким виплачував грошову компенсацію. Саме там, на древній землі улюбленої ним Еллади, 19 квітня 1824 року він помирає від лихоманки, не полишивши своєї бойової посади. Останніми словами, які злетіли з його вуст, були: «Сестро моя! дитя моє!.. бідна Греціє!.. я віддав їй час, маєтності, здоров'я!.. тепер віддаю і життя!..».

Уся Європа була схвильована звісткою про те, що в грецькому місті помер лорд Джордж Ноел Гордон Байрон, командир одного з повстанських загонів і найбільш прославлений поет епохи. А через деякий час австрійська поліція знайшла в підвалах будинку Байрона в Генуї склад зброї — поет і воїн продовжував свою боротьбу з деспотизмом і після смерті. Почуття, що охопили весь європейський світ при звістці про смерть Байрона, дуже зрозумілі; цій смерті передувало життя настільки бурхливе й барвисте, що, мабуть, важко відшукати щось подібне в усій світовій історії.

Греція вшанувала Байрона, як у давнину вшановувала еллінських героїв. За наказом Маврокордатоса було оголошено 21-денний національний траур. Серце поета спочиває у Греції, а прах — на батьківщині, неподалік від родового Ньюстедського замку. Можновладці не дозволили поховати Байрона в усипальниці великих письменників Англії — Вестмінстерському соборі...

Байрон назавжди залишиться в пам'яті людства як уособлення неприборканого прагнення до найвищих духовних цінностей, до світу, в якому людина не буде гнітити людину.

V. Рефлексія

1. Ознайомлення із записами учнів

Учні за бажанням зачитують записи, у яких відтворені найцікавіші відомості про життя та творчість Байрона, пояснюють, чому саме це їх вразило.

2. Підсумкова бесіда з класом

- Як ви вважаєте, чому Байрон, творчістю якого захоплювались сучасники, вважав себе самотнім?
- Чому, на вашу думку, Белінський вважав, що Байрон любив людство і ненавидів людей?
- Чи є щось спільного між карбонаріями та Байроном?

3. Заключне слово вчителя

Наш сучасник Володимир Бурбан сказав про Байрона: «Якби виникла необхідність назвати десятох чи навіть п'ятох найвидатніших поетів усіх часів і народів, то, безумовно, серед них обов'язково було б ім'я великого англійця — лорда Джорджа Гордона Байрона, людини безмірного поетичного таланту, незвичайної творчої щедрості, глибокого філософського розуму.

Він прожив 36 років. Але його біографія — одна з найяскравіших і найдраматичніших в історії світової літератури. Вона схожа на легенду, власне, навіть на сплетіння легенд, оповитих серпанком таїни і загадковості, ореолом романтики і легким флером містики. Небагато знайдеться геніїв, чиї визнання і слава так тісно переплелися б з незаслуженими образами, брудними плітками і відвертим цькуванням.

Як людина складна і суперечлива, він органічно не міг, однак, кривити душею, і цього йому не прощають і досі...»

VI. Домашнє завдання

Повторити вивчене за конспектом; читати й аналізувати поезії Байрона; одну з поезій вивчити напам'ять (за вибором учнів); у літературознавчому словнику знайти й опрацювати значення терміну «лірика».

УРОК № 40

Тема. Байронічний герой і настрої «світової скорботи» у віршах поета

Мета: поглибити знання з теорії літератури про лірику, дати поняття про байронічного героя; навчати вдумливого читання ліричних творів; розвивати творчі здібності, уміння аналізувати; виховувати любов до прекрасного.

Обладнання: портрет Байрона.

Тип уроку: проблемний урок з елементами дослідницької роботи.

Володар дум.
О. Пушкін

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Колективна робота

Записи у зошити

Основні періоди творчості Байрона

I. 1807–1809 рр.— лірична збірка «Години дозвілля».

II. 1809–1817 рр.— поеми «Паломництво Чайльд Гарольда», східні поеми, «Єврейські мелодії» (цикл — 23 вірші — любовна лірика).

III. 1817–1824 рр.— поеми, роман у віршах. «Дон Жуан» — найбільший за обсягом і значенням твір.

2. Складання сенканів

Байрон,
Самотній, романтичний,
Віршував, кохав, боровся,
Слава, переплетена з образами,
Птах.

II. Робота над темою уроку

1. Теорія літератури

Лірика — один із трьох жанрів літератури. Особливість лірики — дійсність зображується через змалювання почуттів, переживань, думок ліричного героя. Лірика поділяється на:

- громадянську (суспільно-політичну) — роздуми поета про суспільне життя;
- філософську — роздуми про сенс людського буття;
- пейзажну — роздуми, навіяні природою;
- інтимна — роздуми і почуття, пов'язані з дружбою та коханням.

Станси — різновид лірики, поезія-роздум, у кожній строфі якої висловлюється певна думка або спостереження.

2. Виразне читання учнями поезій Байрона та коментарі учителя до них

* * *

Мій дух, як ніч. О, грай скоріш:
Я ще вчуваю арфи глас.

Нехай воркує жалібніш
І тішить слух в останій час.
Як ще надія в серці спить,
Її розбудить любий спів.
Як є сльоза — вона збіжить,
Поки мій мозок не згорів.
Але суворо й смутно грай,
Додай жалю в свій перший звук.
Молю тебе, заплакати дай.
Бо розпадеться серце з мук.
Воно в собі терпить давно,
Вже в йому вщерть тяжких образ;
Як не поможе спів, воно
Від мук страшних порветься враз.
(Переклад В. Самійленка)

Учитель. Усіх, хто спілкувався з Байроном, підкоряло не лише його чуття прекрасного, але й гостре почуття справедливості. «Його очі — це розкрита брама сонця, вони створені зі світла і для світла»,— писав один із його сучасників. Та у своїй душі поетові розібратись було важко: занадто багато гнітючих дум та запитань без відповідей переповнювали її.

ПРОМЕТЕЙ

Титане! Ув очах твоїх
Відбилось горе і тривоги
Земних житців, що гнівні боги
Погордно зневажали їх.
А що ж за те дістав, Титане?
Лиш скелю, коршака й кайдани,
Німе страждання, вічний бран,
Нестерпний біль роздертих ран,
Що Духа гордому уймає...
Ти стогін, роджений одчаєм,
Душив у грудях, щоб той звук
Не виказав таємних мук,
Знімівши на устах, аж доки
Наглядач неба відлетить,
Щоб мук агонії й на мить
Боги не вгледіли жорстокі.
Ти боротьбу обрав, Титане,
В двобої волі і страждань,
Прийняв ти муки без вагань;
А небо мстиве, невблаганне,
І Доля зла — тиран глухий —

І дух Ненависті, який
Істот собі на втіху творить.
І сам їх нищить, сам їх морить,
Дали тобі безсмертя в дар.
Та навіть ця найважча з кар
Твоїї долі не зламала.
Змогла добитись лиш проклять
Лють Громовладцева од тебе
Та що йому готує небо,
Ти, віщий, не хотів сказати,
Хоч погляд твій сказав немало:
В нім вирок прозвучав, як грім,
І каяттям палив гірким,
Гнітив страхом, аж у правиці
Тремтіли в гніві блискавиці.
У тому твій небесний гріх,
Що людям зменшив ти страждання,
Що світлом розуму й пізнання
На боротьбу озброїв їх.
Хай доля зла тебе скувала,
Та виклик твій, борня зухвала,
Завзяття вогняне твоє,
Твій гордий дух і непокора,
Що їх і небо не поборе,
Для смертних прикладом стає.
Ти людству освітив дороги,
Ти — символ віри і тепла.
Як ти, сини людські — півбоги,
Струмок ясного джерела.
Хай і провидить люд достоту
Нужденний пай свій: і скорботу,
І горе, і борні тягар,
І долю невідкличних мар,—
Та дух бунтарства — не покути —
Найважчі розбиває пута,
І волі людської снага,
У муках зрощена, в одчаї.
Надії й віри не страчає,
Тріумфом виклик зустрічає
І владно смерть перемага!
(Переклад Д. Паламарчука)

Учитель. Прометеївська тема народолобства і нескореності, безстрашної боротьби за свободу, за людину у творчості Байрона звучить могутнім акордом. У вірші «Прометей» звеличується подвиг того, хто «людству освітив дороги». Сам поет, як і оспіваний

ним у багатьох творах титан-богоборець, завжди прагнув бути там, де здійснювався стяг боротьби за свободу людини.

СПОМИН

Кінець! То був лиш сон. І враз
Блідих надій промінчик згас.
Щасливих мало днів прожито,
Світанок мій вкриває тьма,
І душу сковує зима.
Любов, надію вщент розбито.
Якби ж — і спомини. Якби-то!
(Переклад Д. Паламарчука)

Учитель. Вірш «Спомин» можна вважати зразком поетичної недововленості, за якою приховані причини суму автора. Поетичний світ Байрона багатий і просторий. Разом з тим «загублений рай», загублені надії і сподівання, загублений абсолют людського щастя — це внутрішня тема лірики поета.

* * *

Коли сниться мені, що ти любиш мене,
Ти на сон мій не гнівайся, любя,—
Тільки в мріях я маю те щастя ясне,
Кожний ранок — оплакана згуба.
Любий сон! Забери собі силу мою,
А мені дай безсилля розкішне,
Може, знов, як в ту ніч, буду я у раю,
Ох, яке ж то життя буде пишне!
Смерть і сон, кажуть люди, то браття рідні,
Сон єсть образ мовчазної смерті,
Коли смерть може дати кращий рай, ніж у сні,
То я прагну скоріше умерти.
Ох, не хмур, моя мила, брівок лагідних,
Не гадай, що я надто щасливий.
Коли грішний був сон,— я спокутував гріх:
Зник без сліду мій сон чарівливий...
Хоч я бачив, кохана, твій усміх у сні,
Не карай ти мене за примари!
(Переклад Д. Паламарчука)

Учитель. У вірші відсутня поетика глухих емоцій, узагальнених особистостей і узагальнених положень. У них домінує емоційно-експресивне начало. Лірика стає пізнанням душі і особистості тих, до кого вона звернена, відкриваються і адресат, і автор. Ми відчуваємо, хто такий сам поет, що він відчуває до героїні, що вона несе йому.

В ДЕНЬ МОГО ТРИДЦЯТИШЕСТИЛІТТЯ

Вгамуйся, серце. Вибив час.
 Нікого нам не зворушить.
 Нехай любов обходить нас,
     Та нам — любити.
 Пожовкли днів моїх листки,
 Засох любові цвіт і плід.
 Повзуть скорбота й хробаки
     За мною вслід.
 Немов вулкан той із жерла,
 Жирущий пломінь в груди б'є,—
 Та не світильник, то пала
     Життя моє.
 Минулі дні тривоги, надій,
 Любові, ревнощів, жаги,
 З кохання весь набуток мій —
     Сплітає нам.
 О поле битви, зброї дзвін,
 Що славить Грецію мою!
 Вільніший я, ніж Спарти син,
     Що ліг в бою!
 Повстань! Еллади лине зов,
 Зміцни свій дух! Не забувай,
 Чия у тебе в жилах кров.
     На бій рушай!
 Притлум чуттів невчасних жар
 І ниці пристрасті круши!
 Хай вроди згубної пожар
     Не йме душі!
 Як шкода молодих років,
 На жертву волі їх оддай!
 До битви стати час наспів.
     В борні сконай!
 За волю в гордів цім краю
 Борися всупір долі злій.
 Знайди в бою і смерть свою.
     І супокій!

(Переклад Д. Паламарчука)

Учитель. Вірш вважають останнім у творчості поета. Власну ліричну поезію поет поєднував з подвигами визвольної війни, зі справою захисту греків. Нам залишились рядки, написані Байроном в Кефолонії 19 червня 1823 року в щоденнику менш ніж за рік до смерті. Рядки не були дописані і обірвані на півслові. Та і за

формою, і за суттю своєю вони і в цьому вигляді цілісні, об'єднуючи світ історії і політичної боротьби з внутрішнім світом поета.

Запитання до учнів

- Які домінуючі риси поезії Байрона можна відзначити?

III. Рефлексія

Колективна робота

а) Формулювання визначення та характерних рис байронічного героя (запис у зошити)

Байронічний герой — людина романтична за характером.

Характерні риси байронічного героя:

- гостре сприйняття недосконалості навколишнього світу;
- благородство душі;
- глибина і сила почуття;
- підкреслене почуття вищості, зневага до людей;
- самотність.

б) Особливості любовної та політичної лірики Байрона (запис у зошити)

Загальні особливості лірики Байрона

- Яскраво виражене суб'єктивне (особисте) начало (автобіографічна канва творів або опосередкована розповідь про себе).
- Страдницька душа ліричного героя.
- Джерело страждань ліричного героя — недосконалість життя.
- Загадковість, недоговореність, внутрішня енергія поезії.
- Порушення традиційних форм поезії: обірваний на середині рядок; залучення слів із побутової лексики; різний ритм, розмір, довжина рядків, строф; створення нового поетичного жанру — стансів, «віршів на випадок» (вірш, написаний з якогось певного приводу чи звернений до конкретного адресата); написання поезії у вигляді внутрішнього монологу поета.

IV. Домашнє завдання

Випереджувальне завдання для 3–4 учнів — повторити із теорії літератури поняття «поема»; із історії — відомості про Івана Мазепу; для всіх учнів — прочитати поему Байрона «Мазепа».

УРОК № 41

Тема. Поема «Мазепа»: історична основа та романтичний міф. Риси романтичного героя в образі Мазепи

Мета: поглибити знання учнів з теорії літератури про романтизм, романтичну поему, романтичного героя, про творчість Байрона; формувати аналітичне читацьке вміння, уміння будувати аргументоване власне висловлювання; виховувати любов до історії України, до батьківщини.

Обладнання: грона на тему «Байрон», ілюстрації із зображенням Мазепи.

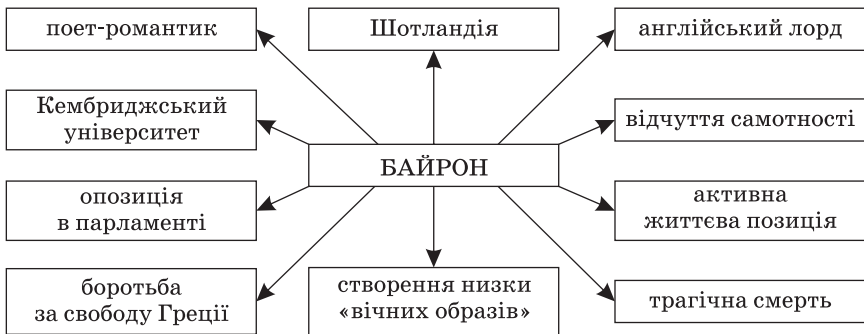
Тип уроку: поглиблене вивчення художнього твору.

Той, хто не любить свою батьківщину,
нічого любити не може.

Дж. Байрон

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

Колективне складання грона на тему «Байрон»

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. За Байроном, «сильна», «природна» людина Сходу на відміну від «кволої», «штучної» людини Заходу здатна померти від кохання або вбити через ревності. Усюди «на схід від Заходу» Байрон знаходить такі риси. Наприклад, в Україні, де він ніколи не був, але про яку прочитав у Вольтера, нібито вона, як Ірландія, «завжди прагнула свободи»; російському цареві Петру I Вольтер

протиставляв Мазепу. Цій антитезі Байрон надав суто романтичного звучання в поемі «Мазепа», написаній 1818 року. Слід наголосити, що Мазепа — найбільш симпатичний з усіх героїв Байрона. Саме про поему Байрона «Мазепа», про її головного героя, історичну основу твору та романтичний міф ми говоритимемо на сьогоднішньому уроці. (Учні записують тему та епіграф уроку.)

III. Робота над темою уроку

1. Теорія літератури

Поема — віршований твір, у якому зображені значні події (що мають загальнолюдське значення) та яскраві характери. Розповідь супроводжується розкриттям авторських переживань і роздумів. Поеми бувають героїчні, дидактичні, сатиричні, бурлескні, ліро-драматичні, романтичні.

2. Повідомлення учня-«історика»

Історичні відомості про Івана Мазепу

Мазепа Іван Степанович — гетьман України з 1687 по 1709 рік; видатний державно-політичний і культурний діяч кінця XVII — початку XVIII ст.

Народився 20 березня 1639 року в селі Мазепинці (нині Білоцерківський район Київської області). Належав до родини відомої правобережної української шляхти. Початкову освіту отримав у школі Київського братства, згодом закінчив Києво-Могилянський колегіум та Єзуїтську колегію у Варшаві. Протягом трьох років навчався в Німеччині, Італії, Франції та Голландії, де здобув чудову європейську освіту, досвід європейського політичного та культурного життя. Знав кілька іноземних мов. Формування національно-політичних переконань І. Мазепи відбувалося під час служби при гетьманах П. Дорошенкові та І. Самойловичеві, які мали програми відродження самостійної й соборної української держави.

І. Мазепа був першим українським гетьманом, який незмінно володів гетьманською булавою протягом майже 22 років (8081 днів). Період його правління характеризувався економічним розвитком України-Гетьманщини, стабілізацією соціальної ситуації, піднесенням церковно-релігійного життя та культури.

На початку XVIII ст., в умовах Північної війни (1700–1721), гетьман І. Мазепа в союзі з польським королем Станіславом Лещинським та шведським королем Карлом XII здійснив спробу реалізувати свій військово-політичний проект, метою якого був вихід

з-під протекторату Московської держави й утворення на українських землях незалежної держави.

Помер у ніч з 21 на 22 вересня 1709 року в селі Варниця поблизу м. Бендери. Похований у монастирі Св. Георгія (Юрія) м. Галац (Румунія).

3. Повідомлення учнів-«літературознавців»

Романтичний міф про Мазепу

1-й учень-«літературознавець». Постать Мазепи — чи не найвизначніша в новій українській, а разом із Богданом Хмельницьким — і у всесвітній історії. Як відомо, образ Мазепи надихав багатьох митців і дослідників. Митців манила пов'язана з його особистістю легенда, в якій зображено його як романтичного героя любовних пригод. Мазепа в західному світі — постать любовного героя Вольтера або Байрона, а не історична особистість.

До популяризації українського гетьмана в Західній Європі прилучився в першу чергу Вольтер у своїй відомій історії про Карла XII, в якій між іншим описав, як один польський шляхтич, бажаючи помститися за те, що Мазепа «вів романс» із його дружиною, покарав його оригінальним способом, а саме: упіймавши Мазепу, наказав роздягнути його, а опісля прив'язати до дикого коня й пустити в степи, сподіваючись, що Мазепа неминуче загине. На щастя, юнака врятували козаки. Опісля з козаками Мазепа брав участь у походах проти татар. «Завдяки своїм знанням,— пише Вольтер,— Мазепа здобув собі на Січі велику пошану, а цар уважав обов'язковим зробити його князем України».

Історія написання Байроном поеми «Мазепа»

2-й учень-«літературознавець». Поему «Мазепа» Байрон написав під час перебування в Італії (у Венеції та Равенні) в 1818 або 1819 році. Дехто з дослідників вважає, що на розповіді Мазепи про його закоханість у молоді роки в юну красуню Терезу, дружину старого багатого графа-воеводи, позначилися взаємовідносини самого Байрона з юною дружиною графа Гвічіоллі, яку також звали Терезою.

На початку своєї поеми Байрон подав довідку, яка свідчила, що в її основу був покладений один із епізодів з «Історії Карла XII» французького письменника Вольтера про те, як «шляхтич» Мазепа в юності за зв'язки з жінкою польського вельможі був покараний — прив'язаний до дикого коня, якого відпустили в степ. Тоді «Мазепа від страждань і з голоду трохи не вмер». Ця подія й становить основний зміст поеми. Про неї розповідає Мазепа шведському королеві Карлу XII, коли після розгрому Петром I під Полтавою 1709 року вони втікали до Туреччини.

Запитання до учнів

- Чим відрізняються повідомлення учня-«історика» та учня-«літературознавця»? Які ще відомості можете додати про Мазепу?

4. Робота над змістом поеми Д. Байрона «Мазепа»; складання плану твору

Орієнтовний план

1. Поразка шведів під Полтавою.

«В жажливий день біля Полтави / Від шведів щастя утекло, / Навкруг порубане, криваве / Все військо Карлове лягло...». (Тут і далі — переклад Д. Загула)

2. Мазепа серед почту короля Карла XII.

«А поруч в лицарській юрбі, / Де звисив дуб гілля дебеле, / Мазепа стомлений собі / З трави тверду постелю стеле. / Гетьман — похмурий і старий / І сам, як дуб той віковий...».

3. Розмова Карла із Мазепою.

«Король з усмішкою гіркою / Свою мізерну пайку взяв / І, приховавши приступ болю, / Бадьоро, голосно сказав: / “У всіх із нашого гуртка / Відважний дух, тверда рука, / Та хто в цей час маршів, боїв, / Балакав менше й більш зробив, / Ніж ти, Мазепо?...”».

4. Розповідь Мазепа про себе:

- а) при дворі короля Казимира

«...Так років з п'ятдесят назад. / Мені двадцятий рік минав... / Ще Казимір королював, / Ян Казимір... Шість років я / Був паж у того короля...»;

- б) дружина графа-воєводи

«Молодша щось на тридцять літ, / Все важче зносила вона / Свою нудьгу і графів гніт»;

- в) зародження кохання

«...Це несвідоме поєднання — / І ми ніколи не збагнем, / Як раптом іскорка кохання / Шаленим вибухне вогнем. / За нею стежив я здаля, / Зітхав, дививсь і плакав я, / Аж доки нас удвох звели,— / І відтоді здибались ми...»;

- г) взаємність почуття

«Кохав я і коханим був... / Кохав я і зазнав кохання. / Хоч і щаслива доля ця, / А все ж кінець її — страждання / Ми потай бачились...»;

- д) викриття

«...нас двоїх одної ночі / Схопила згряя шпигунів... / Від гніву граф оскаженів —... / Яка Терезина судьба, / Не скажу вам — не

знаю й сам. / Отак нас доля розлучила! / Але ж і лютий був, аж страх, / Прегордий воевода-граф! / Він сам для себе був святий / І думав, що в очах народу, / Як і в моїх, він теж такий...»;

е) покарання

«...Годованця степів / Ведуть спітнілого до мене. / Мене десятком гайдуків / Йому до спини прикрутив / Тугим ремінням — і пустив... / Свисток, батіг... і кінь побіг, / Що так би й водопад не зміг»;

ж) бажання помсти

«...Що прийде день і я вернусь / З десятком тисяч верхових / І за ганьбу свою помшусь, / І дяку графові складу / На тих зухвалих дворових — / За негостинну ту їзду».

и) на спині у коня

«Який же був мій гнів і страх, / Одчай і холод, голод, жах, / Які ж я мусив мати болі — / Коли-то, зв'язаний і голий, / Кудись у безвісті летів!»;

к) загибель коня

«Тут сам остався я в одчаї, / Прив'язаний тугим ременем / До цього трупа без життя...»;

л) порятунок

«...Я зрозумів, що ще не вмер, / Що це й не сон, бо хтось не дав / Мене на жир шулік і гав»;

м) пояснення порятунку

«...Я б не хотів / Надокучати вам згадками, / Як гостював я в козаків. / Вони знайшли мене в долині, / Внесли мов трупа в ближній дім / І врятували...».

5. Завершення поеми.

«...“А потім / Я став гетьманом в їх країні...” / Та ви дивуетесь, чому / Король не дякував йому / За повість? Він причину знав: / Король уже з годину спав».

IV. Рефлексія

1. Узагальнення матеріалу

Учитель. С. Павличко писала: «Вольтер, а за ним і Байрон помилялися, уважаючи Мазепу польським шляхтичем, який випадково потрапив на Україну. Однак у цій помилці була своя романтика... У чужих землях Мазепа завойовує владу, славу, навіть королівський титул. Це романтичний міф, на якому частково відбилася особистість самого Байрона, який у чужій країні — Італії — став карбонарієм, а потім прагнув приєднатися до Болівара

в Перу чи очолити або хоча б об'єднати національно-визвольний рух Греції».

2. Виявлення ставлення учнів до образу Мазепи

Запитання до учнів

- Чи можна вважати Мазепу романтичним героєм?

Учні за бажанням відповідають на запитання, аргументуючи їх.

V. Домашнє завдання

Підготуватись до виразного читання напам'ять поезій Байрона; намалювати ілюстрації до творів Байрона (за бажанням).

УРОК № 42

Тема. Урок виразного читання. Виразне читання та аналіз поезій Байрона

Мета: навчати виразного читання поетичних творів; перевірити якість заучування поезій напам'ять; розвивати пам'ять та артистизм; учити презентувати власні ілюстрації, виховувати прагнення передавати своє бачення поезії у зорових образах; розвивати навички публічного виступу, творчі здібності учнів.

Обладнання: учнівські ілюстрації до творів Байрона.

Тип уроку: виразне читання.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Творчість Байрона була новаторською. У ній містяться ідеї, які хвилювали сучасників і наступні покоління. Для викладу цих ідей Байрон знайшов нові форми — жанри, яких до нього не знала поезія. А ліричний герой Байрона виник за певних історичних умов і віддзеркалив основні проблеми свого часу, тому і виявився близьким багатьом поетам. «Байронічний герой» збуджував у людині відчуття своєї неповторності, свого права на власні думки і почуття. Такий герой не знає причин «світової скорботи» і як її позбутися. І він залишає за собою право не ховатися від неї, а вистраждати її. Сьогодні поезія Байрона звучатиме впродовж уроку.

II. Виразне читання учнями напам'ять поезій Байрона

1. Виразне читання поезій Байрона
2. Презентація учнівських ілюстративних робіт

Завдання для учня

Продемонструвати ілюстрацію, пояснити вибір поезії та зорові образи на малюнку, зачитати уривок із твору або весь твір (якщо його на уроці ще не було прочитано).

III. Рефлексія

1. «Вільне письмо» на тему «Байронічний герой»

Приклад

Байронічний герой... Жорстокість світу примушує утікати від його реалій. Самотню душу охоплює відчуття світової скорботи та світлий сум через палке кохання. Прагнення до світової гармонії та щастя утримує поета в такому жорстокому і байдужому світі. Холодний відчай, розчарування в людях призводять до бунту проти існуючих соціальних відносин. Фіналом життя може бути смерть в ім'я свободи...

2. Об'єднання учнів в групи для роботи на наступному уроці

IV. Домашнє завдання

Випереджувальне завдання: опрацювати в групах та підготувати презентацію творів:

- група 1 — В. Гюго «Мазепа»;
- група 2 — В. Сосюра «Мазепа»;
- група 3 — О. Пушкін «Полтава»;
- група 4 — Ю. Словацький «Мазепа».

УРОК № 43

Тема. Додаткове читання. Образ Мазепи у творах світової літератури

Мета: познайомитись з образом Івана Мазепи у творах світової літератури та мистецтва; активувати читацький інтерес учнів; формувати вміння презентувати результати своєї роботи.

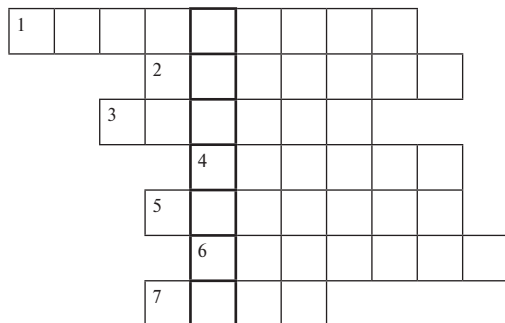
Обладнання: портрети І. Мазепи, кросворд «Квадрати Вена».

Тип уроку: додаткове читання.

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань

Розгадування кросворда на тему «Мазепа»

1. Назва села, у якому народився Іван Мазепа. (Мазепинці)
2. Французький письменник, який описав романтичну історію кохання Мазепа. (Вольгер)
3. Країна, у якій відбувались події, описані Вольгером і Байроном. (Польща)
4. Ім'я дружини графа-воєводи, в яку начебто був закоханий Мазепа. (Тереза)
5. Ім'я короля, при дворі якого служив молодий Мазепа. (Казимір)
6. Назва села, у якому помер Мазепа. (Варниця)
7. Ім'я короля, якому у творі Байрона Мазепа розповів про історію свого кохання. (Карл)

Ключове слово: назва міста, біля якого військо шведського короля зазнало поразки. (Полтава)

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Гетьман Іван Мазепа є найбільш відомим в Європі та Америці представником України. Йому присвячено 186 гравюр, 42 картини, 22 музичних твори, 17 літературних творів, шість скульптур. Серед найбільш відомих творів — гравюри І. Мигури, І. Щирського, Д. Галяховського, Л. Тарасевича, М. Бернінгротга; портрети невідомих художників XVII — початку XVIII ст., що зберігаються в музеях України; полотна історико-легендарного змісту відомих художників А. Деверія, Ю. Коссака, Л. Булянже, Г. Верне, Т. Жеріко, Е. Делакруа, Є. Харпентера, М. Геримського; поетичні та прозові твори Дж. Байрона, В. Гюго, Ю. Словацького, О. Пушкіна, Ф. Булгаріна, Г. Асакі; музичні інструментальні та оперні

твори П. Сокальського, К. Педротті, Ш. Пурні, Дж. В. Гінтона, Ф. Педреля, П. Чайковського, М. Гранваля, Ф. Ліста, Ж. Матіаса, О. Титова, С. Рахманінова. Як бачимо, ім'я Мазепи було і залишається досить популярним. Звичайно, ми не можемо на одному уроці познайомитись з усіма творами мистецтва, присвяченими цій легендарній людині, але з деякими познайомимося.

III. Робота над темою уроку

1. Повідомлення учнів, які опрацьовували поему

В. Гюго «Мазепа»

— Під безпосереднім впливом поеми Байрона «Мазепа» 1829 року з'явилася однойменна поема Віктора Гюго із збірки «Орієнтації». Більшість строф її першого розділу мають відповідники в поемі Байрона, вони інспірувалися її образами й картинами, близькими або й тотожними за фабульним змістом. Та попри це поеми Байрона і Гюго є творами різного змісту й стилю. У поемі Гюго не залишається й сліду від ліричного драматизму Байрона, сюжет переводиться в живописний план і об'єктивується. Якщо в англійського поета герой веде розповідь від першої особи, що надає поемі характеру ліричної сповіді, то у Гюго розповідь ведеться в імперсональному епіко-описовому ключі, а герой перетворюється на постійний компонент низки живописних кадрів. Словом, у поемі Гюго «Мазепа» переважає живописний елемент, який витісняє ліричний. У поемі домінує стихія барв і світла, пластичних образів і форм. Локальні ознаки українського ландшафту й «сліди історії», які зустрічаються у Байрона, в ній зникають. Про те, наскільки приблизно уявляв поет український колорит, свідчить поява в ньому піщаної пустелі з барханами, «схожими на смугасте покривало».

Щось подібне відбувається в поемі Гюго і з образом Мазепи, який остаточно втрачає риси конкретного історичного діяча й міфологізується. Щоправда, в останніх строфах першого розділу говориться про те, що «цей живий труп одного дня стане повелителем племен України», що «його дика велич народиться із його мук» і він «винагородить себе, засіваючи поле мертвими без погребіння», але це говориться на рівні узагальнення, притаманного міфопоетичному герою. Загалом можна стверджувати, що у Гюго відбувається перетворення образу історичного діяча в міфопоетичний символ.

2. Повідомлення учнів, які опрацьовували поему

О. Пушкіна «Полтава»

— Пушкінська «Полтава» теж пов'язана з поемою Байрона «Мазепа», але ця пов'язаність специфічна. Власне, вона є полемікою

з Байроном і Рилеєвим, з якими її автор різко розійшовся в трактуванні постаті Мазепи. У своїй поемі Байрон цілком прихильно ставиться до гетьмана, більше того, його образ поетизується і героїзується, що цілком неприйнятне для Пушкіна. Відверто прагнучи «розвінчати» Мазепу, він удається у своїй поемі до чорних фарб і різких звинувачень. Бунтівний гетьман постає в його поемі як утілення всіх можливих пороків (їх поетичний каталог подається вже на початку), як справжнє «исчадие ада», що не має в собі нічого людського. Образи Петра I та Мазепи розміщуються в Пушкіна на полюсах міфічної вертикалі й наділяються протилежною векторністю. Образ Петра I — це напівбожество, на яке не падає жодна тінь. Зовсім інша міфологічна парадигма образу Мазепи, який пов'язується зі світом зла та мороку й набуває змісту вихідця із потойбічного світу. Пушкін наділяє його демонічними рисами: у нього немає довірливих взаємин з людьми, він самотній, постійно планує підступні плани й повсюди сіє зло. Навіть природа його не приймає та осуджує. Словом, образ Мазепи створювався Пушкіним за неписаним законом політичної міфології, ще однією обов'язковою складовою якої є репрезентація опозиційної сторони як утілення завершеного зла, руйнівного й історично безперспективного. Усе це доводить недоречність проведення паралелей між образами Мазепи у Байрона і Пушкіна.

Учитель. Серед росіян XIX ст., коли політика вимагала зображувати Мазепу ворогом держави, протилежний його образ створив Кіндрат Рилеєв. Мазепа Рилеєва є особою шляхетною і трагічною: на зраду Петру I, якого високо цінував, і на величезний ризик, пов'язаний з розпочатою грою, він зважився задля добра свого народу. На противагу літературі, російське мистецтво, наскільки вдалося з'ясувати, не піднімало тему Мазепи. Єдині винятки — то гравюри, що представляють фантастичні портрети гетьмана.

3. Повідомлення учнів, які опрацьовували твір

В. Сосюра «Мазепа»

— Тривалий час, починаючи з 1929 року по 1960 рік, В. Сосюра працював над твором «Мазепа». Повертаючи із забуття зневаженого царатом гетьмана, поет веде мову про боротьбу за волю і щастя народу:

Я сердцем хочу показать
страшну трагедию Мазепи
і в ній, в той час страшний незгоди,
страшну трагедию народу...

...Любив Україну він душею
і зрадником не був для неї...
Він серцем біль народу чув,
що в даль дивився крізь багнети...

Отримавши клеймо «забороненого твору», поема разом із ґрунтовним літературознавчим аналізом лише 1988 року була опублікована в журналі «Київ». Цей великий, замислений в епічних вимірах твір ще раз підтвердив ліричний талант В. Сосюри, для якого переживання подій було завжди ближчим за їх осмислення. Поему «Мазепа» В. Сосюра писав тоді, коли його шалено цькували за вірш «Любіть Україну!». Публічно поетові доводилось «каятись» і друкувати такі вірші, що невдовзі склали збірку «Мир».

Володимир Сосюра, на відміну від своїх попередників, по-своєму трактує постать Мазепи. Не ідеалізуючи його як неординарну особистість, поет творить, насамперед, художній образ, а не політичний портрет гетьмана. Він намагається розкрити психологію особистості Мазепи і через його образ піднести ідею державності України, її незалежності. Тому щирість і громадянська мужність у розмові з читачем про найскладніші періоди в історії України є головними ознаками поеми «Мазепа».

Автор розповідає про причини трагедії Мазепи:

Бо не пішов за ним народ
Шляхом і радості й надії.
Не зрозумів його він мрії...

Та Мазепа не звинувачує своїх співвітчизників, бо «помиляється й народ, коли немає ще держави» — так пояснює сам поет помилку українців. І в цьому сам Мазепа вбачає не лише особисту, але й національну трагедію:

Хіба народу не любив я!
Собі на горі й безголів'я
Не зрозумів мене народ.

Мазепа до останньої хвилини життя залишається вірним своїй любові до народу й України, ім'я якої було останнім словом на його устах у хвилину смерті: «Прощай, Україно, прощай!».

Ідея трагедії пронизує весь твір Сосюри; щоб посилити її, автор вдається до опису сну Мазепи, коли той бачить себе маленьким хлопчиком і слухає розповідь учительки-черниці про Україну. Мені здається, що саме в цьому сні Сосюра найвиразніше розкрив

внутрішній світ Мазепи: «Я України не забуду, вона для мене як зоря!». І вже далі лунає його життєве кредо:

Ми візьмем ворога в клинки
І на кістках його проклятих
Знов зацвіте Україна-мати!

Весь час звучить у поемі пристрасне зізнання Мазепи в любові до своєї України, до своїх співвітчизників. Але вони «...його покинули в біді», не зрозуміли його намірів. Сосюра досить принципово підходить до оцінки цієї трагедії: він доводить, що трагедію народу, України деякою мірою спричинив сам гетьман, який не знайшов правильного шляху для досягнення своєї мети, не зрозумів до кінця, що царській «сталі» треба протиставити ще більш могутню силу — «гнів, народний гнів!». Поет зазначає, що саме «народ останнє скаже слово». Основну думку поеми В. Сосюра висловив так:

Хай про Мазепу спів мій лине,
Хоч він був пан, серце мав.
За суверенність України
Боровся він і в цім був прав.

4. Повідомлення учнів, які опрацьовували твір

Ю. Словацького «Мазепа»

— Юліуш Словацький створив дві драми, в основі яких історія Мазепи: першу — 1834 року, яку сам потім знищив, а другу — 1839 року, і то був єдиний твір поета, поставлений за його життя на сцені. Драма Ю. Словацького «Мазепа» заснована на історичних реаліях. Його герой, шляхетний, хоч дещо необачний, був утягнений у похмуру драму, в якій рушійними силами є боягузтво короля, злочинна любов Збігнева та сліпа ненависть воєводи. Честь не дозволяє Мазепі, який не був сам закоханий, а став свідком кохання, розкрити всі обставини «забороненого кохання», що наражає його на жорстоку помсту магната. У кульмінаційній сцені його за розпорядженням ревнивого воєводи замурують заживо в глухій кімнаті, але й перед лицем жакливого смерті він не видає таємниці нещасних закоханих, яким широко співчуває. В останню мить його за наказом короля розмуровують і напівмертвого виносять із могили, чим завершується його випробування смертю.

Але на героя чекає ще одне тяжке випробування — скачка зв'язаним на дикому коні степами України, яка в метафоричному

сенсі є його Голгофою. З сюжетно-композиційного погляду ця сцена видається зайвою, повтором, навіть такою, що порушує жанрові засади драми. Але вона необхідна авторові для остаточного зображення міфічності Мазепи.

IV. Рефлексія

1. «Квадрати Вена». Образ Мазепи у творах митців літератури світу

Методичний коментар

«Квадрати Вена» — стратегія, похідною якої є «Кола Вена». Вона розрахована на порівняння трьох і більше елементів.

<p style="text-align: center;">В. Гюго</p> <ul style="list-style-type: none"> • відсутній ліричний елемент; • епіко-описова розповідь; • відсутній український колорит; • немає «історичного діяча» 	<p style="text-align: center;">В. Сосюра</p> <ul style="list-style-type: none"> • борець за волю і щастя українського народу; • художній образ; • патріот України;
<p>Ю. Словацький</p> <ul style="list-style-type: none"> • свідок кохання необачний, але чесний; • утягнений у похмуру драму; • поява релігійно-містичних мотивів 	<p style="text-align: center;">О. Пушкін</p> <ul style="list-style-type: none"> • зрадник; • жертва палкого кохання; • покараний долею за зраду

- реальна історична постать
- зв'язок з Україною
- джерело: легенди та перекази

2. «Мікрофон»

Заверште речення: «Сьогодні на уроці я навчився/ замислився/ зрозумів/ відчув, що ...».

V. Домашнє завдання

Повторити вивчене за темою «Життя та творчість Байрона».

УРОК № 44

Тема. Урок розвитку мовлення. «Спілкування з Байроном»

Мета: розвивати усне та писемне зв'язне мовлення, творчі здібності учнів; повторити вивчений матеріал; учити писати твори-листи до літературних героїв або письменників.

Обладнання: аркуші із завданнями для проведення «Каруселі».

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

Кожна епоха породжує свого героя.
Корейське прислів'я

Людина є таїна. Її треба розгадати,
і якщо будеш її розгадувати все життя,
не кажи, що згаяв час; я займаюся цією
таїною, бо ж хочу бути людиною.
Ф. Достоєвський

ХІД УРОКУ**I. Узагальнення та систематизація знань**

1. «Карусель». Робота в 5 групах

Запитання для «Каруселі»

- 1) Чи може для вас особисто внутрішній світ Байрона правити за ідеал (зразок) інтенсивності і насиченості духовного життя? Що ви приймаєте в його внутрішньому світі, що вам здається надмірним? Чому?
- 2) Охарактеризуйте ліричного героя Байрона на прикладі одного з віршів. У чому виявляється свобода ліричного самовираження поета?
- 3) Якого нового значення надає Байрон у вірші «Прометей» слову «титан»? Які риси характеру героя поет оспівує? У чому Прометей Байрона споріднений із самим Байроном?
- 4) Як настрої «світової скорботи» в поезії Байрона відповідав історичній реальності початку XIX ст.?
- 5) Якими джерелами користувались Байрон і Гюго під час написання творів про гетьмана Мазепу? Чому їх зацікавила постать українського гетьмана? Чим, крім назви, схожі їхні поеми і чим вони відрізняються?

Примітка. Беручи до уваги складність запитань, час для роботи над кожним запитанням збільшується.

2. Лист до літературного героя або автора (робота в парах)

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. «Кожна епоха породжує свого героя». Так стверджує корейське прислів'я. А Ф. Достоєвський сказав: «Людина є таїна. Її треба розгадати, і якщо будеш її розгадувати все життя, не кажи, що згаяв час; я займаюся цією таїною, бо ж хочу бути людиною». Таїна людського життя є дійсно незбагненою. Напевно, її намагатимуться розгадати ще не одне століття. На попередніх уроках ми знайомились із поглядами Байрона на людину та її призначення. Ф. Достоєвський про нього сказав: «Байронізм хоч і був короткочасним, але великим, святим і необхідним явищем у житті європейського людства, та мало й не всього людства. Байронізм з'явився у хвилину жажливої нудьги людей, розчарування, майже відчаю... Старі кумири лежали розбиті. У цю хвилину й явився великий та могутній геній, пристрасний поет. У його звуках лунала тодішня нудьга людства...»

III. Рефлексія

Підбиття підсумків. «Мікрофон»

IV. Домашнє завдання

Підготувати повідомлення про життя та творчість Адама Міцкевича; для учня-«історика» — підготувати повідомлення про ситуацію в Європі, насамперед у Польщі, першої половини XIX ст.

УРОК № 45

Тема. Творчість Адама Міцкевича (1798–1855) — апогей польського романтизму. Перебування поета в Росії й Україні, відображення вражень у його поезії (цикл «Кримські сонети»)

Мета: продовжити знайомство із представниками європейського символізму; познайомити учнів з особистістю Адама Міцкевича та його романтичним світоглядом.

Обладнання: портрети А. Міцкевича.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі умінь та навичок.

Адам Міцкевич, без сумніву,
найбільший поет польської нації
і один із найгеніальніших людей,
який видало людство.

І. Франко

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Польська література мала змістовну багатовікову традицію. У другій половині XVIII ст. вона висунула майстрів просвітницького класицизму. Але світової слави зажив польський романтизм. З романтизмом пов'язана творчість видатних композиторів Ф. Шопена (1810–1849) та С. Монюшко (1809–1849), поета і драматурга Ю. Словацького (1809–1849) і найпрекраснішого в цій плеяді — видатного польського поета Адама Міцкевича. Його значення для польської літератури можна порівняти зі значенням Пушкіна для російської літератури, Шевченка — для української. Міцкевич був родоначальником нової польської літератури й нової польської мови.

II. Робота над темою уроку

1. Коротке повідомлення учня-«історика»

— Романтичний рух у Польщі розвивався в обстановці посилення національно-визвольного руху. Польща втратила свою незалежність 1795 року: територія її була поділена між трьома державами — Росією, Прусією та Австрією. Польський народ не міг миритися з поневоленням — невдоволеність зростала і вилилась у збройне повстання 1830–1831 рр. Боротьба поляків за свободу викликала співчуття передових людей Росії і Заходу й отримала відгук у творчості письменників різних країн.

2. Повідомлення учнів із доповненням учителя

(Прослуховуючи повідомлення, учні роблять короткі тезисні записи.)

Огляд життя та творчості Адама Міцкевича

— Польський поет, засновник польського романтизму, діяч національно-визвольного руху, народився 24 грудня 1798 року на хуторі Заосся біля міста Новогрудка, що входить нині до складу Білорусії. Раніше білоруські землі належали Литві, тому Міцкевич і називає своєю батьківщиною Литву. Батько його, Микола

Міцкевич, адвокат, належав до дрібнопомісної шляхти. У будинку Міцкевичів жили волелюбні традиції польських патріотів. Микола Міцкевич сам брав участь у народно-визвольному повстанні 1794 року під керівництвом Тадеуша Костюшка й намагався прищепити почуття патріотизму та волелюбності своїм дітям. Розвитку поетичної уяви Міцкевича сприяла й мальовнича природа околиць Новогрудки. Освіту Міцкевич одержав у м. Вільно (тепер Вільнюс). Закінчивши школу, Адам вступив на фізико-математичний факультет Віденського університету і провчився рік. Навесні 1816 року перейшов на історико-філологічний факультет, який закінчив 1819 року. Потім Міцкевич учителював у Ковно, нині Каунас, (1819–1823).

У Ковно Міцкевич побачив незвичайну бідність і вбогість народу, гнобленого царською владою. Це сприяло формуванню революційних поглядів поета, розумінню необхідності рішучої боротьби за визволення народу. Еволюція у світогляді молодого Міцкевича визначила багато в чому й розвиток його творчості. У своїх ранніх творах (до 1820 року) Міцкевич продовжував традиції класицизму, характерного для літератури XVIII ст. Ранні твори Міцкевича (перший вірш опублікований 1818 року) свідчать про захоплення волелюбними мотивами. З 1817 року брав участь у створенні й діяльності патріотичних молодіжних гуртків («прихильників чеснот»), найбільш значними творами цього періоду були «Пісня Адама» — перший гімн «філоматів» (про них — далі), «Пісня Філареті»; написав низку програмних віршів, зокрема «Оду до молодості» (1820), перейняту романтичним ентузіазмом молоді, що мріяла про боротьбу за волю.

Виразне читання «Оди молодості» (див. додаток)

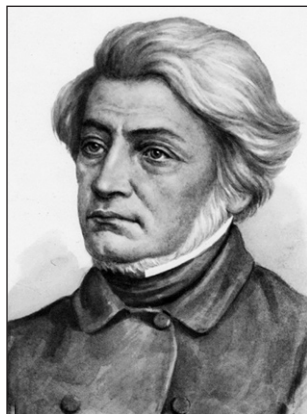
— Вихованець Вільнюського університету, він вступив у таємне польське товариство молоді — «філоматів», що у своїй програмі проголошували прагнення до знань, але насправді прагнули до визволення й об'єднання Польщі. Організацію викрили царські шпигуни та їхні польські посібники. «Філоматів» і близьких до них за переконаннями «філаретів» 1823 року заарештували, ув'язнили, а восени 1824 року засудили. Міцкевича не вислали у Сибір, не віддали у солдати. Йому було наказано вирушити до Петербурга. До 1829 року він перебував у Росії (Петербург, Одеса, Москва, знову Петербург), де зблизився з учасниками декабристського руху (К. Рилєєв, О. Бестужев) і видатними письменниками (О. Пушкін та ін.), які високо оцінили його талант. Ці дружні зв'язки сприяли визріванню в Міцкевича ідеї революційного союзу народів Росії

і Польщі. Міцкевич пробув у Петербурзі близько трьох місяців, а потім його послали до Одеси, де він мав посісти посаду викладача в лицей Рішельє. Вільних місць не виявилося. З Петербурга надійшло розпорядження не залишати неблагонадійного поета в Одесі, а відправити його вглиб Росії.

Поки тривало листування щодо подальшого місцеперебування Міцкевича, він відвідав Крим, який справив дуже сильне враження на поета й надихнув на створення прекрасного циклу «Кримських сонетів». Упродовж 1824–1829 років поет побував у Києві, Стеблові, Одесі, Харкові. Коли Міцкевич повернувся з Криму, він довідався про своє призначення до канцелярії московського генерал-губернатора. Наприкінці 1825 року Міцкевич приїхав до Москви, де спочатку жив усамітно, спілкуючись лише зі своїми віденськими друзями-філоматами. У Петербурзі Міцкевич познайомився з Жуковським, Грибоедовим, Криловим, Дельвігом, чимало часу проводив у бесідах з Пушкіним. Важко переоцінити значення російського періоду життя для розвитку творчості Міцкевича. У Росії він став глибше розуміти ідею національної незалежності Польщі, збагнувши її тісний зв'язок з міжнародною політикою. У ці роки він стає оповісником політичної свободи.

1829 року Міцкевич виїхав з Росії і відвідав Німеччину, Швейцарію, Італію. Після невдалої спроби приєднатися до Польського повстання 1830 року поет назавжди залишився в еміграції (жив переважно в Парижі), продовжуючи літературну й революційну діяльність. 1834 року Міцкевич опублікував останній свій великий твір — поему «Пан Тадеуш». У наступні роки Міцкевич майже не писав (останній зліт його натхнення — кілька ліричних віршів у 1838–39 рр.). Він провадив активну суспільну і культурну діяльність: 1839–40 рр. читав курс римської літератури в Лозанні, потім до 1844 року посідав кафедру слов'янських літератур у паризькому Коллеж де Франс. 1848 року Міцкевич відновив революційну діяльність: створив польський легіон, що боровся за свободу Італії, у Парижі працював у газеті, виступав зі статтями революційно-демократичного змісту, виявляючи інтерес до утопічного соціалізму, закликаючи до революційного союзу народів. Останні роки життя Адам Міцкевич провів у великій

Адам Міцкевич

бідності. Тільки 1852 року йому вдалося знайти роботу бібліотекаря бібліотеки Арсенала в Парижі. У квітні 1855 року померла його дружина, осиротивши шістьох дітей.

Під час Кримської війни 1853–1856 років Міцкевич вирушив з політичною місією до Константинополя, де 26 листопада 1855 року помер від холери (спочатку був похований у Парижі, до Кракова прах був перенесений 1890 року й похований у Вавельських підземеллях).

3. Робота в парах

Учні ознайомлюють один одного зі зробленими у зошитах записами.

4. Слово вчителя

— Поезія Міцкевича мала величезне значення для польського національно-визвольного руху, для розвитку демократичної думки, відновлення польської літератури; вона збагатила літературну мову, віршування, поетичні жанри. У Росії Міцкевич набув популярності ще за життя. Його вірші перекладали О. Пушкін, М. Лермонтов, К. Рилєєв, І. Козлов, М. Огарьов, А. Майков, М. Михайлов, А. Фет, В. Брюсов, І. Бунін. Українські поети ще за життя Міцкевича в Росії почали цікавитися його творчістю. 1826 року П. Гулак-Артемівський публікує свій переклад балади «Твардовський». Перший переклад з циклу «Кримських сонетів» — сонет «Акерманські степи» — надрукував Шпигоцький 1830 року. Творчість А. Міцкевича високо цінували Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка. У дореволюційний час досить значна частина творів Міцкевича була перекладена українською мовою. Видатним досягненням перекладацького мистецтва є переклад М. Рильським «Пана Тадеуша» і «Кримських сонетів».

III. Рефлексія

1. Робота з таблицею ЗХВ

Учні заповнюють перші дві колонки. Учні за бажанням озвучують свої записи.

Таблиця «ЗХВ» («Знаю — Хочу дізнатись — Вивчив»)

Знаю	Хочу дізнатись	Вивчив

Примітка. До заповнення таблиці учні повертатимуться після вивчення теми.

2. Робота в малих групах

Учні складають запитання для взаємної перевірки знань з теми «Міцкевич». Найцікавіші запитання озвучуються.

V. Домашнє завдання

Скласти запитання для взаємоперевірки за матеріалом, опрацьованим на уроці; підготувати виразне читання поезій Міцкевича, запропонованих учителем; одну із поезій вивчити напам'ять (за вибором).

Додаток

ОДА МОЛОДОСТІ

Старі форми руйнуються.

Шіллер

Ні серць, ні душ, то кістяків народи.
Дай, молодосте, крила!
Хай злечу над мертвим світом
До оман ясної вроди,
Де старі перегороди
Новизни могутнім квітом
Розбиває твоя неприборкана сила.

Хай вже ті, що йдуть до ночі,
Хилячи долу поорані чола,
Стільки побачать довкола,
Скільки засягнуть погаслі очі.

Ти ж, молодосте, лети
Над просторами високо,
Ти людства безмірні світи
Пронизуй, мов сонця око.

Дивися вниз, де вічна мла встеля
Безмір лінивства, бруду повен.

То земля!

Глянь, як з вод її гниющих
Вибивсь гад у шкаралущах.
Він сам собі стерно, моряк і човен.
Він повзає по хвилях, западає у вир
Навпереверти, навзверти,
Меншого змія хоче цей, більший, пожерти,
А втім він вибухнув на скелі, як пузир.
Ніхто не знає ні його життя, ні згуби:
То самолюби!

Молодосте! Обернеться гіркою
Нектар життя, випитий на самоті.
Радість небесна напоїть серця тільки ті,
Що поєднані ниткою золотою.

Разом, юні побратими!..
Спільне щастя до мети вестиме.
Розумні шалом, єдністю дужі,
Разом, юні побратими!..

Щасливий той, хто впав при зброї,
Хто тіло в смертельній стужі
Дав іншим на східць до слави нової.
Разом, юні побратими!..
Путь стрімлюща і ковзка.
Сила й страх — то вражі вої.
Хай же сила силу відтиска,
Вчімось бороти переляк змолоду, як герої!

Хто дитям у колисці вдушив змію,
Що потім йому кентаври?
Він видере з пекла долю свою,
До неба піде по лаври.

Сягай, куди зір не сяга.
Ламай, що розум не зломить.
Молодосте! Орлина твоя снага,
Плечі твої, мов громи.

Гей! Рамено до рамена! Землю навкруг
Обвиймо руками, браття!
Думи зістрільмо в спільне багаття
І в спільне багаття — дух!..
Встань же, брило, з ями світа,
На колії нові пора;
Як злізе з тебе плісняви кора,
Згадаєш зелені літа.

Справді в безмірі тьми і безладь,
Де сили стихійні в роздорі,
На підвалинах мусив стать
З волі божої світ речі;
Шумлять вітри, клеочуть глибонечі,
А блакить освітлюють зорі.

В битвах жадоби лиш людський рід,
Лиш людство в нічному полоні;

Та гудуть вогні проломні,
З хаосу вийде духу світ.
Молодість його зачне на своїм лоні,
А дружба дасть йому теплінь в долоні.

Суремлять весняні води,
Передсудів гинуть льоди.
Встань, зоренице свободи,
Порятунку сонце веди!

(Переклад Д. Павличка)

Грудень 1820

УРОК № 46

Тема. Риси романтизму, мотив єдності природи і людини у творчості А. Міцкевича

Мета: поглибити знання про польський романтизм, романтичного героя; виразно читати та коротко характеризувати поетичні твори А. Міцкевича; розвивати почуття прекрасного та вміння аргументувати власні думки.

Обладнання: портрет А. Міцкевича, кросворд.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі умінь та навичок.

Я з народом не мислю по-різному...

А. Міцкевич

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Перевірка домашнього завдання.

«Методика взаємних запитань»

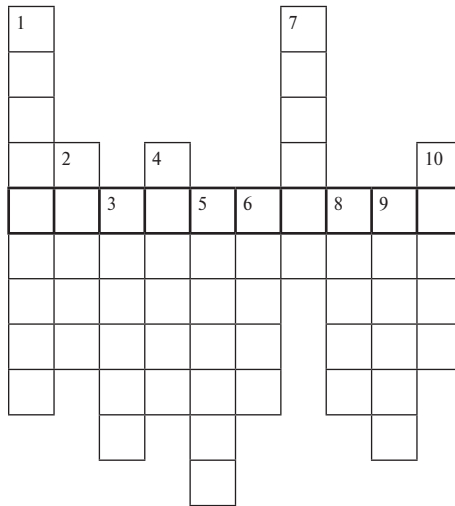
Запитання учні підготували вдома. Вони можуть бути адресовані як цілому класові, так і партнерові під час роботи у парі. Наприкінці цієї частини уроку учні із озвучених запитань обирають найцікавіші і пояснюють чому.

2. Робота над кросвордом

1. Літературний напрям, представником якого був А. Міцкевич. (Романтизм)
2. Назва міста, в якому Міцкевич працював учителем. (Ковно)
3. Назва міста, в якому Міцкевич здобув вищу освіту. (Вільно)

4. Назва першої збірки творів поета (1822). («Поезія»)
5. Відома поема Міцкевича. («Гражина»)
6. Країна, де поет перебував на засланні. (Росія)
7. Поема, в якій зображено картини сільського життя Польщі — «Пан ...» (Тадеуш)
8. Відомий драматичний твір Міцкевича. («Дзяди»)
9. Місто, де похований А. Міцкевич. (Краків)
10. Місто, у якому поет провів останні роки життя, працюючи в бібліотеці. (Париж)

Ключове слово: назва містечка, у якому народився А. Міцкевич. (Новоградка)

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. У травні 1822 року вийшла перша збірка віршів А. Міцкевича — «Поезія». У передмові до неї автор формулює програму романтизму. Романтичною він називає таку літературну творчість, яка «серцем» проникає в думи і переживання простого народу. Народні пісні, сказання, легенди, на думку поета, — невичерпне джерело творчого натхнення. Література повинна відповідати на основні питання сучасників, передавати «настрої свого століття». «Я з народом не мислю по-різному», — пише поет. Саме про риси романтизму, мотив єдності природи і людини у творчості Міцкевича ми говоритимемо на сьогоднішньому уроці. (Учні запишуть тему та епіграф уроку.)

III. Робота над темою уроку

Виразне читання поезій А. Міцкевича

Балада «Рибка»

Учитель. Міцкевич розумів: для того, щоб виразити нові ідеї, щоб прогресивні думки стали надбанням народу, необхідні нові літературні форми. Молодий поет звертається до народної творчості, убачаючи в ній життєдайне джерело поезії. Так з'являються перші балади Міцкевича, що знаменують початок польського романтизму. Міцкевич у своїх баладах використовує сюжети народної поезії, фантастику казок і переказів. Але поета приваблювали в народній творчості не лише фантастика та яскраві образи. У народі Міцкевич бачив виразника гуманних почуттів, правдивих суджень, високого патріотичного духу. У своїх баладах він прагнув утілити народні поняття про справедливість, моральний обов'язок, патріотизм. 1822 року був виданий перший том творів поета, до якого увійшли його балади та романси.

Виразне читання балади «Лілеї» (або «Пролісок»)

Поема Міцкевича «Дзяди»

Учитель. Романтизм творів Міцкевича тісно переплітається з патріотизмом. Волелюбним патріотичним духом пройняті такі поеми, як «Гражина», «Конрад Валленрод», а драматичний твір «Дзяди» в романтичному, піднесеному й подекуди фантастичному вигляді відтворює історію Польщі. У передмові до другої частини Міцкевич пояснює назву поеми: «Дзяди — це назва урочистого обряду, що його справляє донині простий люд у багатьох місцевостях Литви, Пруссії, Курляндії в пам'ять «дядів», тобто померлих предків». Міцкевича полонила в цьому старовинному обряді не лише романтична таємничість, особлива роль долі у земних справах людей. У перших частинах «Дзядів» уже намічається соціальна схема, що надалі буде основною у творчості Міцкевича. Цей твір високого патріотичного звучання і могутньої образної сили, сповнений патетики і фантазії, з сильним героїчним характером, драматичними пристрастями і сценами, яскраво театральними, напруженими та гострими, до наших днів не сходять з польської сцени.

Виразне читання монологу Конрада («Дзяди», дія 1, сцена II, Імпровізація) (див. додаток)

Поема «Пан Тадеуш»

Учитель. Поему «Пан Тадеуш» Міцкевич написав у Франції. Свій намір він пояснював так: «Я хочу зануритись у минуле, поки

не блисне яка-небудь надія на майбутнє». Пейзажі рідних місць, змальовані Міцкевичем з великою любов'ю, створюють живописний фон, на якому показані сцени полювання, старий дворянський побут, даються колоритні фігури сільського судді, графа, шляхтича Робака, російського капітана Рикова і центрального героя поеми — Тадеуша. У цій поемі автор обмежується зображеннями побуту, не порушуючи політичної проблематики, вона прозвучала як схвильована розповідь про далеку батьківщину.

Виразне читання уривку з поеми «Пан Тадеуш»
(Пан Тадеуш, або останній наїзд на Литву)

IV. Рефлексія

1. Колективна робота (запис у зошити)

Риси романтизму в поезії А. Міцкевича

- Романтичне сполучення протилежних начал, можливість глибокого внутрішнього перелому.
- Волелюбні настрої, боротьба за утвердження національного мистецтва.
- Інтерес до життя народу тісно переплітається з інтересом до минулого своєї країни.
- Фантастика в баладах набула реального сенсу.
- Кохання у баладника Міцкевича — це не тільки радість, але й насамперед страждання: такою є природа цього почуття.

2. Складання сенканів на теми «Природа», «Людина»

1) Природа,

Первозданна, досконала,
Живить, надихає, стверджує,
Найвища істина на землі,
Гармонія.

2) Людина,

Незахищена, діяльна,
Шукає, страждає, любить,
Через страждання досягає досконалості,
Творіння Бога.

IV. Домашнє завдання

Підготуватись до виразного читання напам'ять поезій А. Міцкевича; аналізувати сонети.

Додаток

К о н р а д (по довгім мовчанні):

Самотність — що ж співець? Що ви для нього, люди?
Де той, хто з піснею мої збагнув би мрії,
Хто в ній вогонь душі моєї зрозуміє?
Нещасний, хто для вас хоч звук один здобуде!
Для співу звук, для дум слова — облудні шати,
З душі злітає мисль, щоб у словах постати,
Слова ж поглинуть мисль і вже тремтять над нею,
Немовби ґрунт хисткий над струменем підземним,—
Хто глиб його збагне в тремтінні потаємнім,
Куди з його поплине течією?

Киплять в душі чуття, вирують і буяють,
Як кров в тіснинах жил, заховано бурхливі;
Та крові плин лише рум'янці позначають,
Лиш відгук почувань в моєму чути співі.

О співе мій, ти мов зоря за гранню світу!
Земному погляду до тебе в горні лона,
Хоч мав би й крила він хрустальні,— не злетіти.
Збагне він, Млечну Путь зустрінувши в ефірі,
Що то є сонць далекі грона,
Та їх не злічить і не змірить.

Мій співе, людських вух, очей тобі не треба,—
Плинь в глибині душі моєї,
Світи в височині над нею,
Мов струмись у землі, мов зорі вище неба.
О боже, вислухай, і ти послухай, світе! —
Достойна пісня ця до неба полетіти.—
Я — майстер!
Я, майстер, простягаю руки!
До неба простягнув — і от кладу я руки
На зорі-клавіші гармонії скляної,
То буйним, то повільним рухом
Зливаю їх, ділю і сполучаю,
Мільйон тонів пливе; і в тонів мільйоні
Я кожен тон здобув і знаюсь в кожному тоні;
Зливаю їх, ділю і сполучаю,
В акорди пишні, в строфи їх сплітаю,
В суцвіття блискавиць і райдуги ясної.

Ось руки я відняв, підніс над світу грані —
І зорі-клавіші спинились у мовчанні.

Співаю — й слухаю ті співи,
Як вітру подуви протяжні і грайливі;
Життя людського в них вся гама пропливає —
В них стогнуть жалі, гнів говорить
І глухо їм століття вторять.
А кожен звук співа, і грає, і палає, —
В очах і в ухах він у мене,
Як вітер, що колише хвилі;
Його в хмарині бачу білій,
У свисті чую літ його шалений.

Бога, природи то пісня достойна,
Творчості пісня велична і стройна,
Пісня така — то сила і дія,
Пісня така — то безсмертя надія!
Безсмертя чую я, його творити можу, —
А більшого ж ти і не створиш, боже?
Поглянь, як, мислі ці добувши з себе,
В слово втілю — і злітають,
Розсипаються по небі,
І вогнем горять і грають:
Хоч далеко — я їх чую,
Їх милуюся красою,
Відчуваю їх рукою,
Чую рух їх у спокою, —
Діти віщі, вас люблю я!
Мислі мої! Зорі мої!
Мрії мої! Вихри мої!
Я серед вас стою, як батько у сім'ї —
Всі ви мої!

Поети, я гордую вами
І вами, мудреці й пророки,
Яких прославив світ широкий.
Коли б і досі ви лишались поміж нами,
Коли б усі хвали і оплески бурхливі
За визнання належне ви признали
І слави давньої всі блискітки мінливі
Вам у вінках проміння засіяли,
То музика похвал і всіх вінків оздоби
Від багатьох віків і поколінь численних
Відчуті не дали б вам радості такої,
Як чую я в час ночі самотної,
Коли співаю сам в собі,
Співаю самому собі.
Так! Чулий, мудрий я, я сили повен нині, —
Ніколи так ще не владав я нею,

Сьогодні мій зеніт, досяг я апогею,
Сьогодні знатиму — то міць чи лиш гординя.
Сьогодні день призначення для мене,
Сьогодні розгорну душі міцні рамена;
Така в Самсона мить була знаменна,
Коли сліпий стояв він в храмі, як в пустині.
Як скину з себе плоть, душа вся окрилиться
І зажадає льоту!
Із зоряного я зйду коловороту
Там, де природа й бог злили свої границі.
Я маю, маю їх — ці два крила орлині:
Від заходу на схід їх можу простягнути,
Тим — в час минулий, тим — в майбутній час сягнути,
І в вихрі почувань долинути до тебе
І дум твоїх збагнуть глибини.
О ти, про кого все чував, що ти є в небі,—
Я прилетів! Дивись, яка у мене сила,
Куди мої сягнули крила!
Та лиш людина я, вітчизні плоть лишив я
І серце їй лишив, бо широко там любив я.

Моя любов — єдина в світі,
Вона не на одній опочива людині,
Як бджілка на рожевім квіті,
В столітті не одним і не в одній родині.
Люблю я весь народ! — В обійми я приймаю
Всі днів минулих, днів прийдешніх покоління,
Усіх до лона пригортаю
Як батько, приятель, як муж і як коханий;
Народу радість хочу дати,
Ним всесвіт хочу здивувати,—
Йому до щастя тут шукаю шлях незнаний.
У зброї мислі я сюди приходжу нині —
Тієї, що твій грім із неба викрадала,
Що в хід планет твоїх, в глиб моря проникала,—
Міць маю, що її не ждати від людини,
Те маю почуття, що як вулкан таїться
І тільки інколи словами задимиться.
Ту силу я знайшов не на деревах раю,
Де плід пізнання зла й добра перебуває,
Не в книжному оповіданні,
Не в чародійським чаклуванні
І не в наук студіюванні.
Творцем на світ я народився,
І джерело снаги моєї
Там, де й могутності твоєї —
Для неї ти ще не трудився.

Не втрапиш ти її, не втрачу й я своєї
 Чи ти мені надав, чи сам узяв я око
 Могуче, бистре: мить одна — і я високо,
 Де недосяжна хмарка плине,
 І чую ключ птахів, що лине
 Ледь-ледь помітно десь в блакиті неозорій;
 Заочу — й поглядом спиною їх у просторі, —
 Хай ключ той співом тужно дзвонить,
 Якщо не відпущу, твій вітер їх не згонить.
 Як на комету я погляну в силі духу —
 Їй, поки я дивлюсь, не відновити руху.
 І тільки люди вічно винні,
 Пусті, хоч духом і нетлінні,
 Мені не служать, нас обох не знають —
 Що в мене є і в тебе;
 А я для них шляхів шукаю
 Тут, в небі.
 Тією владою, якій скорив природу,
 Обняти хочу людську душу.
 Як птицям я велю і зірок хороводу,
 Так ближніми владати мушу.
 Не зброєю — є зброя і на зброю,
 Не пісню — росте вона загайно,
 І не наукою — в ній досить гною,
 Не чудом — це занадто незвичайно.
 Ні, керувать чуттям, що має невід'ємно,
 Всім керувать, як ти — велично і таємно!
 Хай вгадують мої бажання,
 Хто справдить їх — зазнає щастя,
 А хто їх владі не піддасться,
 Хай терпить муки до сконання.
 Хай уподібниться людина мислі й слову,
 Що з них для пісні я нову складу будову, —
 Тож і твоя в цім, кажуть, влада!
 Ти бачиш — я ні слів, ні мислі не пошкодив.
 Коли б і душі так в мою ти дав обладу,
 То пісню я живу створив би із народів
 І більше, ніж твоє, зробив би диво —
 Я б пісню заспівав щасливу!

Дай душі всі мені! Що в мертвій тій будові,
 Що світом люд зове і звик її вславляти!
 Я ще й не спробував, чи не здолає слово
 Моє — будову ту зламати.
 Та чую я в собі колись мою всю волю,
 Тепер душа моя вся втілена в отчизні;
 Вона — життя моє й дихання.
 Отчизна, я — єство єдине,

Зовусь мільйоном я, бо за мільйони ближніх
Люблю я і терплю страждання.
Дивлюсь на бідну батьківщину,
Як син той на отця, прикутого до плахи;
Я чую біль свого народу,
Як мати в лоні біль свого вчуває плоду.
В безумстві мучусь я, ти ж мудро і без страху
Керуєш в славі,
В суді — ласкавий,
І суд твій, кажуть, правий!

Як правда те, про що я, в світ оцей дитинну
Принісни віру, чув — що повен ти любові,
Що давши світові життя, йому готовий
Ти серцем батьківським світити путь незмінну,
Що серце чуле ти в ковчег приніс до звірів
І від потопу їх урятував чудесно;
Як не потвора ти, зароджена облесно,
Щоб віку не дожить і згинуги безчесно,
Як чужості твоєї весь світ себе довірив
І мільйон людей, що просять порятунку,
Не мертвий підсумок пустого підрахунку,
Як ще любов на щось на цім потрібна світі,
Якщо не помилки вона є знак відкритий...

.....

Мовчиш!.. Я глибину розкрив душі своєї.
Благаю — владу дай мені, дай хоч частину
Того, що на землі живить пиху невпинну, —
О скільки б щастя дав я часткою тією!
Мовчиш!.. Дай розуму, як серцю відмовляєш.
З людей і ангелів я — перший, сам ти знаєш!
І краще я тебе збагнув, ніж серафими, —
Достоїн вищої я влади і над ними.
Не правий я — скажи! Відкрив усе тобі я...
Мовчиш... На мідь рамен твоїх твоя надія,
А вогнище моє — любов і болі;
Збиратиму його, щоб пломеніло,
Віб'ю його в обруч залізний волі,
Немов набій в жерло оскаженіле.

.....

Озвись... а ні, то я своє знаряддя двину!
Хай світ не оберну в руїну,
Та горами струсне мій залп і океаном,
Бо пролунає він на все твоє створіння,

Той крик, що з поколінь піде у покоління:
Не батьком світу є ти, а...

Голос диявола: Тираном!

Конрад стоїть хвилину, хитається і падає.

(Переклад М. Рильського)

УРОК № 47

Тема. Патріотизм і ностальгія за далекою батьківщиною як провідний настрій «Кримських сонетів»

Мета: формувати читацькі вміння учнів, уміння будувати аргументовані власні висловлювання; навчати вдумливого читання ліричних творів; учити працювати в групі; виховувати повагу до чужих почуттів.

Тип уроку: поглиблене вивчення художніх творів.

Що залишилося в пам'яті після подорожі,
міститься в сонетах.
Адам Міцкевич

Хто хоче зрозуміти поета, повинен
побувати в поетовій країні.
Й. Гете

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності учнів

Учитель. Цикл «Кримські сонети», до якого входить 18 віршів, написаний Міцкевичем під враженням двомісячної подорожі Кримом. «Що залишилося в пам'яті після подорожі, міститься в сонетах»,— казав поет, захоплений романтичними кримськими пейзажами: дикими горами, вічнозеленою рослинністю та скелястим узбережжям Чорного моря. Спочатку Міцкевич хотів написати романтичну поему в «східному дусі», але пізніше вирішив створити цикл сонетів, об'єднаних образом героя-мандрівника, який бачить новий і незвичний світ очима поета.

Епіграфом до циклу Міцкевич узяв рядок з вірша Гете: «Хто хоче зрозуміти поета, повинен побувати в поетовій країні». Цим він одразу дав зрозуміти, що задум циклу пов'язаний з його батьківщиною, а не з Кримом. Про патріотизм і ностальгію за далекою

батьківщиною як провідний настрій «Кримських сонетів» ми сьогодні поговоримо. (Учні записують тему та епіграфи в зошити.)

II. Робота над темою уроку

1. Вступне слово вчителя

— Як уже було сказано, головним героєм «Кримських сонетів» є мандрівник. Буйна природа Криму — це фон його роздумів, спільниця його тривожних снів, джерело жаданої душевної рівноваги. Уже в прелюдії до циклу — в «Акерманських степах» — ліричний герой так напружує слух, що міг би почути голос з батьківщини. Цей образ вітчизни з ним скрізь: і коли він оповідає про плавання морем, і коли оплакує жертви ханського свавілля. Йому навіть здається, що рої ясних зорь, якими всіяний Чумацький Шлях,— то сльози польки-бранки, вияв її пекельної туги за рідним краєм.

2. Робота в 6 групах

Завдання

Виразно прочитати та дати стислу характеристику сонета зі збірки А. Міцкевича «Кримські сонети».

Примітка. Учні, які знають і читають сонет напам'ять, отримують оцінку ще й за виразне читання напам'ять.

Група 1. Сонет № 1

АКЕРМАНСЬКІ СТЕПИ

Пливу на обшири сухого океану.
Як човен, мій візок в зеленій гущині
Минає острови у хвилях запашні,
Що ними бур'яни підносяться багряно.

Вже морок падає. Ні шляху, ні кургана...
Шукаю провідних зірок у вишині.
Он хмарка блиснула, он золоті вогні:
То світиться Дністро, то лампа Акермана.

Спинімося! Тихо як!.. Десь линуть журавлі,
Що й сокіл би не взрив,— лиш чути, де курличе.
Чутно й метелика, що тріпається в млі,

І вужа, що повзе зіллями таємниче...
Я так напружив слух, що вчув би в цій землі
І голос із Литви. Вперед! Ніхто не кличе.

(Переклад М. Рильського)

Коментар. Східний колорит, бездоганно описані пейзажі використані для відтінення переживань героя, який тужить за рідним краєм.

Група 2. Сонет № 4

БУРЯ

Вітрила зірвано, ревіння, шум завії,
Тривожні голоси і помп зловісний рик,
Із рук матросових останок линви зник,
Згасає сонця диск — і гаснуть з ним надії.

В тріумфі бурянім, серед шумливих стін,
Що вгору зносяться в безумній круговерті,
Ступив на корабель жорстокий геній смерті,
Як воїн, що іде на приступ між руїн.

Півмертві там лежать; той руки он ламає,
А той товаришам прощання посилає,
Той ревно молиться, щоб гибелі втекти.

Один лиш із гурта — самотній чужаниця —
Гадає: щастя той у світі міг найти,
Хто друзів має ще, хто може ще молиться.

(Переклад М. Рильського)

Коментар. Душевний стан ліричного героя передається через порівняння із безжалюбною бурею, яка здатна зламати та знищити. Однак, вона не лякає героя — оптимізму йому надає відчуття, що поряд є друзі та віра.

Група 3. Сонет № 6

БАХЧИСАРАЙ

Великі та німі Гіреїв двір і сад!
По ганках, що мели покірних баш тюрбани,
Через потуги трон і любощів дивани
Літає сарана, повзе холодний гад.

Повився темний плющ і дикий виноград
По вікнах, по стіні подобою альтани.
Руїна — пише тут на мурах гість незнаний,
Як Валтасарові, на віковічний згад.

А в залі ще стоїть окраса мармурова:
Гарему то фонтан. Сльоза його перлова
Спадає по сльозі і промовля щомить:

«О де ви, де тепер, любов, можуть й славо,
Що мали у віках сіяти величаво?
Ганьба! Немає вас, а джерело дзвенить».

(Переклад М. Рильського)

Коментар. Мандрівник, розглядаючи руїни ханської столиці, доходить висновку про плинність усього, що свого часу було уособленням влади та могутності. У сонеті присутній мотив минулості будь-якої деспотії, у тому числі й царської, яка зробила поета вигнанцем.

Група 4. Сонет № 8

ГРОБНИЦЯ ПОТОЦЬКОЇ

Зів'яла ти в краю, завітчанім весною,
Трояндо молода, бо линули в імлі
Від тебе юні дні, злотисті мотилі,
І спогадів чергу лишали за собою.

Чому так світяться громадою ясною
Зірки, до польської обернені землі?
Чи то не погляд твій, в печалі, у жалі,
Сліди повипікав огненною сльозою?

О полько! Як і ти, я вму на чужині.
Хай приязна рука мене хоч поховає!
Тут мандрівці ведуть розмови негучні,

І вчую я слова, що чув у ріднім краї,
Поет, складаючи тобі на честь пісні,
Побачить гроб і мій — для мене заспіває.

(Переклад М. Рильського)

Коментар. В основі сюжету — поширена в той час у Криму легенда про гробницю, збудовану ханом Керим-Гіреєм для своєї наложниці. За однією з версій легенди, вона була полькою із княжої родини Потоцьких. Поет використав легенду для порівняння долі мандрівника-вигнанця, відірваного від батьківщини, з долею прекрасної польки, яка так і померла на чужині.

Група 5. Сонет № 14

ПІЛІГРИМ

Країна розкоші прослалась підо мною,
Вгорі — блакить ясна, тут — лица чарівні.
Чому ж у дальній край так хочеться мені,
Чом ще за дальшою я плачу давниною?

О Литво! Шум лісів, породжених тобою,
Миліший, ніж Байдар всі солов'ї гучні,
І більше я радів твоїй трясовині,
Як цим шовковицям з їх ніжною красою!

На лоні красоти, серед казкових див,
Чом лину серцем я до молодого ранку,
До тої, що колись так ніжно полюбив?

В краю, заказанім для мене, ти, коханко,
Як ходиш по моїх недавніх ще слідах,
Чи згадуєш мене хоч іноді в думках?

(Переклад М. Рильського)

Коментар. У сонеті яскраво виражена туга за рідним краєм — герой-мандрівник прямо заявляє, що «трясовина» Литви миліша для нього за «казкові дива» чужого краю.

Група 6. Сонет № 18

АЮ-ДАГ

Люблю дивитись я із Аю-Дагу скелі,
Як спінені вали біжать йому до ніг
Рядами чорними — чи, ніби срібний сніг,
На сонці виграють, мов райдуги веселі.

Штурмують мілину вони у буйнім хмелі,
Немов морських потвор іде страшний набіг;
Здобудуть — і назад одходить військо їх,
Корали й перли нам лишивши на тарелі.

Твоя подоба це, поете молодий!
Так грізних пристрастей бушує буревій;
Та ліру ти підняв — і в серці супокій.

Навала відійшла по довгій обороні,
Безсмертні лиш пісні зронивши в час погоні.
За них віки тобі вінком прикрасять скроні.

(Переклад М. Рильського)

Коментар. Автор привів героя до бурхливого моря, яке невпинно накочує свої хвилі на берег, і порівняв морську стихію з молодим поетом — пристрасним та натхненним. Завдяки паралелізму підкреслюється єдність природи і людини.

3. Теорія літератури

Учні роблять запис у словники.

Цикл — група творів, об'єднаних автором за жанровим, ідейно-тематичним принципом або спільністю персонажів. Кожен твір, що входить до складу циклу, може існувати окремо, проте внаслідок такого вилучення втрачається цілісний художній зміст циклу.

Циклізація творів властива всім літературним родам: епосу, драмі і ліриці. Епічні та драматичні твори об'єднуються в цикли на основі єдиної історичної епохи, подібності теми і жанру, спільності сюжету і персонажів. Ліричні твори групує в цикл єдині думка та настрої.

До складу сонетного циклу входять твори, об'єднані спільним жанром (сонет), спільною думкою, настроєм та, як правило, образом ліричного героя.

III. Рефлексія

1. Підсумкове опитування

- Що стало поштовхом до написання циклу «Кримські сонети» і чому цей цикл отримав саме таку назву?
- Чому в сонеті «Бахчисарай» у центрі уваги поета опиняється саме фонтан гарему? З якою метою автор використовує метафору «сльози»?
- Яка головна ідея сонета «Гробниця Потоцької»? Які почуття відобразилися в цьому творі?
- Пригадайте особливості будови сонета. Доведіть, що А. Міцкевич використовував форму сонета. Визначте тип римування та вид сонета.

2. Читання учнями віршів напам'ять (за наявності часу до завершення уроку)

3. Заповнення останньої колонки таблиці ЗХВ, розпочатої на уроці № 45

IV. Домашнє завдання

Повторити творчість Байрона та Міцкевича, підготуватись до тематичної атестації № 5.

УРОК № 48

Тема. Тематична атестація № 5

Мета: перевірити якість знань учнів з тем «Життя та творчість Байрона» і «Життя та творчість Міцкевича»; розвивати творчі здібності учнів; виховувати прагнення досягти високих результатів.

Обладнання: картки із завданнями.

Тип уроку: контроль знань.

ХІД УРОКУ**I. Оголошення теми та мети уроку****II. Ознайомлення із завданнями та їх виконання****Варіант I**

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть, у яких важливих історичних подіях брав участь Дж. Г. Байрон, перебуваючи в Греції:
  - а) став на бік народу, який захищав свою землю у війні з наполеонівською Францією;
  - б) допомагав у визвольній боротьбі грецького народу проти турецького поневолення;
  - в) брав участь у політичній боротьбі, ставши членом таємної організації карбонаріїв;
  - г) у своїх політичних промовах захищав інтереси простого народу, виступав проти закону про застосування смертної кари щодо повсталих робітників.
2. Укажіть, що уособлює ліричний герой творів Байрона:
  - а) думки і почуття самого автора;
  - б) почуття усієї лондонської аристократії;
  - в) мрії всього людства;
  - г) думки і настрої простого народу.
3. Укажіть, скільки років прожив Байрон:

а) 25 років;	б) 43 роки;
в) 57 років;	г) 36 років.
4. Укажіть, з чийх творів Байрон запозичив ідею написання поеми «Мазепа»:

а) з творів Вольтера;	б) з фольклору;
в) з творів Пушкіна;	г) з історичних джерел.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

5. Укажіть жанр поезії Міцкевича «Бахчисарай»:
а) балада; б) елегія;
в) сонет; г) станси.
6. Укажіть, яку державу називав Міцкевич своєю батьківщиною:
а) Польщу; б) Литву;
в) Росію; г) Австрію.

Завдання на встановлення відповідності

7. Установіть відповідність між творами та їх авторами.
а) Збірка «Книга пісень»; 1) Дж. Байрон;
б) збірка «Кримські сонети»; 2) Г. Гейне;
в) «Крихітка Цахес»; 3) А. Міцкевич;
г) «Мазепа»; 4) Е. Гофман.
(а2, б3, в4, г1)

Достатній рівень

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю (1 бал)

8. Різновид лірики, поезія-роздум, де кожна строфа передає окрему думку або спостереження — це... (станси).

Завдання відкритої форми із розгорнутою відповіддю (2 бали)

9. На прикладі творів Е. Гофмана, Г. Гейне та А. Міцкевича поясність особливості романтичної літератури XIX ст.

Високий рівень

Завдання відкритої форми із розгорнутою відповіддю (2 бали)

10. Які риси притаманні романтичному герою?

Варіант II

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть, чим займався Дж. Г. Байрон, перебуваючи в Греції:
а) намагався допомогти грекам визволитись від турецького ярма;
б) займався видавництвом підпільної політичної літератури;
в) збирав добровольців для організації боротьби з Наполеоном;
г) вивчав фольклор та культуру Греції.
2. Укажіть назву першої збірки Байрона, під якою він поставив своє ім'я:
а) «Станси»; б) «Передчуття»;
в) «Години дозвілля»; г) «Спогади дитинства».

3. Укажіть, де пройшло дитинство Байрона:
а) у Лондоні;	б) у Парижі;
в) у Греції;	г) в Шотландії.
4. Укажіть, який вірш Байрона вважають останнім:
- «Прометей»;
  - «Корсар»;
  - «В день мого тридцятишестиліття»;
  - «Паломництво Чайльд Гарольда».

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

5. Позначте жанр твору Байрона «Мазепа»:
а) сонет;	б) поема;
в) елегія;	г) балада.
6. Укажіть, який факультет Віденського університету закінчив Міцкевич:
а) фізико-математичний;	б) історико-філологічний;
в) філологічний;	г) філософський.

Завдання на встановлення відповідності

7. Встановіть відповідність між творами та їх авторами.
а) «Корсар»;	1) Дж. Байрон;
б) «Буря»;	2) А. Міцкевич.
в) «Аю-Даг»;	
г) «Мазепа».	
- (а, г 1; б, в 2)

Достатній рівень

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю (1 бал)

8. Один із трьох жанрів літератури, в якому дійсність зображується через передачу почуттів, переживань, думок ліричного героя, — це ... (лірика).

Завдання відкритої форми із розгорнутою відповіддю (2 бали)

9. Поясніть, у чому відмінність літератури доби Просвітництва від літератури доби романтизму.

Високий рівень

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю (2 бали)

10. Які риси притаманні байронічному герою?

III. Домашнє завдання

Повторити відомості про романтизм; для учнів-«біографів» — опрацювати етапи життя О. Пушкіна з використанням уривків поетичних творів.

ВІД РОМАНТИЗМУ ДО РЕАЛІЗМУ (16 годин)**УРОК № 49**

- Тема.** Переосмислення здобутків європейського романтизму російською культурою. Олександр Пушкін (1799–1837) — великий російський поет
- Мета:** познайомити учнів з основними етапами життєвого та творчого шляху О. Пушкіна; повторити відомості з теорії літератури; формувати читацькі навички дослідницького характеру, уміння вільно будувати та висловлювати власні судження; сприяти формуванню гуманної та толерантної особистості.
- Обладнання:** портрети Пушкіна та його близьких, ілюстрації із зображенням Москви, Петербурга, Царського Села XIX ст.
- Тип уроку:** засвоєння нових знань і формування на їх основі умінь та навичок.

При імені Пушкіна зразу ж з'являється думка про російського національного поета. Дійсно, ніхто із поетів наших не є вищим за нього й не може називатися національним; це право насамперед належить йому... У ньому російська природа, російська душа, російська мова, російський характер відбилися у такій же чистоті, у такій очищеній красі, у якій відбивається ландшафт на випуклій поверхні оптичного скла.

М. Гоголь

ХІД УРОКУ**I. Мотивація навчальної діяльності**

Учитель. Дивне і чудове ім'я — Пушкін! Чим воно може стати для нас? Ми рідко ставимо собі це запитання. І не тому, що не можемо оцінити Пушкіна, хоча Пушкін є самим утіленням поезії, синонімом високого слова Поет. Просто ми його зовсім не знаємо. Ні як людину, ні як поета... Давайте відкриємо для себе це ім'я. Хоча б тому, що воно вже давно відкрите світу.. (Учні записують тему уроку та епіграф.)

II. Актуалізація опорних знань

Заповнення таблиці ЗХВ (перші дві графи)

Учні за бажанням озвучують свої записи.

Запитання, на які учні не отримали відповіді, можна використати на наступному уроці.

III. Робота над темою уроку

Повідомлення учнів-«біографів» за випереджувальним завданням із доповненням учителя та читанням поетичних творів

Сторінки біографії О. Пушкіна

Народження та дитячі роки. Олександр Сергійович Пушкін народився 6 червня (26 травня за старим стилем) 1799 року в Москві. 27 травня того ж року в метричній книзі церкви Богоявлення в Євлахові з'явився такий запис: «У дворі колежського реєстратора Івана Васильовича Скворцова у пожилця його майора Сергія Львовича Пушкіна народився син Олександр, хрещений червня 8 дня, спадкоємець — граф Артемій Іванович Воронцов, кума — мати зазначеного Сергія Пушкіна, удова Ольга Василівна Пушкіна».

Батько його, Сергій Львович (1771—1848), походив з поміщицької, колись багатой родини. Від маєтків предків (у Нижегородській губернії) йому лишилось небагато; але і те він витрачав, зовсім не цікавлячись господарством. Служив він у Московському комісаріаті, але службою не клопотався.

У будинку Пушкіна цікавилися літературою, а сам Сергій Львович був прихильником французьких класиків і писав французькі й російські вірші, які, утім, були відомі тільки знайомим і родичам. Мати Пушкіна, Надія Осипівна, уроджена Ганнібал, походила від Ганнібала, петровського «арапа», якого згодом Пушкін зобразив в романі «Арап Петра Великого». Вона була визнана першою красунею Петербурга, «з прекрасною зовнішністю креолки», тому повинна була підтримувати свою «репутацію», що вимагало її постійної присутності при дворі й участі в усіх світських вечірках столиці.

Виховання Пушкіна було безладним. Французи-гувернери, які мінялися, випадкові вчителі не могли мати глибокого впливу на хлопця. Дитинство Пушкін провів у Москві, виїжджаючи на літо в повіт Захарово, у підмосковний маєток бабусі.

Окрім Олександра у Пушкіних були старша дочка Ольга і молодший син Лев, щоправда, батьки не приділяли дітям багато уваги, крім того, Олександр не був улюбленою дитиною.

Його брат Лев писав згодом про дитячі роки Олександра: «До одинадцятилітнього віку він виховувався в батьківському домі. Страсть до поезії з'явилася в ньому з першими поняттями: на восьмому році віку, вміючи вже читати і писати, він сочиняв на французькій мові маленькі комедії та епіграми на своїх учителів. Загалом, виховання його мало включало в себе російське. Він чув тільки французьку мову. Губернатор був француз, зрештою людина неглухий і освічений; бібліотека його батька складалася з одних французьких творів. Дитина проводив безсонні ночі і тайком в кабінеті батька їв книги одну за іншою».

1810 року виник проєкт створення привілейованого навчального закладу — ліцею в Царському Селі, при палаці Олександра І. Пушкін, маючи впливових знайомих, вирішив віддати туди свого сина Олександра. У червні 1811 року Олександр зі своїм дядьком поїхав до Петербурга і 12 серпня витримав вступний іспит. 19 жовтня було урочисто відкрито ліцей. З цього дня почалося життя ліцеїста Пушкіна.

Царське село. Ліцей був закритим навчальним закладом, у ньому було всього 30 учнів. Це були діти малозабезпечених дворян, які відзначилися на службі.

Узяття 1812 року французами Москви ставило під загрозу безпеку Петербурга. Через великий потік солдатів, що прямували повз Царське Село, у ліцеї запанував ліберальний дух. Почалися плітки про Олександра І і його оточення.

На світогляд Пушкіна в той час впливав П. Чаадаєв, який опинився в гусарському полку в Царському Селі і додержувався вельми ліберальних настроїв. Він вів довгі політичні бесіди з Пушкіним і зіграв неабияку роль у формуванні етичних понять Олександра. Згодом Пушкін присвятив Чаадаєву один з перших своїх політичних віршів.

У ліцеї Пушкін займався поезією, особливо французькою, за що й отримав прізвисько «француз». Серед ліцеїстів проводилися літературні змагання, в яких Пушкін перемагав. З російських поетів Пушкіна приваблювали Батюшков і група письменників, які об'єдналися навколо Карамзіна. З цією групою Пушкін був пов'язаний через дядька, який був вхожий до неї.

У будинку Карамзіна, який знаходився в Царському Селі, Олександр познайомився з Жуковським і Вяземським. Улюбленим письменником Пушкіна був Вольтер, саме йому Пушкін зобов'язаний раннім своїм атеїзмом та схильністю до сатири.

Термін перебування в ліцеї закінчився влітку 1817 року. 9 червня відбулися випускні іспити, на яких Пушкін читав вірш

Олександр Пушкін

«Безверие». Після закінчення ліцею Пушкін отримав призначення в колегію закордонних справ, яка згодом (1832 року) перетворилася на міністерство закордонних справ.

Після Царського села. Через місяць служби Пушкін уже отримав відпустку до вересня і близько двох місяців провів у Михайлівському, псковському маєтку матері. Потім Пушкін три роки провів у Петербурзі. 1817 року Пушкін друкується в журналах, підбирає вірші для своєї збірки, працює над поемою «Руслан и Людмила», яку він почав писати в останній рік перебування в ліцеї.

У березні 1819 року Олександр Сергійович вступає до літературного товариства «Зелена лампа», там поширюються ліберальні ідеї і критика олександрівського режиму. У цей період Пушкін написав політичні вірші «Вольность» (1817), «К Чаадаеву» (1818), «Сказки» (1818), «Деревня» (1819).

Радикальність поглядів Пушкіна створила йому погану репутацію в уряді. Поширювались цикли епіграм, які були спрямовані проти Олександра I, Аракчеєва та інших під ім'ям Пушкіна, але далеко не всі вони належать саме йому. Вірші Пушкіна стали знаряддям літературної пропаганди в руках членів таємних гуртків. Вони отримали величезну популярність у списках, особливо серед офіцерства, і створили Пушкіну не меншу славу, ніж його твори, які друкувались у пресі.

За два роки — 1818 і 1819 — Пушкін надрукував усього шість віршів. У ці роки він писав «Руслана и Людмилу». У петербурзький період Пушкін весело проводив час, відвідував світські салони.

Пиятика, карти й упадання за красунями були звичайними для Пушкіна, не дуже обтяженого службою. Пушкін настільки яскраво бравував своїм положенням опозиційного громадського поета, що царський уряд не міг не помітити цього.

Зібралася гроза: Олександр I вирішив розправитися з Пушкіним і заслати його до Сибіру або в Соловки, з'явилися навіть чутки, що Пушкіна було бито батогами в таємній канцелярії. «Пушкіна надобно сослать... Он наводнил Россию возмутительными стихами. Вся молодежь наизусть их читает», — розпорядився монарх.

Завдяки клопотанню Карамзіна вирок було пом'якшено та прийнято рішення вислати Пушкіна в Катеринослав. Канцелярія була

підпорядкована колегії закордонних справ, і таким чином заслання прийняло пристойну форму переадресації по службі. Зупинимось детальніше на цьому періоді життя поета.

Південне заслання. Кавказ. Пушкін і Україна. 11 травня 1820 року Олександр Сергійович прибув у Чернігівську губернію. Вивчення його маршрутів по Україні дає змогу зрозуміти його враження від кріпацької дійсності, які породили великої сили образ:

Україна глухо волновалась,
Давно в ней искра разгоралась...

Пушкін добре знав Україну, об'їздив її в семи напрямках, побував у 124 населених пунктах (міста, містечки, села, хутори, оселі на переправах через річки).

Уявімо собі українські міста і села понад сто років тому: Добрян-ка, Борова, Буровка, Роїще, Чернігів, Горбова, Жуківка, Дрімайлівка, Ніжин, Почекін, Обичів, ліси і болота Чернігівщини.

«Совершенно изобильных урожаев у нас никогда не бывало с 1803 по 1825 г. Недостаток хлеба ощущался непрерывно в разных местах», — свідчить тодішній міністр державного майна.

Після Обичева Олександр Сергійович в'їздить у Полтавську губернію: Прилуки, Махнівка, Пирятин, Іванівка, Лубни, Сотниківка, Хорол, Семенівка, Жуки, Рублівка, Кременчук. Дорога пересікла Полтавщину по центру.

У Кременчуці поет побачив уже справжній повноводний Дніпро (його він уперше переїздив у Білорусі); у Дніпрі вже почала спадати вода. Повінь того року була велика. Тут же, в Кременчуці, він побачив сліди перебування Катерини, яка була тут 1787 року, і лишила багато лихих згадок про себе надовго. Про Катерину тут згадуємо тому, що через два роки Пушкін напише статтю, повну гніву і сарказму.

Переправившись через Дніпро дерев'яним мостом, Пушкін поїхав Катеринославщиною вже по правому березі річки. Через Верхнедніпровськ, Романково, Карнауховку і в середині травня прибув на місце заслання до Катеринослава, де застудився і захворів. Необхідно було приступати до примусової служби. У бібліографічній літературі широко відомі епізоди зі спогадів лікаря Рудиковського та листів самого Пушкіна (катання по Дніпру, утікачі в кайданах, хвороба, зустріч з Раєвськими). Та це не вичерпує того, що йому довелося побачити в самому Катеринославі. Ми можемо лиш уявляти на підставі архівних даних, який широкий був повстанський рух селян від Бахмата до Дніпра, на придушення якого царський уряд кидав озброєні батальйони. Ці враження вилилися через два роки в поемі «Братья-разбойники».

4 червня Олександр Сергійович їде з Раєвськими на Кавказ. Цей маршрут пролягав чудовим степом з могилами. Вони зупинялися на поштових станціях при Рябій могилі, біля Канцерополів, у колонії Неєнбурга. Біля Кічкаса — переправа через Дніпро. Згадки про острів Хортиця є в зошитах поета. Вони зупинялися в Олександрівську (тепер Запоріжжя), Павлівці (Комишувата), Оріхові, Карлівці, селищах Кінські Роздори, Бельмянське, Захар'ївське, Яр Комишуватий (Ксангуш) та в Маріуполі. У першій половині червня тут іще цвіли червоні маки, безмежними хвилями шелестів ковиль. Читаючи поему «Полтава», бачимо колоритні місця, навіяні поетові степовою частиною України.

Далі починався Північний Кавказ. На кавказьких гарячих водах (нині П'ятигорськ) Пушкін провів два місяці — з 5 червня по 5 серпня 1820 року.

У вересні Олександр Сергійович після Кавказя, Тамані, Чорного моря і Криму через Перекоп, Каховку, Одесу, Тирасполь та Нові Дубоссари прибув до Кишинева. У листопаді того ж року йому вдається поїхати в Кам'янку на Київщину. На цей раз шлях його лежав через правобережну Україну. Майже 400 кілометрів Пушкін спостерігав, як у аракчєєвських селах солдати-кріпаки саджали шовковицю на вулицях і виструнчувались перед начальством. Ці краї періодично вибухали заколотами. У Кам'янці поет захворів і прожив у маєтку Давидових до початку березня 1821 року. У січні 1821 року Пушкін разом з Давидовими прибув до Києва на ярмарок. Вони гуляли мальовничими дніпровськими кручами, відвідали могили Іскри і Кочубея в Лаврі, побували на горі Щекавиця, де, за Несторовським літописом, поховано князя Олега. Побували вони і на виставах трупи М. Щепкіна та в Зеленому готелі на Печерську.

У Києві Пушкін написав, як це видно з автографів, три поезії: «Морской берег», «Красавица перед зеркалом» і «Муза», і знову повернувся до Кам'янки. Тут 23 лютого була закінчена поема «Кавказский пленник». Узагалі, перебуваючи в Кишиневі, поет частенько приїжджає до Кам'янки, звідки наприкінці квітня 1821 року приблизно на місяць їде в Одесу. Тут у травні 1822 року було написано епілог і посвяту до «Кавказского пленника». Повернувшись з Одеси, Олександр Сергійович у грудні того ж року подорожує Бессарабією. 1822 року, у листопаді місяці, ще раз їде в Кам'янку тим же шляхом через Новомиргород. Тієї осені він написав там вірш «Адель». У липні 1823 року Пушкін переїхав на службу до Одеси, де захоплено працює над «Евгением Онегиным» та пише майже 20 відомих нам ліричних віршів і політичних епіграм. Згодом за

наказом генерал-губернатора Воронова прямує до Херсона і через 7 днів знову повертається до Одеси, але зі столиці прийшов царський наказ негайно вислати поета в село Михайлівське Псковської губернії. І Олександр Сергійович, видавши розписку про те, що поїде призначеним маршрутом, не заїжджаючи до Києва, 30 липня попрощався з Одесою. До Миколаєва їхав уже знайомою дорогою, а далі повернув на схід. Тут «на березі синього Дніпра» — переправа в Кременчук, а далі — той самий шлях на Хорол, Лубни, Ніжин, Чернігів, яким поет їхав чотири роки тому.

4 серпня 1824 року він залишив Україну. Невеселі 4 роки заслання минули. Невесело було поетові спостерігати вбоге життя людей на лоні чарівної природи, і тому він у поемі «Полтава» для України знаходить такі епітети: «Малоросии печальной» або «Украина смутно зашумела». У ті часи в Україні було неспокійно: заколоти військових поселенців, повстання від Бахмату до Катеринослава, повстанські загони Кармалюка, розбійник Горкуша на лівобережжі.

Пушкін писав: «Я не находил в Малороссии ни одного человека, с которым мне удалось говорить, выгодно к России расположенным...Такая ненависть происходит от нарушенных прав Малороссии, от упадка кредита и промышленности, от возвышенных налогов, которые в Малороссии призвели неимоверную бедность...»

Такою була Україна за часів Пушкіна. Проїхавши країною майже 5 700 кілометрів, побувавши у самому її серці, поет 1828 року написав поему «Полтава», а 1829 року готує матеріали для написання історії краю: вивчає літературні джерела, збирає архівні матеріали, складає карту України, читає фольклорні збірники, знайомиться з літераторами-українцями. Олександр Сергійович хоче ще раз побувати в Україні вже з власної волі, але тиски Миколи І здавили його, творчі плани обірвалися в поєдинку з кріпосницьким режимом. Український народ пам'ятає великого російського поета, його крилаті фрази стали частиною нашої лексики.

Михайлівське. Незабаром сім'я Пушкіна виїхала до Михайлівського. У цей період його життя протікало досить спокійно, це був час посиленої творчості й історичних досліджень. Пушкін займався сучасною історією, проводячи паралелі зі стародавньою.

У Михайлівському Пушкін продовжив роботу над романом «Евгеній Онегин» (було написано 4 розділи та докорінно змінено план роману), закінчив роботу над поемою «Цыгане», розпочатою в Одесі. Останнім великим твором, написаним у Михайлівському, була жартівлива поема «Граф Нулин» (13 грудня 1825 року).

14 грудня 1825 року під час повстання декабристів Пушкін, який залишився осторонь змови і розправи, сподівався на зміни у своїй

долі. Жуковський писав йому: «Ты ни в чем не замешан — это правда? Но в бумагах каждого из действовавших находятся стихи твои. Это худой способ подружиться с правительством».

Уряд Миколи I шукав можливість обеззброїти Пушкіна. Для цього в Михайлівське був посланий таємний політичний агент Бошняк, аби з'ясувати: що говорить Пушкін про уряд, чи не закликає він селян до збурення. Але нічого кримінального той агент не вивідав, і тоді уряд вирішив інакше. У вересні Пушкін з фельд'єгерем був відправлений до Москви на побачення з Миколою I.

8 вересня 1826 року Пушкін прибув до Москви; у цей же день був представлений Миколі I. У результаті цього побачення Пушкін отримав свободу пересування, але твори його повинні були надходити на перегляд і за дозволом на публікацію самому Миколі I, а посередником призначався шеф жандармів Бенкендорф.

У листопаді 1826 року Пушкін повернувся з Москви в Михайлівське, отримавши завдання від Миколи I написати записку про народне виховання. Виконання цієї вимоги носило характер політичного іспиту Пушкіна. Він написав записку ухильно, прагнучи задовольнити вимоги Миколи I і в той же час не суперечити собі. На записку була накладена резолюція і Бенкендорф повідомив Пушкіну, що він не витримає випробування.

Після публічного читання «Бориса Годунова» Пушкіну було повідомлено, що він позбавляється права на друк своїх творів, і вони подаються на розгляд Миколі I через Бенкендорфа.

Політика уряду в ставленні до Пушкіна диктувалася прагненням повернути його на свій бік і зробити глашатаєм казенних ідей.

Прагнення сімейного щастя. Наталія Миколаївна Гончарова. Болдіно. З 1827 року Пушкін, живучи вільним життям, мріє про одруження й сімейне життя. 1828 року він робить спробу одружитися з Ганною Оленіною. Спроба не вдалася з вини самого Пушкіна. У ті роки надходить до друку багато його творів. У цей час він пише незакінчений роман «Арап Петра Великого», продовжує писати «Евгенія Онегіна», пише поему «Полтава».

1829 року Пушкін приїжджає з Петербурга до Москви і сватається до Наталії Миколаївни Гончарової, але дістає відмову. Тоді він їде на Кавказ, усупереч забороні Миколи I, аби взяти участь у Турецькій війні та побачитися з друзями. Свою поїздку на Кавказ Пушкін описує в «Путешествии в Арзрум».

У квітні 1830 року Пушкін робить нову пропозицію Наталії Гончаровій, і цього разу вона її приймає. Сім'я Гончарових вимагала від Пушкіна офіційного посвідчення Бенкендорфа про те, що

поет не знаходиться під поліцейським наглядом, та відомостей про його матеріальний стан. Батько передав йому частину нижньогородського маєтку — село Кістенювка, що знаходилося неподалік від села Болдіно, яке належало Сергію Львовичу.

1 вересня 1830 року Пушкін посварився з матір'ю Гончарової, і питання про шлюб залишилося відкритим.

У Болдіно Пушкін дуже плідно працював. Він написав майже чотириста віршів, 8, 9 і 10 глави «Евгенія Онегіна», але остання згоріла. Також він пише в Болдіно 5 повістей, декілька драматичних п'єс, а багато критичних і публіцистичних статей, працює над «Маленькими трагедиями».

Перебування в Болдіно мало ще й практичний результат, важливий для подальшої біографії Пушкіна. Тут він переконався в занедбаності маєтку. Болдіно не могло давати прибутків, та й доля поміщика його не приваблювала. Він був «грамотій і поет», і Болдіно було для нього місцем творчості, а не поміщицьких турбот.

Одруження. Повернувшись з Болдіна, Пушкін заклад маєток і одружився. Весілля відбулося 18 лютого 1831 року в Москві, але згодом Пушкіни переїхали до Петербурга. Микола I побажав бачити дружину Пушкіна окрасою придворних балів.

Тоді ж, 1831 року, Пушкін клопотався про дозвіл видавати політичний журнал і отримав його в липні 1832 року, але не скористався ним. Улітку 1831 року Пушкін доопрацьовує роман «Евгеній Онегін» та замислює «Дубровського» й «Историю Пугачева».

Збираючи матеріал для «Истории Пугачева», він їздив на місце битви, у жовтні повернувся в Болдіно і провів там половину листопада. Це була друга болдінська осінь, під час якої поет закінчив «Историю Пугачева», написав «Медного всадника», «Сказку о рыбаке и рыбке», «Сказку о мертвой царевне» і багато віршів, працював над «Пиковою дамою».

Зміни відбулися і на службі: наприкінці грудня 1833 року Микола I призначив його камер-юнкером при дворі. Поет сприйняв це як образ, що призвело до чергового конфлікту з царем.

У цей час у Пушкіна були матеріальні труднощі, посада при дворі не давала спокійно працювати, а перевидання його творів не приносило великих прибутків. До того ж у травні 1832 року в Пушкіних народилася дочка Марія, а в липні 1833 року — син Олександр, пізніше, 1835 року, народиться син Григорій, і 1836 року — дочка Наталія.

У Петербурзі жила родина Пушкіна і дві сестри його дружини. Для того щоб утримувати таку велику сім'ю і давати їй можливість вести світське життя, Пушкін вдається до позик і заставляє

коштовності. Його борг складав 60 тисяч рублів, і йому довелося вдатися до допомоги держави, унаслідок чого він виявився остаточно прив'язаним до царського двору.

У березні 1836 року померла мати Пушкіна, залишивши в спадок Михайлівське, розподіл якого тягнувся до смерті Пушкіна. 1835 року молодий офіцер Дантес почав залицятися до Наталії Миколаївни. Розповсюдилися мерзенні плітки, Пушкін отримав анонімного листа з натяком на зраду його дружини з Миколою І. Пушкін запідозрив у авторі цього листа Геккерна (приймного батька Дантеса) і викликав Дантеса на дуель. Але втручання Жуковського запобігло дуелі. За наполяганням Пушкіна Дантес одружився з однією з сестер Наталії Миколаївни Гончарової.

Останні роки життя. Загибель. Сьогодні навколо імені Пушкіна як носія і виразника основних властивостей «національної душі» створюється атмосфера обожнювання. Пушкіна посилено вивчають, видають, на його творах виховують молоде покоління.

Пушкін народився і жив у епоху найбільших соціальних, політичних, культурних змін і потрясінь. Велика французька революція своїм впливом охопила багато країн і цим ніби зв'язала всю Європу, якщо не весь світ, в єдине ціле. Ось у цій «всесвітності діапазону» відчуттів і думки, що пронизала всю творчість Пушкіна, ми знайдемо ключ до визначення міри важливості його спадщини для нас. У плані національному Пушкін — перший російський поет-європеєць. З його поезією російська культура стала одним з аспектів культури європейської. З Пушкіним остаточно увійшли до російського життя тематика і тональність «усесвітності». Це цілком природно, тому що пушкінське зображення дійсності, пушкінська постановка питань епохи мають значення не тільки як вузько-національні, але й як загальноєвропейські. Недаремно пушкінські поетичні свідчення про життя початку позаминулого сторіччя можуть бути використані для характеристики європейського життя.

Дуже дотепно і вдало, наприклад, використовував пушкінського «Євгенія Онегіна» один з німецьких есеїстів, вивчаючий «громадськість Західної Європи» початку позаминулого сторіччя (Глейхен-Руссвурм). Він цілими сторінками цитує в своїй книзі «Євгенія Онегіна», характеризуючи життя верхніх шарів суспільства Парижа, Лондона, Відня початку ХІХ ст.

Пушкін — перший великий європейський поет російської нації, який новою мовою, у нових образах і звуках відобразив російську ділянку європейської дійсності своєї епохи.

У той же час Пушкін національний у широкому значенні, оскільки в його творчості зображена епоха російської дійсності,

її буржуазне становлення з усіма властивими їй суперечностями. Пушкін — людина нового, післяреволюційного часу, яка відчуває і мислить історично, і його «громадянство всього світу» робить його учасником страждань і радощів культурного європейця свого часу. Як «європеєць» Пушкін погано почувався в Росії.

Хмари навколо Пушкіна збиралися... Дуель Пушкіна з Дантесом відбулась 27 січня о п'ятій годині вечора поблизу Комендантської дачі, за Чорною річкою. Умови дуелі були дуже жорсткими: супротивники стояли в десяти кроках один від одного. Пушкін підійшов до бар'єра і почав цілитися, Дантес вистрілив, не доходячи до бар'єра. Пушкін, отримавши тяжке поранення, упав у сніг... Додому його привезли близько шостої вечора. Старий вірний слуга Микита Козлов уніс його на руках у будинок. Консиліум лікарів, які зібрались незадовго по тому, виголосив: жодної надії на порятунок немає.

Майже дві доби тривали муки Пушкіна. Вірний собі, він їх стійко зносив. Із спогадів Даля: «...Він раптом ніби прокинувся, швидко відкрив очі, обличчя його прояснилося, і він промовив: «Закінчилось життя!». Я не почув і запитав тихо: «Що закінчилось?» — «Життя закінчилось»,— відповів він чітко... «Важко дихати, тисне»,— були останні слова його...». Він помер о 2 годині 45 хвилин опівдні в п'ятницю, 29 січня 1837 року.

Цар, побоюючись скупчення народу під час похорону, наказав вивезти труну зі столиці таємно. Пізньої ночі той самий слуга, Микита Козлов, у супроводі жандармів і лише одного друга Пушкіна — поета Олександра Тургенєва, таємно вивозив труну із тілом свого господаря, щоб так само непомітно поховати Олександра Сергійовича у Святогорському монастирі на Псковщині, неподалік від родового маєтку села Михайлівське, подалі від очей людських та чужої злости...

IV. Рефлексія

1. Заповнення третьої колонки таблиці ЗХВ

Учні за бажанням озвучують і коментують свої записи.

2. «Вільне письмо» на тему «Пушкін»

V. Домашнє завдання

Вибрати із другої граfi таблиці ЗХВ записи про очікування, що не здійснились; знайти відповіді в літературі або Інтернеті; прочитати роман у віршах «Євгеній Онегін»; повторити з теорії літератури поняття «епос», «роман»; одну із поезій Пушкіна (або лист Тетяни (Онегіна)) — за вибором — вивчити напам'ять.

УРОК № 50

Тема. «Євгеній Онегін» — соціально-психологічний роман у віршах. Духовний світ його головних героїв

Мета: дати поняття з теорії літератури про особливості жанру роману; формувати вміння працювати з текстом та логічно систематизувати опрацьований матеріал; формувати вміння робити короткі та змістовні записи в зошити, розвивати читацькі навички дослідницького характеру; сприяти формуванню гуманної особистості.

Обладнання: портрет О. Пушкіна; знімки із зображенням виконавців ролі Онегіна в опері П. Чайковського.

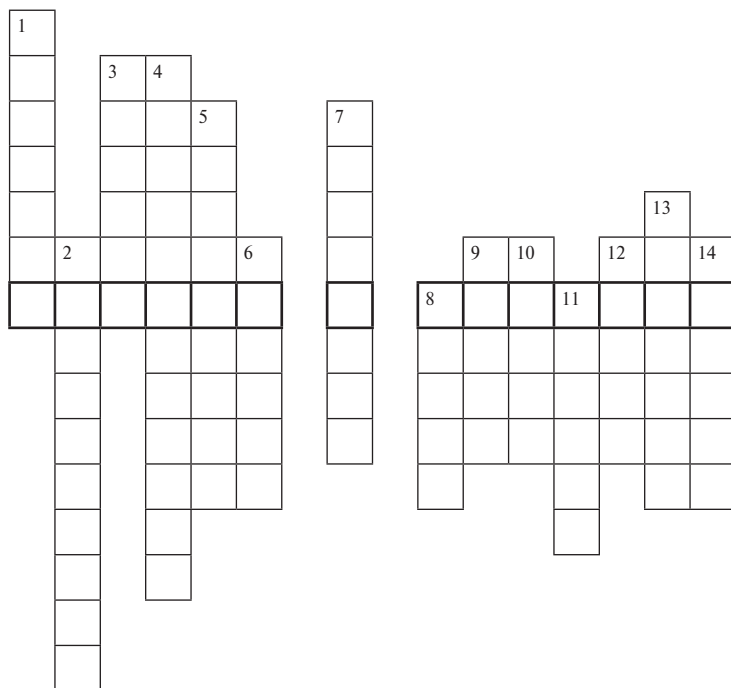
Тип уроку: поглиблене вивчення художнього твору.

Миг вожденный настал:
Окончен мой труд многолетний...
Небрежный плод моих забав,
Бессонниц, легких вдохновений,
Незрелых и увядших лет,
Ума холодных наблюдений
И сердца горестных замет.
О. Пушкін

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

1. Робота над кросвордом
1. Улюблений французький поет Пушкіна. (Вольтер)
2. Відомий російський поет, з яким Пушкін познайомився в Царському Селі. (Жуковський)
3. Ім'я супротивника, від руки якого помер Пушкін. (Дантес)
4. Родовий маєток матері Пушкіна. (Михайлівське)
5. Прізвище дружини Пушкіна. (Гончарова)
6. Прізвище головного героя роману у віршах. (Онегін)
7. Прізвище давнього славетного предка Пушкіна по матері. (Ганнібал)
8. Привілейований навчальний заклад, у якому навчався Пушкін. (Ліцей)
9. Ще при житті Пушкін здобув всенародну.. (любов).
10. Місто на півдні України, де поет плідно працював. (Одеса)
11. Місто, в якому народився Пушкін. (Москва)
12. Одна із найвідоміших казок поета — «Сказка о рыбаке...» (рыбке)
13. Відома поема Пушкіна про Мазепу. (Полтава)
14. Місце, де Пушкін лікувався на водах. (Кавказ)

Ключове слово: назва однієї із найвідоміших перших поем Пушкіна. («Руслан і Людмила»)

2. Робота з таблицями ЗХВ

Учні озвучують запитання із другої графи («Хочу дізнатись»), які в них виникли, та пояснення щодо них. Якщо відповідей не знайшли, такі відповіді надає вчитель або вказує точне джерело інформації.

3. Робота зі словниками

Теорія літератури

Епос — зображення людського характеру в дії через участь у подіях і взаєминах з людьми.

Роман — епічний твір великого обсягу, де життя звичайних людей розкривається на тлі історично або соціально вагомих подій чи обставин.

Характерні ознаки роману:

- зображення всебічної картини життя людей та складного кола життєвих явищ;
- декілька сюжетних ліній;

- наявність системи рівнозначних персонажів;
- значна тривалість подій у часі.
- Жанрові форми роману:
- родинно-побутовий — історія однієї або декількох сімей;
- соціально-психологічний — зображення й аналіз душевного стану героїв;
- історичний — зображення конфліктів епохи;
- любовний — історія кохання;
- пригодницький — історія подорожей.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Роман О. Пушкіна «Євгеній Онегін» — перший реалістичний роман не тільки в російській, але й у світовій літературі. Відомий російський критик В. Белінський назвав роман Пушкіна «енциклопедією російського життя». І для самого автора цей твір був дуже значущим. (Робота із епіграфами уроку — учитель зачитує та коментує.)

Усе вкладено в цю книжку: розум, серце, молодість, мудрість, зрілість, гіркі години без сну, розчарування та сподівання — усе життя прекрасної, геніальної людини. (Учні записують тему та епіграф уроку.)

III. Робота над темою уроку

1. Особливості роману О. Пушкіна «Євгеній Онегін»

Учитель. Роботу над романом Пушкін розпочав 1823 року в Кишиневі. 4 листопада того ж року він писав В'яземському: «Стовсовно моїх занять, я тепер пишу не роман, а роман у віршах — діявольська різниця...» У чому ж ця різниця? Писати віршами, тим більше, писати віршами роман — це означало для Пушкіна писати принципово по-іншому, ніж прозою, коритись зовсім іншим художнім законам, створювати зовсім інший за своєю внутрішньою структурою художній світ. Вірші у більшій мірі, ніж проза, дозволяють відходити від звичного та традиційного, тому що поет відчуває себе у світі віршів вільнішим. У своїй розповіді він може опускати деякі обов'язкові для прозового твору зв'язки та вмотивування, змішувати часові та просторові плани, дозволяти більше стильової та художньої гри, уникати деяких ліній сюжету і, за бажанням або за внутрішньої потреби, знову повертатись до неї. У віршах стає можливим і припустимим використання «неточного» слова, яке здатне зберегти те, що Пушкін найбільше цінував, — «живой, теплый, внезапный отпечаток мыслей, чувств, впечатлений».

2. Робота з текстом роману

Робота ведеться в 4-х групах.

Завдання для груп

Група 1. Підготувати повідомлення про географічне розташування місць, де відбуваються події роману, пори року, описані в романі, загальну тривалість й історичний час роману.

Очікувана відповідь

Дія відбувається в Петербурзі (1, 8 глави роману), у Москві (7 глава), у провінції — у селі (2, 7 глави). Епоха, зображена у творі,— період царювання Олександра I (між війною 1812 року і грудневим повстанням). Дія відбувається протягом 10 років. При цьому перші 16 років життя Онегіна описані лише в 3 строфі 1 глави, а наступним 8 рокам присвячено увесь роман, крім ліричних відступів. Двом рокам життя в селі присвячені 5 глав роману (2–7); дія розпочинається влітку, у селі герой живе також осінь, зиму, дія 7 глави розгортається ранньою весною. Вісім років життя Онегіна в Петербурзі описані як один день героя.

Група 2. Підготувати повідомлення про соціальні прошарки суспільства, описані у романі, їх стосунки, побут, погляди, культуру.

Очікувана відповідь

Автор показав основні соціальні прошарки суспільства Росії: аристократичне світське товариство Петербурга, міську бідноту, помісне дворянство, московське світське товариство. Ці соціальні прошарки живуть закритим і зовсім різним життям. Єдності нема навіть усередині однієї соціальної групи: дворяни столичні, московські та провінційні мають різні духовні пріоритети, живуть різним духовним життям. У творі показані заняття та дозвілля дворян у столиці, місті, селі, узимку та влітку; описані інтер'єри міської квартири та поміщицької садиби, мода, гастрономія; є описи народних свят, прикмет та обрядів.

Група 3. Підготувати повідомлення про економічний та культурний стан російського народу на початку XIX ст.

Очікувана відповідь

Реформи Онегіна в селі свідчать про те, що почала розпадатись кріпосницька система. Освічені люди захоплювались новими філософськими течіями (згадується ім'я Канта, прихильником якого є Ленський). Онегін слідкує за розвитком європейської науки. У зв'язку з цим згадуються імена Гібона, Гердера, Біша, Тіссо,

Беля та Фонтенеля. На залишив автор осторонь і літературу: згадуються імена Руссо, Ричардсона, Сталь, Крюднера, Коттєня. Велику роль відігравав також театр (автор залишив нам характеристику авторів репертуару, постановників балету та відвідувачів театру).

Група 4. Визначити систему образів роману, визначити основний конфлікт роману.

Очікувана відповідь

У творі присутня низка рівнозначних образів, які втілюють два зразки світорозуміння: «ті, що беруть від життя усе» — Онегін, батько Онегіна, його дядько, батьки Тетяни, Ольга та ін.; «ті, що прагнуть змінити світ» — поет, Тетяна, Ленський.

Таким чином, крім головного героя, іменем якого названо твір, є ще інший головний герой, очима якого ми дивимось на події, зображені в романі, — сам автор. Основний конфлікт роману: конфлікт двох життєвих філософій, конфлікт людини і суспільства, конфлікт людини й оточення.

IV. Рефлексія

Підбиття підсумків

Бесіда

- Чому роман «Євгеній Онегін» називають соціально-психологічним романом? (Ознаки соціального роману: є описи життя різних верств суспільства, соціуму; психологічного: зображено психологію, внутрішній світ героїв.)
- У чому, на вашу думку, полягає основна відмінність між романом у віршах від прозового роману? (На відміну від епічних творів середніх віків та Відродження, є наявність автора як персонажа.)
- Яку роль відіграють авторські відступи у творі? (За допомогою відступів автор знайомить читача зі смаками, культурним світоглядом та інтересами представників російського суспільства, ми відчуваємо його ставлення до суспільства, в якому він живе, автор розкриває потаємний духовний світ своїх героїв.)

V. Домашнє завдання

Характеризувати образ Онегіна; для бажаючих: підготувати виразне читання напам'ять листа Онегіна до Тетяни.

УРОК № 51

Тема. Онегін як утілення типу «зайвої людини»; суперечливість його почуттів та вчинків

Мета: формувати вміння працювати з текстом та логічно систематизувати опрацьований матеріал; формувати читацькі навички дослідницького характеру, характеризувати образ Онегіна; сприяти формуванню гуманної особистості.

Обладнання: портрет О. Пушкіна; тексти роману у віршах «Євгеній Онегін».

Тип уроку: поглиблене вивчення художнього твору.

Весь світ мені чужий, і я чужий для світу.

Дж. Байрон

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

1. Словникова робота

Дух — свідомість, мислення, дії, які визначають конституцію поведінки людини.

Духовність — розумова діяльність у сфері духа.

Гедонізм (грецьке *hedone* — насолода) — принцип обґрунтування моральних вимог, за яким основною рушійною силою в людині, яка закладена в неї від природи і яка визначає всі її дії, є насолода.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Сьогодні ми поговоримо про Євгенія Онегіна, якого вважають зразком «зайвої людини», про суперечливість його почуттів та вчинків. (Учні записують тему уроку, пояснюють епіграф.) Яким є духовний світ Онегіна? Чи займається він розумовою діяльністю, пов'язаною з формуванням його свідомості, життєвих принципів та світогляду? Якою є мотивація його вчинків і що примушує його чинити саме так?

III. Робота над темою уроку

1. Загальна характеристика образу Онегіна

Робота ведеться в 5-ти групах.

Завдання для груп

Група 1. Розповісти про петербурзький період життя Онегіна (один день, 1 глава).

Очікувана відповідь

Автор зосереджує увагу не на зображенні психологічної характеристики героя, а на його заняттях, тобто змальовує стиль життя Онегіна; змальовує зовнішню, а не внутрішню сторону цього життя: знання, уміння та нахили, способи спокусити жінку, заняття упродовж дня, розваги, предмети, що оточують героя. В очі впадає тіснота світу, в якому відбулась підміна особистості річчю, духовного — матеріальним.

Група 2. Поясніть філософські принципи життєвої позиції Онегіна, його ставлення до оточуючого світу; складові його життя (1 глава).

Очікувана відповідь

Життя задля насолоди — основний принцип життєвої філософії Онегіна. «І жити квапиться / і почувать спішить» (слова П. В'яземського, узяті автором у якості епіграфа до 1 глави). Його життя рухається замкнутим колом, воно беззмістовне і бездарне, типова масова модель спотворення особистості. Світ сприймається Онегіним як місце щоденних насолод та розваг.

Група 3. Поясніть, чи зрозумів Онегін наслідки свого способу життя, чи розуміє він причини своєї «хвороби». Як ставиться автор до порушених проблем?

Очікувана відповідь

Онегіна охопила «російська хандра»: «внутрішній людині» у його житті нема місця, він відчувається хворим тому, що в душі він — жива і сповнена сил людина, яка живе у повній бездіяльності. Усамітнюючись, він намагається знайти вихід. Герой переконаний у тому, що світ і люди є недосконалими. Автор переконаний: Онегін є вищим за те життя, яким живе. Упродовж роману Пушкін намагається це довести.

Група 4. Поясніть протиріччя у вчинках Онегіна і те, як його дії вплинули на його ж подальшу долю.

Очікувана відповідь

У вчинках Онегіна немає протиріч. Усі вони продиктовані або світською мораллю, або поняттями вищої моралі та совісті. Основна колізія знаходиться не у сфері вчинків, а у сфері світської і загальнолюдської моралі. Саме між ними затиснута жива натура Онегіна зі сформованими хибними поняттями. Розуміння причин учинків героя допомагає розкрити авторський задум.

Група 5. Поясніть, якою є основна риса характеру Онегіна (на основі усього твору).

Очікувана відповідь

Онегін — людина жвава, збуджена, кмітлива, легко спілкується, доброзичлива. Але він неправильно вихований «французом убогим», тому несерйозно ставиться до праці і людей, переоцінює себе і свої можливості. До цього слід додати відомості про його соціальне та матеріальне становище (він є багатим та знатним спадкоємцем), освіту, розум, зовнішність денді, молодість. Але його гнітить думка про те, що він у житті залишається незадіяним, нічим не вміє зайнятися.

2. Слово вчителя

Онегін як утілення типу «зайвої людини»

Учитель. Термін «зайва людина» належить І. Тургенєву, який 1849 року написав «Щоденник зайвої людини». «Зайвою людиною» ми називаємо літературний тип, для якого є характерним конфлікт із суспільством і неможливість реалізувати себе в умовах цього суспільства.

Запитання до класу

- Чи можна назвати Онегіна “зайвою людиною”? (Онегіна мучить бездіяльність, його гнітить розуміння того, що він нічим потрібним не займається, не вміє працювати для чиеїсь користі. Він обдарований від природи, але через різні обставини не може реалізувати свої знання та вміння. Саме тому він почуває себе «зайвим» у своєму оточенні й у своєму суспільстві.)

3. Узагальнююча бесіда

- Ми говорили про благородство душі Онегіна. Чи міг він відмовитись від дуелі з Ленським? Що йому завадило це зробити?
- З яким почуттям сприйняв Онегін смерть Ленського? Чи відбувся в його душі якийсь суттєвий перелом, чи він змінився?
- Поясніть, чому Онегін досить «холодно» відповів на зізнання Тетяни в коханні.
- Чи вірите ви, що Онегін зумів по-справжньому покохати Тетяну, зустрівши її знову через декілька років?

IV. Рефлексія

1. Підбиття підсумків

Учитель. Молодий поміщик Євгеній Онегін — це людина зі складним та суперечливим характером. Він виріс без матері, батько мало уваги звертав на сина, доручивши його виховання «вбогим» гувернерам. Оскільки виховання виявилось згубним, Онегін виріс егоїстом, який не звертав уваги на почуття, інтереси

та страждання інших людей. Він навіть не помічає, що кривдить людей. Спосіб життя Онегіна — лінощі, нудьга та пошуки задоволення. Однак ми розуміємо, що в його образі узагальнено спосіб життя багатьох молодих людей того часу. На відміну від більшості представників правлячого класу він не втратив чутливості, сумління та благородства. Він духовно вищий за багатьох представників свого кола.

Знайомство з Ленським, який здобув освіту в одному із найкращих університетів Німеччини, відкрило в душі Онегіна приховане за маскою егоїзму та байдужості прагнення щирих взаємин між людьми. Поетичність душі Тетяни він одразу відчув, навіть не почувши її голосу, що свідчить про його доброзичливість. Його «холодне» ставлення до Тетяни теж має своє пояснення. Під впливом подій, зображених у романі, у його душі відбувається еволюція — в останній главі він не розбещений і манірний юнак, з яким ми познайомились на перших сторінках твору. Але, тікаючи від світу, Онегін не зміг утекти від самого себе.

2. Методика «Прес»

- Що я думаю про Онегіна?

Методичний коментар

Методика «Прес» покликана допомогти учням навчитись формулювати чіткі, повні та аргументовані відповіді. Відповідь будується за схемою:

1. Власна позиція. «Я вважаю, що...».
2. Обґрунтування: «...тому, що...».
3. Приклад. «Наприклад, ...».
4. Висновки. «Отже (тому), я вважаю...».

3. Виразне читання напам'ять листа Онегіна до Тетяни

V. Домашнє завдання

Характеризувати образ Тетяни Ларіної; за бажанням учні готуються до виразного читання напам'ять листа Тетяни до Онегіна; пояснити значення слів «романтик», «реаліст».

УРОК № 52

Тема. Гармонія внутрішнього світу, душевна чистота Тетяни. Пушкінське переосмислення типу романтика в образі Ленського

Мета: навчати давати характеристику герою художнього твору, щоб використовувати набуті вміння в реальному житті; формувати навички вдумливого читання художнього тексту; сприяти формуванню толерантного ставлення до оточуючих та власної етичної життєвої позиції.

Обладнання: портрет О. Пушкіна.

Тип уроку: поглиблене вивчення художнього твору.

Я не в Онегіна закохалася, а в Онегіна
й у Тетяну (і, мабуть, у Тетяну трохи
більше), у них обох разом, у любов.
М. Цветаєва

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

1. Експрес-опитування

- Які дві різні жанрові форми поєднав О. Пушкін у творі «Євгеній Онегін»? (Епос + лірика = роман у віршах)
- Доведіть, що роман є реалістичним. (Конкретний час; причини подій пов'язані з дійсністю; доля героя залежить від його вчинків та його вибору)
- Хто є головним героєм роману? (У романі двоє головних героїв: Онегін та його друг-поет.)
- Хто із персонажів роману є ідеологічним опозиціонером Онегіна і живе за іншими життєвими принципами? (Автор, Ленський, Тетяна)
- Яку роль відіграє художній образ у реалізації авторського задуму? (Автор мислить образами. Художній образ для нього — основна можливість висловити свої думки.)

2. Виразне читання напам'ять листа Тетяни до Онегіна

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. У художній літературі є такі твори, які одразу ж після першого прочитання назавжди западають у душу, а їхні герої здатні сповнити її радістю і тривогою. Саме такою є Тетяна Ларіна.

Вона, подібно до шекспірівської Джульєтти, стала символом жіночності, глибокої, безмежної любові та порядності. Тетяна — людина з гармонійним внутрішнім світом і чистою душею. Якщо ми зрозуміємо сутність образу Тетяни, ми зрозуміємо одну з основних ідей роману. (Учні записують тему та епіграф уроку в зошити.)

III. Робота над темою уроку

1. Характеристика образу Тетяни із прочитанням уривків з тексту
Робота ведеться спочатку в парах, потім — колективно.

Орієнтовний план характеристики образу Тетяни Ларіної

1. Біографія героїні.
2. Портрет Тетяни.
3. Взаємини Тетяни з батьками, сестрою, дітьми, сусідами, Онегіним, Ленським, московським і петербурзьким товариством.
4. Характеристика Тетяни автором, Онегіним, московським і петербурзьким товариством.
5. Учинки, які найбільш повно розкривають характер героїні.
6. Ставлення автора до Тетяни.

Проблемні запитання

- Автор неодноразово підкреслює оригінальність Тетяни, її несхожість на оточуючих. Чому, на вашу думку, петербурзькі кола вважали її «своею», коли Онегін завжди був «чужим, диваком»?
- Як ви думаєте, Тетяна лише грає роль заміжньої світської дами з бездоганною репутацією, чи вона насправді змінилась?
- Чому, на вашу думку, Тетяна, яка кохає Онегіна, відмовляє йому в коханні? Чи підтримуєте ви її?
- Чи можна вважати бездоганим учинок Тетяни — заміжжя без кохання?
- Чи можна назвати роман О. Пушкіна «Євгеній Онегін» гімном коханню?

2. Характеристика образу Ленського

Пушкінське переосмислення типу романтика в образі Ленського

Учитель. Незважаючи на різне виховання, Тетяна та Євгеній — духовно близькі люди. Обое розумні, багато читають, освічені, добре розуміються на людях. Саме Онегіна Тетяна виділила з-поміж молодих людей, яких знала. Онегін також віддав перевагу Тетяні. Їм обом властива невдоволеність життям. Можливо тому, що була якась «нитка єднання» між Тетяною та Євгенієм, вони начебто поділились своїми душевними надбаннями: Тетяна розбудила в Онегіні почуття і здатність кохати, сама ж за його порадою навчилася опанувати себе.

Чому Пушкін попри свою любов до героїні не подарував їй щасливого кохання? Як ви пам'ятаєте, Ленський, Ольга та Тетяна мають спільні риси: у них відкриті, чисті душі, герої люблять природу та прості радощі життя, не зазнали розчарувань у житті, їхні особистості цілісні і внутрішньо гармонійні. Їхній спосіб життя і близькість до природи є неприйнятними Онегіну. Чому юному, щирому і талановитому юнакові Ленському автор подарував таке коротке життя?

Бесіда

- Яка доля могла судитися Ленському: звичайна чи неперевершена?
- Як сталося, що такі протилежні особистості, як Онегін і Ленський, подружились?
- Як і через що виникли чвари між Онегіним і Ленським? Як відрізняються поведінка й роздуми кожного перед дуеллю?
- Поясніть мотиви поведінки Ленського, з яких він викликав на дуель Онегіна. Як цей учинок ілюструє характер юного поета?
- Чи міг Онегін відмовитися від дуелі? Що йому завадило це зробити?
- Які думки викликала в автора смерть Ленського?

IV. Рефлексія

1. Колективне узагальнення

- Образом Тетяни Пушкін стверджує етичні принципи нової життєвої філософії, а образом Онегіна відкидає поширену філософію гедонізму. Важливість образу Тетяни не в тому, що вона, як і її мати, вийшла заміж і прожила усе життя з нелюбом, а звичка замінила їй кохання. Важливим є те, що Тетяна не відгукнулася на пропозицію Онегіна, як це робили інші жінки; вона відмовила Онегіну заради кохання, щоб не убити в ньому віру в кохання і себе. Її «так» спричинило б духовну смерть Онегіна, вона убила б у ньому паростки нової життєвої філософії, які зростили в його душі муки кохання до неї.
- Що стосується Ленського, то він — справжній романтик подібно до байронічного героя. Він схильний ідеалізувати дійсність, керується лише почуттями, ідеями й емоціями. Викликавши на дуель Онегіна, він не може вчинити по-іншому, хоча й усвідомлює марність власного вчинку й те, що цим власноруч наближає свою смерть. Автор наголошує на тому, що дуель безцільна і смерть Ленського марна. Смерть романтика Ленського доводить, що романтизму більше не місце в російському суспільстві початку XIX ст.

2. Складання сенканів на теми «Кохання», «Вибір», «Доля»

V. Домашнє завдання

Підготувати повідомлення про образ автора та картини природи в романі «Євгеній Онегін»; підготувати виразне читання напам'ять запропонованого учителем уривку (див. додаток).

Додаток

* * *

Довгенько осінь гостювала,
І забарився перший сніг;
Його природа ждала, ждала,
А він лишень у січні ліг
Під третій день. Уставши зрана,
В вікно побачила Тетяна
Недавно побілілий двір,
Дахи, куртини, косогір,
Химерні на шибках узори,
У сріблі дерева старі,
Сорок веселих на дворі
І м'яко вистелені гори
Зими покровом осяйним
Під небом ясно-голубим.

* * *

Зима!.. Радіючи, в grindжолі
Конячку селянин запряг;
По первопуттю через поле
Вона чвалає, вчувши сніг;
Пухнаті краючі рівнини,
Кибитка відчайдушна лине:
Візник сидить на передку
В червоному пасі, в козушку.
От хлопчик бігає дворовий:
Жучка в санчата посадив,
Себе в коня перетворив;
Сміявся й плакати він готовий:
У пальцях зашпори давно,
А мати лає крізь вікно...
(Переклад М. Рильського)

УРОК № 53

Тема. Урок розвитку мовлення. Образи автора і природи в романі «Євгеній Онегін». Національний колорит

Мета: розвивати вміння аналізувати такі способи висловлення авторської позиції, як епіграфи, ліричні відступи та пейзажі; розуміти психологічну мотивацію поведінки героїв, формувати навички аргументованої дискусії; виховувати в учнів толерантність і повагу до думки інших.

Обладнання: портрет О. Пушкіна; репродукції картин російських художників із зображенням пейзажів (К. Коровін. «Узимку», П. Крижицький «Зима», «Зимовий пейзаж», М. Пимоненко «Святочне ворожіння», В. Суріков «Узяття зимового містечка»); аудіозапис твору П. Чайковського «Пори року».

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення; комбінований.

ХІД УРОКУ**I. Мотивація навчальної діяльності**

Учитель. Пушкін писав роман «Євгеній Онегін» довше, ніж будь-який інший твір,— упродовж більш ніж 7 років. Він писав роман і в Кишиневі, і в Одесі, і в Михайлівському, і в Петербурзі, і в Болдіно — писав у різні часи і за різних життєвих обставин. За 7 років багато змін відбулось і в Росії, і в житті поета, і всі ці зміни відобразились у романі. Роман став поетичною хронікою історичного життя Росії. Про національний колорит, картини природи й образ автора у творі ми сьогодні говоритимемо. (Учні записують тему уроку.)

II. Актуалізація опорних знань

1. Назвіть героя роману, якому належать слова

З героєм нашого роману
Без передмов, у цей же час
Дозвольте познайомить вас.
Онегін,— друг мій, я зазначу,—
Родивсь на берегах Неви,
Де народились, може, й ви,
Чи вславилися, мій читачу.
Буляв і я там в давні дні...

(Тут і далі переклад М. Рильського)

* * *

Високої не мавши сили
Життя натхненню присвятить,
Не міг він, хоч і як ми вчили,
Хорей од ямба відрізнить.

* * *

Зненавидівши марнослів'я
І світські приписи дрібні,
Його зустрів і полюбив я.

* * *

Ми вдвох з Онегіним хотіли
В далеких побувать краях;
Та примхи долі повеліли
Йому на інший стати шлях.

* * *

Село, любов, дозвілля, квіти,
Поля! Я вірний вам давно.
Тут радий дая зрозуміти,
Що я й Онегін — не одно,
Щоб недовірливий читальник
Або лукавий постачальник
Спліток злостивих та дрібних,
До рис приглянувшись моїх,
Не запевняв людей брехливо,
Що я подав тут свій портрет...

* * *

Поети всі, я б тут зазначив,
Кохають мріючи, як я.
Колись у снах красунь я бачив,
І образ їх душа моя
Навік таємно заховала;
Їх муза потім оживляла:
Так оспівав мій давній пал
І діву гір, мій ідеал,
І полонянок на Салгірі.

Очікувана відповідь

Ці слова належать діючому персонажу твору. У романі його ім'я не називається, але мова ведеться від першої особи: «я». З його розповіді ми дізнаємось, що він був учасником і свідком певних подій роману; знаємо його життєву позицію, систему пріоритетів і світорозуміння. Це — образ автора. Отже, у романі двоє головних героїв: Онегін і сам поет.

2. Кросворд «навпаки»

Завдання: сформулювати визначення слів у кросворді.

			¹ П	Е	Р	Е	Р	О	Д	Ж	Е	Н	Н	Я
		² Л	Е	Н	С	Ь	К	И	Й					
			³ Т	Е	Т	Я	Н	А						
		⁴ С	К	Е	П	Т	И	Ц	И	З	М			
⁵ А	В	Т	О	Р										
			⁶ Б	О	Л	Д	І	Н	О					
	⁷ П	О	Ч	У	Т	Т	Я							
			⁸ Р	О	М	А	Н							
		⁹ Е	Г	О	Ї	З	М							

1. Зміни, що стались з Онегіним після зустрічі з Тетяною в Петербурзі.
2. Поет, палко закоханий в Ольгу.
3. Найпрекрасніший жіночий образ роману.
4. Одна із характерних рис молодого Онегіна.
5. Постійно присутній «другий» герой роману.
6. Населений пункт, у якому Пушкін закінчив писати роман.
7. Мотиви вчинків Ленського.
8. Жанр твору «Євгеній Онегін».
9. Якість характеру, що керувала вчинками молодого Онегіна.

III. Робота над темою уроку

1. Робота в групах (кількість груп залежить від рівня підготовленості класу)

а) Образ автора в романі

Завдання для дослідження

3 глави 1 дізнайтесь, скільки строф автор присвячує розповіді про героя, скільки — ліричним відступам, скільки, щоб переказати слова героя, скільки, щоб описати суть своїх взаємин з героєм. Зробіть узагальнення та висновки.

Очікувана відповідь

У різнохарактерності картин, у різноманітності настроїв, у швидких переходах від теми до теми прослідковується, перш за все, особистість автора. Він присутній в усіх сценах роману,

коментує, пояснює та оцінює їх. Він присутній як персонаж, свідок, почасти навіть учасник та історіограф усіх подій.

б) Образ природи в романі

Завдання для груп

Знайти та зачитати описи природи, визначити їх значення у творі.

Очікувана відповідь

* * *

День, два — нові були для нього
Самотні ниви та сади,
І сутінь бору вікового,
І плескіт тихої води;
На третій поле, гай і трави —
Усе було вже нецікаве,
А там хилило і до сну;
Збагнув він істину сумну,
Що й на селі відряди мало,
Хоч там ні вулиць, ні двірців,
Ні карт, ні віршів, ні балів.
Нудьга на нього чатувала,
І бігала за ним вона,
Як тінь чи вірная жона.

* * *

Село, де нудгував Євгеній,
Було мов створене для втіх;
Там ворог пристрасті шаленій
Благословити б небо міг.
Будинок панський самотою,
Від бур захищений горою,
Стояв над річкою; здаля
Лились, як золото, поля
І луки квітами ряблі,
Хати мелькали по горбах,
Блукали череди в лугах,
І розпускав гілля похиле
Занедбаний великий сад,
Житло задумливих дріад.

Примітка. Тут і далі наведено приклади цитатного матеріалу; учні можуть підібрати інші, на власний розсуд.

Одним із найважливіших видів авторських відступів у творі є численні поетичні замальовки природи. Картини природи в романі — це його своєрідна музична стихія, яка створює відповідну атмосферу для зображуваного, це спроба через яскраві картини відобразити стан душі героя. Російська природа в романі — це певна основа, без якої і поза якою історичне життя виглядало би як абсурдне і абстрактне. За зв'язками з природою (або їх відсутністю) ми можемо визначати духовність героїв. Одні герої Пушкіна живуть ніби поза природою — вони позбавлені цілісності. І навпаки, внутрішня близькість до природи свідчить про гармонійність, моральне багатство та цілісність образу.

в) Характеристика інших ліричних відступів у романі

Учитель. У «Євгенії Онєгіні» є й інший вид ліричних відступів, які можна охарактеризувати як короткі, емоційно забарвлені екскурси в російську історію, минуле автора та російський побут. Вони допомагають авторові розширити хронологічні рамки історичного переказу. Зображені Пушкіним міські пейзажі не менш органічні, ніж картини природи.

Ось гай розрісся кучерявий,
Петровський замок свій фронтон
Над ним підносить, гідний слави.
Даремно ждав Наполеон,
Сп'янілий від бряжання криці,
Коліноклонної столиці
З ключами древнього Кремля;
Ні, не пішла Москва моя
З похиленою головою.
Не свято, не гостинний дар —
Вона готовила пожар
Нетерпеливому герою.
Відсіть, забувши лік годин,
Дивився на пожежу він.

Деякі ліричні відступи мають автобіографічний характер. У них історична дійсність зображується поетом через призму власного неповторного досвіду:

В ті дні, коли в садах Ліцея
Я безтурботно розцвітав,
Читав охоче Апулея,
А Ціцерона не читав,
В ті дні, при співах лебединих,
В повитих тайною долинах,

Край вод прозорчастих мені
З'явилась муза навесні...

Ті ж самі функції виконують і численні епіграфи та ремарки автора. Національний колорит доповнюється зображенням різдвяних святкувань у творі та картинами гадання.

2. Виразне читання учнями напам'ять уривку з роману «Євгеній Онегін»

3. Теорія літератури

Онегінська строфа

Роман у віршах написано онегінською строфою. Цю строфу Пушкін створив спеціально для свого роману. Вона складається із 14 рядків (як сонет). У ній застосовано три основних способи римування: перехресне (а б а б), сумісне (а а б б) та кільцеве (а б б а).

IV. Рефлексія

«Вільне письмо» на тему «Поетика роману Пушкіна»

V. Домашнє завдання

Вивчити напам'ять один із віршів Пушкіна (за вибором).

УРОК № 54

Тема. Жанрово-тематичне розмаїття лірики О. Пушкіна

Мета: поглибити знання учнів про лірику О. Пушкіна; формувати читацькі навички дослідницького характеру, вміння формулювати та висловлювати власні судження, аналізувати ліричні твори; сприяти формуванню гуманної особистості.

Обладнання: портрет О. Пушкіна, гроно на тему «Пушкін».

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі умінь та навичок.

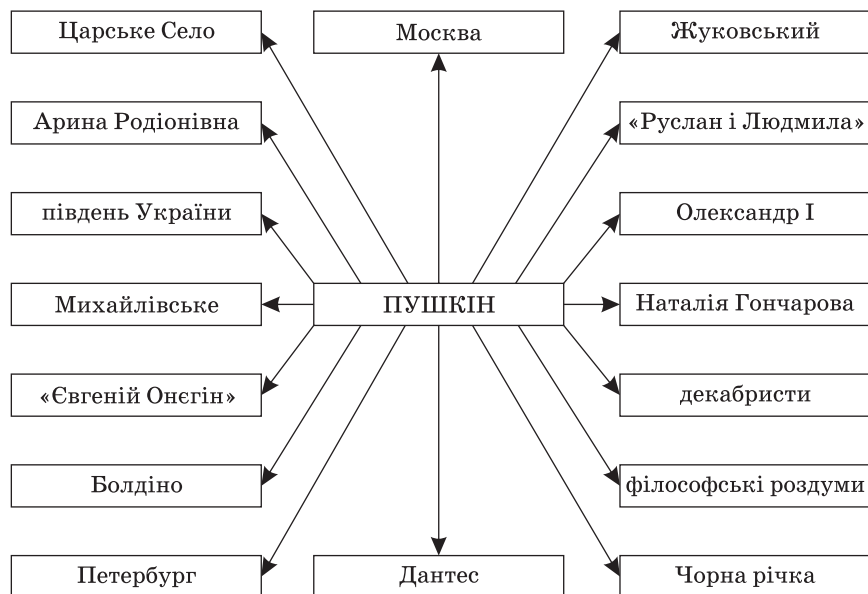
...І думи в голові хвилюються безсонні,
І рими легко так назустріч їм ідуть,
І пальці до пера вже тягнуться в розгоні,
Перо — до аркуша, і вірші потечуть.
О. Пушкін. «Осінь» (уривок)

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

Групування на тему «Пушкін»

Робота ведеться на дошці й у зошитах: учні по черзі виходять до дошки, записують слово-асоціацію та коротко коментують його.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Пушкіна ще у двадцятирічному віці було визнано першим, тобто найкращим поетом Росії. І в російській столиці, і в степах України, і на Кавказі, і в Криму, і в Одесі, і в степах Молдавії — усюди, де поет побував за чотири роки південного заслання, він зустрічав хоробрих офіцерів і чарівних жінок, які знали його вірші напам'ять. Чим же вірші Олександра Пушкіна хвилювали та чарували, викликаючи бажання вивчити їх, щоб тим самим залишити у своєму серці? Про лірику поета, її жанрово-тематичне розмаїття ми говоритимемо сьогодні. (Учні записують тему, а після коментарів учителя — і епіграф уроку в зошити.)

III. Робота над темою уроку

1. Робота в групах

Основні мотиви лірики О. Пушкіна

Завдання для групи 1

Прочитайте та проаналізуйте вірші «До моря», «Осінь», «Зимовий ранок»; підготуйте повідомлення.

Орієнтовна схема аналізу вірша «Осінь»

- 1) У якій частині вірша йдеться про цілющий та такий, що дарує натхнення, вплив осені на поета?
- 2) Які кольори осені називає Пушкін у своєму вірші? Які асоціації вони викликають? Чи можливо намалювати пушкінську осінь?
- 3) Як ви зрозуміли зміст 12-тої частини? Чи пов'язаний зміст цієї частини з тим, про що йшлося у попередніх частинах? Яка функція крапок у цій частині?
- 4) Що сприяє емоційності поезій Пушкіна?
- 5) Якими є характерні особливості написання поезії?

Орієнтовна схема аналізу вірша «До моря»

- 1) Якою є форма вірша?
- 2) Якою є композиція вірша?
- 3) Що ви можете сказати про систему образів твору? Як розвиваються почуття та думки у творі?
- 4) Визначте ідею вірша, сформулюйте своє судження про думки автора.

Завдання для групи 2

Прочитайте та проаналізуйте вірші «Я вас любив...», «Я мить чудову пам'ятаю...», «Мадонна», визначте ідею кожного вірша; підготуйте повідомлення.

Орієнтовна схема аналізу віршів

- 1) Визначте тему кожної частини та тему вірша взагалі.
- 2) Визначте сюжетну лінію вірша й засоби, якими вона зображена.
- 3) Визначте систему образів вірша.
- 4) Визначте способи створення образів.

Завдання для групи 3

Прочитайте та проаналізуйте вірші «Пам'ятник», «Пророк», «Поету», визначте ідею кожного вірша; підготуйте повідомлення.

Орієнтовна схема аналізу віршів

- 1) Укажіть основний образ поезії.
- 2) За допомогою яких художніх засобів він створюється?
- 3) Яким, на думку автора, є призначення поета?

Завдання для групи 4

Прочитайте та проаналізуйте вірші «Вольність», «До Чаадаєва», «19 жовтня 1827»; підготуйте повідомлення.

Орієнтовна схема аналізу вірша «Вольність»

- 1) Якою є основна тема вірша?
- 2) Якою є система образів твору? Що ви можете сказати про головний образ-хвилювання? Визначте, які події вплинули на появу цього образу.
- 3) Визначте ключові фрази вірша, його ідею.
- 4) Якою є форма написання вірша?

Орієнтовна схема аналізу вірша «До Чаадаєва»

- 1) Яке почуття пронизує вірш, як це почуття пов'язане з адресатом?
- 2) Якою є основна думка вірша? Визначте ідею вірша?
- 3) Знайдіть елементи російського романтизму у вірші.

Примітка. Під час презентації результатів роботи учні виразно читають поезії, запропоновані для аналізу (якщо є можливість, напам'ять).

2. Узагальнення

Робиться колективно і записується учнями в зошити.

IV. Рефлексія

1. Виразне читання напам'ять віршів О. Пушкіна

2. «Мікрофон»

Учні стисло висловлюються на тему «Якого Пушкіна я відкрив для себе».

V. Домашнє завдання

Випереджувальне завдання для 3–4 учнів: підготувати виразне читання поезій М. Лермонтова (можна напам'ять).

УРОК № 55

Тема. Михайло Лермонтов (1814–1841). Мотиви свободи і самотності, песимізм поезій Лермонтова

Мета: поглибити знання учнів про життя та творчість М. Лермонтова; розкрити волелюбні прагнення поета, причини його самотності та безмежну відданість батьківщині; розвивати почуття відповідальності перед суспільством та бажання протистояти бездуховності, жорстокості, лицемірству; розвивати мовленнєву культуру та толерантне ставлення до оточуючих, почуття гуманізму.

Обладнання: портрети М. Лермонтова та його близьких, ілюстрації малюнків поета, зображення місць, пов'язаних із життям Лермонтова.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі умінь та навичок.

Надішліть заради поезії святої
Лермонтова хоч один том, велику-
превелику радість пришліть...
Т. Шевченко (із листа до друзів)

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. У хвилини, коли життя залишало О. Пушкіна, народжувався інший, не менш великий поет, який так відгукнувся на смерть свого кумира (учитель виразно читає «Смерть поета» М. Лермонтова — див. додаток). За цей вірш, у якому автор таврував убивць Пушкіна, імператор заслав поета в діючу армію на Кавказ, де в той час тривала війна з горцями. На зміну одному великому талантові прийшов інший, не менший талант — Михайло Лермонтов.

Він був одним із найулюбленіших поетів Т. Шевченка. Тарас Шевченко відчував свою духовну спорідненість із російським поетом. Він називав його «наш великий Лермонтов» і просив свого друга М. Лазаревського надіслати йому на заслання поезії Лермонтова. З таким самим проханням звертався він і до А. Лизогуба та Ф. Лазаревського. А коли одержав дорогоцінний томик віршів, то

Михайло Лермонтов

дуже зрадів: «Ти переслав мені в неволю Поета нашого,— на волю мені ти дві-рі одчинив!». 1850 року під час обшуку в Шевченка було відібрано дві книжки російського поета; Шевченко кілька разів згадував Лермонтова і цитував його твори в «Щоденнику». У вірші «Мені здається, я не знаю» великий Кобзар писав про безсмертя Лермонтова, про силу його мистецтва. Вірші російського поета викликали в Шевченка радість, підтримували його сподівання на волю. Вплив поезії Лермонтова позначився на творах Тараса Григоровича «Слепая», «Тризна», «Пророк», «Чого мені тяжко, чого

мені нудно» та ін. Мемуаристи писали, що в день смерті Шевченка збірка творів Лермонтова лежала на його столі.

Саме про Лермонтова ми і розпочинаємо мову.

II. Робота над темою уроку

1. Лекція учителя (учні складають конспект)

Життєвий і творчий шлях Лермонтова

Учитель. Народився Михайло Юрійович Лермонтов 3 жовтня 1814 року в Москві в будинку поблизу Червоних воріт. Батько Юрій Петрович — відставний піхотний капітан із збіднілої дворянської сім'ї; мати — Марія Михайлівна, уроджена Арсеньева (з роду Столипіних).

1815 року молода сім'я живе в селі Тархани Пензенської губернії, у маєтку бабусі майбутнього поета О. Арсеньевої. Там пройшли дитячі роки поета. Він рано втратив матір (померла 1817 року, у 21 рік) і виріс у розлуці з батьком. Бабуся робила все для єдиного, обожнюваного внука, не шкодуючи грошей на вчителів і гувернерів. Він отримав прекрасну домашню освіту: з дитинства вільно володів французькою і німецькою мовами, добре малював і ліпив, навчався музики (грав на флейті, фортепіано і скрипці).

Побоючись за здоров'я хворобливого внука, бабуся возила його на Кавказ (1818, 1820, 1825) для лікування мінеральними водами. Враження від цих поїздок залишилися в пам'яті поета на все життя (згодом вони виллються в ранній творчості — «Кавказ», 1830; «Сині гори Кавказу, вітаю вас!», 1832).

1827 року бабуся привезла онука в Москву, щоб він продовжив освіту. 1 вересня 1828 року Лермонтова зарахували півпансіонером до Московського університетського благородного пансіону, одного з кращих навчальних закладів Росії. Він отримує гуманітарну освіту та займається самоосвітою.

1828 року Михайло Лермонтов пише вірші, й цей рік прийнято вважати початком його літературної діяльності.

Восени 1830 року Лермонтов вступає до Московського університету на етично-політичне відділення. Незадоволення Лермонтова лекціями професорів і невдоволення професорів через нечемні відповіді й суперечки студента, що вважалося надзвичайною зухвалістю, призвели до того, що Лермонтов залишив університет 1832 року.

Однак необхідно було продовжувати освіту, і Лермонтов розраховував зробити це в Петербурзькому університеті, але йому довелося б розпочати з першого курсу, оскільки час навчання

в Московському університеті йому не зараховувався. Він не захотів втрачати два роки і змінив плани.

4 листопада 1832 року Михайло вступив до Школи гвардійських підпрапорщиків і кавалерійських юнкерів. Два роки, проведені в обстановці казармової муштри, були, з його слів, «страшними». Але навіть у цих умовах Лермонтов потай пише, хоч його творчість переживає період спаду.

Після закінчення Школи 1834 року Лермонтов отримує підвищення з юнкерів у корнети лейб-гвардії Гусарського полку, що стояв у Царському Селі. Більшу частину часу Лермонтов проводить у Петербурзі, уперше відчувши себе вільним. Його спостереження за життям світського товариства лягли в основу драми «Маскарад» (1835), яку він задумував так: «Комедія, на зразок «Горя від розуму», різка критика на сучасні норови». Пересвідчившись, що «Маскарад» не протягати крізь театральну цензуру, повертається до прози: починає писати роман — «Княгиня Ліговська», у якому вперше з'являється ім'я Печоріна. Автобіографічні моменти роману пов'язані з Варварою Лопухіною, глибоке почуття до якої поет зберігав усе життя. Звістка про смерть О. Пушкіна приголомшила Лермонтова і наступного дня після його загибелі Лермонтов пише вірш «На смерть поета», а за тиждень — заключні 16 рядків цього вірша, який відразу зробив його відомим, переписувався і завчався напам'ять. Третього березня 1837 поет був арештований у справі «про недозволені вірші». Сидячи під арештом, пише вірші «В'язень», «Сусід», «Молитва», «Бажання».

Лермонтов був переведений з гвардії до Нижегородського драгунського полку і 1 квітня вирушив з Петербурга на Кавказ. Прямуючи у своє перше заслання, він на місяць затримався в Москві, яка готувалася до великого торжества — 25-річниці Бородинської битви. Поет переробляє свій юнацький вірш «Поле Бородіно» у поему «Бородіно», яка була опублікована в журналі «Сучасник» 1837 року.

Під час кавказького заслання Лермонтов познайомився з декабристами, які також відбували там покарання, а з поетом А. Одоєвським навіть подружився. Майже все, що створив Лермонтов у період між двома засланнями, пов'язано з Кавказом. Кавказькі теми й образи відбилися в усій його творчості: у ліриці й поемах, романі «Герой нашого часу» (1838). Вони також і в численних замальовках та картинах Лермонтова, обдарованого живописця.

У січні 1838 року Михайло Лермонтов приїжджає до Петербурга, оскільки турботи бабусі і клопотання В. Жуковського

увінчалися успіхом і поет був переведений до Гродненського полку, розташованого неподалік Новгороду. Близько місяця прожив поет у Петербурзі, щодня бував у театрі, у Жуковського, якому віддав поему «Тамбовська казначейша», незабаром опубліковану в журналі «Современник». Унаслідок подальшого клопотання Лермонтов був переведений до його колишнього гусарського полку, що стояв у Царському Селі. Тоді ж вийшла не підписана автором «Пісня про царя Івана Васильовича...»

До початку 1839 року Лермонтов зближується з редакцією журналу «Отечественные записки», що видавалися А. Краєвським, і поступово входить у середовище петербурзьких літераторів. Відвідує поетичні вечори, зустрічається з Тургенєвим, Белінським. У прогресивних колах його вважають надією російської літератури. «На Русі з'явилось нове могутнє обдаровання — Лермонтов», — оголошує Белінський.

У березні 1840 року Лермонтова за дуель із сином французького посла Е. де Барантом було переведено до піхотного полку і відправлено в діючу армію на Кавказ. Він бере участь у військових діях, «виконуючи покладене на нього доручення з відмінною мужністю і холоднокровністю».

На початку лютого 1841 року, отримавши двомісячну відпустку, Лермонтов приїжджає в Петербург, сподіваючись отримати відставку і залишитися в столиці. Але і в цьому йому відмовлено, як і в нагороді за сміливі дії в боях на Кавказі.

Більше того, йому наказано протягом 48 годин покинути столицю і слідувати у свій полк на Кавказ. Він прибуває в П'ятигорськ і отримує дозвіл затриматися там для лікування мінеральними водами. У записнику Лермонтов запише свої останні вірші «Суперечка», «Сон», «Круча», «Тамара», «Листок», «Побачення», «Пророк», «Вийду один я на дорогу» та інші.

У П'ятигорську він зустрічає своїх старих приятелів, серед яких і його товариш зі школи юнкерів, М. Мартинов. На одному з вечорів у будинку Верзіліних, де збиралася молодь, ображений черговим ущипливим жартом Лермонтова, Мартинов викликає його на дуель. Дуель відбулася 15 липня 1841 року. Поета убили. Тіло Лермонтова поховали 17 липня на П'ятигорському кладовищі. Пізніше, у квітні 1842 року, на прохання бабусі труну з прахом поета перевезли в Тархани і похоронили у фамільному склепі.

2. Ознайомлення із записами учнів

Запитання до учнів

- Що вас найбільше вразило в почутому, що запам'яталось?

3. Колективне складання опорного конспекту

«Життєвий шлях М. Лермонтова»

4. Виразне читання учнями поезій Лермонтова
й обговорення

* * *

Ні, не тебе так палко я люблю,
 І не для мене блиск твоєї вроди:
 Люблю в тобі минулого негоди
 І молодість занедбану мою.

Коли дивлюсь на тебе в іншу мить
І погляд мій до віч твоїх зринає:
Розмову я таємну починаю,
Та не до тебе серце гомонить.

Я мовлю з подругою юних днів,
В тобі шукаю інші риси милі,
В устах живих — уста давно знімілі,
В очах вогонь, що вже давно згорів.
(Переклад Л. Первомайського)

* * *

Ні, я не Байрон, інший я
Обранець, людям ще не знаний,
Як він, мандрівець, світом гнаний,
Та руська лиш душа моя.

Раніш почав, скінчу зарані,
Я встигну мало що зробити;
В душі моїй, як в океані,
Надій розбитих скарб лежить.

Хто може, океане, в шумі
Твої пізнати тайни? Хто
Юрбі мої розкаже думи?
Лиш я — чи Бог — або ніхто.
(Переклад М. Терещенка)

* * *

І скучно, і сумно, і нікому руку подать
В годину нестерпної скрути...
Бажання! Навіщо даремно і вічно бажать?..
А роки минають, і їх не вернути!

Любить... Та кого ж бо? На час лиш — кохати дарма,
Кохання ж навек — неможливе.
У себе заглянеш — минулого й сліду нема;
Усе там — і радість, і мука — зрадливе...

Що пристрасть? Солодку недугу розвієш умом,
Як примху, нічого не варту...
Життя ж, як подивишся оком холодним кругом,—
Це витвір пустого, безглузкого жарту...
(Переклад М. Терещенка)

* * *

На дорогу йду я в самотині;
Крем'яна в тумані путь блищить:
Тихо. Бога слухає пустиня,
І зоря з зорею гомонить.

Небеса прекрасні та безкраї!
Спить земля в промінні голубім...
Чом же серце з болю завмирає?
Жду чого? Жалію я за чим?

Мрією не тішусь я пустою,
Днів не жаль, що більш не розцвітуть.
Я жадаю волі та спокою!
Я б хотів забутись і заснуть!

Та не тим холодним сном могили...
Я б навик заснути так хотів,
Щоб живі дрімали в серці сили,
Щоб у грудях віддих тріпотів;

Щоб крізь ніч, крізь день ясний для мене
Про кохання ніжний спів лунав,
Наді мною темний дуб зелений
Щоб схилився й листям розмовляв.

(Переклад М. Рильського)

* * *

Як небо, зір твій променистий,
Емалева блакить;
Як поцілунок, голос чистий
І тане, і тремтить.

Єдиний звук твоєї мови,
Єдиний погляд твій,
І я віддати за те готовий
Кинджал грузинський мій.

І він порою любо грає,
Привабливо дзвенить;
На дзвін його душа палає
І в серці кров кипить.

Але мені навик остили
Війна і гук боїв,
Як я почув твій голос милий
І погляд твій зустрів.

(Переклад М. Зерова)

III. Рефлексія

1. Бесіда-узагальнення

- Як мотиви поезії, на вашу думку, пов'язані з життям поета?
- У чому доля поета? Якою він її бачить?
- Чому Лермонтов підкреслює, що він не Байрон?
- Якого «кольору» поезія Лермонтова?
- Чи можемо ми говорити про вплив романтизму на поезію Лермонтова? Доведіть свою думку.

2. Заверште речення: «Сьогодні на уроці...».

IV. Домашнє завдання

Одну із поезій Лермонтова вивчити напам'ять; читати роман «Герой нашого часу»; випереджувальне завдання для учня-«історика» — підготувати повідомлення про ситуацію в Росії в 30-ті–40-ві роки XIX ст.

Додаток

СМЕРТЬ ПОЕТА

Поет загинув! — честі воїн —
Упав від наклепів тяжких,
З свинцем у грудях й мсти жагою
Главою гордою поліг!..

Не винесла душа Пііта
Ганьби дрібних, лихих образ.
Повстав проти думок він світу
Один... й убитим став нараз!

Убитий!.. марні всі ридання,
Похвал порожніх далина,
І жаль, і белькіт поривання,—
Як вирок долі пролунав!

Хіба ж не ви злобливо гнали
Його сміливий, вільний хист
І для потіхи розпалляли
Розбійницький пожежі свист?

Що ж? веселіться... жах для мене:
Тяжких не виніс він думок,
Як світоч, згас чудовий геній,
Зів'яв урочистий вінок.

В його убивці, що не дивно,
Не видно сумніву прикмет:
Порожнє серце билось рівно
І не здригнувся пістолет.

Та що за диво?.. він, доволі
Подібний сотням втікачів,
На пошук щастя та чинів
До нас потрапив з волі долі.

За що ж він наші вдачі мав?
Він ними нехтував зухвало,
Не міг шадити нашу славу
І зрозуміти в мить криваву,
На що він руку підіймав!..

І він поліг, пішов в могилу,
Як той співець, безвісний, але милий
(Бо здобич ревношів глуха),
Оспіваний ним в дивовижну силу.
І вбила їх обох безжалісна рука.

Чому, чим він від млостей й дружби був би радий,
Вступив він у цей світ, задушливий та заздрий
Для пристрастей полум'яних й сердець?
Навіщо руку дав наклепникам подібним,
Чому повірив він словам і ласкам хибним,
Він, з юних років знаючи людей?..

І, знявши геть вінок, вони вінець терновий,
Повитий лаврами, надягли на нього:
Та голки сховані суворо
Вражали вславлене чоло;

Отруєні його останні миті злою
Підступністю темнот, глузливих й підлих, дій.
І вмер він — з помсти марною жагою,
З журною прикрістю обманутих надій.

Замовкли звуки дивних пісень,
І не лунати їм у снах:
Співця притулок дуже тісний —
Печатка на його вустах.

А ви, погордливі нащадки
Лихою підлістю прославлених батьків,

П'ятою рабською помножили нападки
На долю — щастя грою скривджених родів!

Ви — жадібна юрба: стоїть поблизу трону.
Свободи, Генія і Слави ви — кати —
Таїтесь під покривами закону,
До вас і суд, і правда — не ходи!..

Є й Божий, грізний суд, наперсники розпусти!
На вас чекає він,
Він дзенькіт золота до себе не пропустить;
Думок і справ він ясно бачить плин.

І вам дарма на лихослів'я буде бити:
Воно не допоможе знов,
І ваша чорна кров уся не зможе змити
Поета непогрішну кров!

(Переклад В. Васильєва)

УРОК № 56

- Тема. «Герой нашого часу» — морально-психологічний роман про долю покоління після розгрому декабристів. Особливості композиції роману та її роль у розкритті характеру Печоріна
- Мета: продовжити знайомство учнів із творчістю Лермонтова; розкрити головну тему роману — взаємини людини і суспільства; виявити вплив середовища на формування людини; показати духовні цінності роману; розкрити майстерність Лермонтова як письменника.
- Обладнання: портрет М. Лермонтова, ілюстрації до роману «Герой нашого часу», таблиця ЗХВ, схема.
- Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі умінь та навичок.

...блукаючи по землі без переконань
і гордості, без насолоди і страху...
ми нездатні більш до великих жертв
ні для блага людства, ні навіть
для власного нашого щастя.

Печорін (М. Лермонтов «Герой нашого часу»)

I. Актуалізація опорних знань

1. Перевірка домашнього завдання. Виразне читання напам'ять поезій Лермонтова
2. Запитання до класу
  - Чому Лермонтова називають гідним наслідувачем Пушкіна?
  - Як вплинув вірш Лермонтова «Смерть поета» на подальшу долю Лермонтова?
  - У чому Лермонтов бачив призначення поета?
  - Якими є провідні мотиви лірики Лермонтова?

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Дві проблеми — призначення людини на землі й розуміння цього призначення — є центральними для Лермонтова та для покоління останніх романтиків.

«Герой нашого часу» — так назвав Лермонтов свій прозовий твір. Ця назва і прізвище головного героя прозоро натякають на те, що поет нового (порівняно з пушкінським) покоління претендував створити образ нового героя (Печора — річка на півночі Росії, так само, як і Онега). Історію розчарованої печоринської душі викладено у сповідальних записках героя з усією безпощадністю самоаналізу; Печорин безстрашно говорить і про свої ідеалістичні поривання, і про темні сторони своєї душі, і про суперечності. Як ми дивилися на події роману «Євгеній Онегін» очима Пушкіна, так ми дивитимемось на все, що відбувалось на Кавказі навколо Печоріна, очима Лермонтова.

III. Робота над темою уроку

1. Повідомлення учня-«історика» про ситуацію в Росії 30-х—40-х років XIX ст. за випереджувальним завданням

Повстання декабристів мало відбутися влітку 1826 року, однак у зв'язку з раптовою смертю імператора Олександра I офіцери вирішили скористатися періодом «міжцарства». Виступ, організований членами «Північного товариства», відбувся в Петербурзі 14 грудня 1825 року. Офіцери вивели на Сенатську площу 3 тисячі солдатів. Однак керівник повстання князь Трубецькой не з'явився у зазначений час; поки обирали нового керівника, час було згаяно. Цим скористався новий цар Микола I, який вивів на площу вірні йому війська, які розстріляли повсталих з гармат. 29 грудня 1825 — 2 січня 1826 року офіцери «Південного товариства» підняли на повстання Чернігівський полк, що був розташований у Василькові (30 км від Києва). Це повстання також зазнало поразки. П'ятеро організаторів

повстання — П. Пестель, С. Муравйов-Апостол, М. Бестужев-Рюмін, П. Каховський, К. Рилєєв були повішені, засуджено 579 осіб, з них 100 — до каторги і поселення в Сибіру. Весь Чернігівський полк передислокували на Кавказ, де Росія вела війну.

За Миколи I (1825–1855), який отримав прізвисько «Палкін» через любов до армійських методів правління, усе більше процвітала бюрократія. Період реакції, що настав після придушення повстання декабристів, не зупинив розвитку суспільної думки. Виникають різні течії реформування російської дійсності: слов'янофіли, західники, прихильники революційної перебудови суспільства. Діяльність гуртків свідчила про необхідність змін у російському суспільстві.

2. Розповідь учителя про композицію та сюжетні лінії роману «Герой нашого часу»

(Розповідаючи, учитель зображує на дошці композицію та сюжетну лінію роману, а учні переносять їх у зошити.)

— Роман складається з п'яти частин-повістей, кожна з яких має свою назву, свій сюжет і жанр. Головний герой об'єднує всі ці повісті в одне ціле, у єдиний роман.

Гвардійський офіцер Печорін прибуває до місця свого призначення. По дорозі він заїжджає в Тамань, звідти — у П'ятигорськ. За дуель із Грушницьким Печоріна висилають на службу в далеку фортецю, де відбуваються події, про які в повісті «Бела» розповідає добре знайомий з Печоріним штабс-капітан Максим Максимович. Епізодом з цього періоду життя Печоріна є повість «Фаталіст» — частина щоденника («Журналу») головного героя твору. Проходить декілька років. Печорін виходить у відставку та їде до Персії. По дорозі туди він востаннє зустрічається з Максимом Максимовичем («Максим Максимович»).

У романі Лермонтова ці повісті розташовані в іншому порядку. Розпочинає роман повість «Бела», потім — «Максим Максимович», далі — «Тамань» і «Княжна Мері», закінчується роман повістю «Фаталіст».

Така послідовність переслідує мету, яка впливала з ідейного задуму, — ширше та глибше розкрити складну особистість Печоріна. Автор писав: «Історія душі людської, хоча б найдрібнішої душі, є чи не найцікавіше і найкорисніше, ніж історія цілого народу...» У трьох перших частинах оповідь йде від імені Максима Максимовича й автора, у трьох останніх — від імені самого Печоріна. Звістка про смерть героя припадає на середину роману. Вона забарвлює наше сприйняття того, що відбувається, в інші, трагічні тони.

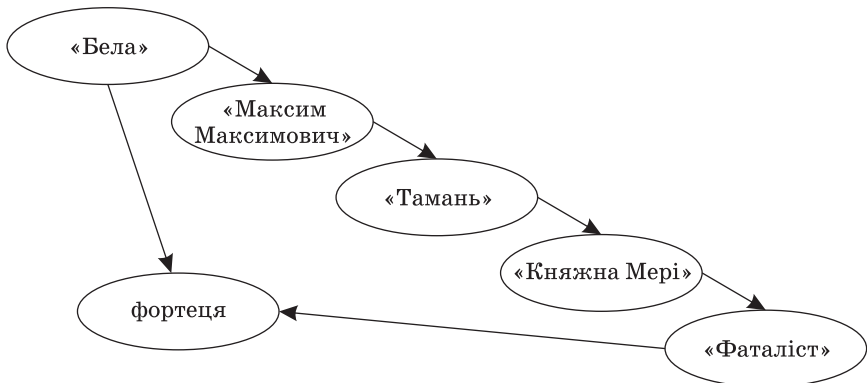
Сторінка за сторінкою поступово розкривають сутність характеру головного героя. Спочатку Максим Максимович не може остаточно зрозуміти мотиви поведінки молодого офіцера, але відчуває надлом у його світобаченні. Читач також не завжди може схвалювати поведінку Печоріна, допоки не отримає пояснення від самого Печоріна.

Роздратований Максим Максимович передає автору папери Печоріна. У «Передмові» Лермонтов висловлює своє особливе ставлення до щоденника, називаючи його автора «героєм нашого часу». Він хоче показати, що люди, подібні Печоріну, дедалі частіше зустрічаються в суспільстві і що вони — зовсім не гірша його частина, а чуйний натягнутий нерв. Поява таких людей свідчить про хворобу суспільства.

Печорін шукає засіб від нудьги, намагається ввійти, проникнути в чуже життя. Але скрізь він зайвий, усім завдає горя: руйнує побут дрібних контрабандистів, змушуючи їх виїхати і кинути сліпого хлопчика Янку напризволяще. Він холоднокрівно убиває Грушницького на дуелі — не лише тому, що є людиною честі, але й тому, що в пошуках розмаїтості життя готовий ходити по вістрю лева.

Роман має кільцеву композицію — дія розпочинається і закінчується у фортеці. Це — замкнуте коло, з якого герою не вибратися. Пошук слави, пошук ризику, пошук любові, спроба творчості — усі спроби Печоріна влитися в суспільство зазнають краху. Лермонтов послідовно показує нам зовнішнє і внутрішнє, справжнє і наносне в «герої нашого часу». Композиція роману не лише розвінчує його, але й допомагає нам зрозуміти його суть, його долю, його трагедію.

Схема роману «Герой нашого часу»

3. Теорія літератури

Поняття про морально-психологічний роман, реалізм, фабулу та сюжет

Учитель. Як ви уже знаєте, романи поділяються на сімейно-побутові, історичні, фантастичні, пригодницькі тощо. Звісно, цей поділ умовний. Наприклад, сімейно-побутовий роман може виявитись і соціально-політичним, пригодницький роман може бути побудований на історичній основі. Психологічний роман часто містить філософську проблематику. Саме це ми бачимо в романі «Герой нашого часу».

Людина і доля, мета і смисл життя людини, аналіз, «діалектика душі» людини — усе це в центрі уваги авторів психологічних романів, які були особливо поширеними в XIX ст. В умовах російського життя періоду створення «Героя нашого часу» усвідомлення особистістю своєї людської гідності, свого права на самопізнання і самовираження набувало значення не лише літературного, але й політичного. Тому психологічний аналіз автора і самоаналіз Печоріна — необхідна форма самопізнання розвиненої особистості. Герой роману зізнається: «Я зважую, розбираю свої власні бажання та вчинки з суворою цікавістю, але без палкості... У мені дві людини: одна живе в повному сенсі цього слова, інша думає і судить її...».

Посилена увага до психологічного розкриття внутрішнього світу людини дозволила Лермонтову по-новому поставити питання про моральну відповідальність особистості за свої вчинки, за вибір життєвого шляху, за свою долю і за долю тих людей, які зустрілись йому на життєвому шляху. Це проблеми не лише психологічні, але й морально-філософські.

Фабула — основні події міфу, легенди, художнього твору тощо, викладені без додаткових деталей. Деякі літературознавці хронологічну послідовність подій називають фабулою, а їх художнє розташування — сюжетом. Неодноразово висловлювалась думка, що сюжет — схема подій, а фабула — їх конкретне і багатостороннє зображення.

Реалізм — художній метод у мистецтві та літературі — намагання митців правдиво зображувати дійсність. Відбір явищ життя, їх оцінювання, уміння представити їх як важливі, характерні, типові — усе це залежить від поглядів художника на життя, від його світогляду, від уміння відчувати рух епохи.

Потяг до об'єктивного зображення дійсності часто примушує художника зображувати нереальне розміщення сил у суспільстві, навіть у супереч власним політичним поглядам.

Бесіда

- Чим відрізняються сімейно-побутові, історичні, фантастичні та пригодницькі романи?
- Що таке соціально-політичний та морально-психологічний роман? У чому їх відмінність?
- Чому роман Лермонтова «Герой нашого часу» вважають морально-психологічним?
- Що таке фабула? У чому її відмінність від сюжету?
- Чи можна назвати роман Лермонтова реалістичним? Чому?

IV. Рефлексія**1. Робота з таблицею ЗХВ**

Учні заповнюють перші дві колонки таблиці за темою «Роман М. Лермонтова “Герой нашого часу”».

Знаю	Хочу дізнатись	Вивчив

2. Повідомлення учнів про те, що вони уже знають про роман «Герой нашого часу» та очікування від подальшої роботи**Методичний коментар**

Після повідомлення дітей про те, що їм уже відомо, потрібно виявити, чого вони в опрацьованому тексті не знайшли, на яке запитання відповіді не отримали. У такому випадку вчитель або називає джерела інформації, або сам відповідає на запитання. (Запитання, що залишились без відповіді, можна використати на наступному уроці.)

V. Домашнє завдання

Дочитати роман «Герой нашого часу» до кінця; характеризувати образ Печоріна, використовуючи цитати.

УРОК № 57

Тема. Печорін — «герой свого часу»

Мета: поглибити знання про романтизм; проаналізувати вчинки Печоріна, розкрити суттєвий зміст його конфлікту з навколишнім середовищем; показати суперечність характеру Печоріна; навчати учнів вирізняти в художньому творі епізоди, важливі для характеристики героїв; навчати визначати головну думку твору; розвивати критичне мислення учнів.

Обладнання: ілюстрації до твору Лермонтова «Герой нашого часу» (М. Врубеля, Д. Шмарінова); маркери та аркуші формату А1 або А2 для групової роботи.

Тип уроку: проблемний урок з елементами дослідницької роботи.

Історія душі людської, хоча б найдрібнішої душі, така ж сама цікава і корисна, як і історія цілого народу...
М. Лермонтов

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань і мотивація навчальної діяльності

1. Опитування

- Чому Лермонтов назвав свій роман «Герой нашого часу»?
- Що ви можете сказати про сюжет та фабулу роману?
- Що об'єднує окремі повісті в єдиний роман?

2. Аналізування інформації другої графи таблиці ЗХВ (заповненої на попередньому уроці)

II. Робота над темою уроку

Дослідницька робота в 5-ти групах

Кожна група працює над окремою повістю із роману «Герой нашого часу». На дослідження тексту повісті відводиться 10 хв, на підготовку презентації — не більше 5 хв. Група повинна на аркушах паперу схематично зобразити відповіді на запитання, над якими група працювала, та висновок, якого вона дійшла. Під час презентації кожен висновок або мотивація підкріплюється цитатами із тексту. Час на презентацію роботи кожної групи — не більше 5 хв. (Групи презентуватимуть повісті у тому порядку, в якому вони розташовані в романі.)

Завдання для груп

- 1) З тексту повісті оберіть цитати для характеристики Печоріна або деталей його поведінки.
- 2) Знайдіть пояснення мотивам його поведінки (якщо можливо, прочитуйте).
- 3) Проаналізуйте його взаємини з іншими героями повісті. Поясніть мотиви або причини, що ним керують.
- 4) Прослідкуйте, чи змінюється характер героя упродовж повісті. Якщо так, знайдіть пояснення або причини цих змін.
- 5) Зробіть висновок: яка риса характеру Печоріна домінує в цій повісті; що вплинуло на формування саме такої риси.

На допомогу вчителеві

«Бела». Кохання до Бели для Печоріна не забаганка розбещеного серця, а спроба повернутись до світу щирих почуттів «дітей природи». Думка познайомити Печоріна з Белою належить Максиму Максимовичу. Щиро співчуючи «тоненькому, біленькому» офіцерові «з великими дивацтвами», Максим Максимович хоче його розважити і веде на весілля до князя. При цьому в нього було «своє на умі»: він прагнув зустріччю з Белою змінити переконання Печоріна про черкешенок. Сам того не усвідомлюючи, він підказує Печоріну спосіб викрадення Бели. Доброта та безпосередність Максима Максимовича обертається бідною. Домінуючими рисами характеру Печоріна є «глибокий, постійний сум», постійна втома та холодність. Ми бачимо, що він довіряє Максиму Максимовичу, але мимоволі спричиняє смерть Бели. Герой дуже болісно переживає загибель черкешенки, хоча й не хоче цього показати. Жвава душа Печоріна прагне діяльності, вимагає безпосереднього, живого руху, волі, енергійного життявиявлення — він наражається на чеченські кулі, шукає забуття в коханні, ризикованих пригодах, зміні місць. Але все це лише пошуки виходу, спроби розвіятись, забути про гнітючу «велику порожнечу».

«Максим Максимович». Зовні Печорін здається збайдужілим до всього на світі, та в душі не може простити собі, не може спокійно згадувати історію з Белою. Не сподіваючись на розуміння Максима Максимовича, утікаючи від душевного болю, Печорін припиняє стосунки з ним, і намагається якомога делікатніше пом'якшити свою відмову. Печорін не засуджує штабс-капітана за те, що той не в змозі зрозуміти його, нікого не звинувачує у своїй самотності, але гірко визнає, що в них «різні дороги». Печорін знає, що зустріч з Максимом Максимовичем його самотності не розвіє, а лише посилить відчуття болю, тому не хоче будь-яких зайвих пояснень. Печоріна переслідує порожнеча та усвідомлення того, що жити так навряд чи потрібно, примирення він отримує хіба що в гіркій іронії над самим собою: «...а все живеш — із цікавості: чекаєш чогось нового... Смішно і прикро!»

«Тамань». Герой у повісті ще молодий і недосвідчений, почуття його живі, палкі і раптові, він під впливом якихось думок чи подій може не спати. Люди для Печоріна є цікавими, життя кличе його назустріч небезпеці та невідомому. Через свою довірливість він потрапляє до пастки, влаштованої ундіною. Спроба зблизитись з контрабандистами стає безрезультатною не лише тому, що вони не можуть визнати Печоріна своєю людиною, але й тому, що розгадка таємниці викликає в нього розчарування. Палкий інтерес до життя змінюється відчуженням та байдужістю.

«Княжна Мері». У звичному для себе оточенні, у колі соціально близьких людей, герой демонструє всю силу своїх умінь. Тут він — хазяїн життя, тут йому є зрозумілим і доступним будь-яке бажання, він легко передбачає події і послідовно здійснює свої плани. Йому все вдається, сама доля допомагає йому. Печорін змушує будь-кого «скинути маску», оголити душу. Разом з тим він приходиться до пошуків нових стимулів життєвої поведінки, нових моральних норм, тому що старі, прийняті ним добровільно, уже не задовольняють його. Він виявляється значно вище і порядніше за Грушницького. Відкриваючи свою душу, Печорін майже відмовляється від егоїстичної позиції. У повісті автор яскраво демонструє шлях падіння та піднесення свого героя, у кінці якого Печорін залишається самотнім. Його усі, кожен по-своєму, ненавидять, він сам себе зневажає. Однак повість закінчується на світлій ліричній ноті: духовні пошуки Печоріна, процес його внутрішнього розвитку тривають.

«Фаталіст». У повісті в Печоріна немає ані друзів, ані ворогів. Думки про долю людини так захоплюють Печоріна, що йому не до Насті, «гарненької дочки» урядника, в якого він живе. Печорін звільняється від захопленя та людських взаємин, йдеться лише про те, що вирішує життя людини: її воля або доля. Усі персонажі поділяються на тих, хто вірить у долю, і тих, хто у неї не вірить. Печорін сам вирішив випробувати долю і зрозумів: його перемога над козаком — це не випадок, а точний розрахунок, сила, спритність, розум. І хоча все зовні виглядало фатальним, Печорін фаталістом так і не став.

III. Рефлексія

1. Узагальнююча бесіда
  - Які зміни відбуваються в характері Печоріна?
  - З якою метою автор порушує хронологію подій, переставляючи повісті на свій розсуд?
  - Чим відрізняється Печорін від людей його покоління?
  - Як автор ставиться до свого героя?
  - Чому автор називає Печоріна героєм свого часу?
2. Складання плану-характеристики Печоріна
  1. Зовнішність Печоріна.
  2. Печорін — наслідок законів часу й оточення:
    - а) егоїзм;
    - б) невдоволеність життям;
    - в) роздвоєння особистості.
  3. Ставлення Печоріна до людей.

4. Самоаналіз і здатність до глибокого почуття.
5. «Для чого я жив? Задля якої мети я народився?»
6. Ставлення автора до Печоріна.

IV. Домашнє завдання

Скласти таблицю Елвермана «Чи є Печорін героєм свого часу?»; повторити терміни «байронічний герой», «зайва людина», образ Євгенія Онегіна.

УРОК № 58

Тема. Урок розвитку мовлення. Печорін і байронічний герой. Печорін і Онегін.

Мета: узагальнити образ Печоріна; розкрити трагедію обдарованої особистості в умовах самодержавства; показати схожість і контрастність образів Печоріна, Онегіна, «байронічного героя»; розвивати критичне мислення та толерантне ставлення до оточуючих.

Обладнання: таблиці результатів групової роботи із попереднього уроку, заготовка трьох кіл («Кола Вена»), маркери.

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

На самоті людина почувається
менш самотньою.
Дж. Байрон

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Бесіда

- Чому Печорін утрутився в життя контрабандистів?
- Чим закінчилось його втручання?
- Як складаються взаємини Печоріна з «водяним товариством» у повісті «Княжна Мері»?
- Що спільного в Печоріна та Вернера? Чому вони не стали друзями?
- З якою метою Лермонтов протиставив Печоріну Грушницького?
- Що вам сподобалось в особистості Печоріна, а чого ви не розумієте?

2. Перевірка домашнього завдання

Проводиться аналіз записів до таблиці Елвермана (основна робота — з інформацією другої колонки).

Приклад:

Так	Проблема	Ні
<ul style="list-style-type: none"> • Усвідомлення власної гідності; • відстоювання права на самопізнання та самовираження; • психологічний самоаналіз; • пошуки власного «Я»; • висловлювання думок молодого покоління; • чесність у всьому 	<p>Чи є Печорін героєм свого часу?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Холодність у взаєминах з оточуючими; • прояв безвідповідальності за вчинки; • прояв егоїзму; • невміння поступатися; • байдуже ставлення до власного життя; • намагання приховати власні почуття

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Про покоління, до якого належить Печорін, Герцен писав: «...Усі ми в більшій чи меншій мірі Онегіни, якщо тільки не віддаємо перевагу тому, щоб бути чиновниками або поміщиками... Ми займаємося всім: фізикою, філософією, любов'ю, військовим мистецтвом, містицизмом, аби тільки розсіятися, щоб забути про величезну порожнечу, яка гнітить нас...». Роман Пушкіна вплинув на формування задуму Лермонтова — створити образ «героя свого часу». Інакше як пояснити наявність у романі «Герой нашого часу» того, що було замислено, але не втілено в остаточному варіанті тексту «Євгенія Онегіна»? А якщо говорити про спільні риси обох згаданих героїв і байронівського типу героя, то слід визнати їх у чомусь дуже подібними, але одночасно і суто індивідуальними. (Оголошення теми, мети уроку та робота з епіграфом.)

III. Робота над темою уроку

1. Печорін і байронічний герой. Колективна робота

Бесіда

- Які риси байронічного героя ви помітили в образі Печоріна? (Самотність нескореного вільнолюбивого бунтаря зі страждальною душею, постійне невдоволення собою, своїм життям та прагнення знайти «себе справжнього», своє місце в житті)
- Що, на вашу думку, заважає Печоріну жити повноцінним життям? (Протириччя життя: він розцінює самого себе як «морального каліку», у якого зсохлась, випарувалась, померла «краща

половина душі». Перед дуеллю Печорін замислювався: для чого він жив, задля якої мети народився? Він говорить: «А, дійсно, вона існувала і, напевно, було мені призначення високе, тому що я почуваю в душі своїй сили безмежні». Та він не знайшов діяльності, яка відповідала б його «безмежним силам». Він витратив їх на ламання життя «чесних контрабандистів», викрадення Бели, убивство Грушницького тощо. Він відчуває, що приносить горе або загибель кожному, з ким зближується. А це свідчить про загострене почуття совісті в героя.)

2. Печорін і Онегін. Колективна робота з подальшим узагальненням

Бесіда

- Що об'єднує героїв романів Пушкіна і Лермонтова?
- Що їх різнить?
- Чим відрізняються сцени дуелі в романах «Євгеній Онегін» і «Герой нашого часу»?
- Чому Пушкін звинувачує свого героя у вбивстві, а Лермонтов прощає Печоріна, знаходить йому виправдання?
- Якими є проблеми особистого щастя в романі Пушкіна, а які — в романі Лермонтова? Як їх вирішують герої?
- Чому героїв обох романів називають «героями свого часу»?
- Чи можна їх назвати «зайвими людьми»? Чому?

Підсумок

Євгеній Онегін Пушкіна живе типовим для «золотої молоді» того часу життям: бали, ресторани, прогулянки Невським проспектом, відвідування театрів. Він виділяється із загальної маси аристократичної молоді. Автор підкреслює його «мріям відданість, дивність і різкий, холодний розум», честь, благородство душі. Онегін не розчарувався у способі життя та інтересах світського товариства, йому імпонує політична та соціальна ситуація в Росії.

Лермонтовський Печорін спочатку прагне світських задоволень, потім розчарується в них, робить спробу зайнятися наукою, читати книги та байдужі до всього.

Герцен назвав Печоріна «молодшим братом Онегіна». Печорін — це «Онегін нашого часу, герой нашого часу», — так сказав про нього Белінський. «Онегін нудьгує, Печорін глибоко страждає.» Стан Печоріна є трагічнішим, він за натурою більш талановитий і чуттєвий. Це — сильна і вольова особистість, яка прагне діяльності. Та попри обдарованість і багатство духовних сил він, за його власним визнанням, — «моральний каліка». Його характер та поведінка сповнені протиріч.

Протириччя Печоріна, за визначенням Лермонтова,— «хвороба» покоління того часу. Печорін говорить: «Ціле моє життя було тільки ланцюгом сумних і невдалих протирич серцю або розуму». З одного боку, Печорін — скептик, розчарована людина, з іншого,— у ньому є велике прагнення життя та діяльності. У ньому здоровий глузд бореться з почуттями, розумом і серцем. Свою увагу до жінок Печорін пояснює потребою честолюбства, але ми бачимо, що він здатний на глибоке кохання. За Онегіним ми помічали те саме. Мета та сенс життя для Онегіна мали свій філософський інтерес, але не стали основним питанням, як для Печоріна.

* Альбїон — Об'єднане королівство Великої Британії та Північної Ірландії.

Хто винен у тому, що Печорін перетворився в «розумну непо-трібність», у «зайву людину»? Сам герой на запитання відповідає так: «У мені душа зіпсована світом», тобто світським товариством, у якому він жив і від якого утекти не зміг. «Моя безбарвна молодість протекла в боротьбі із собою та світом: кращі мої почуття, боячись насмішок, я ховав у глибині серця: вони там і померли.»

У 20-ті роки XIX ст., роки Онегіна, із дворянського прошарку вийшли декабристи. А Печорін — людина 30-х років, типовий героєм свого часу.

IV. Рефлексія

1. «Кола Вена»

Порівнюються байронічний герой, Онегін і Печорін — три кола мають спільну поверхню та індивідуальні площини: кола заповнюються спочатку колективно, потім робота продовжується в зошитах.

2. Повернення до епіграфу уроку.

Написання есе, темою якого є епіграф

V. Домашнє завдання

Підготуватись характеризувати жіночі образи роману.

УРОК № 59

Тема. Жіночі персонажі роману «Герой нашого часу»

Мета: продовжити детальне вивчення роману М. Лермонтова «Герой нашого часу»; розкрити конфлікт Печоріна з навколишнім середовищем; показати розмаїття жіночих образів твору; учити вирізняти в художньому творі епізоди, важливі для характеристики героїв, робити узагальнення; розвивати критичне мислення, гуманізм і толерантне ставлення до оточуючих.

Обладнання: грона до тем «Бела», «Ундіна», «Мері», «Віра»; таблиця Елвермана.

Тип уроку: урок аналізу епічного твору.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Чи спадало вам на думку, обговорюючи характер і вчинки Григорія Олександровича Печоріна, героя свого часу,

подивитися на жіночі образи в романі не як на фон, що робить образ головного героя більш яскравим та повним, а як на самостійне явище — теж героїнь часу? Сьогодні ми поговоримо і про екзотичну Белу, і про начерковий образ ундіни з «Тамані», і про реальних жінок — княжну Мері та Віру. Жінки, у ставленні до яких відкривається істинна сутність Печоріна; жінки, ставлення яких до Печоріна розкриває також певні сторони його сутності.

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда

- Чим підсилюється романтичний колорит «нечистого місця» в повісті «Тамань»? Яке місце в ньому посідає «дика ундіна»?
- Для чого Печорін інтригує з Мері? Як змінилась княжна, покохавши Печоріна?
- Які дії Печоріна викликають почуття ненависті у княжни? Чому Печорін відмовляється від одруження з княжною Мері?
- Чим Віра не схожа на княжну Мері? Чому Печорін залишається «знаряддям страти» і щодо Віри, яку кохає?
- Яка гама почуттів охоплює героя, який утратив надію повернути Віру?

III. Робота над темою уроку

1. Складання характеристики жіночих образів на основі тексту — робота в 4-х групах

Очікувані відповіді

Група А. Образ Бели

Становище Бели є по-справжньому трагічним. Хоча їй присвячена ціла повість роману, автор звертає на неї увагу хіба що як на красиву «річ»: «І справді вона була гарна: висока, тоненька, очі чорні, як у гірської сарни, так і заглядали вам у душу. Печорін у задумі не зводив з неї очей, і вона частенько спідлоба на нього поглядала...». Печорін своєю примхою, навіяною йому Максимом Максимовичем, вирвав її із звичного життя: «...Вона за цими дверима; тільки я сам сьогодні даремно хотів бачити її: сидить у кутку, закутавшись у покривало, не говорить і не дивиться, полохлива, як дика сарна. Я найняв нашу духанницю, вона знає по-татарському, буде доглядати її і навіть привчить її до думки, що вона моя, бо вона нікому не буде належати, крім мене...». Коли ж вона покохала його і цим свідомо порвала з минулим, він охолов до неї: «Любов дикунки не набагато краща за любов знатної пані, нецтво і простосердність однієї так само набридають, як і кокетство другої». Печорін

готовий на рішучі кроки заради своєї примхи, незважаючи на наслідки його дій для інших. Він опосередковано винен у смерті Бели, яка здатна на велике палке кохання, але не належить до кола Печоріна, тому перспектив для розвитку їхнього кохання немає.

Група Б. Образ ундіни

Образ дівчини-контрабандистки є досить романтичним. Для неї є характерною дивна зміна настрою, її мовлення незвичайне і наближене до народних приказок, її пісні нагадують народні, свідчать про прагнення до волі. У ній багато поезії «дикої свободи». Як говорив Белінський, «напівдика мова вільних ущелин». Але її безпосередність оманлива й допомагає їй завести Печоріна в пастку, яка могла коштувати героєві життя. За її пісенними образами сховано реальне життя, суворе і далеке від первинної природності; її ж внутрішній світ — «поза межами досяжності».

Група В. Образ княжни Мері

Мері Ліговська — розумна, культурна, горда дівчина, здатна на глибоке почуття. Їй притаманна романтична мрійливість. Цим пояснюється її цікавість до Грушницького: «товста солдатська шинель» робить Грушницького в її очах особистістю, овіяну таємничістю. Загадковість, дивність Печоріна інтригує її; його оповідь про себе, про те, як світ не прийняв його та зіпсував його характер, глибоко западає в її добру й довірливу душу, а щирий жаль до нього перетворився на кохання. Ми бачимо перед собою людину з певними життєвими принципами, яка здатна упрохати й матір переступити через будь-які умовності, що в банальному розумінні суспільства складають подружнє щастя, й уможливити щастя коханого за будь-яких випробувань. Із останнього діалогу Печоріна з її матір'ю ми розуміємо, що Мері здогадується про причини становища героя, про його заслання на Кавказ, але все ж, незважаючи на це, чекає на його оспівчення — вірніше, відповіді на її оспівчення. Мері перша зізнається Печоріну в своєму коханні, але її почуття були ним відкинуті. Протягом кількох хвилин Печорін шукав у своєму серці «хоч краплини любові до милої Мері». Але на знак глибокої поваги до неї він зробить так, щоб їхня розлука стала для неї менш болючою: виставить себе не в кращому світлі, запропонує Мері його зневажати. Навіть і тоді, боляче вражена в саме серце, Мері не опуститься до дрібної помсти. І ми, читачі, проймемося до неї ще більшою повагою та симпатією.

Група Г. Образ Віри

Печорін давно кохає Віру, але його кохання примушує жінку лише страждати; заради кохання до нього вона йде на будь-які жертви. Віра — образ більш ескізний, намальований кількома

яскравими штрихами. Ми бачимо жінку, у якої почуття, емоції весь час борються з розумом. Взявши шлюб зі старим князем заради сина, вона зраджуватиме чоловіка з Печоріним. Злякавшись за долю Печоріна на дуелі, вона видасть своєю поведінкою власні почуття, поставивши на карту і родинний спокій, і повагу чоловіка до неї, і саме майбутнє. Мабуть, вона передчуває сумне розставання з Печоріним, роман без щасливої розв'язки, але нічого не може з собою вдіяти, бо йде назустріч коханню, не укладаючи жодних угод, не оцінюючи наслідків поривів власної душі й серця.

2. Коротке узагальнення

З найбільшою симпатією автор описує образи Мері та Віри. Ці неабиякі натури звернули увагу на Печоріна, щиро покохали його й могли б навіть пов'язати з ним життя. Вони розумні й душевні, освічені та емоційні, і — головне! — сміливо відверті у словах і вчинках, можуть стати поруч із Печоріним у щасті та горі. Ми зустрічаємо їх тільки в одній частині роману — повісті «Княжна Мері», але ж ця повість центральна. Такі різні й за віком, і за вдачею, княжна Мері і Віра схожі в одному — у відвертості почуттів і вчинків, у вірності коханню. Можливо, саме таку героїню свого часу мріяв зустріти на своєму життєвому шляху Лермонтов.

IV. Рефлексія

1. Складання грона до тем «Бела», «Ундіна», «Мері», «Віра»
2. Заповнення таблиці Елвермана «Чи здатний Печорін на велике кохання?»

V. Домашнє завдання

Завершити роботу над таблицею Елвермана; підготувати цитату-характеристику образу Максима Максимовича.

УРОК № 60

- Тема. Максим Максимович — образ «маленької людини»
- Мета: продовжити вивчення роману «Герой нашого часу»; охарактеризувати образ Максима Максимовича, пояснити доцільність його введення у твір; учити учнів вирізняти в художньому творі епізоди, важливі для характеристики героїв, учити робити узагальнення; розвивати критичне мислення, гуманізм і толерантне ставлення до оточуючих.

Обладнання: гроно на тему «Максим Максимович», сенкани.

Тип уроку: урок-дослідження.

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Перевірка домашнього завдання

Перевіряється і тлумачиться заповнена вдома таблиця Елвермана «Чи здатний Печорін на велике кохання?»

2. Бесіда

- Яку роль відіграє в житті Печоріна Максим Максимович?
- Як автор ставиться до Максима Максимовича?
- Як Максим Максимович пояснює небажання Печоріна залишитись (повість «Максим Максимович»)?
- Чи хотів Печорін образити Максима Максимовича? Чи байдуже він ставиться до штабс-капітана?

II. Робота над темою уроку

1. Виступи учнів з характеристикою образу Максима

Максимовича — за випереджувальним домашнім завданням, з використанням цитат

Максим Максимович — цільна та безпосередня натура, не «печорінського» типу. У нього «чудесна душа, золоте серце». Белу він любив як рідну дочку, по-родинному ставився до Печоріна. «Розумовий кругозір Максима Максимовича дуже обмежений, але причина цієї обмеженості не в його натурі, а в його розвитку»,— говорить Белінський. Спільна з Печоріним служба у фортеці — виняткова подія в житті Максима Максимовича. Усе життя він служить далеко від культурних центрів, це «старе немовля, добре, миле, людяне, недосвідчене у всьому, що виходило за тісний кругозір його поняття та досвіду».

Максим Максимович, який на дійсній службі не знає нудьги, багато особливостей Печоріна називає «дивними» і готовий пояснити його душевну невдоволеність «модою». Сам Максим Максимович відрізняється від Печоріна добротою і терпимістю до людей. Цю рису Лермонтов уважав визначальною і властивою російському характеру: «Мене мимоволі вразила здатність росіянина пристосовуватись до звичаїв тих народів, серед яких йому трапляється жити; не знаю, варта осуду чи похвали ця властивість розуму, але вона доводить неймовірну його гнучкість і наявність того ясного здорового глузду, що прощає зло скрізь, де бачить його необхідність чи неможливість його знищення».

Максим Максимович не втручається в почуття Печоріна, проте готовий по-лицарськи захищати високі моральні принципи. До Печоріна він прикипів усією душею.

Цей образ не менш типовий, ніж Онегін, Ленський та інші. Критик Белінський звертається до читачів: «Чи не правда, ви так звикли з ним, так полюбили його, що ніколи вже не забудете його, а якщо зустрінете під грубою зовнішністю, під корою згрублості від важкого та бідного життя — гаряче серце, під простою, міщанською мовою — теплоту душі, то напевно скажете: «Це Максим Максимович». І дай вам бог побільше зустріти на шляху вашого життя Максимів Максимовичів!».

2. Слово вчителя

Значення образу Максима Максимовича у творі

— У романі постійно лунає голос автора, який оцінює вчинки, думки та почуття свого героя. Він настроює читача на активне ставлення до Печоріна; читач повинен скласти власну думку про героя. Роль автора — допомогти йому в цьому.

Для цього Лермонтов користується різними прийомами непрямої характеристики. У повісті «Бела» ми бачимо Печоріна очима Максима Максимовича; у повісті «Максим Максимович» про нього розповідає автор. Досить вагомим є також прийом зіставлення різних характерів та поглядів на людину і світ. На відміну від Печоріна, Максим Максимович задоволений тим, що має, дивиться на світ з точки зору прагматика та реаліста.

III. Рефлексія

1. Гронування та тему «Максим Максимович» (див. додаток)

2. Написання сенканів на теми «Доброта», «Сподівання», «Природність»

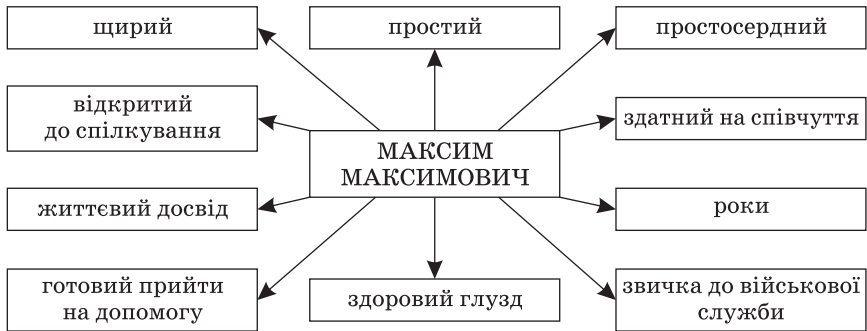
- 1) Доброта,
Безмежна, щира,
Зцілює, зігріває, підтримує,
Прояв душі, здатний відродити,
Ілюзія.
- 2) Сподівання,
Обнадієні, марні,
Народжуються, ведуть, тануть,
Поки сподіваєшся, продовжуєш жити,
Тепло.

- 3) Природність,
Справжня, земна,
Зачаровує, обеззброює, вабить,
Людина є часткою природи,
Надійність.

V. Домашнє завдання

Випереджувальне завдання: підготувати повідомлення про особливості художнього часу, образу автора та картини природи в романі М. Лермонтова «Герой нашого часу»; повторити відомості про романтизм і реалізм; повторити вивчене за темою «Життя та творчість М. Лермонтова».

Додаток

УРОК № 61

Тема. Романтичні й реалістичні елементи в поезиці роману «Герой нашого часу». Особливості художнього часу, образу автора та картин природи

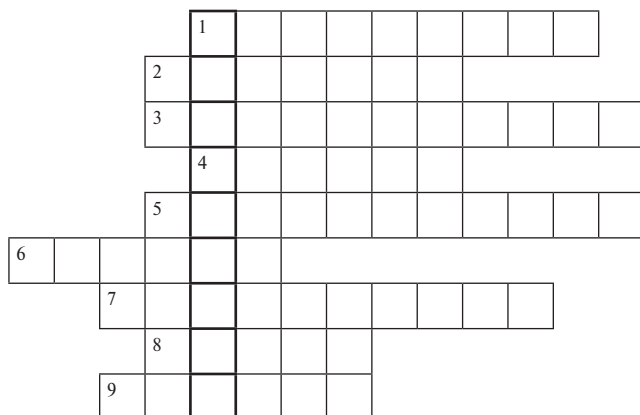
Мета: розкрити актуальність проблематики роману «Герой нашого часу»; узагальнити відомості про елементи роману; розвивати почуття відповідальності перед суспільством і бажання протистояти бездуховності, жорстокості, лицемірству; розвивати мовленнєву культуру та толерантне ставлення до оточуючих, почуття гуманізму.

Тип уроку: проблемний урок з елементами дослідницької роботи.

ХІД УРОКУ

I. Оголошення теми та мети уроку.**Актуалізація опорних знань**

1. Розгадування кросворду, підготовленого вчителем

1. Прізвище Мері. (Ліговська)
  2. Прізвище головного героя твору «Герой нашого часу». (Печорін)
  3. Прізвище розжалуваного офіцера, з яким відбулась дуель головного героя твору. (Грушницький)
  4. Ім'я штабс-капітана, від якого вперше автор почув розповідь про Григорія Олександровича. (Максим)
  5. Назва гори, у підніжжя якої автор зустрівся зі штабс-капітаном. (Койшаурська)
  6. Назва повісті, яка хронологічно є першою. («Тамань»)
  7. Назва міста, в якому відбуваються основні події повісті «Княжна Мері». (П'ятигорськ)
  8. Укажіть жанр твору Лермонтова «Герой нашого часу». (Роман)
  9. Місце, де відбуваються події, описані у творі Лермонтова «Герой нашого часу». (Кавказ)
- Ключове слово: автор твору «Герой нашого часу» (Лермонтов)

II. Робота над темою уроку

1. Повідомлення учнів за випереджувальним завданням

Особливості художнього часу, образу автора та картин природи в романі Лермонтова «Герой нашого часу».

Якою б жахливою не була світова хвиля, що тяглась від 1825 року через тридцяті та сорокові,— роки ці для російського

визвольного руху не пройшли даремно. Вони здавались мертвим затишшям. Навкруги спокійно текла, за виразом Герцена, «глибока та брудна ріка цивілізованої Росії, з її аристократами, бюрократами, офіцерами, жандармами, великими князями та імператором — безформна і безголоса маса низин, рабської покірності та заздрості, що захоплює й утискає все».

Зберегти в собі віру в майбутнє всупереч усій безрадісності реальних вражень, знайти в собі сили якщо не для прямої політичної боротьби, то для діяльної праці в ім'я майбутньої перемоги істини, свободи, гуманності було завданням дуже складним. Для цього потрібно було мати не тільки благородне серце. Для цього потрібно було пройти довгу спокую думок, потрібно було досягти тієї глибини та ясності історичного прозріння, за якого віра в майбутнє стає вимученим переконанням. Потрібно було зуміти побачити реальні шляхи боротьби та служіння істині.

Прогресивні люди миколаївської епохи побачили ці шляхи. Найяскравіші приклади — Белінський, Герцен, Огарьов. Але це були не всі, а лише вибрані. Більшість освічених людей складала якраз ті, що не вміли або не встигли знайти цю ясність цілі, віддати свої сили боротьбі, у кого звичний канцелярський розпорядок життя забирав будь-яку віру в доцільність служіння добру, віру в майбутню його перемогу.

Домінуючим типом епохи був тип людської особистості, відомий під сумною назвою «зайвої людини». Григорій Олександрович Печорін, з яким познайомилося російське суспільство в 1839–1840 роках, належав до цього типу.

Жоден твір Лермонтова не отримав стільки протилежних, суперечливих відгуків, як роман «Герой нашого часу». Час його створення був багатий на значні події в тогочасному суспільно-літературному житті країни. Російська громада уважно стежила за новими віяннями із Заходу, намагалась осмислити хід історичного розвитку в Росії з різних точок зору. Разом з тим у Росії почалось помітне пожвавлення суспільної думки — народжувалась слов'янофільська ідеологія. Важко та поступово виникала і протилежна їй ідеологія — революційно-демократична. Якщо на Заході романтизм не здавав своїх позицій, то в Росії геній Пушкіна вже обумовив перемогу реалістичного спрямування. У цій обстановці ідейних і літературних тенденцій Лермонтов створює роман, який увібрав усю недовершеність епохи та втілює цю недовершеність у героєві, який постійно експериментує та аналізує.

«Герой нашого часу» виник з циклу повістей чи оповідань, які об'єднує один герой та незвичний характер пригод, які випали на його долю.

Упродовж усього роману ми постійно відчуваємо присутність автора, який не просто точно передає хід подій, а й коментує переживання, думки, порухи душі своїх героїв, дає власні оцінки вчинкам, при цьому нікого не засуджуючи, а намагаючись зрозуміти та пояснити все, що відбувається. З цією метою автор використовує своєрідні ліричні відступи і описи картин природи, які допомагають глибше зрозуміти душевний стан тих, хто є її часточкою.

Бесіда

- Укажіть особливості епохи, в яку був написаний роман «Герой нашого часу».
- Чи був Печорін представником суспільства, цілком характерним для своєї епохи? Які ідеї має цей образ?
- Яку роль у романі відіграють картини природи?
- Чи присутній образ автора в романі? Аргументуйте свою відповідь.

2. Узагальнення та систематизація знань

Учитель. Лермонтов, як і його попередник Пушкін, зумів досить самобутньо підійти до композиційної побудови свого твору, увівши своє бачення картин природи, своє розуміння художнього часу та місця автора у творі. Композиційна структура «Героя нашого часу» неповторно самобутня і досконала за гармонійною зрівноваженістю усіх елементів та частин твору. Роман складається з п'яти самостійних повістей, але композиційно не сприймається як зібрання розрізнених творів, об'єднаних тільки фігурою головного героя. У читацькому сприйнятті роман ділиться на дві частини. Одна являє собою об'єктивну розповідь про Печоріна в записках офіцера-мандрівника; друга — суб'єктивна сповідь героя.

Проблематика роману визначається особистістю Печоріна, в якій живуть дві стихії — природна (справжня) і соціальна. Природне начало в Печоріні знищити неможливо, але воно тільки подекуди з'являється у своєму чистому, безпосередньому вигляді. Майже завжди воно спотворене соціальними забобонами, які перетворюють героя в егоїста, роз'єднують його із загальнолюдськими інтересами. Протиріччя між багатими задатками незвичайної особистості та соціальною розбещеністю виступає як протиріччя між почуттями та здоровим глуздом, між палким учинком та роз'їдаючим аналізом, між особистою волею та трагічною необхідністю, між прагненням до справжнього і вічного щастя та фатальним пануванням випадку, між зовні напруженим духовним життям і не гідними цієї напруженості результатами.

Ідейно-художнє значення роману полягає в оголенні можливого спрямування духовного розвитку. А це означає, що тільки реальна особистість з її перевагами і недоліками, ґрунтуючись на особистій волі як головному стимулі моральної поведінки в конкретному соціальному середовищі, знову ж таки з усіма позитивними та негативними рисами, може отримати високу моральну норму за умови активного ставлення до життя та здатності пожертвувати собою заради інших.

Запитання до класу

- Які елементи твору є реалістичними та романтичними?

III. Рефлексія

1. Робота над третьою графою таблиці ЗХВ, заповнення якої було розпочато на уроці № 56.

2. Самостійна робота

Учні письмово дають розгорнуті відповіді на одне-два запитання — за власним вибором або за вибором учителя.

Завдання

- Випишіть імена персонажів роману Лермонтова «Герой нашого часу», яких можна було б назвати романтичними образами «природних людей». Для чого автор змушує Печоріна час від часу зустрічатися з такими людьми? Які психологічні, етичні та естетичні наслідки мають такі зустрічі в романі?
- Образи Онегіна та Печоріна відкривають галерею «зайвих людей» у російській літературі. Як людина може стати «зайвою»? Чи оточують «зайві люди» вас?
- Складіть короткий письмовий перелік рис, що відрізняють реалістичний соціально-психологічний роман Пушкіна «Євгеній Онегін» від романтичного морально-психологічного роману Лермонтова з елементами реалізму «Герой нашого часу».
- Чи можна назвати людину розумною, якщо наслідком того, що вона вважає своїм розумом, є саме тільки лихо для неї самої та оточуючих? Відповідь обґрунтуйте, навівши приклади з літератури або життя.
- Чому, на вашу думку, література XVIII ст. зображувала, як правило, «типових дурнів» («Історія Тома Джонса», «Кандід» тощо), а література XIX ст. — «типових розумників»?

IV. Домашнє завдання

Повторити вивчене, підготуватись до написання контрольного твору.

УРОК № 62

Тема. Контрольний твір за творчістю О. Пушкіна та М. Лермонтова

Мета: розвивати письмове зв'язне мовлення та творчі здібності учнів; узагальнити та систематизувати знання учнів з вивченої теми; виховувати прагнення досягти високого результату.

Тип уроку: контроль знань і творчих умінь.

ХІД УРОКУ**I. Повідомлення теми та мети уроку****II. Ознайомлення із запропонованими темами для написання творів**

Теми для творів

- 1) Зображення життєвих ідеалів героїв роману О. Пушкіна «Євгеній Онегін».
- 2) Образ автора в романі О. Пушкіна «Євгеній Онегін».
- 3) «А щастя було таким можливим, таким близьким...» (за романом О. Пушкіна «Євгеній Онегін»).
- 4) Що я відкрив (-ла) для себе в поезії О. Пушкіна.
- 5) Проблеми особистого щастя в романі М. Лермонтова «Герой нашого часу».
- 6) Зображення долі молодого покоління ХІХ ст. у романі М. Лермонтова «Герой нашого часу».
- 7) Тема «зайвої людини» в російській літературі першої половини ХІХ ст.
- 8) Своєрідність поезії М. Лермонтова.

III. Написання творів на чернетках**IV. Домашнє завдання**

Переписати твір у чистовик; підібрати цікаві відомості про життя М. Гоголя, висловлювання відомих людей про нього та його творчість.

УРОК № 63

Тема. Микола Гоголь (1809–1852) — російський і український письменник. Вплив української культури на розвиток його творчості

Мета: познайомити учнів із М. Гоголем, письменником і особистістю; з'ясувати вплив української культури на розвиток його творчості; формувати уміння коротко, лаконічно та змістовно робити записи в зошити; виховувати поважне ставлення до культурних процесів різних народів.

Обладнання: портрети М. Гоголя та близьких йому людей, ілюстрації із зображенням місця народження та інших пам'ятних місць, пов'язаних із життям письменника.

Тип уроку: засвоєння нових знань і формування на їх основі знань та умінь.

Ти хочеш неодмінно рівнятись з Богом.
Матір М. Гоголя

Я з усіх сил намагаюся як новину сказати
те, що сказав Гоголь.
Л. Толстой

ХІД УРОКУ**I. Мотивація навчальної діяльності**

Учитель. «Я палав незгасним прагненням зробити своє життя потрібним для блага держави, я жадав принести хоча б найменшу користь. Тривожили думки, що я не зможу, що мені перепинять шлях, завдавши мені глибокого суму. Я поклявся жодної хвилини короткого життя свого не втрачати, не зробивши блага»,— так писав палко настроєний на самопожертву юнак, ще в студентські роки глибоко переймаючись соціальними негараздами, внутрішньо противлячись найрізноманітнішим виявам зла, уболіваючи за всю державу і свою «милу Україну». Він настроювався на таку діяльність, «щоб бути по-справжньому корисним для людства». Загалом же всю творчість цієї людини було спрямовано на «очищення серця», «розуміння серцем», щоб досягти хоч якоїсь подоби суспільної гармонії. Цією людиною був Микола Васильович Гоголь, видатний російський та український письменник. Напевно, недарма два народи сперечаються, кому належить його творчість. Адже Гоголь належить до когорта тих письменників, яких «своїми» можуть

назвати будь-які народи. (Оголошення теми, мети уроку та знайомство з епіграфами; запис у зошити.)

II. Актуалізація опорних знань

1. Заповнення першої графи таблиці порівняння первинних і вторинних знань на тему «Гоголь», коментування учнями записів

Це мені було відомо	Це для мене є новим

2. Повідомлення учнів за випереджувальним завданням

Відомості про життя М. Гоголя та цікаві вислови про нього

- «Російська мова Гоголя була не рідна, а вивчена, сильно перейнята українською стихією... він думав по-українському, а пишучи свої твори, перекладав їх російською мовою... якби Гоголь пожив довше в українському оточенні <...>, не тинявся серед чужинців, за кордоном, то він став би українським письменником» (В. Дорошенко).
- «Жахливе незрозуміння Гоголя можна пояснити... тільки одним: за природою свого духу і творчості він був чужий для великоруської літератури» (А. Перетц).
- «У письменника формується нова місія — посланництво від імені поверженої в рабство Батьківщини... Він виконав свою місію засобами російської мови блискуче... Українець зробив величезний внесок у сусідню літературу, а подяки жодної» (Я. Славутич).
- «У багатьох випадках навіть відчутно, що Гоголь думає рідною мовою і не намагається перекладати російською, залишивши все в природному стані» (О. Мандельштам).
- «Гоголь продовжив розвиток естетичних ідей, що були властиві українській художній думці. Тут маємо справу з тенденцією активного входження українського матеріалу в російську літературу: і естетичних, і інтелектуальних, і ментальних форм» (П. Міхед).
- «Я з усіх сил намагаюся як новину сказати те, що сказав Гоголь» (Л. Толстой).
- «Як письменник, Гоголь сформувався на ґрунті староукраїнської літератури, його творчість увібрала в себе родові барокові ознаки, тому гоголівські твори близькі до української барокової проповіді, повчального слова... і до старої інтермедії, вертепної драми, побутового анекдоту, бурлеску» (Ю. Барабаш).

- «Скажу вам одне слово про те, яка в мене душа, хохлацька чи російська. Я сам не знаю, яка в мене душа. Знаю тільки, що ніяких переваг не дав би ні малоросіянину перед росіянином, ні росіянину перед малоросіянином. Обидві природи надто щедро обдаровані Богом, і <...> кожній притаманні такі риси, яких не має інша...» (М. Гоголь).

3. Доповнення до таблиці порівняння первинних і вторинних знань (продовження заповнення першої графи)

III. Робота над темою уроку

1. Лекція учителя

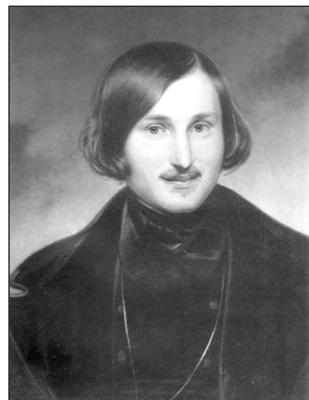
(Учні занотуюють деталі, які їм здалися найцікавішими або найвагомішими.)

Огляд життя та творчості М. Гоголя

— Стародавнє мальовниче село Великі Сорочинці на Полтавщині пов'язане з іменем всесвітньо відомого письменника-гуманіста Миколи Васильовича Гоголя. Зв'язок Гоголя з Сорочинцями почався ще до його народження. Його батько, Василь Опанасович Гоголь-Яновський, у 28-річному віці одружився з юною Марією Іванівною Косяровською. Їй на той час було усього 14 років. Таке раннє заміжжя стало причиною народження двох перших діточок в сім'ї Гоголів мертвими. Тому, коли Марія завагітніла втретє, Василь Опанасович, остерегаючись за майбутнє немовля, шукає для неї належний догляд. За порадою своїх друзів, він везе кохану дружину до відомого українського лікаря Михайла Яковича Трохимовського, у Великі Сорочинці.

Шість тижнів до пологів Марія Іванівна була під наглядом лікаря і 20 березня (1 квітня за новим стилем) 1809 у флігелі лікаря народився майбутній письменник, а в Спасо-Преображенській церкві Микола Гоголь був охрещений. Після пологів ще 6 тижнів маля провело зі своєю матінкою під наглядом лікаря, а потім щасливий батько забрав їх додому — до Василівки, де Микола провів своє дитинство та юність. Батько Миколи — Василь Опанасович Гоголь — був праправнуком полковника козацького війська часів Богдана Хмельницького Остапа Гоголя. Пізніше знаменитий нащадок звеличить його до легендарної постаті й оспіває в образі Тараса Бульби. Дитинство майбутнього письменника минуло в селі Василівці (тепер Гоголеве) в маєтку батьків. У далекому минулому Василівка — родовий маєток Лизогубів. Тетяна Семенівна Лизогуб, взявши шлюб з Опанасом Дем'яновичем Гоголем — дідом Миколи Васильовича Гоголя, 1781 року отримала від батька хутір

Купчинський, який згодом перейменували у Василюк на честь батька майбутнього письменника. Тут Микола провів перші десять років життя, успадкувавши від батька, Василя Опанасовича, почуття гумору, хист оповідача, любов до театру. Поміщик середньої руки Василь Опанасович Гоголь-Яновський, за відсутності свого багатого родича, царедворця Д. П. Трошанського, управляв його маєтком у Кібенцях і часто приїздив у справах до Кочубеїв. З собою він брав і сина. Але хлопчикowi чомусь не подобався пишний палац. Він, очевидно, комплексував серед цієї розкоші. Тому, доки батько вирішував справи і пригощався, Миколка їхав бричкою на інший кінець Диканьки, на Личківку, де жили козаки.

Микола Гоголь

Про характер і вдачу Гоголя є десятки свідчень, і всі вони суперечливі, як суперечливе саме наше життя. За словами одного з товаришів, з якими він жив деякий час у Петербурзі, «не було людини, скритнішої від Гоголя: він умів поєднати засіб з метою, вдало вибрати засіб і в самий спритний спосіб досягти мети» (В. Вересаєв, Гоголь в житті. — Харків: «Прапор», 1990.— С. 115). Мати, Марія Іванівна, палко вірила в талант сина. Десяти років Миколу Гоголя відправили до Полтавського повітового училища.

З 1818 по 1819 рік Микола навчався в Полтавському повітовому училищі. Дванадцять років Гоголя привезли в Ніжин до гімназії вищих наук, яку ще називали ліцеєм. Разом із Гоголем навчалися Нестор Кукольник, Євген Гребінка — майбутні поети. Тут здружився він з Олександром Данилевським, майбутнім письменником, та іншими. Україна стала для нього початком життя і творчості. Тут уперше він вийшов на сцену, зігравши роль дуже старого діда, написавши п'єсу з українського життя. Ніжин став духовною і творчою колицею письменників. Не випадково, мабуть, тут встановлено перший пам'ятник Гоголю, створений ще 1881 року талановитим українським скульптором Парменом Забілою, відкрито перший музей Гоголя, зібраний у стінах лицею студентами Історико-філологічного інституту під керівництвом викладача П. А. Заболожського. З 1821 по 1828 рік Гоголь навчався у Ніжинській гімназії вищих наук, де вперше виступив на сцені гімназійного театру як актор і режисер-постановник вистав «Едіп в Афінах», «Урок дочкам», «Лукавін» та багатьох інших.

Майстерно зіграв роль Простакової у виставі «Недоросль». Учасник цього спектаклю К. Базилі, пізніше відомий публіцист і дипломат, згадував: «...Я бачив цю п'єсу і в Москві, і в Петербурзі, але завжди вважав, що жодній актрисі не вдавалася так добре роль Простакової, як її зіграв шістнадцятилітній Гоголь». «Думаю, що Гоголь затьмарив би й знаменитих коміків-артистів, якби вступив на сцену»,— стверджував товариш М. Гоголя Т. Пашенко. У гімназії М. Гоголь поринув у світ давньої української історії, народних звичаїв та усної народної творчості, з якими знайомився не тільки з друкваних джерел, але й на ніжинських базарах, у передмісті Магерки, де було в нього багато знайомих. Пізніше ніжинські типи, окремі сценки увійшли до безсмертних творів письменника. У Ніжині М. Гоголь написав свої перші літературні твори, публікуючи деякі з них у рукописних журналах та альманахах. Тут народилися його вірші «Италия», «Новосельє», «Непогода», «Две рыбки», «Битва при Калке», поема «Ганц Кюхельгартен», сатири «Насмешнику некстати», «Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан», драматичні твори. У гімназії формувався і набирав сили геній майбутнього великого письменника.

Мовно-музичну культуру рідної землі прищепила майбутньому письменнику бабуся Тетяна Семенівна, мамина мама. Любов до мови, відчуття слова закладалися у юного Миколи Гоголя уже з дитячих літ. Згодом він захопиться збиранням українських народних пісень, прислів'їв та приказок, готуватиме матеріали до українсько-російського словника. Пізніше він так писав про українську пісню: «Якби наш край не мав такої скарбниці пісень, я б ніколи не зрозумів історії його, тому що не збагнув би минулого...», «Моя радість, життя моє! Як я вас люблю! Що всі холодні літописи, у яких я тепер риюся, перед цими дзвінками, живими літописами! Як мені допомагають в історії пісні!..», «Це народна історія, жива, яскрава, барвиста, правдива, що розкриває все життя народу».

У 1828 році М. Гоголь переїжджає до Петербурга. Там у 1829 р. він публікує свій перший твір — поему «Ганц Кюхельгартен». Через рік у журналі «Отечественные записки» з'являється повість «Басаврюк, або Вечір проти Івана Купала», перша з циклу «Вечори на хуторі біля Диканьки». Романтична спрямованість, опоетизованість життя надавали творам М. Гоголя особливого колориту. Грунтовні знання усної народної творчості дозволяли майстру виводити картини дійсності в глибокому взаємопереплетенні з вимислом, але мовби на реальному ґрунті життя. Особливо привабливим був ліризм, проникливість і любов автора до зображуваного, що неминуче справляло враження на читача, захоплюючи його уяву.

Туга за батьківщиною, за мальовничою Україною, змусила М. Гоголя наприкінці 1833 року клопотатися про місце професора історії в Київському університеті св. Володимира. Спонукала до цього ще й дружба з М. Максимовичем, професором-земляком, етнографом, фольклористом, істориком, ботаніком, майбутнім ректором Київського університету. «Я захоплююся заздалегідь, коли уявляю, як закиплять труди мої в Києві. Там скінчу я історію України й півдня Росії і напишу всесвітню історію. А скільки зберу там легенд, повір'їв, пісень! Якими цікавими можна зробити університетські записки, скільки можна умістити в них подробиць, цілком нових про сам край!» — переповнювався творчими планами письменник. «Туди! Туди! До Києва! Там, або навколо нього, звершались діяння віковичності нашої... Багато можна буде зробити добра», — писав він про свої сподівання М. Максимовичу. У цей же час він працює над книгами «Арабески», «Миргород» (1835).

По-справжньому М. Гоголь пізнав Київ уже після Петербурга й Москви, хоч бував у цьому місті ще 1827 року. Коли в Києві у 30-ті роки XIX століття відкривається університет, завдяки зусиллям Пушкіна й Жуковського призначають ректором українця М. Максимовича, друга Гоголя, ботаніка та фольклориста. На прохання автора «Вечорів на хуторі біля Диканьки» Пушкін клопочеться про надання Гоголю кафедри загальної історії. Проте питання про призначення Гоголя в Київ так і не було вирішене. Та Микола Васильович бував у Києві, любив гуляти його вулицями, часто бував біля Андріївської церкви й у Печерській лаврі. Після перебування в Києві Гоголь переробив «Тараса Бульбу». З містом пов'язана і друга перлина гоголівської прози — «Страшна помста». Останній раз він був у Києві 1848 року. Розраду від нездійснених планів письменник шукав і знаходив у творчості. Тепер він остаточно пориває з педагогічною діяльністю: «...вже не дитячі думки, не обмежене коло моїх знань, а високі, сповнені істини й жахливої величі думки хвилювали мене».

Уперше М. Гоголь побував в Одесі перед останнім приїздом до Києва 1848 року. Він повертався з Єрусалима на Батьківщину морем разом з російським консулом у Сирії К. М. Базілі, своїм лицейським приятелем. Костянтин Михайлович Базілі — один із тих випусників Ніжинського лицю, які разом із Гоголем становили гордість останнього. Син грецького патріота, який під загрозою страти втік до Одеси, Базілі став не тільки видатним російським дипломатом, але й ученим-поліглотом, спеціалістом з Близького Сходу, людиною широкого мислення. Спілкуванням із цією людиною М. Гоголь завжди дорожив. Удруге письменник приїхав до Одеси, щоб провести тут зиму 1851 року. Він здружився з акторами місцевого

театру. Тепло Одеси зіграло його, вселило надії на завершення роботи над другим томом «Мертвих душ». І Гоголь поринув у цю роботу. В Одесі досі збереглися будинки, де перебував Гоголь. Отже, з Україною пов'язане не тільки дитинство Гоголя, його юність, але й роки зрілості. З Україною пов'язана практично вся творчість М. Гоголя.

З другої половини 30-х років подальший розквіт таланту М. Гоголя пов'язаний з його драматургією. Етапною навіть в історії театру стала його соціальна комедія «Ревізор» (1836). Невдовзі після прем'єри п'єси М. Гоголь виїжджає на досить тривалий час за кордон. Він відвідує Німеччину, Швейцарію, Францію, Італію. У 1842 році вийшла друком знаменита поема-роман «Мертві душі». Останні роки життя письменника сповнені драматичних пошуків себе в Істині. Прямим підтвердженням тому було видання «Вибраних місць з листування з друзями» (1847). У 1848 році письменник повертається на Батьківщину, посилено працює над другим томом «Мертвих душ». Та свої корективи внесла тяжка хвороба, яка тихенько стукала у двері. Одного вечора Гоголь розбудив слугу, змусив відтулити в комині люшку, відібрав з портфеля свої рукописи і спалив. Після цього Гоголь перестав їсти. 18 лютого професор Олександр Овер обстежив Гоголя і порекомендував не давати йому вина. Це була єдина рекомендація відомого лікаря. Два тижні Гоголь лежав, відвернувшись до стіни, перебирав чітки і шепотів молитви. А 21 лютого 1852 року, о восьмій ранку, він голосно вигукнув: «Драбину, дайте мені драбину!». Лікар Тарасенков, що в останні дні Гоголя найактивніше намагався врятувати йому життя, але так і не зміг дати остаточних відповідей на питання про причини смерті, згадував: «Долго глядел я на умершего: мне казалось, что лицо его выражало не страдание, а спокойствие, ясную мысль, унесенную в гроб». Тут шановний лікар дещо помилився: «гроб» не міг скувати думку генія... Тлін не втримав Слово.

Спочатку Гоголя поховали на кладовищі Свято-Данилівського монастиря, а в 1931 році останки письменника перепоховали на Новодівичому кладовищі.

Запитання до учнів

- Що із почутого вам найбільше запам'яталось? Чому?

2. Ознайомлення із записами учнів

«Таємничі» сторінки біографії Гоголя

Чимало незрозумілого пов'язано з іменем Миколи Васильовича. Наприклад, усім добре відомий міф про те, що Гоголя поховали живцем. Дійсно, Гоголь панічно боявся, що його поховать під час летаргічного сну, тому заповідав поховати його лише тоді, коли

на тілі стануть чітко помітні сліди розкладання. Його заповіту начебто не виконали. Коли ж під час перепоховання гріб відкрили, голова Гоголя була повернена набік, що свідчить про те, що тіло письменника рухалось. Якщо ж вірити письменникові Лідіну, який був присутній під час ексгумації покійного, то голови Гоголя в труні взагалі не було. Та цей міф досить швидко спростувала працівник музею-заповідника М. Гоголя, заснованого ще 1 квітня 1984 року в теперішньому Гоголевому (колишня Василівка-Яновщина). Виявляється, після смерті з письменника знімали посмертну маску. Тому якби він і був живим, то задихнувся б під час цієї процедури. Окрім того, є свідчення художника, який знімав маску, про те, що з цією роботою зволікали до тих пір, поки на тілі дійсно не з'явилися перші ознаки розкладання.

«Як виставити чорта дурнем»,— це, за власним свідченням Гоголя, було головною думкою усього його життя і всієї творчості. Уже «здавна я лише тим і заклопотаний, щоб після мого твору вдовстала насміялась людина над чортом» (лист до Шевирьова з Неаполя від 27 квітня 1847 року). У релігійному розумінні Гоголя чорт є містичною і реальною істотою, в якій зосередилося заперечення Бога, вічне зло. Гоголь-художник при світлі сміху досліджує природу цієї містичної сутності, як людина зброєю сміху бореться з цією реальною істотою: сміх Гоголя — боротьба людини з чортом.

Бог є нескінченне, кінець і початок суцього; чорт — заперечення Бога, а відтак, і заперечення нескінченного, заперечення всякого кінця і початку, чорт є почате і незакінчене, яке видається безначальним і безкінечним; чорт — нуменальна — вічна площина, вічна вульгарність. Єдиним предметом творчості Гоголя і є чорт саме в цьому розумінні, тобто як явище «безсмертної вульгарності людської».

3. Робота в парax. Обмін запитаннями для взаємоперевірки

IV. Рефлексія

1. Робота над другою графою таблиці порівняння первинних і вторинних знань учнів

Учні читають записи та коментарі до них.

2. Незавершене речення

Заверште речення: «Сьогодні я дізнався, що...»; «Сьогодні мене вразило, що...».

V. Домашнє завдання

Прочитати повість Гоголя «Шинель».

УРОК № 64

Тема. Високий гуманізм письменника в зображенні в повісті «Шинель» трагічної долі «маленької людини»

Мета: продовжити знайомство з творчістю М. Гоголя; учти складати композиційну схему твору, розповідь про героя твору та логічно і чітко її викладати; формувати вміння працювати з художнім твором, добирати ключові фрази; відпрацьовувати навички сприйняття художньої системи автора.

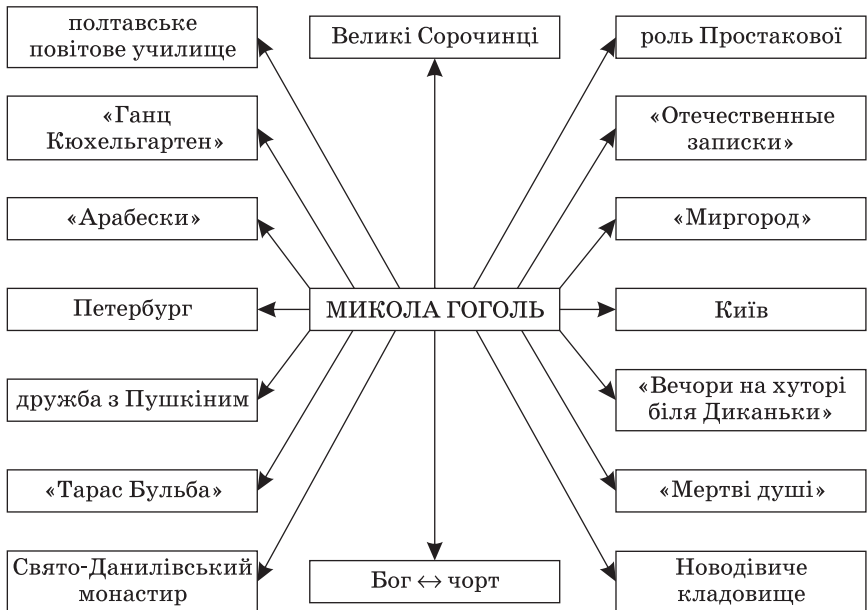
Обладнання: ілюстрації до повісті М. Гоголя «Шинель».

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Усі ми вийшли із «Шинелі» Гоголя.
Ф. Достоевський

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

1. Гроно на тему «Микола Гоголь»

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Останні п'ятнадцять років свого життя Гоголь подовгу живе за кордоном. Після смерті Пушкіна Росія здавалася йому

похмурою і ворожою. Його улюбленим місцем стала Італія. Лише тут він відчував приплив творчих сил. Гоголь називав Італію «батьківщиною своєї душі». 1842 року письменник привозить з Італії завершений 1-й том «Мертвих душ». Росія визнає Гоголя своїм першим письменником. На початку наступного року з'явилося зібрання його творів у 4-х томах. До нього, зокрема, увійшли так звані петербурзькі повісті, а також новий твір — повість «Шинель». Її Гоголь написав під час свого короткого перебування в Росії. Ф. Достоевський через багато років сказав: «Усі ми вийшли із «Шинелі» Гоголя». Про зміст та художні особливості повісті «Шинель» ми говоритимемо сьогодні. (Учні записують тему та епіграф уроку.)

III. Робота над темою уроку

1. Слово учителя

Історія написання повісті «Шинель»

Якось Гоголь почув історію про бідного чиновника, який дуже любив полювання. Ціною жорсткої економії і виснажливої понаднормової праці він зібрав гроші і купив собі дорогу рушницю. Але першого ж дня, коли він на човні вирушив Фінською затокою, рушниця упала в воду. Утрата так засмутила чиновника, що він захворів і був на межі життя і смерті. Товариші дізнались про цю пригоду, збрали гроші й купили йому таку саму рушницю. Із цієї історії виник задум написати повість, у якій би розповідалось про бідного чиновника, що виплекав собі мрію, а потім утратив бажане. Цією чудовою повістю Гоголь увів у літературу образ «маленької людини», яка живе безпросвітним життям, і позбавлена елементарної поваги до себе.

2. Робота над змістом повісті. Коментований переказ із прочитанням уривків із повісті

Головний герой повісті Акакій Акакієвич Башмачкін — «...чиновник нельзя сказать чтобы очень замечательный, низенького роста, несколько рябоват, несколько рыжеват, несколько даже на вид подслеповат, с небольшою лысиной на лбу, с морщинами по обеим сторонам щек и цветом лица что называется геморроидальным... Что касается до чина, ...то он был то, что называют вечный титулярный советник». Єдина пристрасть Акакія Акакієвича була дивною, безглуздою і нікчемною: переписуючи в департаменті ділові папери, він вкладав у цю справу всю душу; куди б не йшов і що б не робив, завжди перед ним мерехтіли улюблені чорнильні рядки. «Вряд ли где можно было найти человека, который так жил бы в своей должности. Мало сказать: он служил ревностно,— нет, он

служил с любовью. Там, в этом переписыванье, ему виделся какой-то свой разнообразный и приятный мир... Вне этого переписыванья, казалось, для него ничего не существовало.» За свою жалюгідну роботу чиновник отримував мізерну платню і не міг просунутися по службі через те, що не мав хисту і талантів.

Образом-символом його життя була його стара, жалюгідна, втерта шинель, предмет постійного глузування товаришів по департаменту. «Он не думал вовсе о своем платье: вицмундир у него был не зеленый, а какого-то рыжевато-мучного цвета. Воротничок на нем был узенький, низенький, так что шея его, несмотря на то, что не была длинна, выходя из воротника, казалась необыкновенно длинною, как у тех гипсовых котенков, болтающих головами, которых носят на головах целыми десятками русские иностранцы. И всегда что-нибудь да прилипало к его вицмундиру: или сенца кусочек, или какая-нибудь ниточка; к тому же он имел особенное искусство, ходя по улице, поспевать под окно именно в то самое время, когда из него выбрасывали всякую дрянь, и оттого вечно уносил на своей шляпе арбузные и дынные корки и тому подобный вздор...» Шинель стала немов частинкою його ества. З роками вона змінювала свій зовнішній вигляд, оскільки потребувала все частішого ремонту.

«Есть в Петербурге сильный враг всех, получающих четыреста рублей в год жалованья или около того. Враг этот не кто другой, как наш северный мороз, хотя, впрочем, и говорят, что он очень здоров. В девятом часу утра, именно в тот час, когда улицы покрываются идущими в департамент, начинает он давать такие сильные и колючие щелчки без разбору по всем носам, что бедные чиновники решительно не знают, куда девать их. В это время, когда даже у занимающих высшие должности болит от морозу лоб и слезы выступают в глазах, бедные титулярные советники иногда бывают беззащитны. Все спасение состоит в том, чтобы в тощенькой шинелишке перебежать как можно скорее пять-шесть улиц и потом натопаться хорошенько ногами в швейцарской, пока не оттают таким образом все замерзнувшие на дороге способности и дарованья к должностным отправлениям. Акакий Акакиевич с некоторого времени начал чувствовать, что его как-то особенно сильно стало пропекать в спину и плечо, несмотря на то что он старался перебежать как можно скорее законное пространство. Он подумал наконец, не заключается ли каких грехов в его шинели. Рассмотрев ее хорошенько у себя дома, он открыл, что в двух-трех местах, именно на спине и на плечах, она сделалась точная серпанка; сукно до того истерлось, что сквозило, и подкладка расползлась...» Зрозумівши,

що шинель його зігріти не зможе, він вирішив уже вкотре віднести її в ремонт, але кравець категорично заявив, що шинель ремонту не підлягає і що він може пошити нову.

«При слове “новую” у Акакия Акакиевича затуманило в глазах, и все, что ни было в комнате, так и пошло пред ним путаться...» Гоголь дуже докладно розповідає про те, як непросто було наважитися Акакію Акакієвичу на нову шинель, як довго він вів переговори з кравцем Петровичем, приноровлюючись до нього (приходив і до тверезого, і до п'яного), як збирав він гроші, як вибирав сукно і підкладку, як роздумував над хутром для коміра і нарешті спинився на кішці, бо з куницею було б дорого. «Еще каких-нибудь два-три месяца небольшого голодания — и у Акакия Акакиевича набралось точно около восьмидесяти рублей. Сердце его, вообще весьма покойное, начало биться. В первый же день он отправился вместе с Петровичем в лавки. Купили сукна очень хорошего — и не мудрено, потому что об этом думали еще за полгода прежде и редкий месяц не заходили в лавки применяться к ценам; зато сам Петрович сказал, что лучше сукна и не бывает. На подкладку выбрали коленкору, но такого добротного и плотного, который, по словам Петровича, был еще лучше шелку и даже на вид казистей и глянцеvитей. Куницы не купили, потому что была, точно, дорога; а вместо ее выбрали кошку, лучшую, какая только нашлась в лавке, кошку, которую издали можно было всегда принять за куницу. Петрович провозился за шинелью всего две недели, потому что много было стеганья, а иначе она была бы готова раньше...»

І ось шинель готова. «Это было... трудно сказать, в который именно день, но, вероятно, в день самый торжественнейший в жизни Акакия Акакиевича, когда Петрович принес наконец шинель... Между тем Акакий Акакиевич шел в самом праздничном расположении всех чувств. Он чувствовал всякий миг минуты, что на плечах его новая шинель, и несколько раз даже усмехнулся от внутреннего удовольствия. В самом деле, две выгоды: одно то, что тепло, а другое, что хорошо...» Усі його вітали, так що він спочатку тільки посміхався, а потім йому навіть стало соромно. «Когда же все, приступив к нему, стали говорить, что нужно вспрыснуть новую шинель и что, по крайней мере, он должен задать им всем вечер, Акакий Акакиевич потерялся совершенно, не знал, как ему быть, что такое отвечать и как отговориться... Наконец один из чиновников, какой-то даже помощник столоначальника, вероятно для того, чтобы показать, что он ничуть не гордец и знает даже с низшими себя, сказал: “Так и быть, я вместо Акакия Акакиевича даю вечер и прошу ко мне сегодня на чай: я же, как нарочно,

сегодня именинник”... Впрочем, ему потом сделалось приятно, когда вспомнил, что он будет иметь чрез то случай пройтись даже и ввечеру в новой шинели...»

Цього вечора Акакій Акакійович уперше в житті після обіду вже нічого не писав, дозволив собі поніжитися. Виявляється, що і на прогулянку Акакій Акакійович не виходив увечері уже кілька років. «Этот весь день был для Акакия Акакиевича точно самый большой торжественный праздник. Он возвратился домой в самом счастливом расположении духа, скинул шинель и повесил ее бережно на стене, налюбовавшись еще раз сукном и подкладкой, и потом нарочно вытащил, для сравнения, прежний капот свой, совершенно расползшийся. Он взглянул на него, и сам даже засмеялся: такая была далекая разница! И долго еще потом за обедом он все усмехался, как только приходило ему на ум положение, в котором находился капот. Пообедал он весело и после обеда уж ничего не писал, никаких бумаг, а так немножко посибаритствовал на постеле, пока не потемнело. Потом, не затягивая дела, оделся, надел на плечи шинель и вышел на улицу.. Он уже несколько лет не выходил по вечерам на улицу...»

Після веселої гулянки, на якій Акакій Акакійович випив два келихи шампанського, він, піднявши свою шинель з підлоги в передпокої, тихенько вийшов за двері. «Чтобы как-нибудь не вздумал удерживать хозяин, он вышел потихоньку из комнаты, отыскал в передней шинель, которую не без сожаления увидел лежавшею на полу, страхнул ее, снял с нее всякую пушинку, надел на плечи и опустил по лестнице на улицу. На улице все еще было светло... Акакій Акакиевич шел в веселом расположении духа... Скоро потянулись перед ним те пустынные улицы, которые даже и днем не так веселы, а тем более вечером. Теперь они сделались еще глуше и уединеннее: фонари стали мелькать реже — масла, как видно, уже меньше отпускалось; пошли деревянные дома, заборы; нигде ни души; сверкал только один снег по улицам, да печально чернели с закрытыми ставнями заснувшие низенькие лачужки. Он приблизился к тому месту, где перерезывалась улица бесконечною площадью с едва видными на другой стороне ее домами, которая глядела страшною пустынею... Он вступил на площадь не без какой-то невольной боязни, точно как будто сердце его предчувствовало что-то недоброе...»

І ось тут його підстерегло лихо. На широкій темній площі, що мала вигляд страшної пустелі, шинель у нього відібрали якісь люди. «Он оглянулся назад и по сторонам: точное море вокруг него. “Нет, лучше и не глядеть”, — подумал и шел, закрыв глаза, и когда открыл их, чтобы узнать, близко ли конец площади, увидел вдруг,

что перед ним стоят почти перед носом какие-то люди с усами, какие именно, уж этого он не мог даже различить. У него затуманило в глазах и забило в груди. “А ведь шинель-то моя!” — сказал один из них громовым голосом, схвативши его за воротник. Акакий Акакиевич хотел было уже закричать “караул”, как другой приставил ему к самому рту кулак величиною в чиновничью голову, примолвив: “А вот только крикни!” Акакий Акакиевич чувствовал только, как сняли с него шинель, дали ему пинка коленом, и он упал навзничь в снег и ничего уж больше не чувствовал. Через несколько минут он опомнился и поднялся на ноги, но уж никого не было. Он чувствовал, что в поле холодно и шинели нет, стал кричать, но голос, казалось, и не думал долетать до концов площади.»

«Акакий Акакиевич прибежал домой в совершенном беспорядке: волосы, которые еще водились у него в небольшом количестве на висках и затылке, совершенно растрепались; бок и грудь и все панталоны были в снегу.. печальный побрел в свою комнату, и как он провел там ночь, предоставляется судить тому, кто может сколько-нибудь представить себе положение другого.» А вранці розпочались нові поневіряння чиновника, які вимагали від нього незнаной досі мужності, а саме — походи до начальства. Але ані будочник з алебардою, ані пристав, ані навіть одна «значна особа» йому не допомогли, а генерал ще й нагримав на нього (Гоголь докладно пояснив, що генерал повинен гримати на того, хто хоча б на один чин нижчий за нього.) «Акакий Акакиевич так и обмер, пошатнулся, затрясся всем телом и никак не мог стоять: если бы не подбежали тут же сторожа поддержать его, он бы шлепнулся на пол; его вынесли почти без движения... Как сошел с лестницы, как вышел на улицу, ничего уж этого не помнил Акакий Акакиевич. Он не слышал ни рук, ни ног. В жизнь свою он не был еще так сильно распечен генералом, да еще и чужим. Он шел по выюге, свистевшей в улицах, разинув рот, сбиваясь с тротуаров; ветер, по петербургскому обычаю, дул на него со всех четырех сторон, из всех переулков. Вмиг надуло ему в горло жабу, и добрался он домой, не в силах будучи сказать ни одного слова; весь распух и слег в постель. Так сильно иногда бывает надлежащее распеканье! На другой же день обнаружилась у него сильная горячка.»

І тут Гоголь зі співчуттям розповідає про спроби вилікувати Акакія Акакійовича. «Благодаря великодушному вспомоществованию петербургского климата болезнь пошла быстрее, чем можно было ожидать, и когда явился доктор, то он, пощупавши пульс, ничего не нашелся сделать, как только прописать припарку, единственно уже для того, чтобы больной не остался без благодетельной

помощи медицины; а впрочем, тут же объявил ему чрез полтора суток неперемный капут. После чего обратился к хозяйке и сказал: “А вы, матушка, и времени даром не теряйте, закажите ему теперь же сосновый гроб, потому что дубовый будет для него дорог”. Слышал ли Акакий Акакиевич эти произнесенные роковые для него слова, а если и слышал, произвели ли они на него потрясающее действие, пожалел ли он о горемычной своей жизни,— ничего этого не известно, потому что он находился все время в бреду и жару..» Як непомітно жив Акакій Акакійович, так тихо він і помер. «Несколько дней после его смерти послан был к нему на квартиру из департамента сторож, с приказанием немедленно явиться: начальник-де требует; но сторож должен был возвратиться ни с чем, давши отчет, что не может больше прийти, и на запрос “почему?” выразился словами: “Да так, уж он умер, четвертого дня похоронили”. Таким образом узнали в департаменте о смерти Акакия Акакиевича, и на другой день уже на его месте сидел новый чиновник, гораздо выше ростом и выставлявший буквы уже не таким прямым почерком, а гораздо наклоннее и косее...»

Повість цим не закінчується. Петербургом пішли чутки, що ночами став з'являтися мрець у подібі чиновника, який зриває з людей шинелі, незважаючи на чини та звання. У поліції видали наказ спіймати мерця «хоч би живого чи мертвого». Багато було шинелей здерто з плечей, та мерця спіймати не могли. «По Петербургу пронеслися вдруг слухи, що у Калинкина моста і далеко подальше стал показуватися по ночам мертвец в виде чиновника, ищущего какой-то утащенной шинели и под видом сташенной шинели сдирающий со всех плеч, не разбирая чина и звания, всякие шинели: на кошках, на бобрах, на вате, енотовые, лисьи, медвежьи шубы — словом, всякого рода меха и кожи, какие только придумали люди для прикрытия собственной. Один из департаментских чиновников видел своими глазами мертвеца и узнал в нем тотчас Акакия Акакиевича... В полиции сделано было распоряжение поймать мертвеца во что бы то ни стало, живого или мертвого, и наказать его, в пример другим, жесточайшим образом...»

Нарешті, мрець напав на «значну особу» — самого генерала, коли той їхав до своєї коханки, і це так налякало генерала, що він швидко скинув з плечей свою шинель і поїхав додому. «Вдруг почувствовал значительное лицо, что его ухватил кто-то весьма крепко за воротник. Обернувшись, он заметил человека небольшого роста, в старом поношенном вицмундире, и не без ужаса узнал в нем Акакия Акакиевича. Лицо чиновника было бледно, как снег, и глядело совершенным мертвецом. Но ужас значительного лица превзошел все границы, когда он увидел, что рот мертвеца

покривився и, пахнувши на него страшно могилою, произнес такие речи: “А! так вот ты наконец! наконец я тебя того, поймал за воротник! твоей-то шинели мне и нужно! не похлопотал об моей, да еще и распек,— отдавай же теперь свою!” Бедное значительное лицо чуть не умер...» Гоголь зауважує, що після цього випадку генерал почав дещо по-іншому розмовляти з підлеглими, а мрець перестав з’являтися: напевно, генеральська шинель йому підійшла за розміром. «Но еще более замечательно то, что с этих пор совершенно прекратилось появление чиновника-мертвеца: видно, генеральская шинель пришлась ему совершенно по плечам; по крайней мере, уже не было нигде слышно таких случаев, чтобы сдергивали с кого шинели...»

3. Складання плану повісті

Пам’ятка «Як складати план тексту»

- 1) Прочитайте текст, з’ясуйте значення незрозумілих слів.
- 2) Визначте тему й основну думку.
- 3) Поділіть текст на смислові частини, дайте їм заголовки або підберіть цитати.
- 4) Напишіть чернетку плану. Порівняйте його з текстом. Простежте, чи все головне відображено в плані, чи зв’язані пункти плану за замістом, чи відображають вони тему і головну думку тексту.
- 5) Спробуйте за цим планом переказати текст.
- 6) Акуратно перепишіть удосконалений варіант плану.

Орієнтовний план

- 1) Акакій Акакійович і ділові папери в департаменті.
- 2) Шинель — образ-символ його життя.
- 3) Шинель ремонту не підлягає.
- 4) Шинель готова. Вітання колег.
- 5) Лихо на темній площі.
- 6) Зустріч із байдужістю «значних людей».
- 7) Хвороба та смерть.
- 8) Поява примари на вулицях Петербургу.
- 9) Генеральська шинель підійшла мерцю за розміром.

IV. Рефлексія

1. Запитання до класу: «Чому Акакія Акакійовича називають «маленькою людиною»?»
2. «Вільне письмо» за темою «Маленька людина»

Приклад

Маленька людина. Непомітне та нікому не потрібне життя... Але ж життя, хоч і чуже. Напевно, важко жити такій людині, якщо

вона нікому не потрібна, не може навіть сподіватись на захист або увагу оточуючих. Нічого, крім насмішок, вона не отримує. Із самотністю, душевним болем, життєвими негараздами вона залишається «один на один». Сумно... А чи нема навколо нас таких людей, які потребують уваги та доброго слова? Чи може кожен із нас бути впевненим, що сам не стане такою «маленькою людиною»? І чи не з таких «маленьких людей» складається людство?

V. Домашнє завдання

Підготувати запитання за змістом і проблемами повісті для взаємоперевірки.

УРОК № 65

Тема. Поєднання у повісті М. Гоголя «Шинель» елементів романтизму і реалізму. Проблеми, що порушуються в повісті

Мета: продовжити роботу над проблематикою повісті Гоголя «Шинель»; учити учнів знаходити реалістичні та романтичні елементи у творі, висловлювати особисте ставлення до проблем, що порушуються в повісті, аргументуючи свою точку зору прикладами і цитатами з тексту; формувати почуття гуманістичного та толерантного ставлення до оточуючих.

Обладнання: аркуш формату А1, стіки (картки з клейким прошарком) для індивідуальної роботи; картки з уривками з тексту повісті.

Тип уроку: урок-дослідження.

Облиште мене, навіщо ви мене кривдите?
Башмачкін (М. Гоголь «Шинель»)

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Запитання до учнів

- Що означає термін «маленька людина»?

2. Методика взаємозапитань

Запитання учні підготували вдома за випереджувальним завданням. Коли всі запитання вичерпано, учні визначають найцікавіші.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Смішний і нікчемний Акакій Акакійович! Не зміг він захистити себе в житті. Але наш сміх сумний і сповнений співчуття. Чому? Тому що цю історію нам розповів автор, який любив людей. За історією однієї людини прихована історія цілого прошарку суспільства — чиновників, які існували непомітно, виконували свою роботу і не сподівались на увагу начальства. Коли ображали Акакія Акакійовича, він намагався не помічати цього. І лише коли образи ставали нестерпними, він промовляв: «Облиште мене, навіть ви мене кривдите?» Крім, здавалось би, банальної проблеми — утрати шинелі — автор розкрив і багато інших, серйозніших.

III. Робота над темою уроку

1. Визначення проблем, розкритих у повісті Гоголя «Шинель».

Індивідуальна робота

Учні отримують по три стіки, на яких повинні зазначити, які, на їх думку, проблеми розкриває Гоголь у повісті та причини їх виникнення. Коли всі учні заповнять свої картки, по черзі вони виходять до дошки і закріплюють на аркуші паперу стіки. Коли стіки закріплено, учитель зачитує записи і робить узагальнення.

2. «Щоденник подвійних нотаток»

Кожна пара учнів отримують від учителя картку з уривком з тексту; працюють спочатку індивідуально, потім у парі. Аркуш зошита ділиться навпіл: зліва записують фразу або цитату, запропоновані учителем; справа — свої міркування щодо кожного фрагмента або уривка.

Цитати

1) «Когда и в какое время он поступил в департамент и кто определил его, этого никто не мог припомнить. Сколько ни перемнялось директоров и всяких начальников, его видели всё на одном и том же месте, в том же положении, в той же самой должности, тем же чиновником для письма, так что потом уверились, что он, видно, так и родился на свет уже совершенно готовым, в вицмундире и с лысиной на голове».

2) «В департаменте не оказывалось к нему никакого уважения. Сторожа не только не вставали с мест, когда он проходил, но даже не глядели на него, как будто бы через приемную пролетела простая муха. Начальники поступали с ним как-то холодно-деспотически. Какой-нибудь помощник столоначальника прямо совал ему под нос бумаги, не сказав даже «перепишите»... Он брал и тут же пристраивался писать ее».

3) «Молодые чиновники подсмеивались и острили над ним, во сколько хватало канцелярского остроумия, рассказывали тут же пред ним разные составленные про него истории; про его хозяйку, семидесятилетнюю старуху, говорили, что она бьет его, спрашивали, когда будет их свадьба, сыпали на голову ему бумажки, называя это снегом. Но ни одного слова не отвечал на это Акакий Акакиевич, как будто бы никого и не было перед ним; это не имело даже влияния на занятия его: среди всех этих докуч он не делал ни одной ошибки в письме».

4) «Только если уж слишком была невыносима шутка, когда толкали его под руку, мешая заниматься своим делом, он произносил: «Оставьте меня, зачем вы меня обижаете?» И что-то странное заключалось в словах и в голосе, с каким они были произнесены. В нем слышалось что-то такое преклоняющее на жалость, что один молодой человек, недавно определившийся, который, по примеру других, позволил было себе посмеяться над ним, вдруг остановился, как будто пронзенный, и с тех пор как будто все переменялось перед ним и показалось в другом виде».

5) «Акакий Акакиевич не предавался никакому развлечению. Никто не мог сказать, чтобы когда-нибудь видел его на каком-нибудь вечере. Написавшись внаглую, он ложился спать, улыбаясь заранее при мысли о завтрашнем дне: что-то Бог пошлет переписывать завтра? Так протекала мирная жизнь человека, который с четырьмястами жалованья умел быть довольным своим жребием, и дотекла бы, может быть, до глубокой старости, если бы не было разных бедствий, рассыпанных на жизненной дороге не только титулярным, но даже тайным, действительным, надворным и всяким советникам, даже и тем, которые не дают никому советов, ни от кого не берут их сами».

6) «Вышед на улицу, Акакий Акакиевич был как во сне... вместо того чтобы идти домой, пошел совершенно в противную сторону, сам того не подозревая. Дорогою задел его всем нечистым своим боком трубочист и вычернил все плечо ему; целая шапка извести высыпалась на него с верхушки строившегося дома. Он ничего этого не заметил, и потом уже, когда натолкнулся на будочника, который, поставя около себя свою алебарду, натряхивал из рожка на мозолистый кулак табаку, тогда только немного очнулся, и то потому, что будочник сказал: “Чего лезешь в самое рыло, разве нет тебе трухтуара?” Это заставило его оглянуться и повернуться домой».

7) «Здесь только он начал собирать мысли, увидел в ясном и настоящем виде свое положение, стал разговаривать с собою уже не отрывисто, но рассудительно и откровенно, как с благоразумным

приятелем, с которым можно поговорить о деле самом сердечном и близком... Тут-то увидел Акакий Акакиевич, что без новой шинели нельзя обойтись, и поник совершенно духом. Как же, в самом деле, на что, на какие деньги ее сделать? Конечно, можно бы отчасти положиться на будущее награждение к празднику, но эти деньги давно уж размещены и распределены вперед...»

8) «С этих пор как будто самое существование его сделалось как-то полнее, как будто бы он женился, как будто какой-то другой человек присутствовал с ним, как будто он был не один, а какая-то приятная подруга жизни согласилась с ним проходить вместе жизненную дорогу,— и подруга эта была не кто другая, как та же шинель на толстой вате, на крепкой подкладке без износу. Он сделался как-то живее, даже тверже характером, как человек, который уже определил и поставил себе цель... В продолжение каждого месяца он хотя один раз навещался к Петровичу, чтобы поговорить о шинели, где лучше купить сукна, и какого цвета, и в какую цену, и хотя несколько озабоченный, но всегда довольный возвращался домой, помышляя, что наконец придет же время, когда все это купится и когда шинель будет сделана...»

9) «Наконец достигнул он дома, в котором квартировал помощник столоначальника. Помощник столоначальника жил на большую ногу: на лестнице светил фонарь, квартира была во втором этаже. Вошедши в переднюю, Акакий Акакиевич увидел на полу целые ряды калош. Между ними, посреди комнаты, стоял самовар, шумя и испуская клубами пар. На стенах висели всё шинели да плащи, между которыми некоторые были даже с бровыми воротниками или с бархатными отворотами... Он просто не знал, как ему быть, куда деть руки, ноги и всю фигуру свою; наконец подсел он к игравшим, смотрел в карты, засматривал тому и другому в лица и чрез несколько времени начал зевать, чувствовать, что скучно, тем более что уж давно наступило то время, в которое он, по обыкновению, ложился спать. Он хотел проститься с хозяином, но его не пустили, говоря, что непременно надо выпить в честь обновки по бокалу шампанского».

10) «Повествование о грабеже шинели, несмотря на то что нашлись такие чиновники, которые не пропустили даже и тут посмеяться над Акакием Акакиевичем, однако же, многих тронуло. Решились тут же сделать для него складчину, но собрали самую безделицу... Один кто-то, движимый состраданием, решился, по крайней мере, помочь Акакию Акакиевичу добрым советом, сказавши, <...> чтобы он обратился к одному значительному лицу, что значительное лицо, спишась и снесясь с кем следует, может заставить успешнее идти дело».

3. Елементи реалізму та романтизму у творі. Робота в парах

Завдання

Знайти елементи романтизму та реалізму в повісті, заповнити таблицю.

Романтизм	Реалізм
<ul style="list-style-type: none"> • Поява привида в кінці твору; • покарання «значної особи» 	Опис службових обов'язків героя; <ul style="list-style-type: none"> • зображення побуту чиновника; • приготування до пошиття шинелі; • байдужість тих, хто мав би захистити

IV. Рефлексія

1. Бесіда

- Чи могло бути життя Акакія Акакійовича іншим?
- Чи є подібні проблеми актуальними сьогодні?
- Якими можуть бути шляхи вирішення цих проблем?
- Чи можемо ми говорити про місце автора у творі? (Див. додаток)
- Чого більше у творі: гумору чи сатири? Що ви можете сказати про Гоголівський гумор?

2. Узагальнення

Учитель. Гоголь хотів донести до читача думку: якою б славою не була людина, яке б мізерне місце не займала у житті, вона не заслуговує на знущання й презирство. Зверхність принижує того, хто дає їй волю.

3. Написання сенканів «Шинель», «Байдужість», «Співчуття»

V. Домашнє завдання

Характеризувати образ Башмачкіна, переглянути характеристику Максима Максимовича (М. Лермонтов. «Герой нашого часу»).

Додаток

«...Тільки коли занадто вже нестерпний був жарт, коли штовхали його під руку, заважаючи робити своє діло, він промовляв: «Облиште мене, навіщо ви мене кривдите?» І щось чудне було в словах і в голосі, яким їх проказувано. В ньому чулося щось таке, схиляючи до жалю, що один молодий чоловік, недавно призначений, який за прикладом інших, дозволив був собі посміятися з нього, раптом зупинився, немовби вражений, і відтоді ніби все змінилося перед ним і набрало іншого вигляду. Якась неприродна сила відштовхнула його від товаришів, з якими він познайомився, вважаючи їх за пристойних світських людей. І довго потім, серед

найвеселіших хвилин, уявлявся йому низенький чиновник з лисинкою на лобі, з своїми вражаючими словами: «Облиште мене, навіщо ви мене кривдите?» — і в цих вражаючих словах бриніли інші слова: «я брат твій». І закривався рукою бідолашний молодий чоловік, і багато разів здригався він потім на віку своїм, бачачи, як багато в людині нелюдськості, як багато приховано лютої грубості у витонченій, освіченій світськості, і, Боже! Навіть у тій людині, яку світ визнає як благородну і чесну.»

(М. Гоголь «Шинель». Переклад Антона Хуторяна)

УРОК № 66

Тема. Урок розвитку мовлення. Образи «маленьких людей» у російській літературі першої половини XIX століття

Мета: розвивати усне та писемне мовлення учнів; повторити вивчене за темою «Життя та творчість М. Гоголя»; порівняти образи «маленьких людей»: Максима Максимовича та Акакія Акакійовича; формувати уміння вільно будувати та висловлювати власні судження; сприяти формуванню гуманної особистості.

Обладнання: картки із запитаннями для «Каруселі», слова для етюдів, «Кола Вена».

Тип уроку: розвиток зв'язного мовлення.

Розум іде наперед, коли йдуть наперед усі моральні сили в людині.

М. Гоголь

ХІД УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань

1. Повторення

Гра-змагання: робота в двох групах (поділ можна здійснити за рядами). Учасники груп по черзі висловлюють факти із життєвого та творчого шляху М. Гоголя. Перемагає група, яка назвала більшу кількість інформативних відомостей.

2. Написання етюдів (склад груп попередній)

Кожна група для роботи отримує декілька слів, серед яких кожен член групи обирає для себе одне. До обраного слова-теми учні підбирають по три слова-асоціації і, використавши підібрані слова, складають 3 речення, пов'язані за змістом. Учні за бажанням зачитують.

Варіанти слів

I варіант. Сміх, нікчема, сум, втрата.

II варіант. Самотність, безвихідь, душа, приреченість.

Приклад етюд

Слова-асоціації до слова «душа»: жага, страх, очищення.

Палаюча пекельна жага знищення. Вона може нести з собою страх пекла. У ній може бути живильна іскра очищення та життя.

II. Узагальнення та систематизація знань за темою

1. «Запитання до автора»

(на основі тексту повісті Гоголя «Шинель»)

Учні працюють у парах. Формулюючи запитання «до автора твору», вони озвучують сформульоване запитання своєму товаришу, який намагається на нього відповісти. Якщо пара не знаходить відповіді, по закінченню роботи в парах такі запитання озвучують, відповідь формулюють учні всього класу (учитель допомагає).

Примітка. Учням пропонується уникати буквальних і занадто простих за змістом запитань.

2. «Карусель». Робота в 4-х групах

Запитання для «Каруселі»

- 1) Які почуття викликає у вас Акакій Акакійович?
- 2) Що нового ви побачили в розкритті Гоголем теми чиновництва?

- 3) У чому, на вашу думку, криються причини трагічного становища Башмачкіна?
  - 4) Як ви думаєте, чи міг Акакій Акакійович змінити своє життя? Аргументуйте власну точку зору.
3. «Кола Вена»: образ «маленької людини». Порівняльна характеристика Акакія Акакійовича та Максима Максимовича

III. Рефлексія

Написання есе («вільного письма») на тему «Гоголь і життя»

IV. Домашнє завдання

Прочитати поему М. Гоголя «Мертві душі» (або комедію «Ревізор» — за вибором учителя); повторити значення термінів «поема», «роман».

УРОК № 67

Тема. Додаткове читання. М. Гоголь. «Мертві душі»

Мета: продовжити знайомство з творчістю М. Гоголя, познайомити учнів зі специфікою жанру «Мертвих душ» і повторити особливості жанру роману і поеми; учити складати розповідь про героя твору та логічно і чітко її викладати; формувати вміння працювати з художнім твором, добирати ключові фрази; розвивати аналітичне мислення, вміння робити самостійні висновки; відпрацьовувати навички сприйняття художньої системи автора.

Обладнання: портрет М. Гоголя, ілюстрації до поеми «Мертві душі», кросворди.

Тип уроку: комбінований.

У письменника тільки
і є один учитель: самі читачі...
М. Гоголь

У світі мистецтва немає смерті, і мертві
також утручаються в справи наші
і діють разом з нами, як живі.
М. Гоголь

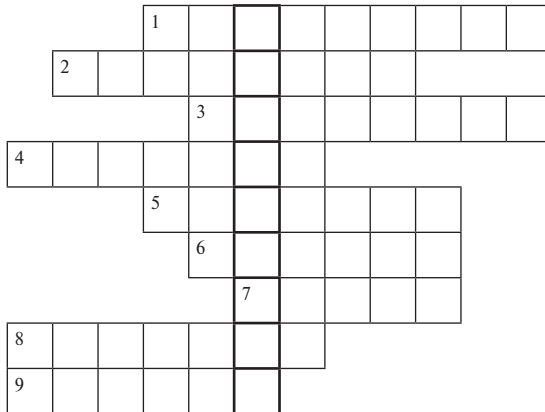
ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. У своїй «Авторській сповіді» Гоголь зазначає, що думку написати «Мертві душі» подав йому Пушкін: «Пушкін вважав, що сюжет «Мертвих душ» підходить мені тому, що дає повну свободу проїхатись разом із героєм по всій Росії та зобразити багатоманітність різних характерів». Твір побудовано як історію походеньок Чичикова, який купляє фактично мертві, але юридично живі, тобто не викреслені із ревізьких списків, душі. Він хоче куплені «душі» закласти в банку як живих кріпосних селян і одержати за них чималеньку суму грошей. Отже, спробуємо і ми сьогодні приєднатись до автора та помандрувати просторами Росії XIX ст. і познайомитись із представниками поміщицького кола.

II. Актуалізація знань

1. Розгадування кросворду, підготовленого учителем

1. Назва села — родового маєтку батьків М. Гоголя. (Василівка)
2. Збірка М. Гоголя, надрукована 1835 року. («Миргород»)
3. Збірка, надрукована того ж року, що й збірка «Миргород». («Арабески»)
4. Назва комедії, яка сподобалась царю, але викликала неоднозначну реакцію в суспільстві. («Ревізор»)
5. Прізвище головного героя відомого роману Гоголя. (Чичиков)
6. Назва повісті Гоголя, тема якої — образ «маленької людини». («Шинель»)
7. Місто, у якому Гоголь навчався в гімназії (пізніше — ліцеї). (Ніжин)

8. Назва села, де знаходився маєток, яким управляв батько Гоголя, культурний осередок. (Кібінці)
9. Відомий роман-поема Гоголя. («... душі») Ключове слово: місце народження Гоголя. (Сорочинці)

III. Робота над темою уроку

1. Запис у зошити

Специфіка жанру роману «Мертві душі»

7 жовтня 1835 року в листі до Пушкіна Гоголь повідомляє, що почав писати «Мертві душі». Раніше йшлося про невелику повість. Тепер Гоголь пише, що «сюжет розтягнувся на довжелезний роман» і він зупинився на третьому розділі. Однак твір був не дуже схожий на роман, адже взірцем роману Гоголь, як і більшість його співвітчизників, уважав «Євгенія Онегіна». Гоголь дав своєму твору, який належить до жанру роману, підназву «поема», подібно до Данте, який у своїй великій поемі «Божественна комедія» не лише розкрив глибину людського гріха, але й показав шлях до спасіння душі.

Учні надають визначення до слів «роман», «поема», пояснюють характерні особливості цих жанрів.

Завдання для учнів

- Визначте спільні риси в жанрах роман і поема.
- Які жанрові особливості роману й поеми використав М. Гоголь.

Висновок: М. Гоголь створив принципово нову жанрову модель і нову модифікацію героя-шахрая, героя-авантюриста.

2. Продовження записів у зошити

«Мертві душі» — панорама зображення життя суспільства

Відповідно до задуму, основний композиційний прийом, яким користується Гоголь, — антитеза. Це протиставлення — стилістична фігура; особливо підкреслене протиставлення протилежних життєвих явищ, понять, думок, характерів. Своєму високому естетичному ідеалу Гоголь протиставляє низьку сутність дійсності. Антитеза як композиційний прийом автор використовує на всіх рівнях:

- ідейному: високий авторський ідеал і низька дійсність;
- композиційному: приїзд — від'їзд героя;
- образному: марнотратство — скупість героїв, піднесення — падіння Чичикова.

Аналіз заголовка поеми «Мертві душі»

Традиційно вважається, що вислів «мертві душі» існує з часів кріпацтва, але дослідження спростовують цю думку. Історик, викладач Петербурзького університету, писав Гоголю: «Мертвих душ

у російській мові немає. Є душі ревізькі, приписані, прибулі, відбулі...» Цей вислів не вживався ані в державних актах, ані в указах, ані в інших офіційних документах, ані в художній, ані в науковій, ані в довідниковій літературі. Отже, лише з появою поеми Гоголя цей вираз набув статусу афоризму зі значеннями: 1. Люди, які фіктивно числяться де-небудь. 2. Люди, «мертві духом».

Дух — це психічні здібності, свідомість, мислення, що спонукає до дії і діяльності; начало, що визначає поведінку.

Заголовок роману, використаний Гоголем, — це висновок, якого він дійшов у результаті художнього аналізу життєвої дійсності. Чому ж тоді населення Росії першої половини XIX ст. видається письменникові мертвими душами?

3. Пообразний аналіз поеми

(Робота ведеться в 6-ти групах.)

Групи працюють над характеристикою певного персонажа за приблизним планом (на робочому столі в кожній з груп).

План

1. Персонажем якого твору є герой?
2. Соціальний статус героя. Опис зовнішності.
3. Відомості із біографії героя або про його спосіб життя.
4. Взаємини з іншими героями (характеристика його іншими героями).
5. В яких вчинках найбільш яскраво виявив себе його характер? (Якщо автор не описує характер «прямо», визначте його самостійно.)
6. Як автор ставиться до свого героя? (Проаналізуйте лексику, зовнішність, вчинки, ситуації, в яких опиняється герой.)
7. Ваше ставлення до героя і ставлення до нього автора.

Примітка. На підготовку до відповіді дається близько 15 хв, після чого групи представляють свого героя.

Представлення героя може відбуватись двома способами:

- a) учні презентують результати своєї роботи згідно з планом;
- b) рольова гра — представлення робить один представник групи від першої особи (від імені свого героя), урахувуючи його точку зору та погляди на речі.

Група 1. Образ Чичикова

Чичиков зовні акуратний, любить чистоту, одягнутий у хороший модний костюм, завжди старанно поголений, напарфумлений; завжди на ньому чиста білизна та модне вбрання «коричневих та червонуватих відтінків з іскрою» або «кольору наваринського диму з вогнем». Але зовнішня охайність, чистота Чичикова,

разюче контрастує із внутрішнім брудом та непорядністю героя. Образом Чичикова автор підкреслив типові риси хижака, негідника та накопичувача. В одинадцятій главі автор детально розповідає про життєвий шлях героя від народження до моменту, коли він зайнявся придбанням мертвих душ. Як формувався характер Чичикова? Які життєві інтереси, сформовані під впливом зовнішнього оточення, керували його поведінкою?

Ще в дитинстві батько учив його: «...найбільше догоджай учителям та начальникам... спілкуйся з тими, хто багатший, щоб у деяких випадках були тобі корисними, <...> а більше усього бережи копійку, ця річ найкорисніша у світі... Усе зробиш і проб'єш на світі копійкою». Ці поради батька лягли в основу взаємин Чичикова з людьми ще зі шкільних років. Ще в училищі він домігся доброго ставлення учителів, успішно накопичував гроші. Служба в різних закладах розвинула його природні дані — практичний розум, винахідливість, лицемірність, терпіння, уміння «зрозуміти дух начальника», відшукати слабе місце в душі людини та уміння впливати на неї з корисливих міркувань. Усі свої уміння Чичиков спрямував на досягнення бажаного збагачення. Він умів причарувати і губернське місто, і садиби. Чичиков уміє знайти підхід до будь-кого, чітко розрахувавши кожен свій крок та пристосувавшись до характеру поміщика. Читач помічає різницю в манері його спілкування з кожним з поміщиків.

Гоголь сатирично викриває свого героя «негідника», представника тих хижаків, яких немало з'явилось в 30-ті роки ХІХ ст., коли буржуазно-капіталістичні сили уже почали розвиватися в рамках феодально-кріпацького ладу.

Група 2. Образ Манілова

Образом Манілова відкривається галерея поміщиків. Він дещо нагадує Чичикова своєю «солодкою» охайністю та вишуканістю одягу і рухів. Його життя порожнє та нікчемне. Навіть імена своїм синам Манілов дає виняткові — Фемістоклос та Алкід. Своє життя поміщик проводить у повній бездіяльності. Він відійшов від будь-якої праці, навіть нічого не читає. Своє безділля Манілов прикрашає безгрунтовними мріями та «прожектами», які не мають сенсу. Замість справжнього почуття в Манілова — «приємна посмішка», солодка люб'язність; замість думки — безглузді судження; замість діяльності — порожні мрії.

Що стосується головної мети візиту Чичикова, Манілов навіть не знає, скільки в нього померло селян, і виявляє до цього цілковиту байдужість.

Група 3. Образ Коробочки

Настасія Петрівна Коробочка перед нами постає пародією на людину, втіленням такої ж духовної порожнечі, як і Манілов. Дрібна

поміщиця (володіє 80-ма душами), вона домовита хазяйка, але її світогляд вкрай обмежений. Автор підкреслює її тупість, неосвіченість, забобонність, потяг до наживи. Не завжди можна довіряти першим враженням. Чичикова вводить в оману зовнішня простота Коробочки, наївне патріархальне мовлення, які свідчать про те, що вона завжди мешкала в селі, серед селян, ніякої освіти не здобула, а в місті буває з єдиною метою: дізнатись про ціни на деякі товари. Чичиков називає Коробочку «дубиноголовою», але ця поміщиця не дурніша за нього; як і він, вона ні за що не прогавить свій зиск. Вона добре знає, що робиться в її господарстві, за яку ціну і які продукти продаються, скільки в неї кріпаків, кого як звать і скільки коли померло.

Група 4. Образ Ноздрьова

Тип «живого мерця» являє собою Ноздрьов. Це повна протилежність і Манілову, і Коробочці. У нього «нестримна жвавність та войовничість характеру». Він гуляка, пройдисвіт та брехун. Навіть не розуміючи суті афери Чичикова, він розпізнає в ньому пройдисвіта. Свое господарство Ноздрьов у край занедбав, відмінно утримується лише псарня, бо він полюбляє полювання.

Група 5. Образ Собакевича

Собакевич — нова сходи́нка морального падіння людини. Він прихильник старих кріпосницьких форм ведення господарства, вороже ставиться до міста та просвітництва, палко прагне наживи. Жага до збагачення штовхає його на нечесні вчинки. Цей поміщик уміє господарювати. Багатство надає йому впевненості у собі, робить незалежним у судженнях. Він добре знає, як розбагатіли інші поміщики і вищі чиновники в губернії і глибоко їх зневажає. Собакевич, окрім панщини, застосовує ще й грошово-оброчну систему. Кріпаки його помирають через нелюдські умови існування, бо він з ними поводиться жорстоко, незважаючи на їхні таланти і здібності. А селяни у нього справді талановиті: умілий каретник Михеев, тесля Степан Пробка, цегельник Милушкін, швець Максим Телятников та інші.

Прохання Чичикова продати «мертві душі» не дивує Собакевича, оскільки той переконаний, що гроші можна робити на всьому. Автор підкреслює широке узагальнююче значення цього образу.

Група 6. Образ Плюшкіна

«Проріха на людстві», Плюшкін — повна протилежність Собакевичу. Він настільки втратив людську подобу, що Чичиков спочатку вважає його ключницею. Безперечно, він має статки, і чималі: понад тисячу душ кріпосних, повні комори усякого добра. Однак його надзвичайна скнарність перетворює багатство, зароблене для нього важкою працею кріпаків, на пил і гниль. Чи є щось дороге

для нього в житті? Плюшкін забув, заради чого живе на світі. Його кріпаки страждають від скнарості господаря і «мруть, як мухи». За словами Собакевича, він усіх людей переморив голодом. Усе людяне померло в ньому; це в повному розумінні «мертва душа». У цього поміщика нема людських якостей, навіть батьківських. Речі для нього дорожчі, ніж люди, яких він вважає злодіями та шахраями. В образі Плюшкіна з особливою силою та сатиричною загостреністю втілено ганебне прагнення до накопичування за будь-яку ціну, породжене суспільством.

Не випадково Гоголь образом Плюшкіна завершує галерею поміщиків. Автор показує, що може статися з кожним із них. Гоголь ображає наруга над людиною як подобою Божою. Він говорить: «І до такого нікчемства, дріб'язковості, гидоти могла дійти людина? Могла так змінитися! І схоже це на правду? Все схоже на правду, все може статися з людиною...»

4. Узагальнення

Учитель. Уся галерея образів першого тому «Мертвих душ» переконливо розкриває внутрішню убогість поміщиків. Кожен із них має індивідуальні риси. Однак усі вони — поміщики, тому в них є і спільне, породжене ладом: паразитизм, життя за рахунок селян-кріпаків; обмежені тваринні інтереси, відсутність будь-яких високих ідейних поривань душі; нищість, притуплення людських почуттів, грубий егоїзм; відсутність суспільно-корисної діяльності. Усі вони — «мертві душі». Такими бачив їх Гоголь. «Будьте не мертвими, а живими душами... Забирайте ж з собою в дорогу, виходячи з м'яких юнацьких літ у сувору жорстоку мужність, забирайте з собою всі людські почуття, не залишайте їх на шляху, не піднімете потім!» — закликав письменник.

IV. Рефлексія

1. Проблемне запитання

Гоголь якось сказав: «Засміятися добрим світлим сміхом може тільки лише глибоко добра душа». Як ви вважаєте, чи сміх у Гоголя був не дуже добрим і світлим, чи його душа не могла бути достатньо доброю?

2. Кросворд «навпаки»

1. Прізвище поміщика — символ безгосподарності. (Манілов)
2. Назва міста, у яке Гоголь переїхав 1829 року і з яким пов'язано його життя. (Петербург)

			¹ М	А	Н	І	Л	О	В	
² П	Е	Т	Е	Р	Б	У	Р	Г		
	³ М	И	Р	Г	О	Р	О	Д		
⁴ П	О	Р	Т	Р	Е	Т				
	⁵ Р	Е	В	І	З	О	Р			
		⁶ Н	І	Ж	И	Н				
			⁷ Д	И	К	А	Н	Ь	К	А
			⁸ У	Т	О	П	Л	Е	Н	А
			⁹ Ш	И	Н	Е	Л	Ь		
¹⁰ В	А	С	И	Л	І	В	К	А		

3. Місто на Полтавщині, з яким пов'язані найкращі спогади Гоголя. (Миргород)
4. Назва однієї з петербурзьких повістей Гоголя. («Портрет»)
5. Відома комедія Гоголя. («Ревізор»)
6. Місто, в якому у віці 12 років почав навчатися Гоголь. (Ніжин)
7. Населений пункт, де відбувалися події, описані у «Вечорах на хуторі...» (Диканька)
8. Повість «Майська ніч, або ...» (Утоплена).
9. Повість Гоголя, у якій ведеться розповідь про Акакія Акакієвича Башмачкіна. («Шинель»)
10. Родовий маєток батьків Гоголя. (Василівка)
Ключове слово: назва відомого роману Гоголя. («Мертві душі»)

3. Методика «Прес»

Тема висловлювання: «Персонаж поеми Гоголя “Мертві душі”, який мене найбільше вразив».

Учні формулюють висловлювання за схемою:

«Я хочу сказати про ... тому, що ... , наприклад, ... Отже (тому), я вважаю ... ».

V. Домашнє завдання

Повторити матеріал за темою «Від романтизму до реалізму. Російська література початку XIX ст.», підготуватись до тематичної атестації № 6.

УРОК № 68

Тема. Тематична атестація № 6

Мета: перевірити якість знань учнів за темою «Від романтизму до реалізму. Російська література початку XIX ст.»; розвивати творчі здібності учнів, виховувати прагнення досягти високих результатів.

Обладнання: картки із завданнями.

Тип уроку: контроль знань учнів.

ХІД УРОКУ**I. Оголошення теми та мети уроку****II. Ознайомлення із завданнями та їх виконання**

Варіант I

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть прізвища письменників — представників «золотої доби» російської літератури:
  - а) Гончаров, Пушкін, Некрасов;
  - б) Пушкін, Лермонтов, Гоголь;
  - в) Пушкін, Гоголь, Тургенєв;
  - г) Лермонтов, Гоголь, Толстой.
2. Укажіть причину «світлої печалі» ліричного героя у вірші «Я вас кохав...»:
  - а) кохання, яке згасає;
  - б) нерозділене почуття любові;
  - в) ревності;
  - г) кохання, що раптово відродилось.
3. Укажіть вірш Лермонтова, поява якого стверджувала той факт, що в Росії з'явився новий геніальний поет, послідовник Пушкіна:
  - а) «Кавказ»;
  - б) «Вітрило»;
  - в) «Смерть поета»;
  - г) «Бородіно».
4. Укажіть причину, яка спонукала Печоріна стривожити спокій мирних контрабандистів:
  - а) бажання розкрити темні справи порушників закону;
  - б) бажання мати певний матеріальних зиск;
  - в) спроба стати «своєю людиною» для злочинців;
  - г) бажання пережити пригоду, пов'язану з розкриттям таємниці.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

5. Укажіть, як М. Гоголь визначив жанр свого твору «Мертві душі»:
- а) поема; б) роман;
в) повість; г) роман-епопея.
6. Укажіть, чим займався Акакій Акакійович Башмачкін у конторі:
- а) формував архів; б) реєстрував папери;
в) переписував папери; г) наглядав за іншими.

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

7. Укажіть, що вплинуло на поведінку Євгенія Онегіна, коли він погодився на дуель з Ленським:
- а) бажання помститися; б) світські правила;
в) думка таких, як Зарецький; г) бажання розвіяти нудьгу.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання на встановлення відповідності (логічні пари)

8. Установіть відповідність між героями роману «Євгеній Онегін» та їхніми авторськими характеристиками.
- а) Євгеній Онегін; 1) «Як рано міг він хитрувати,
Ховать надію, ревнувати...»;
б) Ленський; 2) «Він майстер був посперечатись,
І гостро, й тупо відказати...»;
в) Тетяна Ларина; 3) «Слухняна, завжди непримхлива,
Весела завжди, як весна...»;
г) Ольга Ларина. 4) «Печальна, дика, мовчазлива,
Неначе сарна, полохлива...»;
5) «Душею мрійник геттінгенський,
Красунь, стрункий, як очерет,
Поклонник Канта і поет...»

(а1, б5, в4, г3)

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

9. Розташуйте глави роману «Герой нашого часу» так, щоб події, які в них зображуються, були в хронологічній послідовності:
- а) «Бела»; б) «Максим Максимович»;
в) «Княжна Мері»; г) «Тамань».
- (г, в, а, б)

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

10. Впишіть жанр роману, якому відповідає визначення: «Роман, сюжет якого складає дослідження процесів внутрішнього буття особистості, психології людини, її внутрішніх конфліктів, називається...» (морально-психологічним).

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Чому Онегін став «зайвою» людиною, «розумною непотрібністю»? Як ви вважаєте, чи міг він щось виправити у своєму житті? Відповідь аргументуйте.

Варіант II

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть ім'я видатного російського письменника, який подавав О. Пушкіну свій портрет із написом: «Переможцю-учню від переможеного вчителя»:
- а) Г. Державін;
  - б) І. Крилов;
  - в) В. Жуковський;
  - г) М. Карамзін.
2. Укажіть, як вплинув на почуття головного героя роману О. Пушкіна «Євгеній Онегін» лист, написаний Тетяною Лариною:
- а) зворушив;
  - б) залишив байдужим;
  - в) обурих;
  - г) розвеселив.
3. Укажіть, хто такий «Герой нашого часу», за словами М. Лермонтова:
- а) портрет його знайомого;
  - б) портрет, складений із пороків усього сучасного йому покоління;
  - в) його особистий портрет;
  - г) жаклива і потворна вигадка автора.
4. Укажіть тему, яку розкриває Лермонтов у вірші «На дорогу йду я в самотині...»:
- а) осуд бездіяльності й моральної ницості свого покоління;
  - б) герой та натовп;
  - в) любов до батьківщини;
  - г) потяг до волі, гармонії, повноти буття.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

5. Укажіть, який новий тип романтичного героя представила світові російська класика:
- а) герой, який шукає своє місце у світі, позбавленому гармонії;
  - б) ідеальна людина;
  - в) громадянин-патріот, який підкоряється суспільству;
  - г) герой-подвижник ідей.
6. Укажіть, чому Башмачкін вирішив пошити нову шинель:
- а) намагався привернути до себе увагу начальства;
  - б) попередню в нього вкрали;

- в) стара стала непридатна для носіння;
- г) намагався гарно виглядати.

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

7. Позначте, що приваблює Пушкіна в Тетяні Лариній:
- а) розум;
  - б) любов до книг;
  - в) любов до няні;
  - г) її зовнішність;
  - д) любов до природи;
  - е) почуття гумору.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання на встановлення відповідності

8. Установіть відповідність між літературним напрямом і його характерними рисами.
- а) Реалістичність зображення;
  - б) аналіз душевних поривань особистості;
  - в) герой — соціальний тип епохи;
  - г) аналіз соціальної дійсності.
- 1) Романтизм;
2) реалізм.
- (а2, б1, в2, г2)

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

9. Розташуйте в хронологічній послідовності події життя Євгенія Онегіна:
- а) повернення до Петербурга після мандрів;
  - б) зустріч з Тетяною Лариною в саду;
  - в) приїзд в село;
  - г) дуель з Ленським.
- (в, б, г, а)

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

10. Впишіть пропущене в тексті словосполучення: «Ще на початку роботи над «Євгенієм Онегіним» Пушкін писав В'яземському, указуючи на особливості жанру нового твору: «...я тепер пишу не роман, а... — диявольська різниця». (Роман у віршах)

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Хто винен у тому, що Печорін став «моральним калікою»? Чому, на вашу думку, він нічого не змінює в своєму житті? Відповідь аргументуйте.

Варіант III

Початковий рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором правильної відповіді

1. Укажіть назву літературного журналу, засновником якого став О. Пушкін:

- а) «Отечественные записки»; б) «Вестник Европы»;
в) «Современник»; г) «Русский вестник».
2. Укажіть, чому, на думку Пушкіна, має підкорятися його Муза:
а) Божому велінню; б) бажанню прославитися;
в) думці оточуючих; г) життєвим обставинам.
3. Укажіть, взаємодією яких художніх напрямів відзначається «золота доба» російської поезії.
а) Класицизму і романтизму; б) романтизму і реалізму;
в) класицизму і бароко; г) бароко і романтизму.
4. Укажіть, кого по-справжньому кохає Печорін.
а) Белу; б) княжну Мері;
в) ундіну; г) Віру.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

5. Укажіть навчальний заклад, який закінчив М. Гоголь:
а) Царськосельський ліцей;
б) Ніжинську гімназію вищих наук;
в) Школу гвардійських підпрапорщиків;
г) Петербурзький університет.
6. Укажіть причину, з якої Акакій Акакійович довго не міг придбати нову шинель:
а) не мав достатньо грошей;
б) було вже досить тепло;
в) боявся, що це не сподобається начальству;
г) не міг вибрати собі до вподоби.

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

7. Позначте причину, з якої Печорін наполегливо домагався кохання княжни Мері:
а) вона була гарною і подобалась йому;
б) він хотів показати свою перевагу над іншими;
в) хотів довести, що кращий за Грушницького;
г) йому подобалось скоряти жіночі серця.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання на встановлення відповідності

8. Установіть відповідність між героями та їхніми характерними рисами.
а) Євгеній Онегін;	1) Запальність;
б) Тетяна Ларина;	2) легковажність;
в) Ольга Ларина;	3) егоїзм;
г) Володимир Ленський.	4) вірність.
- (а3, б4, в2, г1)

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

9. Розташуйте глави роману «Герой нашого часу» так, як це зробив у творі автор:
а) «Тамань»;	б) «Максим Максимович»;
в) «Княжна Мері»;	г) «Фаталіст»;
д) «Бела».	
- (д, б, а, в, г)

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

10. Впишіть жанр твору, якому відповідає визначення: «Особливий жанр у літературі, який поєднує багатоплановість, епічні принципи розповіді з суб'єктивністю, притаманною ліричним творам — ...» (Роман-поема)

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Чи є певні риси реалізму в деяких українських та петербурзьких повістях Гоголя? Якщо так, то які саме й у яких повістях? Свою точку зору аргументуйте.

Варіант IV

Початковий варіант (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть період у творчості О. Пушкіна, який вважається найпродуктивнішим:
- Болдинська осінь 1830 р.;
  - період південного заслання;
  - період «петербурзької юності»;
  - Михайлівський період 1824–1826 рр.
2. Укажіть, як склалася доля Онєгіна після дуелі з Ленським:
- він повернувся до Петербурга;
  - виїхав за кордон на лікування;
  - залишився у маєтку;
  - вирушив у подорож без мети.
3. Укажіть, що найбільше вразило офіцера-оповідача під час зустрічі з Печоріним:
- маленька аристократична рука з тонкими пальцями;
  - очі, які не сміялися, коли він сміявся;
  - по-жіночому ніжна шкіра;
  - його стрункий юнацький стан.
4. Укажіть, над яким питанням задумався Печорін перед дуеллю:
- для чого він жив, задля якої мети народився;
  - чи не можна уникнути дуелі;

- в) що буде з його коханою, якщо він загине;
- г) про причину дуелі.

Середній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

5. Укажіть назву твору, сюжет якого М. Гоголю подарував О. Пушкін:
- а) «Шинель»;
  - б) «Сорочинський ярмарок»;
  - в) «Портрет»;
  - г) «Мертві душі».
6. Укажіть, чому привид, який довго з'являвся біля Калінкіного мосту, перестав з'являтися:
- а) насправді його не було, усе це вигадка;
  - б) отримав те, чого хотів;
  - в) він перебрався в інше місце;
  - г) втрутилися священики.

Завдання з вибором кількох правильних відповідей

7. Укажіть теми, які розкриває М. Лермонтов у вірші «І нудно, і сумно...»:
- а) любов до рідних, близьких;
  - б) кохання;
  - в) розчарування в житті;
  - г) трагічна самотність;
  - д) невпевненість у собі;
  - е) дружба.

Достатній рівень (кожна правильна відповідь — 1 бал)

Завдання на встановлення відповідності

8. Установіть відповідність між назвами глав роману «Герой нашого часу» та можливими їх підзаголовками.
- а) «Тамань»;
  - 1) Печорін і горці;
  - б) «Фаталіст»;
  - 2) Печорін і контрабандисти;
  - в) «Княжна Мері»;
  - 3) Печорін у козачій станиці;
  - г) «Бела».
  - 4) Печорін і «водяне» товариство.
- (а2, б3, в4, г1)

Завдання на встановлення хронологічної послідовності

9. Розташуйте в хронологічній послідовності події, які відбувалися в повісті М. Гоголя «Шинель»:
- а) поява примари мерця на вулицях Петербурга;
  - б) придбання Башмачкіним нової шинелі;
  - в) вечірка в товариша по службі;
  - г) походи Башмачкіна до начальства, «значної особи»;
  - д) пограбування на вулиці.
- (б, в, д, г, а)

Завдання відкритої форми з короткою відповіддю

10. Впишіть назву, якій відповідає визначення: «Строфічна форма, створена О. Пушкіним у романі «Євгеній Онегін», — строфа

з 14-ти рядків (як у сонеті), побудована за схемою: «а б а б, а а б б, а б б а». (Онегінська строфа)

Високий рівень (2 бали)

Завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю

11. Укажіть імена персонажів роману Лермонтова «Герой нашого часу», яких можна було б віднести до романтичних образів «природних людей». Для чого автор змушує Печоріна час від часу зустрічатися з такими людьми? Які психологічні, етичні та естетичні наслідки мають такі зустрічі в романі? Відповіді аргументуйте.

III. Домашнє завдання

Повторити вивчене протягом року, підготуватись до уроку узагальнення та систематизації знань.

ПІДСУМОК (2 години)

УРОК № 69

Тема. Урок узагальнення та систематизації вивченого протягом року матеріалу

Мета: узагальнити та систематизувати вивчений протягом року матеріал; розвивати увагу, комунікативні навички, вміння працювати в групі; виховувати прагнення пізнання; активізувати читацькі інтереси учнів.

Обладнання: аркуші паперу формату А1 для роботи в групах, маркери, клейка стрічка для кріплення презентованого матеріалу; портрети поетів та письменників, над вивченням творчості яких учні працювали впродовж року; картки із висловлюваннями відомих людей.

Тип уроку: комбінований.

ХІД УРОКУ

I. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. На сьогоднішньому уроці ми підіб'ємо підсумки усього того, що ми робили впродовж навчального року. Звісно, ми

не можемо заново обговорити опрацьовані твори чи пригадати біографічні відомості про письменників і поетів. Однак, ми спробуємо відновити у своїй пам'яті те, що нам здалось найцікавішим або найзначнішим. Майже до кожного уроку в нас був підібраний відповідний епіграф. Раніше епіграфи вам пропонував учитель. Сьогодні епіграф обиратимете ви самі, усі разом і кожен окремо. Сподіваюсь, сьогодні кожний із вас пройде стежиною від епохи бароко до європейського романтизму і реалізму.

II. Робота над темою уроку

1. Вибір учнями епіграфа

Учням пропонуються картки із висловлюваннями відомих людей. Кожен учень обирає вислів, який, на його думку, найбільше відповідає темі уроку, та аргументує свій вибір.

Примітка. Можливо, один вислів оберуть декілька учнів: кожен пояснює вибір; інші учні також можуть запропонувати свої варіанти.

Висловлювання

- 1) «Найвища похвала художнику — це коли ми забуваємо про нього за його творами» (Ф. Шіллер).
- 2) «Писати повинен лише той, кого хвилюють загальнолюдські проблеми» (Дж. Голсуорсі).
- 3) «Мистецтво вічне, як саме життя» (Ф. Шаляпін).
- 4) «Завдання літератури — об'єднувати всіх, установлювати контакт між людьми» (Р. Тагор).
- 5) «Умійте любити мистецтво в собі, а не себе в мистецтві» (К. Станіславський).
- 6) «Розум людський має три ключі, які все відкривають: знання, думка, уява» (В. Гюго).
- 7) «Спілкуватися з письменниками різних віків — майже те саме, що подорожувати» (Р. Декарт).
- 8) «У всякому витворі генія ми впізнаємо власні знехтувані думки» (Р. Емерсон).
- 9) «Художній твір є кусок природи, профільтрований через темперамент художника» (Е. Золя).
- 10) «Є лише один спосіб примусити людину щось зробити — це зробити так, щоб вона захотіла щось зробити» (Д. Карнегі).
- 11) «Навчання без роздумів непотрібне, але й роздуми без навчання є небезпечними» (Конфуцій).
- 12) «Те, що ми знаємо, обмежене, а те, чого ми не знаємо, — нескінченне» (П. Лаплас).

- 13) «Розум людини краще оцінювати за її запитаннями, ніж за її відповідями» (Ж. Левіс).
- 14) «Творчість є вираженням основних законів Всесвіту» (М. Періх).
- 15) «Життя частіше схоже на романи, ніж наші романи на життя» (Ж. Санд).
- 16) «Багато говорити і багато сказати — це не одне і те саме» (Софокл).
- 17) «Герої, подібно до творів мистецтва, видаються більш великими через простір віків» (П. Буаст).
- 18) «Усамітнення з книгою краще за спілкування з дурнями» (П. Буаст).
- 19) «Фальшиве ніколи не буває міцним» (П. Буаст).
- 20) «Один бездоганний сонет вартує довгої поеми» (Н. Буало).
- 21) «Коли будемо всіх повчати, то нам не лишиться часу на самоосвіту» (І. Вільде).
- 22) «Щоб увійти в безсмертя, людина мусить скласти два екзамени: один перед сучасниками, другий — перед історією» (І. Вільде).
- 23) «Великих людей оцінюють лише за їхніми головними діяннями, за їхніми помилками» (Вольтер).
- 24) «Ніхто не може оцінювати іншого, поки не навчиться оцінювати самого себе» (Й. Гете).
- 25) «Характер у свою чергу породжує характер» (Й. Гете).
- 26) «Для того щоб книга зачепила мене за живе, я повинен знайти в ній кусочок життя» (Гі де Мопассан).
- 27) «Публіці належать наші книги, а не наші життя» (Гі де Мопассан).
- 28) «Життя коротке, мистецтво — вічне» (Гіппократ).
- 29) «Люди перестають думати, коли перестають читати» (Д. Дідро).
- 30) «Людина не може нічого навчити іншу людину. Вона може тільки допомогти знайти їй правду у власному серці» (А. Августин).
- 31) «Пізнання душі багато в чому сприяє пізнанню будь-якої істини» (Аристотель).
- 32) «Великі генії випередили віки, деякі таланти випереджають лише роки» (О. де Бальзак).
- 33) «Книги — кораблі думки, які плавають по хвилях часу і несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління» (Ф. Бекон).
- 34) «Усе моє ношу з собою» (Диоген).
- 35) «Не вмирає той, хто живе в своїх творах» (К. Бові).

2. «Хто є хто?»

Учитель по черзі показує портрети поетів та письменників, учні називають, хто на портреті, та коротко розповідають, чим ця людина прославилася.

3. «Кубування»

Основні художні напрями й епохи в літературі та культурі XVII — першої половини XIX ст. Робота в 5-ти групах.

Група 1 — «Бароко»;

група 2 — «Класицизм»;

група 3 — «Просвітництво»;

група 4 — «Романтизм»;

група 5 — «Від романтизму до реалізму. Російська література першої половини XIX століття».

Завдання для груп

- 1) Підготуйте повідомлення про епоху або напрям за схемою «кубування».
  - Опиши це.
  - Порівняй це.
  - Підбери асоціації.
  - Проаналізуй (з чого складається).
  - Як його використати.
  - Що в ньому «доброго» й що «поганого»: «за» і «проти». (Відповідь на останній пункт бажано підбирати порівну щодо «за» і «проти».)
- 2) Підготуйте запитання для інших груп щодо представленого матеріалу.

Примітка. Групи отримують по аркушу паперу формату A1 та маркери; оформляють «презентовану форму» на власний розсуд. Під час узагальнення матеріалу та підготовки до презентації їм дозволяється користуватися підручниками і власними зошитами (якщо уміють швидко знайти необхідну інформацію — це вже «плюс»!) Час на підготовку презентації — 15 хв.

4. «Методика взаємозапитань» — після кожної презентації

III. Рефлексія

Заверште фразу: «Для мене сьогодні несподіваним (новим) було...»

IV. Домашнє завдання

Переглянути твори, які вивчались упродовж року з метою визначення, який із них найбільше запам'ятався або сподобався.

УРОК № 70

Тема. Презентація твору (чи автора), який найбільше запам'ятався

Мета: узагальнити знання учнів про поетів і письменників, з творчістю яких знайомились упродовж навчального року; розвивати творчі здібності, пізнавальну активність та читацький інтерес учнів.

Обладнання: аркуші паперу формату А1, А2, А3; маркери різних кольорів, клей; яскраві журнали різних видань для виготовлення колажів.

Тип уроку: комбінований.

Найкращі із книг — ті, які
примушують думати, і при цьому на
найрізноманітніші теми.

А. Франс

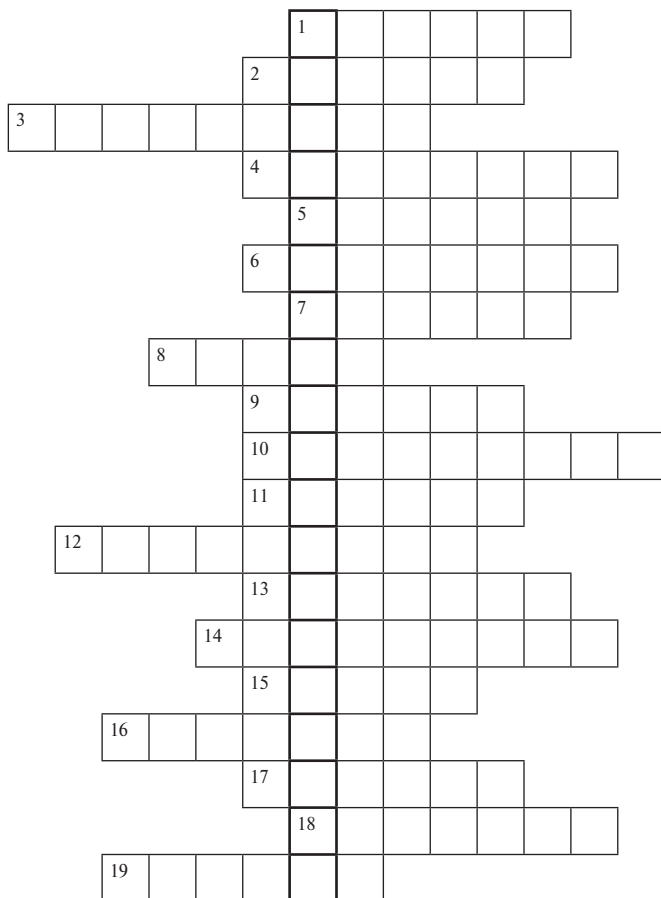
Світло! Завжди світло! Повсюди світло!
Його потребують усі. Воно — у книзі.
В. Пого

ХІД УРОКУ**I. Актуалізація опорних знань**

1. Розгадування кросворду

1. Основною метою епохи Просвітництва було його розповсюдження. (Знання)
2. Назва епохи, яка португальською означає «перлина». (Бароко)
3. Представник іспанського бароко. (Кальдерон)
4. Хто за походженням головний герой твору Вольтера «Простак»? (Гуронець)
5. Англійський поет-романтик, дитинство якого пов'язано з Шотландією. (Байрон)
6. Відомий польський поет-романтик. (Міцкевич)
7. Герой комедії Мольєра, який прагне стати дворянином. (Журден)
8. Німецький поет, який народився у єврейській сім'ї. (Гейне)
9. Ім'я героя відомої поеми Байрона, який має відношення до України. (Мазепа)
10. Напрямок у мистецтві, що прийшов на зміну бароко. (Класицизм)
11. Німецький поет і драматург, автор драми «Розбійники». (Шіллер)
12. Літературний напрямок, який сформувався на протигагу класицизму. (Романтизм)

13. Напрямок у літературі та мистецтві, в якому на перше місце висувається пізнавально-аналітичний підхід. (Реалізм)
  14. Автор вірша «Смерть поета». (Лермонтов)
  15. Назва драматичного твору, який став результатом багаторічної праці відомого німецького поета. («Фауст»)
  16. Ім'я одного із найвідоміших представників французького Просвітництва, улюблений поет Пушкіна. (Вольтер)
  17. Російський поет, засновник сучасної російської літературної мови. (Пушкін)
  18. Одна із найвідоміших комедій М. Гоголя. («Ревізор»)
  19. Представник німецького романтизму, автор фантастичних новел і романів. (Гофман)
- Ключові слова: зарубіжна література.

II. Мотивація навчальної діяльності

Учитель. Упродовж року ми знайомилися з творчістю багатьох митців слова різних епох та різних країн. Звичайно, ми всі різні: зі своєрідним світосприйняттям, яскравою індивідуальністю та смаками. Зрозуміло, що і захоплення в нас різні, нас цікавлять різні речі, нам подобаються різні музика й література. Сьогодні я запропоную вам створити свого роду «рекламу» того письменника чи того твору, який вас найбільше вразив чи найбільше сподобався.

III. Робота над темою уроку

1. Об'єднання в групи

Учні об'єднуються самостійно: вони обговорюють спільні ідеї та самі обирають, що (або кого) «рекламуватимуть».

2. Оформлення рекламних колажів

Завдання для груп

Вибрати найяскравіші епізоди із творів, найефектніших персонажей (чи найцікавіші факти із життя автора); показати своє ставлення до них та зацікавити інших. (Можливо, хто не прочитав узагалі або читав невдумливо, відкриє для себе твір заново?)

3. Представлення «рекламних» колажів із коментарями

IV. Рефлексія

1. Підбиття підсумків

2. Ознайомлення учнів зі списком літератури, рекомендованої для читання влітку

ЛІТЕРАТУРА

1. История всемирной литературы в девяти томах. Т. 4. — М., 1987.
2. Кальдерон П. Життя — це сон // Тема. — 2000. — № 1.
3. Філософія стародавнього світу. — К., 1992.
4. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 30. — К., 1995.
5. Бордонов Ж. Мольер. — М., 1983.
6. Булгаков М. А. Жизнь господина де Мольера. — М., 1991.
7. Акимов А. Вольтер. — М., 1970.
8. Андреев Л. Г., Козлова Н. П., Косиков Г. К. История французской литературы: Учеб. для филол. спец. вузов. — М.: Высш. школа, 1987.
9. Артамонов С. Вольтер и его век. — М., 1980.
10. Артамонов С. История зарубежной литературы XVII—XVIII вв. — М., 1988.
11. Балашов Н. И. Испанская классическая драма в сравнительно-литературном и текстологическом аспектах. — М., 1975.
12. Балашов Н. И. Религиозно-философская драма Кальдерона и идейные основы барокко в Испании // XVII век в мировом литературном развитии. — М., 1969.
13. Виппер Ю. Формирование классицизма во французской поэзии начала XVII века. — М., 1967.
14. Жирмунская Н. А. От барокко к романтизму: Статьи о французской и немецкой литературе. — СПб., 2001.
15. История всемирной литературы: В 9 т. — М., 1983.
16. Кирилюк З. В. Зарубіжна література. Античність. Середньовіччя. Відродження. Бароко. Класицизм: Методичний посібник для вчителя. — Тернопіль, 2002.
17. Кузнецов В. Франсуа Мари Аруэ Вольтер. — М., 1978.
18. Манфред А. Три портрета эпохи Великой французской революции. — М., 1979.
19. Наливайко Д. Бароко і драма Кальдерона «Життя — це сон» // Тема: Із літератури бароко. Кальдерон. «Життя — це сон». — 2000. — № 1.
20. Ніколенко О. Бароко. Класицизм. Просвітництво: Література XVII — XVIII ст.: Посібник для вчителя. — Харків, 2003.
21. Аникст А. Творческий путь В. Гете. — М., 1986.
22. Лімборський І. В. Йоганн Вольфганг Гете й Україна // Зарубіжна література в навчальних закладах. — 1999. — № 9.
23. Орест М. Держава слова: Вірші та переклади — К.: Основи, 1995.
24. Микола Зеров. Твори в двох томах. — К.: Дніпро, 1990.
25. Захід і Схід: Переклади / К.: Дніпро, 1990.
26. Гете Й. Поезії. Переклад Марії Губко // Літературна Україна. — 13 лютого 2003 р.

27. Гусев В. Е. Фольклор в эстетике просветителей XVIII в.// Проблемы фольклора в истории эстетики. — М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1963.
28. Жирмунский В. Очерки по истории классической немецкой литературы. — Л. : Художественная литература, 1972.
29. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання// Вікно в світ. — 1999. — № 1.
30. Гиждеу С. П. Лирика Генриха Гейне. — М., 1983;
31. Стадников Г. В. Генрих Гейне. — М., 1984.
32. Ромм А. С. Джордж Ноэль Гордон Байрон. 1788–1824. — Л.-М., 1961.
33. Дьяконова Н. Я. Лирическая поэзия Байрона. — М., 1975.
34. Мальків Теодор. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. — Видання друге, доповнене. — Київ-Полтава, 1995.
35. Маймин Е. А. Пушкин. Жизнь и творчество. — М. : Изд-во «Наука», 1982.
36. Рассказы о Пушкине. Сборник художественных произведений / сост.: В. Я. Логвиненко, А. И. Логвиненко. — К. : «Радянська школа», 1986.
37. Эйдельман Н. Я. Быть может за хребтом Кавказа... — М. : «Наука», Главная редакция восточной литературы, 1990.
38. Чорна О. В. Зарубіжна література: Хрестоматія. 9 клас. — Х. : Торсінг, 2003.
39. Крутикова Н. Є. Микола Васильович Гоголь: Життя і творчість. — К. : Держлітвидав, 1952.
40. Коваленко Л. А. Микола Васильович Гоголь — історик України (Конспект лекцій). — Кам'янець-Подільський, 1965.
41. Малий словник історії України / В. А. Смолій (ред.). — К. : Либідь, 1997.
42. Кісельова Н. В., Бондик Г. П., Матюшкіна Т. П. Зарубіжна література. Підготовка до зовнішнього оцінювання. Тестові завдання. — Х. : Країна мрій, 2008.
43. Міцкевич А. Дзяди. — А. Міцкевич. Твори у 2-х томах. — К. : Художня література, 1955.
44. Вересаєв В. Гоголь в житті. — Х. : Прапор, 1990.
45. Шалагінов Б. Б. Зарубіжна література: Від античності до першої половини XIX століття: Хрестоматія для 9 кл. середніх загальноосвітніх закладів. 2-ге видання. — К. : Вежа, 2006.
46. Шалагінов Б. Б. Зарубіжна література. Від античності до першої половини XIX століття. Підручник для 9 кл. загальноосвітніх навчальних закладів. — К. : Вежа, 2002.
47. Зарубіжна література. 9 клас. Матеріали до уроків / Укладач Р. Б. Шутько. — Х. : Торсінг, 2000.
48. Звиняцьковський В. Зарубіжна література: Підручник для 9 кл. загальноосв. навч. закл. — К. : Генеза, 2004.
49. Зарубіжна література 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. — К. : Ірпінь, 2005.
50. <http://www.ukrlib.com>
51. <http://www.poetes.com/baid/>
52. <http://www.kingdom.kiev.ua/literature/classic/poem>

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	3	II СЕМЕСТР	185
КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН	5	Урок № 35	185
I СЕМЕСТР	10	Урок № 36	192
Урок № 1	10	Урок № 37	197
Урок № 2	17	Урок № 38	199
Урок № 3	24	Урок № 39	202
Урок № 4	29	Урок № 40	209
Урок № 5	38	Урок № 41	216
Урок № 6	48	Урок № 42	221
Урок № 7	51	Урок № 43	222
Урок № 8	54	Урок № 44	229
Урок № 9	61	Урок № 45	230
Урок № 10	66	Урок № 46	237
Урок № 11	70	Урок № 47	246
Урок № 12	73	Урок № 48	252
Урок № 13	77	Урок № 49	255
Урок № 14	83	Урок № 50	266
Урок № 15	92	Урок № 51	271
Урок № 16	100	Урок № 52	275
Урок № 17	107	Урок № 53	279
Урок № 18	110	Урок № 54	284
Урок № 19	115	Урок № 55	287
Урок № 20	121	Урок № 56	297
Урок № 21	127	Урок № 57	302
Урок № 22	135	Урок № 58	306
Урок № 23	136	Урок № 59	310
Урок № 24	141	Урок № 60	313
Урок № 25	147	Урок № 61	316
Урок № 26	150	Урок № 62	321
Урок № 27	154	Урок № 63	322
Урок № 28	156	Урок № 64	330
Урок № 29	161	Урок № 65	338
Урок № 30	166	Урок № 66	343
Урок № 31	170	Урок № 67	345
Урок № 32	174	Урок № 68	353
Урок № 33	179	Урок № 69	360
Урок № 34	180	Урок № 70	364
		ЛІТЕРАТУРА	367